

Дмитро Куп'як

Спогади нерозстріляного

Моєму народові, що бореться з московськими окупантами-терористами, з
побажанням відродити Українську Державу – присвячую свої спогади.
Дмитро Куп'як

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	3
СПОГАДИ НЕРОЗСТРІЛЯНОГО	4
МОЄ СЕЛО – ПОЧАТОК УКРАЇНИ.....	5
СЕЛО ПРОКИДАЄТЬСЯ	16
БОРотьба за особисту незалежність	19
ПОЧАТОК БОЙОВОЇ БІОГРАФІЇ	22
ПОДІЇ ПЕРЕД ДВНАДЦЯТОЮ	29
ЗРИВ ДО САМОСТІЙНОСТІ НА ЗАКАРПАТТІ.....	33
АРЕШТ. НАЗУСТРІЧ НЕВІДОМІЙ ДОЛІ	36
СУДОВИЙ ПРОЦЕС	41
У БІЛОСТОЦЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ.....	42
ВІЙНА	44
ПЕРША МОСКОВСЬКА ОКУПАЦІЯ (1939 – 1941).....	48
ПЕРШЕ ПОБАЧЕННЯ З БОЛЬШЕВИКАМИ.....	48
ОКУПАНТИ.....	50
ДІЯЛОГ З КОМУНІЗМОМ.....	53
КІНЕЦЬ ДІЯЛОГОВІ	54
ВИЗВОЛИТЕЛІ ПРИ СВІТЛІ ДНЯ	57
ПОЧАТОК ПІДПІЛЬНОГО ЖИТТЯ.....	59
БРАТ НА БРАТА	61
ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНИКА	62
ЗУСТРІЧ З ПРОВІДНИКОМ „ЛЕГЕНДОЮ"	63
ЗАМКНЕНІ КОРДОНИ.....	65
ОСТАННІЙ СВЯТ-ВЕЧІР У РІДНІЙ ХАТІ.....	67
ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ.....	70
ПРОВІДНИК „ЛИС"	70
КІНЕЦЬ ПЕРШОГО ПІДПІЛЛЯ.....	71
НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ (1941 – 1944).....	74
ВОЛЯ НАПЕРЕДОДНІ НЕВОЛІ	74
НОВА НЕВОЛЯ.....	76
ЗУСТРІЧ З БРАТОМ	78
ОБЛИЧЧЯ ВОРОГА	81

У ЛЬВОВІ.....	83
ПРИЛЮДНІ РОЗСТРІЛИ У ЛЬВОВІ.....	88
„СЛАВА УКРАЇНІ!"	89
ПОДОРОЖ У МИНУЛЕ ЛЬВОВА.....	91
ТВОРЕННЯ ДИВІЗІЇ „ГАЛИЧИНА"	93
УПА	94
ЩЕ РАЗ У ПІДПІЛЛІ	101
АРХІВИ ОУН.....	105
СМЕРТЬ КОМАНДИРА „ОРЛА"	106
ОСТАННІ ДНІ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ	108
ДРУГА МОСКОВСЬКА ОКУПАЦІЯ	113
ТЕРОР В ІМ'Я ІМПЕРІЇ	116
ПЕРШІ ПІДСУМКИ БОРОТЬБИ	119
КАРАЄМО ОКУПАНТІВ	121
ЗИМОВІ ОБЛАВИ 1945 Р.....	123
ВІДПЛАТНІ АКЦІЇ УПА	129
СМЕРТЬ БРАТА	132
ПРОВОКАТОР МОРОЗ	134
НЕВДАЛА ПРОВОКАЦІЯ ОБЛАСНОГО НКВД	137
ОСТАННІ ДНІ НА БАТЬКІВЩИНІ.....	140
ОЛЯ	143
У ПОЛЬЩІ (1945-1946).....	146
БАТЬКІВЩИНО МОЯ, ТИ ПРОСТИ ЗА РОЗЛУКУ З ТОБОЮ	146
РІЗДВО В ЧУЖИНІ.....	150
ІЛЬЗА.....	152
ВИХОДЖУ З ІЗОЛЯЦІЇ	154
ПЕРЕДОСТАННІ ДНІ В ПОЛЬЩІ.....	157
ДАВНІЙ ВОРОГ	159
ПРО „БУДІВНИЧИХ" ВІДЗИСКАНИХ ЗЕМЕЛЬ	160
ПОЛЬСЬКИЙ ПРОВОКАТОР	162
ОСТАТОЧНЕ РІШЕННЯ	163
В ЩАСЛИВУ ПУТЬ.....	165
НІМЕЧЧИНА, АНГЛІЯ, КАНАДА	171
КОРОТКИЙ ПОБУТ В НІМЕЧЧИНІ	171
В АНГЛІЇ.....	173
РОДИНА ПОЛІТИЛІВ У ВІЛЬНІЙ.....	178
ЕДМОНТОН – ТОРОНТО	182
ЩЕ РАЗ У БОРОТЬБИ З МОСКВОЮ.....	186
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ОГЛОСИЛА МЕНІ ВІЙНУ	186
„Хочу Вас бачити, – каже голос, – за п'ятнадцять хвилин буду у вас"-	186
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ АТАКУЄ МЕНЕ ВТРЕТЄ	191
БУТИ ЧИ НЕ БУТИ.....	192
МОЯ ВИБОРЧА КАМПАНІЯ.....	194
БОЛЮЧЕ РІШЕННЯ	197

ВІД АВТОРА

Бажання написати спогади зародилось в мені в зв'язку з провокацією Москви, яка в 1964 році повела інтенсивну кампанію проти мене, вимагаючи від Канади видати мене ССРСР, як воєнного злочинця. Після інтерв'ю, яке я дав канадським журналістам, почали з'являтися в канадській пресі позитивні репортажі про мої рішучі заперечення тих московських наклепів, а рівночасно – висвітлення дійсних фактів про злочинність Москви, мої близькі приятелі, українці і не українці, дораджували мені написати свої спомини. Але з огляду на мої тодішні фінансові труднощі та нервові напруження через советські наклепи, я відложив писання споминів на пізніше. Щойно після канадських виборів 1972 році, в яких я змагався за місце в парламенті від Прогресивно-Консервативної Партії і мусів постійно вести завзятий бій не тільки з моїми політичними опонентами, але й з московською агентурою, що з допомогою дезінформації та фальшивок робила все можливе, аби мене дискредитувати в очах канадської спільноти і не допустити до парламенту Канади, я почав серйозно думати про писання споминів.

До написання споминів заохочував мене також керівник моєї виборчої кампанії, канадець Том Рід. Він частково вивчив моє минуле і одразу ж після виборів почав настоювати, щоб я брався до писання.

Він казав:

„Дмитре, пиши спомини про себе, бо тебе постійно будуть ненавидіти і тебе будуть ображати, але тебе повинні пам'ятати не тільки через писання твоїх ворогів. Лише ти можеш переповісти ту частину української історії, в якій брав участь, та інтерпретувати правдиво своє життя”.

Та й мій давній друг-побратим Степан Мудрик постійно доводив, що мої спогади потрібні. Не відставав од нього і доктор Степан Галамай. А коли я виклав свою розповідь на папері, доктор Олена Тереля виправила деякі незграбні речення і слова. Потім з'явився в Канаді Василь Барладяну, який довів розпочате доктором Оленою Терелею до кінця і написав передмову. Відредагований В. Барладяну текст спогадів переклав на англійську професор М. Б., що живе в Боффало. А Том Рід вичитав англійський текст і благословив його до друку. Наш прекрасний маляр Микола Бідняк художньо оформив мої спогади. Я писав їх декілька років. Першим моїм читачем і постійним помічником була моя дружина Стефанія Куп'як з родини Хоркавих.

Спогади розпочинаю з моїх дитячих літ, щоб дати образ подій та умов, в яких жило і доходило до національної свідомості моє покоління, що в 30-40 роки вийшло на історичну арену і взяло на себе тягар боротьби за волю нашого народу. У спогадах я пишу про те, що я бачив і особисто пережив або чув про події того часу. Багато пропускаю імен і знайомих мені фактів, аби не подати ворогові матеріялів, про які він не повинен знати, щоб не наробити людям шкоди.

Я від щирого серця дякую Тому Рідові, Степану Мудрикові, доктору Степанові Галамаєві, доктору Олені Терелі, Василеві Барладяну, професорові М. Б., Миколі Біднякові та моїй дружині – Стефанії Куп'як. Ці люди словом і ділом допомогли мені тримати перо від першого до останнього слова. І якщо мої спогади удалися, то тільки завдяки їм.

Дмитро Куп'як

Василь Барладяну

СПОГАДИ НЕРОЗСТРІЛЯНОГО

Це спомини тільки одного українця, Тих, що могли б написати свої спогади чи доповнити Дмитра Куп'яка, немає вже на землі: вони загинули в боротьбі з польськими, німецькими чи советськими окупантами. І тільки тому саме Д. Куп'якові судилося написати про події, які вже є історією і водночас тільки частиною тієї важкої боротьби, що вже віки не припиняє наш нарід, бо його вороги не бажають піти з нашої землі добровільно. Але й сам Д. Куп'як усе своє життя ні на хвилину не припиняв боротьби за Українську Державу, як на його рідній Львівщині, так і в тих краях, куди його заводила ця боротьба. Та й вороги нашого народу день і ніч уже багато років не можуть змиритися з тим, що вояк Української Повстанської Армії, Дмитро Куп'як ще живе. Його не вдалося ні вбити, ні полонити. А коли є, коли воює бодай один вояк якоїсь армії, держава, що створила ту армію, не загинула. І, аби вбити ту державу, поневолити всіх її громадян, треба будь-що ліквідувати чи полонити її останнього вояка, щоб не нагадував людству про ту державу, яку він героїчно захищав.

У 1964 році Російська імперія оголосила Третю Світову Війну єдиному воякові УПА – Дмитру Куп'якові. Світову Війну, бо провадила бої з Д. Куп'яком на терені цілого ССРСР, в Лондоні та по всій Канаді: Стріляючи в Дмитра Куп'яка з гармат Міністерства Закордонних Справ ССРСР, нацьковуючи на нього поета Ростислава Братуня", журналістів-україножерів – П. Зінченка', Т. Осипова). Т. Мигалю, В. Чудовського», Й.Цюха», О. Круковця», протоєреїв В.Політилу, Ю. Процюка. Імперія, керована М. Хрущовим, а потім Л. Брежнєвим і В. Андроповим, сподівалася, що бодай морально застрілить Д. Куп'яка. Горбачовська „перестройка", як тільки СНУМ почала переходити на ідейні позиції ОУН-УПА, теж взялася за Дмитра Куп'яка. Газета „Радянська Україна" нагадала снумівцям про „злочини" оунівця-упіста, хоча ті злочини були здійснені енкаведистами з метою залякування народу і дискредитації ОУН-УПА.

Хто ж він, Дмитро Куп'як, якого не можуть забути кати нашого народу? Українець, що мріяв про освіту, але через великі злидні, спричинені окупацією України поляками, німцями і советами, не міг одержати ту освіту. Проста людина, що все своє життя присвятила боротьбі з окупантами. Про своє життя він розповів сам. Але в його споминах немає жодного слова, вжитого для самореклами чи самозвеличчування. Це свідчення-документ, яким наші історики будуть користуватися, вивчаючи життя західних українців з 1918 до 1990 року. Сторінки споминів набувають художности лише тоді, коли автор описує драматичні події. А, загалом, спомини – це наша історія. І така, якою вона була і є. Читаючи спомини Дмитра Куп'яка, ми переживаємо роки, які не прожив, а перестраждав, переголодував, переплавав, перестогнав і провоював наш закоханий в людство і землю нарід.

Під польською окупацією
(1918-1939)

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Василь Симоненко

МОЄ СЕЛО – ПОЧАТОК УКРАЇНИ...

Народився я 6 листопада 1918 року в селі Яблунівка*, повіт Кам'янка Струмилова (Буський район Львівської області), що розташоване за 55 кілометрів на схід від Львова. І народився я на шостий день після проголошення у Львові 1 листопада Західно-Української Народної Республіки. І той факт, що я народився вільною людиною у незалежній українській державі, вплинув на кристалізацію мого характеру і вироблення світогляду.

Село Яблунівка розташоване за 6 км. на північ від міста Буськ, і за 13 км. від залізничної станції, Красне. Від села треба йти два кілометри на захід до річки Буг. Село перетікають два потоки – один із північного сходу, а другий із полудневого сходу. Вони лучать свої води в західній частині села і несуть їх до Бугу. На схід і північ від села, за мого дитинства, тягнулися великі ліси графа Бадиного. На полудень від села, аж до м. Буська, тягнулися панські поля того ж самого графа. Коли в 1922 р. Варшавський уряд видав закон про колонізацію і парцеляцію українських земель на Волині і в Галичині, то землі графа Бадиного на території нашої Яблунівки були роздані осадчим-полякам з центральної Польщі. На цій землі осілось аж 60 польських родин. З часом урядові польські чинники пришили нашому селу ще додаткову назву Яблунівка Руська, а частину, заселену колоністами, назвали Яблунівкою Польською, тобто створили село.

Тоді Яблунівка була невеликим селом, бо мала біля 130 хат. До 1939 р. в ній жило 1140 душ, в тому числі – 5 родин жидівських, 4 родини польських, які ходили до костьола в Буську. Було кілька латинників, що розмовляли українською мовою і ходили до Української Католицької Церкви. Через село проходила бита камінна дорога з Буська до Холойова і на Радехів. На північній околиці села був млин, до якого навіть селяни із сусідніх сіл привозили молоти. Був у Яблунівці і свій тартак.

У Яблунівці я ріс українцем. Там полюбив чудову українську природу. І там я зазнав жорстокости і насильства окупантів, навчився любити і ненавидіти: любити свій народ і ненавидіти поневолювачів мого народу. І саме тому моє село – дороге мені і є початком моєї України.

Посеред села стояли церква і дзвіниця, побудовані десь на початку 19 століття. Велика церковна площа була обведена дерев'яним парканом і обсажена липами. Свої іменини церква святкувала в день св. Дмитрія, 8-го листопада. Неподалік від церкви була громадська канцелярія, а поряд з нею Народній Дім, де містилася кооператива і читальня „Просвіти”. На північ від церкви, через потік, на горбочку, стояла одноповерхова школа. Школу побудовано в 1933-34 рр. на місці, де колись стояла корчма. У зв'язку з бойкотом українською молоддю польського монополію на тютюн і алкогольні напої, власник корчми Шміла, не маючи прибутку з продажу алкоголю, мусів корчму продати, і вся родина Шмілів виїхала до Палестини. Громада корчму розібрала, а матеріал використала для будови Народного Дому.

Учителями в нашому селі аж до 1944 р. були подружжя – Данило і Н. Монджейовські. Хоча прізвища наших учителів звучали як польські, вони були не лише українцями, але й справжніми українськими патріотами. Через постійний тиск польської влади на українських учителів, вони не могли відкрито провадити культурно-освітню працю серед громади. У них було двоє дітей, Роман та Ірина. Батьки виховали їх в патріотичному українському дусі. В учителів була гарна бібліотека, якою користувалося багато селян. Я особисто дуже часто брав книги в

їхній бібліотеці.

Священика в нашому селі не було. Що другої неділі у Яблунівку приїздив священик з Грабової. Він називався о. Мригодович. У нього було двоє синів, але потіхи з них громада не мала. Сам о. Мригодович, крім відправи, нічим більше не цікавився. Його сини теж були далекі від усього українського. Отож, крім учителів, які відкрито не могли провадити культурно-освітню працю в селі, інтелігенції в Яблунівці не було. Всю культурну працю провадили сільські самоуки. У першій половині тридцятих років цю прогалину заповнили студенти Золочівської гімназії – брати Гілярій і Славко Собашек та Євген Ковалик.

Мої батьки були малоземельними. Хліба нам вистачало, але вже на взуття чи убрання треба було заробляти, де попадало. Перед війною 1914 р. мої рідні постійно виїжджали на сезонні роботи до Німеччини. За зароблені гроші купили трішки землі і поставили нову хату за селом. Батько Юрій, крім праці на господарстві, ще ткав. І ця робота давала невеличкий прибуток. Батько під час Першої світової війни був чотири роки на фронті в австрійській армії, а потім сім місяців в УГА. Під час Чортківської офензиви в місяці червні 1919 р. його було тяжко поранено в груди, від чого потім терпів ціле життя. Вживав дуже мало алкоголю, але багато курих. Був віруючою людиною, та до церкви ходив мало. Від нас, дітей, вимагав дисципліни і порядку. Через його ставлення до виховання дітей, між батьком і мамою часто виринали суперечки. Мама дорікала татові за гостру дисципліну. Він був найстарший у своїй родині. У нього було ще двоє братів – Матвій і Семен, а також дві сестри – Маланка і Зоська. Національні почуття, як на той час, були в нього дуже патріотичні.

Моя мама Ганна походила з мішаної родини: бабуса була українка, а дідो латинник, хоча до костюлу ніколи не ходив і в хаті розмовляв лише по-українськи. Він походив із Золочівщини, з села Віцине. Називався Йосиф Здражель. Мав неповну середню освіту і тому виконував функцію секретаря громади. Мама також була найстаршою в своїй родині. Мала одного брата Івана і п'ять сестер – Марію, Параньку, Маланку, Настю і Зоньку. Була висока, мала чорне довге волосся, яке завжди заплітала в косу, біле лице і волошкові очі. Мені здавалося, що моя мама найгарніша в селі. Вона була дуже релігійна і щомісяця ходила до святого причастя. Любила ходити на відпусту і, коли я вже трохи підріс, брала мене з собою. Батько і мати з дитинства росли разом тому, що мешкали недалеко одне одного. Коли, часом, тато гримав на маму, що розпускає дітей, то вона пригадувала татові, як він у дитинстві викопав яму і загнав туди 8 малих гусят та загорнув землею. А вже підлітком тато висвердлював у бочках з горілкою дірки – і випускав дорогоцінний напій, щоб Шміла не мав що продавати. Мама і всі її сестри дуже любили співати. Не раз всі вони сходилися зимою до нас на прядки і тоді співам не було кінця.

У мене був лише один брат Михайло, старший за мене на шість років. У 1913 р. мої рідні поїхали до Німеччини на заробітки і взяли з собою малого Михайла. Тата покликали до австрійського війська, а мама залишилась у Німеччині до 1916 року. Коли повернулись додому, то малий Михайло не розумів жодного слова по-українськи, говорив лише по-німецьки. Тому, що під час війни його виховувала лише мама, уболюючи за нього, вона його розпустила так, що тато пізніше мав багато клопоту з ним. Де б він не пішов, що б він не робив, то завжди за ним росли „золоті верби". Тато не раз його так бив, що він днями ходив синій, але нічого не допомагало. Як йому сповнилось 16 років – він змінив свою натуру і став нормальним хлопцем, лише не перестав курити.

Наше мале господарство було на краю села, в полудневій його частині. Зараз за нашим городом простягалися сіножаті, а за який кілометр на схід був панський ліс графа Бадиного. Неподалік нашої хати було громадське пасовисько-вигін, яким користувалися усі селяни. На полудне від хати був невеличкий сад, а відтак город і пастівник. Всієї площі разом – один морг. На нашій сіножаті росли великі вільхи, кілька берез і здоровенний крислатий дуб. Ще далше, на полудне, тягнулися мазурські поля. Мазурів польський уряд наслав до нас у 1923 р.

З дитячих літ найбільше вбився мені в пам'ять наш крислатий дуб на пастівнику: змалку я любив самоту, і під тим дубом пройшло моє щасливе дитинство. Для розваги мій брат прив'язав на одній віднозі того дуба гойдалку, яка була моєю найбільшою насолодою. Набігавшись досхочу, я лягав під дубом і тоді своїм дитячим розумом намагався досягнути чудову красу природи з різнокольоровими метеликами, пахучими квітами та пташками. Лежачи під дубом, вдивлявся в чисте блакитне небо і роздумував, хто це все створив і для кого?

З дитинства батьки привчали мене до праці. Весною, коли починали вилуплюватись з яєць малі гусенята, мама настановляла мене, малого, їх доглядати – насипати їм пшона, наливати води чи підстеляти свіжої соломи. Я дуже радо виконував цю роботу, бо любив придивлятись, як вони, ці малі сотворіння, замочивши свої маленькі дзьобики у воду, мов за наказом, піднімали їх вгору. Не раз я приглядався до їхньої руханки так довго, доки вони не випорожнювали посудину від води і зникали під теплим крилом матері-гуски. Я не міг надивуватись зарадності і спритності тих малих сотворінь, які вже в перший день появи на світ вміли давати собі раду. По кількох днях їхнього життя, треба було виносити ті мохнаті золоті гусята на сонце, на молоду мураву. Тоді я також з цікавістю приглядався, як вони із завзяттям дзьобиками тягли зелену травичку. Частенько не обходилося без прикрих пригод. Одного разу мама наказала мені позбирати гусята і винести їх на вигін на мураву. Я позбирав десь біля 15 гусенят до кошика і поніс на зелену травичку, не передбачаючи небезпеки. Коли я став вибирати їх із кошика вони почали пищати. Несподівано на мене накинулись старі гуси і з сичанням стали мене атакувати своїми дзьобами і крильми. Я, з переляку, впав на землю і закричав. На мій крик вибігла мама з хати і врятувала мене від гусячого нападу.

В зимовому сезоні, коли надворі були сильні морози, я мусів сидіти в хаті. Щоб не нудитись, я бавився в „склепаря“. Вагу я майстрував собі з порожніх дерев'яних пуделок з-під дешевої пасти до чобіт, а тягарці вирізував із буряків або бараболі. Все те я розставляв біля шафи з начинням і провадив „інтерес“, але лише за дозволом мами. Свою крамницю мусів тримати у взірцевому порядку, бо якщо ні, то мама „замикала“ крамницю на один день.

Найчастіше я був у хаті з мамою, бо тато ходив зимою до лісу зрубувати дерева. З матір'ю я провів чудові, незабутні роки. Я був її мізинчиком, як вона говорила. Зимовими днями, коли мама закінчувала свою працю надворі і присідала до кужеля, я сідав по другій стороні кужеля і слухав її дзвінкого співу. Мама співала дуже багато. В її репертуарі були різні пісні: любовні, побутові, патріотичні. Часто чув пісень про Січових Стрільців, про милого, який пішов і „не верне вже“, про Україну. Слово Україна було для мене тоді ще таємним, але воно мене захоплювало, чарувало. Наспівавшись досхочу, мама оповідала мені цікаві казки або розказувала про свої пережиття в Німеччині на заробітках. З захопленням слухав я оповідання про життя іншого народу. Та найбільше вбилося мені в голову оповідання про взірцеві порядки у

німецьких господарів. Дивувало мене, що в Німеччині, обабіч доріг, були насаджені овочеві дерева і літом гілля з овочами обвисало над дорогою, але ніхто чужий не смів їх зривати. Побувши кілька років в Німеччині на господарських роботах, мої рідні провадили свою малу господарку також взірцево.

Часто зимою всі мамині сестри сходились у бабуні Здражлихи на прядки. Ідучи на прядки до бабуні, мама брала і мене з собою. Я радо йшов до діда Здражеля, бо він не лише обдаровував мене цукерками, але й дозволяв переглядати малюнки в книжках і журналах, які він перечитував. У діда була мала бібліотека з німецькими, польськими і кількома українськими книжками. Бувало, як дід не був зайнятий з людьми, він кликав мене до себе, саджав на коліна і пояснював малюнки в книжках, що вони означають. При тому дід потішав мене, що колись, як я піду до школи і навчуся читати, то він замовить мені зі Львова книжки, в яких буде багато малюнків. Заохочений дідовою обіцянкою, я вирішив не чекати – і попросив брата навчити мене читати. Коли мені пішло на п'ятий рік, я з допомогою брата вже міг читати буквар.

Уже в дитячих роках у мене з'явився нахил до самостійного думання. Постійна цікавість штовхала мене пізнавати новий, незбагнений в дитячій уяві, чарівний світ. Як тільки я навчився читати буквар, то з нетерпеливістю почав чекати того часу, коли зможу піти до школи і з допомогою книжок увійти в той чарівний світ.

Не забуваю радісний день впису до школи. Зрання мама обмила мене гарненько, наділа нову сорочку і штанята, розчесала волосся і повела, босоногого, до школи, як тоді казали, до запису. Почуття гордості розривало мої груди. Я вже буду ходити до школи! В клясі, при столі, сидів директор школи Данило Монджейовський. Покликавши маму і мене до столу, він почав ставити мені запитання. Від хвилювання я відчув, як посилено б'ється моє серце. На запитання директора, як я називаюся, я без вагання випалив: „Туньо Куп'як!" Забув, що мама вдома і дорогою пригадувала, що моє ім'я є Дмитро, а не Туньо. Мама му сіла пояснювати, що вдома всі кличуть мене Туньо. Мама, не втерпівши, похвалилася також перед директором, що я вже читаю буквар. Директор висловив кілька похвальних слів і обіцяв посадити мене на першу лавку в клясі.

З початком навчання в школі мої безжурні дні і розваги майже закінчилися. Я також мусів відробляти свою пайку на господарстві. У жнива, коли рідні з братом ішли на поле, я мусів доглядати домашнє господарство. Моїм завданням було – накормити свиней, вигнати корови до пастуха та пильнувати гусей. З гусьми було найбільше клопоту, бо постійно треба було за ними наглядати. Я заряджував собі в той спосіб, що виполював в городі молочай та зривав зелене листя з маку і тим їх годував. Після того гуси закручували голови під крила і сиділи спокійно довгий час. Уже в Канаді я довідався, що вони так сиділи не тому, що були ситі, а тому, що були одурманені наркотиком з маку.

Зимою я також не був вільний від праці. Звичайно, по Різдвяних святах тато вносив до хати ткацький варстат і ткав полотно. Моїм обов'язком було сукати татові цівки. Зимою це не було трагедією, але найгірше весною: частенько тато ткав ще в місяці травні, коли сусідські діти, вільні від обов'язків, пустували на вигоні, а я мусів сидіти в хаті і ткати цівки. Часом тато звільняв мене від цієї нудної роботи і дозволяв піти трішки попустувати. Я завжди старався бути в хаті, коли господині приходили по полотно, бо тоді і мені перепадало кілька грошів на цукерки від тата за мою працю.

Фах ткача – не легкий. Ткач мусить бути дуже терпеливий і постійно стримувати свої нерви, щоб не впасти в шал. У нашому селі був один випадок, коли ткач з люті

перерізавав ножем нитки на всю широчінь полотна, тому що нитки часто рвалися, звинув пряжу – і віддавав назад господині. З батькового гумору ми знали, чи нитки рвуться, чи ні. Коли траплялась добра пряжа і нитки не рвалися, то батько був у дуже доброму гуморі. Він тоді співав без перестанку і, гримаючи в такт лядою, збивав полотно. Найбільш улюбленими його піснями були найновіші, такі як: „Як Збруч річку проходили“, „Бо війна війною“, „Гей, не дивуйтесь, добрії люди, що на Україні повстало!“. Для мене, малого, найбільш сумною була пісня „Летіла куля через гору“.

Переживши 5 років на фронті, тато мав необмежений матеріал до оповідання. Він казав, що з усіх ворогів Австрії, серби були найбільш мстиві. У Сербії австрійський вояк не смів сам піти до сербської хати, лише у супроводі друзів, бо були випадки, що як зайшов сам, то вже назад не вийшов живим.

Уже з перших днів навчання в школі я зрозумів, що є ще інший світ, крім того, який я знав досі. Перше, на що я звернув увагу в школі – це глобус. Коли від старших учнів я довідався, що це модель нашої землі, мені тяжко було повірити, бо знав із свого щоденного дитячого спостереження, що земля не кругла, а пласка. Я запитав про це мого діда. Дідо сказав, що земля дійсно округла і його авторитету вистачило, щоб я повірив. Після того я вже не сумнівався, бо так сказав мій дідо, а дідові я вірив беззастережно. Учні першої і другої класи сиділи разом в одній кімнаті. Першаки, себто ті, що тільки-но почали навчання, сиділи на перших лавках, а другаки – на задніх. Я вже знав читати – і навчання давалось мені дуже легко.

Окрім мови української, ми мусіли вчити також і мову польську, хоча в нашій школі не було жодного поляка. У старших класах ми мусіли вивчати найбільш ненависний для учнів предмет – історію Польщі. Ворожість і ненависть, якими дихав український народ супроти польських загарбників, не були таємницею і для нас, шкільної дітвори. Ми, школярі, були свідками того, як польська влада при допомозі жандармів придушувала найменші прояви самотності нашого народу. Перший випадок польського знущання над українським народом залишився в моїй пам'яті на ціле життя. Це було 1925-го року або 26-го на цвинтарі під час Зелених Свят. За українським звичаєм, щороку на Зелені Свята люди йшли на цвинтар, де священик над гробами померлих відправляв молитви. Завжди перша панахида відправлялась біля спільної могили тих героїв, що загинули за українську державу. Того разу після панахиди люди почали співати пісню „Ви жертвою в бою нерівнім лягли з любови до свого народу“. Одразу на цвинтар в'їхало чотири жандарми на роверах. Вони були з крісами і наказали людям припинити спів і розійтись. Люди і священик не звернули уваги і продовжували співати. І тоді жандарми почали бити кого попало, не оминаючи ні дітей, ні жінок, стріляючи з крісів вгору – для страху. Один з поліцаїв, Сціньський, прикладом кріса вдарив восьмирічного Гринька Бербеку в плече так, що той впав на підмурівок хреста головою і знепритомнів. Люди, не докінчивши пісні, розбіглися хто куди. Найбільше були побиті жандармами Михайло Вовк і Олекса Семенів. Цей нелюдський акт польських жандармів біля братської могили зародив у моїм серці нечувану дотепер ненависть до поляків. Подія, що сталася на цвинтарі, була темою розмов не тільки дорослих, але й школярів. На знак протесту хтось з учнів викинув з класу польського орла – символ польської влади. Аби не допустити до поліційного слідства, управитель школи Монджейовський зажадав від учнів, щоб орел був повішений на своє місце, бо, як що ні, він буде змушений доповісти про цей випадок в поліцію. По кількох днях орел знову з'явився на стіні. Учні говорили між собою, що управитель сам його повісив, щоб не накликати біди.

Між учителями і учнями в нашій школі був добрий душевний контакт. Учителі ставились до своїх обов'язків не лише як урядовці, але й як педагоги: свої обов'язки виконували з душею, щоб рівень знання української дитини був на висоті. Управитель школи був людиною дуже поміркованою. Від учнів вимагав дисципліни, але за провини не мстився і з учнів не знущався. На дозвіллі займався городом, своїм садом і пасікою. Весною виводив хлопців у сад і вчив націплювати дички. У школі викладовою мовою була українська, а польська викладалась як окрема дисципліна.

Восени ми часто ходили до лісу. Для нас учнів це були виїмково радісні дні. Прогулянки в ліс, що відбувалися під опікою наших учителів, викликали у нас більше зацікавлення рослинним і звіриним світом. Опинившись табором в лісі, учителі висилали старших учнів шукати цікаві речі – як губки, мох, гриби, старі гнізда та ін. і приносити до табору для обговорення. Управитель пояснював нам також, як пізнавати напрям в лісі по деревах, навіть і тоді, коли нема сонця.

Дуже важливою в школі була підготовка до Різдвяних свят. Ще довго перед святами ми починали виробляти різні прикраси на ялинку. На ці прикраси використовувалось дуже багато різного матеріалу, що був під руками – потяті соломки, видута шкаралупа з яйця, різнокольоровий папір та ін. У тому ж часі підготовлялись також дві вистави – одну на св. Миколая, а другу, вертеп, – на Різдво. Уже в першій класі у виставі на св. Миколая, я грав ролю чортика. Мій перший виступ на сцені я виконав з ентузіазмом.

Найбільшим моїм суперником в школі був мій сусід Дмитро Вовк. Ми народилися того самого дня – 6 листопада. Його кликали Дзюньо, а мене Туньо. Він був дуже лагідної вдачі і ніколи не затівав бійку з хлопцями. У школі вчився дуже добре. Ми обидва в науці постійно конкурували. Попри мої зусилля, він часто мав таки краще свідоцтво, ніж я. Найгірше в мене було з поведінкою – або добре, або посередньо.

Уже в другому році науки, коли я добре опанував друковане слово, почав брати додому книжки із шкільної бібліотеки. Рівночасно тато приносив також книжки з читальні „Просвіти” - і я читав їх вдома для всіх. Найбільш захоплювали мою душу „Славні Побратими”, „За Сестрою”, „На Уходах”, „Олексій Попович”, „Кармелюк”, „Тарас Бульба” та інші. Начитавшись книжок, я почав поволі прислухатися до розмов старших. В тих розмовах можна було почути багато невдоволення та нарікань. Сільсько-господарський продукт селянин продавав у місті за безцін. Натомість товар для сім'ї чи то шкіру на чоботи, чи то матеріал на убрання коштував дуже дорого. Крім того, польський уряд накладав на селян дуже високі податки, що багато селян не могли їх сплачувати. До тих, що не могли сплатити податків, уряд висилав своїх чиновників-екзекуторів, які з допомогою поліції конфіскували все, що попадало їм під руки – подушки, перини, забирали зі скринь полотно, кожухи і все, що мало якусь цінність. Все те, що я почув від старших людей і побачив власними очима, залишилось в моїй пам'яті на все життя. А епізоди фізичного знущання польської поліції над безборонним населенням пригадую дотепер. Одним таким епізодом, що залишив незатерту печатку в моїй пам'яті на ціле життя, було катування мого тата польськими жандармами восени 1930 р.

Це сталося в місяці жовтні, бо вже викопували на полях бараболі. Я спішився зі школи додому, бо мав по обіді йти на поле допомагати збирати бараболю. Надходячи до хати, я почув розпачливий крик моєї мами. Вбігаю на подвір'я – і бачу жахливу картину. Біля стодоли лежить на землі закривавлений мій батько. Лице посиніле, подерта сорочка на грудях, а з ран витікає кров, яку мама пробує здержати мокрим рушником. Побачивши мене, мама почала кричати, щоб я втівав, бо вони мене вб'ють.

Але було вже запізно. На крик мами, з хати, де поліцаї робили ревізію, вибігло двоє поліцаїв, думаючи, що це мій брат Михайло з'явився на подвір'ю. Один з поліцаїв схопив мене за руку й потягнув до хати, де почав випитувати, куди тато і брат заховали зброю. Я зі страху і розпуки за батька не міг вимовити й слова, лише заперечував головою, що не знаю. Поліцай Сціньський зламав мене одною рукою за ковнір сорочки, а другою за волосся – і почав кричати, що він мені пригадає, де зброя. А потім з усієї сили кинув мене на долівку, копнув ногою та й пішов шукати зброю в хаті. Не знайшовши, поліцаї погрожували, що вони ще повернуться.

Цей брутальний акт над моїм батьком не був поодиноким в тому часі. Поляки, щоб змусити український нарід впасти на коліна і приневолити до рабського послуху та покори, вдалися восени 1930 році до дикого погрому українського населення, називаючи цей злочинний акт „пацифікацією" Східньої Галичини. Це був найбільш ганебний вчинок, доконаний варшавським урядом над українцями між двома світовими війнами. Для історичної пригадки варто навести хоча б кілька помітних прикладів польської розбещеної сваволі у ті злопам'ятні часи.

Отже, на підставі матеріалів і документів зібраних в книжці „На вічну ганьбу Польщі", що вийшла третім виданням у видавництві Говерля в Нью Йорку в 1978 р., читаємо: „ 21 вересня вирушив відділ поліції, стягнений із корінної Польщі та з учнів поліцейської школи в Мостах Великих, числом 2.000 на „усмирення" українського населення... Рівночасно залили українські села ескадрони польської кавалерії з 6 корпусу. І почалося криваве жниво... Окремий карний загін ловив усіх тих людей, яких імена подала місцева поліція або місцеві поляки. Тих людей заганяли до громадського уряду або до якогось більшого приміщення і там виконували над ними страшну екзекуцію – жажливі середньовічні тортури...

Екзекуція відбувалась так: викликають вибрані жертви по черзі, здирають убрання й білизну, кладуть на лавку або на підлогу, вкладають в уста мокру шмату. Двоє людей сідає на голову, двоє на ноги, командант визначає кількість буків – звичайно 25-50, а то і сто, і більше. Коли нещасна жертва зомліє, то відливають водою й катують далі... за кожним десятком нагаїв приказують жертві кричати: „Нех жиє маршалек Пілсудскі".

На катуванні людей „праця" експедиції не кінчиться. Інші уланські загони чи відділи поліції йдуть по хатах і, під приводом пошукування зброї, розшивають стріхи, розбивають вікна, образи, особливо образи українських діячів, поряють кожухи, подушки, висипають пір'я, б'ють горшки, посуд, висипають муку та мішають її зі сміттям, пір'ям, болотом.

Найважливіше завдання має та частина екзекуції, що йде робити „ревізії" по культурно-освітніх і економічних установах. У кооперативах найперше забирають товар задармо, який їм учителем мав бути проф. Якубовскі, який мешкав на вул. Бема, неподалік вуйка. Я міг ходити до нього пішки на лекції. Моїм радощам не було кінця, бо зможу вчитись у гімназії – і здобуду освіту!

Полагодивши все, що треба у Львові, я негайно поїхав додому за посвідкою про хрещення і свідоцтвом. Удома всі зраділи моїм успіхам. Одержавши свідоцтво і посвідку від священика, я навіть не звернув уваги на те, що там було написано, чорним по білому, що я українець, греко-католик і називаюся Дмитром. У неділю по полудні я вже був у Львові зі своїми документами. У тітки гостило кілька людей, а між ними і проф. Якубовскі, який мав допомагати мені своїми лекціями вступити до гімназії.

Вуйко попросив мене, щоб я показав свідоцтво панові Якубовському. Подаючи свідоцтво Якубовському, я слідкував за виразом його обличчя, маючи на увазі мої дуже добрі оцінки в свідоцтві. Але, як виявилось, не оцінками був зацікавлений пан Якубовскі. Поглянувши на свідоцтво, Якубовскі, зі збентеженим виразом на обличчі поглянув на мене, на вуйка і ще раз на свідоцтво, і, хвилюючись, запитав мене, чи це моє свідоцтво. Діставши підтверджуючу відповідь, він звернув мені увагу на те, що там я Дмитро, а не Туньо, і українець, греко-католик. Почувши невдоволений голос Якубовського, вуйко відповів йому, що це не має значення, бо посвідку легко замінити на римо-католицьку. Прислуховуючись до розмови про зміну посвідки на римо-католицьку, а це було рівнозначно зміні української національності на польську, я відчув раптово, що земля піді мною пливе. У душі з'явилася відраза до всіх тих, що були в хаті, а також до вуйка. Я перепросив присутніх – і вийшов в город, щоб заглушити біль і жаль, які налягли на мою душу. Рівночасно я вперше відчув, як мені хочеться бути в селі – між своїми. Другого дня вуйко з тіткою поїхали до міста, а коли повернулися додому, втішали мене, що все буде добре. Вони поробили всі заходи, щоб мене таки прийняли до школи, рівночасно пояснили мені, що мій тато мусить приїхати до Львова і дати письмову згоду на перенесення моєї посвідки до костьолу. Уже дорогою додому, я усвідомив, що з того нічого не вийде, бо знав, що мій тато на це не піде, але я також не буду платити за освіту честю.

Удома розповів батькам про неприємні проблеми, що пов'язані зі школою. Рідні слухали спокійно, а коли я скінчив, мій батько сказав:

„Сину, я був гордий за тебе тому, що ти народився вільною людиною у вільній Українській Державі. І тому я не хочу, щоб тебе виховували ті, які приготують загибель нашому народові. Дозволу на перенесення посвідки до костьолу я не дам”.

Тато боявся, що як я піду в польську школу здобувати освіту, то буду працювати для поляків, а не для свого народу, бо в польській школі мене не будуть вчити любити Україну, український нарід, а навпаки. На ту тему тато вів зі мною довшу розмову і я тоді вперше зрозумів, що його бажанням було, щоб я колись включився до боротьби за визволення свого народу і продовжував те, що вони почали в 1918 році. Щоб оправдати свою матеріальну нужду переді мною, тато повторював те, про що вже багато разів говорив перед тим, як то він з мамою під час парцеляції панської землі мазурам в Яблунівці ходив цілий тиждень з паликами і просив комісію, щоб продала хоч 10 моргів поля, бо не будуть мати чим вижити дітей. Польська комісія таке сказала: „Не журіться, ви не поздыхаєте, нам треба буде багато наймитів на полі”. Отже, земля, яка кормила наш народ тисячі років, просякала потом і кров'ю наших пращурів, тепер перейшла у ворожі польські руки.

Я слухав батькові слова, як ніколи перед тим. Я завжди вірив, що батько любить мене так само, як я люблю його, але тоді, того пам'ятного літа 1932 року, я зрозумів, що він вимагає від мене, тоді підлітка, чогось більшого, ніж любови до нього. У його словах я вичув тоді жаль і розпуку, змішані з журбою і печаллю за моє майбутнє. Мені так стало надзвичайно жаль мого дорогого батька, що я не міг стримати сліз...

Коли у Львові виникло питання із зміною моєї національної приналежності, це відразу ж мене сильно обурило. Повертаючись до батьків у село з тією прикрою новиною, я дуже багато роздумував над тим питанням, шукав якоїсь розв'язки. Навіть підкрадалась думка, тимчасово, задля науки, можна прийняти польську національність, а після науки знову змінити. Удома, після батькових слів на цю тему, я зрозумів, що земельна реформа, яку впровадили поляки, забороняючи українцям

купувати землю, не була самотнім засобом, щоб звести український нарід до найнижчого соціального стану. Забороняючи українській людині набування освіти, вони змагали до того, щоб український народ втратив провідну верству. З болем у серці я мусів погодитися, що справа мого подальшого навчання безнадійна. Я погодився з цим, шукаючи виходу в іншому напрямку.

Як я вже згадував, землі у нас було мало, так що ділити між двома синами не було чого. Тому я вже того самого літа почав шукати інших можливостей. Став придивлятися до різних фахів, не поминаючи й торгівлі. У тому напрямку я зосередив свою увагу на Львові, бо там я бачив кращі можливості. Ще літом одні знайомі порадили моїм батькам, щоб віддали мене до Львова вчитися на пекаря. Їхні кривні мали у Львові малу пекарню і потребували до помочі хлопця. Мені ця ідея бути пекарем навіть підходила, бо, навчившись випікати хліб, я міг почати своє мале підприємство з печивом. Батьки не намовляли мене, але і не забороняли. Рішення було за мною. Однак вони нагадували мені, що як буде тяжко, щоб приходив додому. І я поїхав до Львова шукати щастя в пекарстві. До Львова я поїхав з людьми, які цю пекарню мені порекомендували. Умовини навчання були такі: Перший рік я мушу працювати лише за харчі і спання. На другому році я вже маю доставати платню – 15 золотих місячно. Термін навчання чотири роки. Пекарня з малим мешканевим будиночком приміщувалася на малій вулиці, яка виходила до вул. Жовківської. Печиво випікали два пекарі – власник і молодий помічник, який вже працював там чотири роки. Печиво випікали ночами, а раненько господиня везла його коником на Краківський базар, де господарі мали свій прилавок. Хто вони були за національністю – не знаю, але в хаті і в пекарні розмовляли по-польськи. Це було середнього віку подружжя, що мало двох хлопців – один був старший за мене, а молодший тих самих років, що й я. У неділю хлопці з мамою йшли до костьолу.

Спочатку моїм завданням було – приготувати дрова і натопити піч, почистити й поскладати все начиння на визначене місце, підмести і помити пекарню. Місцем на спання мені приділили прибудовану до пекарні малу будку, що мала служити чотири роки мені, як моя стала резиденція. Ночами докучали мені щурі. Здавалося, що всі щурі з Жовківської і Замарстинівської вулиць збігались до тієї пекарні на учту. Не бракувало також бліх та блощиць. Їжа була непогана, але відмінна від нашої, домашньої. Ранком давали парене молоко з булкою, хоча і не свіжою, але смачною. На обід – зупу і хліб, а на вечерю – часом зупа, а інколи м'ясо з яриною. їдження мені вистарчало. Але мучила мене туга за селом, за батьками, за свободою. За виїмком неділі, я мусів працювати кожного дня від рання до пізньої ночі, але, звиклого до складного життя на селі, це мене не турбувало. Проте вже по двох тижнях моїх фізичних і психічних мук я був переконаний, що в тих людей я пекарства не навчуся, бо в тій нужді я не витримаю так довго. Зрозумів, що моїм господарям потрібна безплатна робоча сила, а не хлопець до науки. І я вирішив полишити пекарство і вертатися в село.

У п'ятницю, після сніданку, я повідомив господарів, що йду на село і вже більше до них не прийду, бо праця для мене затяжка. Зібрав свої речі і пішов на Янівську відвідати тітку Юлю. Коли я прийшов до тітки, вона дуже налякалась, побачивши мене в такому нужденному стані. Придивившись ближче до себе в хаті, здивувався, що так змінився за тих два тижні. Змарнілий, в зім'ятому і запорошеному вбранні, я мав вигляд прошака. Після гарячої купелі та доброго обіду я розказав все, що було причиною мого жахливого вигляду. Вуйко Ляска і тітка справді мені співчували, і при

цьому дорікали мені, чому я не прийшов до них скоріше, по двох-трьох днях, але мучився там аж два тижні. Попало також дещо й моїм батькам за те, що вони дозволили мені піти між чужих людей без опіки. Оправдуючи їх, я пояснив, що це була виключно моя ідея, тому, що я хочу набути якийсь фах, щоб давати собі в житті раду. Довідавшись від мене, що я хотів би працювати в торгівлі, вуйко обіцяв мені, що розпитає своїх знайомих, чи часом хтось не потребує хлопця до послуг. В тижні ми поїхали з вуйком до одного знайомого купця на вул. Сербській, який мав великий склеп для продажу лікарських рослин. Цей купець погодився взяти мене на практику в своєму склепі. Він обіцяв, що після місячної практики, якщо я буду надаватись, буде платити мені 15 золотих місячно. Я мусів подбати про мешкання і харчі. Вуйко і тітка дуже радо погодились з тим, що я не лише можу в них мешкати зовсім безплатно, але, що вони ще й будуть мене вбирати. В неділю я мав їхати на село і повідомити родичів про зміну свого положення у Львові. Але вже в суботу по обіді увійшла до тітки моя стурбована мама, і, побачивши мене зовсім здоровим, з плачем пригорнула мене до себе. Вона розповіла про свою тривогу. Коли їй сказали в пекарні, що я ще в п'ятницю вибрався додому, вона жажнулась. На неї почали насуватись жажливі думки, ніби зі мною сталось щось погане.

Коли тітка розповіла мамі, в якому стані я прийшов до них, то мама з жалем заявила, що більше з дому мене не пустить нікуди. Тоді в розмову вмішався вуйко Ляска. Він переконував маму, що не можна дитині відбирати охоти спробувати іншого життя, ніж у селі. Мама з ноткою гордості відповіла вуйкові, що на селі люди також якось живуть. При вечері, як мама вже трохи заспокоїлась, вуйко розповів їй про можливість примістити мене у Львові в склепі на практику, запевняючи маму, що я бідувати не буду, бо мешкати буду в них, а вони мені кривди не зроблять. Мама відповіла, що про це вони будуть вирішувати з батьком вдома. З тим ми з мамою на другий день від'їхали в село.

Вдома, при вечері, мама переповіла батькові все, що почула від вуйка у Львові. Тато вислухав це все терпеливо і спокійно, і, без злості, сказав такі слова, які я пам'ятаю досі: „Той лях таки напосівся на твою дитячу душу. Заперечувати цим разом я не буду, але підпирати цього наміру я також не буду. А головне те, що ти будеш у них жити. Ти роби, як хочеш!”

Дозволяючи мені вибирати, батько поставив мене в дуже скрутне становище. З одного боку, я всім своїм еством хотів, прагнув піти до Львова на практику. Я був переконаний, що у Львові розпочну цілком інше життя, яким жив на селі. І воно буде набагато краще. З другого боку, я боявся, що коли залишусь у Львові без батькової згоди, то це може погано вплинути на його немічне здоров'я. Роздумуючи над словами батька, я здогадувався, що він боявся, щоб я не опинився у ворожому таборі, перебуваючи у вуйка і тітки. Заради батька, я з великим жалем відкинув пропозицію вуйка піти на практику до склепу. Після мого рішення мама вислала мене до Львова, щоб пояснити причину моєї відмови. Як причину, я подав хворобу батька. На прощання вуйко ще раз запевнив мене, що, коли я вирішу перейти до Львова, він мені завжди допоможе.

Невдачами в пекарні і в склепі я не знеохочувався, а навпаки, це збудило в мені ще більше бажання шукати шляхів до покращення життєвих умовин. Розпитуючи між людьми за добрих фахівців, у яких я міг би навчитися доброму ремеслу, я натрапив на родину Козловських з присілка Ниви. Вони знали одного цукерника у Львові, який потребував хлопця, і порадили вдатися до нього. Рідні не мали нічого проти того, але

цього разу поїхала зі мною мама, щоб особисто побачити, які я матиму умовини у того цукерника. Як виявилось, умовини були багато кращі, ніж у пекарні. Гарний будиночок, де я мав працювати і мешкати, приміщувався на вул. Клепарівській, неподалік Дому Інвалідів. Біля їхнього дому був гарний город, а в кінці городу невеличка стайня, у якій тримали дві корови і кілька курей. Мені приділили кімнату, де мешкала вся родина – батько, мати, двоє малих дітей і служниця. Моїм завданням було – раненько о год. 6-тій вигнати корови до саду біля Дому Інвалідів, а о год. 10-тій пригнати їх додому. А після цього я мусів приступати до праці в цукерні. Мама, упевнившись, що все буде поладовлено, як слід, погодилась, аби я залишився на практику. А сама повернулася в село.

Перший ранок служниця пішла зі мною, аби показати мені, де я маю пасти корови. Вона також була українка і потішала мене, що люди добрі, хоча й поляки. Але пізніше виявилось, що я маю брати з собою тачку і нажати в саду кропиви – повну тачку. А вдома цю кропиву мушу нарізати на січкарні, аби корови мали що їсти по обіді. На січкарні мені допомагала служниця. Для мене це не було проблемою, бо таку роботу я виконував і вдома. Робота в цукерні була легкою. Господар був людиною поміркованою і не кидався на мене з лайкою, як це було в пекарні. Після кількох днів мені навіть сподобалося, і я поволі привикав до нової дійсності.

Першу неділю я був вільний, бо корови погнала в сад служниця. Ми мали з нею чергуватися – одну неділю вона пасла корови, а другу – я. Тієї неділі я пішов до церкви св. Юра на Богослужбу. Цілий тиждень минув без особливих пригод. Другої неділі я погнав корови в сад. З туги почав співати своїх українських пісень. У тому городі було багато квітників і висипаних пісочком доріжок, по яких проходили військові інваліди, а також і цивільні. Коли я в своїй пісні перейшов з піано на форте, біля мене зупинилось одне подружжя з дітьми. Старший віком чоловік у військовій уніформі і набагато молодша за нього жінка з двома дітьми – хлопець і дівчина. Переходячи попри мене, пані запитала, як я називаюся, і сказала, що я гарно співаю. Я чемно відповів їй, що називаюся Дмитро. „А Димітр, то ти є русін?” – сказала вона. Я знову чемно перепросив її та поправив по-українськи, що я не Димітр, а Дмитро, і не русін, а українець. І пішов наглядати свій товар. По обіді я знову вигнав корови в сад і глибоко замислився про село і батьків, навіть не звертав уваги на перехожих в саду. Раптово я почув незрозумілі дитячі викрики. Підійшовши ближче доріжки, якою вони переїжджали роверами, я почув, що вони мене прозивають, викрикуючи на цілий рот „Русіні сьвіні, русіні сьвіні”. Це були діти тих, що зрання питали мене, як я називаюся. Коли ці викрики в мій бік повторилися кілька разів, я вирішив стати на обороні моєї національної честі. Пішов у город, витяг довгу тичку з квасолі і став чекати при доріжці на „напасників”. Як тільки вони з’явилися знову біля мене, викрикуючи, я не замислюючись про наслідки, скорим рухом встромив тичку між шпичі колеса ровера, на якому їхав хлопець. Кілька полонаних шпичів від колеса – і мій богатир із зойком повалився на землю з покаліченими ногами і розбитим носом. Його сестричка, яка їхала за ним, не маючи сили здержати свій ровер, звалилася на свого брата зі страшним зойком. На зойк дітей почали збігатися люди, а я, не чекаючи нагороди за свій „геройський вчинок”, залишаю „поле бою” разом з коровами, перелізаю високий паркан, і повз залізну дорогу прямую на схід, додому. Зі страху мені здавалося, що вся львівська поліція женеться за мною. Як тільки я опинився за містом, почав думати над тим, що я накоїв і що скажу вдома рідним. Додому я ледве дотягнувся пізньої ночі. Щоб не будити рідних, пішов до стодоли – і там заснув.

Заскочені моєю несподіваною появою ранком у хаті, батьки засипали мене запитаннями: Що сталося? Вислухавши, вони мене за все це не похвалили, але і не дуже картали. Тато лише пригадав мені, що таких епізодів в моєму житті буде дуже багато. „Якщо ти хочеш досягнути намічену ціль, ти мусиш бути приготовлений до найгіршого і вперто поборювати всі труднощі, бо лише сильні духом доходять до мети. Чим скорше ти це зрозумієш, тим буде краще для тебе”.

СЕЛО ПРОКИДАЄТЬСЯ

Наша Яблунівка почала прокидатися до свідомого національного життя одразу ж після війни. І тому, що в нашому селі не було інтелігенції, яка б займалася раніше національно-виховною працею, ініціативу перебрали здібні селяни і з допомогою кількох інтелігентних патріотів з м. Буська повели виховну роботу серед селян. Піонерами нашого села були спочатку одиниці – Михайло Вовк, церковний дяк Юрій Вовк, Олекса Семенів (Сюньо), Луць Парубочий (Бабій), Ілько Дмитрук та інші.

По закінченню війни вони вперше зорганізували споживчу кооперативу. Активним організатором кооперативного руху на Бузеччині був Микола Туркевич з с. Купче. Він і став головою філії Повітового Союзу Кооператив у Буську. І пробув головою до самої війни в 1939 р. Кілька років наша кооператива приміщувалася в сільській хаті у Івана Вовка (Янця), в центрі села. Головою кооперативи в селі був Ілько Дмитрук, а крамарем – Микола Вовк. У середині 20-тих років побудували малий будинок, де приміщувалася кооператива і мала кімната для читальні „Просвіти”. При читальні був зорганізований аматорський гурток, яким провадив відданий сцені Михайло Вовк. Через те, що у нас не було великої залі із сценою для вистав, вистави відбувалися у великій господарській stodolі.

За небагато років впертої праці свідомих сільських піонерів духовий характер села змінився. Молодь, чимраз більше, почала цікавитися подіями не тільки свого села, але також і долею своєї батьківщини. В осінньому чи зимовому сезоні два рази на тиждень у читальні відбувалося читання газет вголос, а відтак дискусія про прочитане. І тому, що національно-політичне напруження між автохтонами-українцями і поляками-окупан-тами було на вістрю ножа, такі дискусії були дуже корисними для розвитку національної свідомости та горожанської мужности. В початках 1930 року молодь села бере ініціативу в свої руки й без спеціального тиску ззовні береться серйозно до самоосвітньої праці. Аби не збагачувати польської каси з продажу алкоголю і тютюну, молодь перестає пити і курити. Бойкот алкоголю змусив родину Шмілів залишити корчму і село та виїхати до Палестини. Це сталося в 1932 році. Через зростання національної свідомости й активності села виринула потреба більшого будинку для кооперативи і для „Просвіти”. З огляду на те, що корчма була нечинна, громада вирішила її розібрати і з того матеріалу побудувати Народний Дім. Восени 1932 року Народний Дім був урочисто посвячений о. Мригодовичем з Грабової. У тому домі приміщувалась кооператива, читальня „Просвіти” з театральною залю на 250 осіб, бібліотека і гардероба. Цим Народним Домом наші селяни дуже пишалися, бо він був найкращим домом на цілу околицю. Навіть ті, що стояли осторонь громадського життя, а таких у той час було ще дуже багато, поволі брались до праці.

У тридцятих роках, крім „Просвіти”, було зорганізовано в селі ще й товариство Сільський Господар і гурток Рідної Школи. Головою С. Г. на терені Бузеччини був інженер-агроном Жовнірчук з Буська, а с-г інструктором – Гриць Пришляк з

Новосілок. Зимою відбувалися теоретичні двотижневі господарські курси для передовиків, Хліборобський вишкіл Молоді (ХВМ), а відтак і дво-триденні курси молоді в кожному селі, де був гурток ХВМ. Двотижневі курси відбувалися в багатьох селах – таких, як Кізлів, Милятин Старий, Неслухів, а також в Буську. Курси проводили районний агроном інженер Жовнірчук і інструктор Гриць Пришляк. Я особисто дуже радо учавав на такі курси, бо на них я міг бодай трішки піднести мій рівень знання, на яке я завжди був дуже голодний. З рамени с-г відбувалися також в селі курси для дівчат – крою і шиття, куховарства, ручних робіт та інші. Тому, що ці курси були чисто господарського характеру (без політики), їх проводила наша учителька, пані Монджейовська з допомогою своєї родички, панни Тосі.

Великий вплив на розвиток національної свідомості серед наших селян мала також українська преса. Пресу читали всі. Багатші передплачували самі для себе, а бідніші складались по двоє, по троє на річну передплату, аби мати свій часопис. Найбільш популярною газетою серед селян була „Народня Справа”. Цю газету називали „коров'яча газета”, бо її передплачували ті, хто ходив коло корів і орав землю. Т-во „С. Г.” видавало свій орган-двотижневик „Сільський Господар”, Дехто із заможніших господарів передплачував щоденник „Новий Час” або „Діло”. Кілька часописів і журналів передплачувало тов. „Просвіта” – „Загально-науковий журнал”, що його видавало тов. „Просвіта”, „Життя і Знання”, „Літопис Червона Калина”, багатий своїм змістом про недавні Визвольні Змагання та інші. Найбільший попит на новини з газет був тоді, коли відбувалися політичні процеси над членами ОУН, а тих процесів тоді не бракувало. Правда, не всі зізнання підсудних можна було вичитати в газеті, тому що польська влада патріотичних зізнань підсудних не допускала до друку: на них була строга цензура.

Ці газетні звідомлення люди перечитували, як тоді говорили, „від дошки до дошки”, щоби не пропустити відомостей про тих, що не склали зброї, а далі ведуть боротьбу з окупантом.

Національна свідомість українського народу на Галицькій землі сягнула високого рівня між двома світовими війнами. Це був час, в якому ідейне формування обличчя української молоді вже було завершено. Українська молодь свідомо перебирає від старшого, знеможеного покоління, своїх батьків, ролю провідництва в боротьбі за визволення українського народу. Сільська молодь, що ще вчора вдовольнялась принагідними хоровими чи танцювальними виступами на Святі Жнив чи концерті на Шевченківськім Дні, сьогодні вже шукала чогось іншого, шукала акції, щоб можна було завдати шкоди окупантові.

Поволі з-поміж тієї селянської молоді почала виломлюватися нова сільська еліта, нове вже цілком національно дозріле покоління.

При читальні „Просвіти” було зорганізовано „гурток доросту з позашкільної молоді. Один раз на тиждень члени гуртка сходилися до читальні на лекції українознавства. У тому часі, коли я належав до „гуртка доросту”, лекції провадив студент золочівської гімназії Ярослав Собашек. Він викладав нам історію і географію України та дещо з літератури, особливо про найбільш визначних письменників таких, як Тарас Шевченко, Леся Українка та Іван Франко. В більшості ми вивчали на пам'ять їхні автобіографії та вірші. Закінчивши гімназію, Славко не мав змоги йти на даліші студії й залишився при батьках на селі. Для села це було велике духове підсилення, бо він був єдиний, хто мав середню освіту. Тут варто згадати про С. Собашека та його родину. Його батько був поляком, римо-католиком, а мати – українка-патріотка. У них

було п'ятеро дітей – чотири сини і одна донька Міля. Всі хрещені в церкві. Коли польський режим з допомогою політичного терору почав акцію полонізації українців, батько Славка хотів перенести їхні метрики до костьола. З огляду на краще майбутнє! Але це був даремний труд, бо не тільки мати-патріотка не погодилась на таке, а також і сини категорично відмовились від польського легкого хліба. Три сини загинули від рук кровожадних московських хижаків.

Літом Славко організовував різні прогулянки з молоддю. Весною 1933 р. Славко зорганізував біля 30 молодих хлопців і дівчат. І в товаристві кількох старших опікунів ми вибралися пішки до Львова на маніфестацію під гаслом „Українська Молодь Христові”. Цей імпозантний, багатолюдний здвиг української молоді у Львові, з християнсько-українським змістом був для нас, сільської молоді, великим духовним піднесенням. Особливо зворушливим був момент, коли біля ста тисяч української молоді складали присягу на вірність Христові, яку відібрав у нас на площі Батька Сокола єп. Іван Бучко. А потім відбулася дефіляда на горі Св. Юра передімитр. А. Шептицьким, щоби одержати від нього благословення. Ці радісні й зворушливі моменти з приреченням на вірність Христові і Українській Церкві на Батьківщині, благословення головою нашої Святої Церкви митр. Андреем, графом Шептицьким, ще й сьогодні стоять перед моїми очима, неначе це діялось вчора.

У той пам'ятний історичний день здвигу я відчув, як ніколи перед тим, що наша віра з чудовим українським обрядом і наша нація із своїми прадідівськими звичаями і традиціями творять щось особливе, сплетене разом, чого не можна розділити. Тоді я вповні зрозумів, чому мій тато так вперто забороняв мені переносити посвідку хрещення з нашої Української Церкви до римо-католицького костьола. Він добре розумів, що із зміною рідної віри на чужу й ворожу людина тратить усі свої духовно-національні скарби і переходить до ворожого табору, бо одне без другого не здатне існувати. Я тоді усвідомив, чому я однаково, з душею і ентузіазмом співав пісні „Хочемо Бога: Він наш батько”, як і „О, Україно, о, любя Ненько”.

Поверховне знання про наше минуле, якого я досягнув на курсах українознавства в читальні „Просвіти”, мене не вдовольняло. Я вирішив вивчити більш ґрунтовно минуле нашого народу й в цій справі звернувся до татового приятеля ще з воєнних часів, Василя Вороновського, на що той радо погодився. Він був старшиною в Українській Галицькій Армії. У часи визвольних змагань мій тато служив у його відділі. Під час Чортківської Офензиви, в бою, він був поранений і присипаний землею від вибухів гарматної стрільби. Мій батько й ще один стрілець, не зважаючи на небезпеку, витягнули його з землі й віднесли напівживого до санітарного пункту. Вороновський був врятований. З вдячності за це він дуже здружився з моїм татом і часто в недільні дні чи в свята приходив до нас на розмови з татом. До їх розмов я з дитячою увагою прислухався і ловив кожний клаптик відомостей про ті історичні події. Не раз, коли тато не бажав, щоб я прислухався їхнім розмовам і гонив мене геть, Вороновський ставав у моїй обороні. З часом, за згодою тата, він узяв мене під свою духовну опіку. Постійно знаходив для мене щось цікаве, особливо про бої з Поляками, а також з минулого нашого народу. Він часто називав мене щасливою дитиною, тому що я народився, як він говорив, вільною людиною у Західно-Українській Народній Республіці, того пам'ятного листопада 1918 року. Тепер у дорослому віці, я зрозумів, який великий вплив мали на мене його часті зауваги про моє народження вільною людиною, хоч і в дитинстві я був з того гордий. Вороновський запалив у моїй дитячій душі неугасиму любов до України. Його розмови про славне минуле нашого народу

глибоко вривалися в мою душу і зароджували почуття національної гордості. Уже тоді, у своїй дитячій уяві, я мріяв про геройські чини, про боротьбу в обороні моєї батьківщини.

Коли він почув про мій намір вивчити ґрунтовно минуле нашого народу, то був з того дуже вдоволений. Він постарався мені потрібні підручники з Історії України і визначував розділи, які я мав у певному часі вивчити. Під його пильним доглядом та з моїм ентузіазмом після одного року навчання я пізнав і вивчив основну історію нашого народу. З результату він був дуже вдоволений. І відтоді з гордістю почав називати мене своїм вихованцем.

БОРОТЬБА ЗА ОСОБИСТУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Моє дитинство проходило в селі, де на кожному кроці були помітні нужда, нестачі, а найгірше – економічна безнадійність. Я вже замолоду роздумував над іншим способом життя, не маючи про нього жодного поняття, тобто, як те, інше життя, мало б виглядати. Після Львівських пригод я почав зосереджувати свою увагу на торгівлі. Став розшукувати в кооперативних журналах статті на цю тему і вичитувати все, що там було поміщено про купецтво. Своїми думками я поділився з татом. Мене цікавило, що він на це скаже. На моє здивування, тато висловився позитивно про торгівлю, але й попередив мене, що він допомагати мені не зможе. У розмові тато пригадав мені факт, що майже вся торгівля знаходиться в жидівських руках, і змагатися з ними буде дуже тяжко. Він звернув мою увагу на те, що навіть християнсько- релігійні предмети – хрести, вервиці, малі хрестики на шию, образи святих та інше – продають жиди у відпустових місцях. Аби втримати з жидами конкуренцію, треба бути впевненим і послідовним. Хоча розмова з татом не дала мені надії на фінансову допомогу (я того й не сподівався), я радів, що тато не висміяв моєї ідеї про купецтво. Його зауваги про те, що християнськими предметами торгують жиди, додали мені ще більшої охоти зайнятися торгівлею. Після того, вибираючись до відпустових місць на прощу – до Підгір'я, Унева, Нового Милятина чи інших, я особливо звертав пильну увагу на тих торговців хрестиками. Маючи моральну підтримку тата, почав шукати собі заробітку, щоби заощадити грошей на мій проект. Уже від п'ятнадцятого року життя постійно шукав собі праці – і я її знаходив.

Як я уже згадував, через наше село проходила камінна дорога. Для ремонту гостинця привозили грубе каміння, яке треба було потовкти на дрібні куски. Ту тяжку працю виконували наші селяни. На той заробіток пішов і я. Каміння привозили господарі фірами і складали на призьби, тобто в один кубічний метр. За потовчення того кубічного метру селянину платили 4 золоті. Я придбав потрібні молотки і пішов на заробітки. Ще й сьогодні пригадую той перший день товчення каміння. Це було у жнива. Спека немилосердна. Подорожник, поляк, призначив мені місце, де я можу товкти, і розказав, які мають бути куски каміння. Помолившись Богові, щоб благословив мою працю, я взявся до діла. Біля полудня відчував велику втому. Найгірше було з великими брилами каміння. Їх треба було розбити молотом і знати, як ті брили розбивати. В обідню пору прийшов до мене вправний каменярь і показав мені, як ті брили розбивати. Це трішки мені допомогло. Того пам'ятного дня я набив пів призьби каміння. І, майже перед заходом сонця, ледве приплентався додому з піхурами на обидвох руках. Мама, побачивши мої руки, почала гримати на тата, що пустив мене на таку тяжку працю. Тато лише запитав, чи я хочу продовжувати ту

роботу. На другий день пішов зі мною мій брат Михайло і великим молотом розбивав для мене грубі брили каміння. З допомогою брата, який приходив часто розбивати великі брили, я того літа заробив 116.00 золотих. У зимку, коли в наших лісах вирубували колоди дерева, для мене теж знайшлася робота. Інспектор Гербст, який вимірював і класифікував колоди, потребував хлопця до помічі. Він звернувся до тата з проханням, аби я пішов до нього на роботу. Я радо погодився, бо робота була легка: треба було лише вимірювати дерева. Платня 1.25 злотих на день. Коли закінчилася робота з вимірюванням, тоді я взявся рубати і складати нарубане в стоси. Розмір стоса був один метр на два. За стіс платили 2.50 злотих. Це також була тяжка праця, бо треба було тягати грубі відноги в одне місце, аби був стіс. Весною я ходив насаджувати ліс. Денна платня – один злотий. Після весняних робіт я ходив на поля, збирав каміння і відвозив у Буськ до бетонярні, де виробляли цементові труби. Зносити каміння з довгої ниви також було тяжкою працею, але поплатною, бо за віз каміння я одержував 8 злотих.

З часом, коли я вже трохи змужнів, то почав займатись торгівлею. Перебуваючи у Львові, у тітки, я висловив бажання, що хотів би зайнятися малою торгівлею, а саме: я скуповував би в селі свіжі яйця і возив би їх до Львова, але для цього я мушу мати місце для їх збуту. Вислухавши мене, тітка запевнила, що на такий товар вона завжди покупців знайде, з цим не буде проблеми. Навіть вуйко вважав, що це добра ідея, яку варто спробувати на практиці. У селі я домовився з кількома господарями, які тримали курей, що буду закуповувати в них яйця, але вони мусять бути свіжі, бо від того буде залежати мій успіх. На першу спробу я напакував дві дерев'яні скриньки яєць і повіз до Львова. Протягом двох днів, тітка з допомогою служниці продала всі яйця. Для заохоти тітка потішила мене, що, коли я зможу привозити до них що тижня таку кількість яєць, попит на них запевнений. Маючи запевнений збут, я кожного тижня відвозив до Львова 12-15 кіп яєць. Я навіть не чекав, коли ці яйця будуть розпродані, бо тітка відразу давала за них гроші, і я ще того самого дня вертав додому. На такій одній транзакції я заробляв 8-Ю золотих. Пізніше тітчина служниця мені говорила, що тітка завжди докладала кілька своїх золотих, аби я був задоволений. Торгівлю яйцями, з малими перервами, я провадив до 1937 року.

З роботою мені якось завжди щастило. У 1935 році в Буську відбувалось районне свято Сільського Господаря. На тому святі мені припала честь деклямувати вірш. На жаль, не пригадую назви вірша. Пам'ятаю, що мова була про великого птаха, але кволого, бо мав слабкі крила. На щастя, мені вдалося цей вірш виголосити дуже добре, мабуть, тому, що вже деклямував його кілька разів перед тим. По закінченні свята роздавали нагороди поодиноким членами з гуртків ХВМ (Хліборобський Вишкіл Молоді), за найкращі с-г плоди. Я удостоївся нагороди за виплекання найбільшого пастивного буряка. Це свято запам'яталось мені на довго. І не тому, що я дістав нагороду, але тому, що я перший раз тоді слухав доповідача-жінку. Цєю жінкою була пані Качор з села Новосілки. Тема доповіді була про звернення-осторогу до польського уряду з приводу трагічної долі українського хлібороба. Промовляючи з душі, вона висловлювала не тільки жаль з приводу потреб українського селянина, але застерігала і погрожувала трагічними наслідками на майбутнє, якщо польський уряд буде надалі провадити дискримінаційну політику супроти українського хлібороба. На поліцаїв, що були присутні в залі, аби слідкувати, чи не буде протипольських промов, вона навіть не звертала уваги. По закінченні свята багато селян підходили до пані Качор і gratулювали за її відважний виступ. Коли ми з татом і братом також підійшли

до неї, щоб висловити подяку і признання за її виступ, то нам цього не вдалося... Вона по-материнськи обійняла мене, поцілувала і звернулась до мене з такими словами: „Будь стійким, непохитним і витривалим, сину, бо шлях, на який ти вступаєш, є тернистий; я вірю, що ти з нього не зійдеш". З несподіванки і хвилювання, я не міг знайти відповіді. Тоді допоміг мені мій тато. Запевняючи пані Качор, що іншим я не можу бути, тому що я народився у вільній Українській державі, вільною людиною. Коли ми вийшли із залі, вже на дворі до нас підійшов М. Мороз, вїйт Збірних Громад Бузеччини, який з родиною також був присутнім на святі, і просив, аби я на тижні прийшов з татом до його бюро в Буську, бо він бажає зі мною говорити. При цьому він також дякував мені за виступ, і ми розійшлися. Тата він знав уже давно, бо у жнива кликав його не раз до грабкування збіжжя.

У понеділок ми з татом пішли до Мороза на розмову у Буську. Як тільки секретарка повідомила його про наш прихід, він попросив нас до свого кабінету. І почав розмову про мене. Чим я цікавлюся? Які читаю книжки? Чи думаю я про майбутнє? Почувши від тата, що маю намір торгувати, Мороз був приємно заскочений. Коли на його запитання, чи я маю фінанси, тато відповів, що я вже маю біля тисячі злотих в Ощадній Касі – він здивувався.

Він зацікавився мною на святі „Сільський Господар". Тоді з'явилася в нього думка зробити з мене післанця до уряду Збірних Громад, щоби дати мені можливість заробітку. „Але, – говорив він мені, – якщо ти вже серйозно приготуєшся до наміченої цілі, шастити тобі Боже. Я спробую допомогти, чим зможу. Пам'ятай одне, що до підприємства потрібно не лише грошей, але й знання. На це ти мусиш тепер звернути пильну увагу". Подякувавши Морозові за щирі батьківську пораду, ми з татом, підсилені морально, пішли додому. У цьому місці хочу подати скромну згадку про Миколу Мороза та його родину.

Микола Мороз народився 18 травня 1874 році в селі Заболотці Бродівського району. За фахом був агрономом і ветеринарем. Його дружина Марія, з родини Пашковських, її дідо о. Анатасій Пашковський був довголітнім парохом Олеська. Пращури Пашковських прийшли з Великої України. Батько Марії працював на пошті у Золочеві. У родині Морозів було четверо дітей. Найстарший, Клим, народився у 1918 році. Були в них ще Марія (Маня) й Соня-Люба і наймолодший син – Роман-Маркіян.

Довгі роки Мороз був економ на Яблунівському фільварку, що належав до граб'ї Бадинього. Негайно після першої світової війни цей фільварок був розпарцельований між поляків-мазурів. За його вірну службу у гр. Бадинього Морозові дозволили закупити сто моргів поля, де приміщувалися фільваркові забудування. Як агроном, він провадив свою господарку взірцево. Щоденні роботи на господарстві виконували наймані робітники, які працювали у нього постійно.

Родина була дуже релігійна. Майже кожної неділі всі приїжджали до церкви св. Миколая в Буську. На відбудову церкви св. Миколая він пожертвував дуже багато грошей. Його одноразова жертва при посвяченні дзвона – 1000.00 злотих. Довгі роки він був членом управи філії „Сільський Господар" у Буську. З рамени С-Г він вводив нові ідеї, як раціонально провадити сільське господарство. Дуже настоював, щоб господарі розмножували молочно-расову худобу. З його довголітнього досвіду, як агронома, багато скористали гуртки ХВМ на вишколах, якими він особисто був дуже зацікавлений.

У 1933 році, коли польський уряд скасував у Галичині права самостійних сільських громад і створив збірні громади-волости, Мороз був першим волосним головою на

Бузеччину. Як голова волості, він дуже багато допомагав своїми порадами українським громадам і окремим людям, за що був шанований і респектований усією українською спільнотою.

З приходом московських окупантів у Галичину, у 1939 р., першою жертвою насильства у родині Морозів був син Клим. Його заарештували і вивезли на Урал. Зимою, 10 лютого 1940 р. до Сибіру вивезли батька, матір, старшу доню Марію і наймолодшого сина Романа. Донька Соня в той час була в Золочеві у школі і оминула вивозу. Тепер перебуває в Америці. Молодший син Роман мав тоді 10 років, по кількох місяцях на Сибірі помер з голоду і холоду. Клим зголосився до польського (Андерсона) війська, перебув війну і залишився у Польщі. Але довго не пожив. Загинув з рук польської партизанки біля Замосця. Мороз з дружиною і донькою Марією-Вірою 1946 р. повернувся до Польщі і там помер у 1961 році. Дані подала донька Соня-Люба, що живе в Америці.

Після візиту до Мороза я попросив книговода нашої кооперативи Луця Парубочого, аби він, по можливості, вчив мене книговедення. Луць був свідомою людиною і належав до тих, які дбали про розвиток національної свідомості серед молоді. І тому він користувався повагою і пошаною. Він дуже радо погодився навчити мене тому, що він сам знав. Раз на тиждень він вписував усі трансакції до книги – і наказував мені приходити до нього придивлятися до праці. Такі терміни, як „Винен – Має” не вміщувались у моїй голові, але з часом все стало зрозумілим.

Коли голова Надзірної Ради, директор школи Монджейовський, довідався, що я з власної ініціативи вчуся у нашого книговода Луця бухгалтерії і роблю поступ, піддав мені думку піти на кілька місяців на практику до головного бухгалтера філії Повітового Союзу Кооператив у Буську, до пана Бойка. Він навіть пообіцяв, що поговорить з паном Бойком про мене. І дійсно, по якомусь часі директор Монджейовський повідомив мене, що я можу зголоситися до Бойка на практику. Зимою 1936 році я почав практику книговедення в Буську. Після двомісячної практики я вже міг легко провадити книговедення нашої кооперативи самостійно. Тим був дуже вдоволений наш книговод Луць, який після кільканадцяти років книговедення був змучений і хотів передати справу у молодші руки. На його пропозицію управа погодилась взяти мене, але тому, що я був ще неповнолітній, я мусів мати куратора, на що Луць сам зголосився. Я став книговодом кооперативи в 1936 р. Для мене це було не абиякою подією.

ПОЧАТОК БОЙОВОЇ БІОГРАФІЇ

З допомогою освічених людей, таких, як секретар філії в районній „Просвіті” і „Рідній Школі” Василь Вороновський, дир. школи Монджейовський, Славко Собашек та інші, я поволі почав „вибиватися” в люди. І саме тому, що старші активісти шукали серед молоді таких, які заступили би їх у майбутньому, мене почали долучати до роботи в управі сільських товариств. Часто з рамени тих товариств мене включали до делегацій на районні наради. Це давало мені можливість пізнати широкий круг свідомих людей району. З часом, праця в наших сільських товариствах вже мене не вдовольняла. Я шукав чогось іншого, чогось такого, аби вдовольняло мої національні почуття. Читаючи репортажі у часописах про політичні процеси, на яких члени ОУН по-геройськи демонстрували перед польськими суддями, що „їхньою ціллю в житті є служба Україні, для якої не лише жити, а й вмерти замало”, я прагнув відкрити ту

таємну завісу, що відділяла мене від них, аби з цілим серцем і душею включитись в їхні ряди. Я почав шукати посередників, аби натрапити на сліди таємної організації.

Про ОУН я почав розмови з моїм братом Михайлом: чи знає він про існування підпільної Організації в нашому селі. Після розмов з братом я був переконаний, що Організація в нашому селі ще не діяла. Тоді я почав розмови про політичні процеси з хлопцями сусідніх сіл, але з того також нічого не вийшло. Не знайшовши ниточки, по якій міг би дійти до клубка ОУН, я вирішив повести розмову на ту тему з Гілярієм Собашеком, Славковим братом, який щороку на вакації приїздив до своїх батьків у село. У вільний час від праці, він приходив до „Просвіти", де залюбки вів розмови з молоддю. Його розмови чи реферати були помітні тим, що він завжди говорив про культ героїв. Найбільше він любив згадувати про героїв та геройські чини нашої доби, а саме: про Головінського, Ольгу Басараб, Березинського, Біласа і Данилишина, про геройський акт Лемика та інші. Окрім загальних розмов у „Просвіті", він вів розмови з декількома хлопцями окремо. До того окремого гуртка належали Михайло Куп'як, син Миколи, Михайло Ковалик, Євген Парубочий, Степан Ковалик і я. З нами Гілярій вів розмови відкрито. Наголошував на цілі і завдання Організації, на політичні процеси та їх моральне значення для патріотичної молоді. Говорив про геройську поставу бойовиків ОУН, що не боялися смерті. Його захоплюючі, цікаві розмови про любов до України були такі щирі і переконливі, що, здавалося, іншого життя поза відданою працею для України не існує. На підставі його розмов про героїзм членів ОУН, я підозрівав, що він належить до підпільної Організації й тільки через нього я можу туди потрапити.

Одного разу, коли ми залишилися вдвох, я відважився запитати його, хто може бути членом ОУН? Він подивився на мене своїми лагідними очима й запитав: Чому ти питаєш? Почувши, що я хотів би також належати до тих щасливих обранців, він відповів: „Членом ОУН може бути кожен українець, який погорджує всякою вигодою і самолюбством, який своє життя тісно пов'язує з життям Нації. Хто готовий віддати своє життя за свій народ, за Україну. Ставши членом ОУН, людина мусить постійно над собою працювати, постійно удосконалювати себе, плекати силу волі, духа й характеру. Мусить вести себе дуже морально. Ти не квапся потрапити до в'язниці – ще маєш час."

Сьогодні, людині необізнаній з політичною атмосферою того часу, може здаватись дивним, що молодий хлопець добровільно, ризикуючи щастям, а то й життям, шукав нагоди вступити в члени ОУН, за яку польський режим дуже жорстоко карав. Але українська патріотична молодь не мала іншого виходу. Щоденна образа національного „Я" польськими урядовцями і поліцаями вимагали від української молоді стати в обороні національної честі. Більше всього хотілось помститись за мову. Адже часто можна було почути на пошті чи в якомусь іншому місці від польського службовця таке – „Хамської мови не розумію, говори по-польськи". Ця зневажлива поведінка людей панівної нації глибоко ранила українську душу. Для прикладу, наведу випадок, який не був самотнім в ті часи.

У Буську на пошті Михайло Ковалик з Яблунівки полагоджував якусь справу і звенувся до службовця по-українськи. Урядовець в нахабний спосіб заявив, що він „свинської мови не розуміє". І назвав Михайла хамом. Михайло не роздумуючи плюнув урядовцеві в очі – й хотів вийти. Але далеко не відійшов: урядовець негайно повідомив поліцію – і Михайло опинився в постерунку. Там його перетримали 24 години за образу честі польського урядовця. Ну, і немилосердно побили, аби на

другий раз він був покірним.

Кожний польський поліцист був паном життя і смерті в українському селі. Він мав необмежену владу накладати грошові карі на селян за дрібниці, аби лише їм дошкулити. Виїхав селянин без таблички на возі – кара. Навіть пліт з хворосту мусів бути побілений. Він міг заарештувати кожного українця і перетримати на постерунку 48 годин, де над людиною жорстоко знущалися. У Буську на постерунку було двоє поліцаїв, які з патологічною ненавистю ставились до всього, що українське. Це – Левандовські і Сцінські.

Щоб сповільнити ріст національної свідомості серед української громади, поліцаї шантажували провідних людей села залякуваннями, грошовими карами, а то й арештами. Часто вечорами вдирались до читальні, під час сходин молоді, і робили ревізію в бібліотеці, ніби шукали за нелегальною літературою, а в дійсності, щоб перервати і застрашити сходини молоді. Навіть спів пісень вечорами на селі уважався протидержавним актом. Не раз, весною чи літом, коли молодь сходилась вечорами, аби бодай в піснях виявити своє горе, поліцаї, мов шакали, нападали на село і розганяли співучу молодь. Поліційний терор ніяк не сприяв нормальному співжиттю двох народів, а, навпаки, – творив чимраз більшу прірву між українцями і поляками. Українські маси просили в мовчанці Божої карі на своїх мучителів. І, коли, час від часу, членами ОУН зліквідовувався поліційний кат, що тероризував усю околицю, чи високий державний достойник, тоді підносився дух мас, а в парі з тим – довір'я до Організації, що виступала в обороні українського народу.

Після кожної відплатної акції полякам починались жорстокі репресії. Відбувалися арешти підозрілих членів ОУН, жорстокі тортури під час слідства, а відтак – судові політичні процеси. За перебігом тих судових процесів з великим зацікавленням слідкувала свідома сільська молодь. Вона пильно вичитувала на шпальтах газет кожний клаптик відомостей про незламних воїнів підпілля та шукала зв'язків, щоби самим включатись у ряди героїв ОУН.

У тридцятих роках в польських судах відбувалось дуже багато політичних процесів над членами ОУН, але два з них заслуговують на окрему увагу. Один відбувався у Львові в 1932 році, в грудні, а другий – у Варшаві у 1935-36 роках. Обидва процеси мали те саме підґрунтя і характер. Різниця була лише в тому, що у Львівській драмі виступали малоосвічені рево-люціонери-рядовики. А у Варшаві між підсудними було кілька членів Крайової Екзекутиви ОУН. Всі вони були з середньою або університетською освітою. Та не зважаючи на інтелектуальний рівень підсудних, геройська постава членів ОУН на обох процесах здобула однаково великий морально-політичний розголос не тільки в краю, але й у цілому світі.

На процесі у Львові на лаві підсудних були Д. Данилишин, 24 р., шевський челядник, Василь Білас, 21 р., крамар, Маріян Жураківський, 27 р., купець, і Зенон Косак – студент університету. Перших трьох обвинувачено в нападі на пошту в Городку, а Зенона Косака – за наказ Біласові і Дани лишиному брати участь в акції. В акції на пошту згинувло двоє боєвиків – Юрко Березинський і Володимир Старик. Було вбито коменданта поліції і поранено кількох службовців. Суд тривав 6 днів. Це був наглий суд, який виключає апеляцію до вищого суду. Під час судової розправи Д. Данилишин відмовився спілкуватися з судом. Навіть не хотів підписувати протоколів оскарження. Лише один раз, як поліцай свідчив, що коменданта поліції вбив В. Білас, Данилишин встав зі свого місця і рішуче заявив, що стріляв тільки він. Василь Білас признався лише, що належав до ОУН від 1926 р., що брав участь в нападі на пошту в Городку,

аби здобути гроші для ОУН. На всі інші запити суддів і прокурора відповідати відмовився. Щойно, по закінченню розправи, на запит предсідника суду, чи Данилишин хоче забрати останнє слово, він коротко відповів: „Я знаю, що мене жде. Я був і є на все приготовлений. Тільки жалую, що не зможу даліше працювати для нашої Неньки України". Таку саму коротку відповідь дав судді і В. Білас: „Я свідомий своєї участі. Я націоналіст і революціонер".

Коли запов вироком наглого суду про кару смерті, Данилишин категорично заборонив оборонцям просити кого-небудь про помилування. Страту Біласа і Данилишина прокурор признав на другий день, себто якраз на латинський Свят-Вечір.

У суботу вдосвіта, 24 грудня, раненько на тюремному подвір'ю Бригідок двоє юнаків, Білас і Данилишин, віддали своє життя за Україну, яку так безмежно любили, зі словами: „Щиро прощаю Вас! Хай живе Україна!"

Польський поліційний режим тріумфував перемогу. Відбираючи життя двом юнакам, поляки думали, що смертними вироками вони зможуть застрашити люд і здержати проти-польські виступи українського народу. Але дарма! Драма, що почалася в Городку 30 листопада і закінчилася 24 грудня на шибениці, своїм трагічним фіналом, мов лавина покотилася по всій Західній Україні і поза її межами. Смерть на шибениці Біласа і Данилишина до найглибших основ потрясла всім українським народом, без різниці на політичні переконання, і прихилила його на бік ОУН. Вони по своїй смерті стали ще корисніші для визвольної боротьби, бо найсильніша пресова кампанія, найбільш реклямована і переведена вічева акція серед українських мас, ніколи не дала б таких позитивних наслідків, що їх принесла геройська смерть двох бойовиків ОУН.

Що ж стало причиною того, що ті молоді, малоосвічені юнаки, швець і купецький помічник, заслужили собі на почесне місце в пантеоні безсмертних героїв української нації? Перш за все – їх геройська поведінка, гідна українського борця-революціонера, під час судової розправи, на якій вирішувалось питання життя чи смерті.

Знаючи, що їх чекає, Білас і Данилишин не плакали і не просили помилування у ворога, тільки шкодували, що, згинувши, не зможуть більше працювати для Неньки України.

Перебіг страчення юнаків докладно подає д-р Степан Шухевич, який обороняв Д. Данилишина. Він пише: „Тіні посувалися помалу, поважним кроком, наче б о. д-р Липський хотів хвилину страчення пересунути якнайдаліше. Коли наблизилися, ми пізнали Данилишина, що йшов праворуч о. д-р Липського, а за ними поступали два дозорці. Переходячи коло нас, Данилишин крикнув до нас: „Щиро прощаю вас! Хай живе Україна!"

В'язничний сторож кинувся, щоб долонею закрити уста Данилишина. Д-р Старосольський у страшенному поденервуванні закричав з усієї сили: „Не рухати нещасного!"... Підпроваджено його під шибеницю і там поставлено обличчям до нас. Д-р Мостовскі, прокурор, помалу, ще раз прочитав присуд. Помалу, щоб тортувати Данилишина. Кат уставився за Данилишином і тримав петлю над його головою. Я став напроти Данилишина і глядів просто йому в очі і думкою пересилав йому слова: „Тримайся, українська дитино, не зломися, український народ про Твоє добре серце не забуде!..."

Данилишин також пильно глядів у мої очі... Прокурор Мостовскі сказав: „Вирок виконати!" Тоді кат закинув Данилишинові петлю через голову на шию, ногою вибив з-під його ніг низенький стілець. Данилишин до останньої хвилини глядів мені в очі.

Ще кілька легких корчів і Данилишин спокійно завис на шибениці. О. д-р Липський прошепотів над ним коротку молитву. ...Дехто з нас щиро молився. Після молитви о. д-р Липський з дозорцями удався по Василя Біласа. Відбулася та сама процедура і над В. Біласом. Помолившись над тілом В. Біласа, ми пішли додому.

Надворі вже було цілком ясно... Я не міг нічого говорити. Коли я входив до кам'яниці, я зустрів у воротах сторожа. Він плакав і проклинав тих, що повісили наших хлопців... В дійсності тоді ціла українська суспільність плакала. Вдома оповіла мені жінка, що була з дітьми у Волоській церкві, яка була переповнена людьми. Так само всі церкви Львова відчинені, світло в них горіло, люди вщерть наповнили і молилися... А дзвони гули і понесли в світ вістку про смерть двох молодих українців, що віддали життя для ліпшого майбутнього рідної країни. В цілій Східній Галичині запанував сум – тяжкий сум...

Після приходу зі страчення додому, я кинувся на ліжку й плакав наче мала дитина.

Під час процесу напружено діяла сітка ОУН. Всі клітини ОУН в краю дістали наказ, на день страти організувати всенародну демонстрацію. В годину езекуції засуджених Біласа і Данилишина дзвонити по всіх церквах у дзвони. Довідавшись від українських оборонців про час страти, організація передала вістку про езекуцію всім своїм клітинам і, коли за мурами тюрми кінчали своє життя на шибениці Білас і Данилишин, в цілому краю вдарили дзвони, передаючи трагічну вістку про смерть наших героїв.

І сталось щось несподіване, щось незрозуміле. Прості слова юнаків з робітничої маси, кинуті перед смертю в обличчя ворогові, западали глибоко в зболілі серця українського народу. Українська спільнота однодушно визнала тих, ще вчора нікому не відомих борців, своїми народними героями. Не лише прихильники, але і принципи противники революційних методів, схиляли в пошані свої голови. Їхні імена стали прапором визвольно-революційної боротьби, легендою, яка поривала українську молодь до боротьби за Україну.

На шибениці тюремного подвір'я у Львові, 24 грудня 1932 р. закінчилася трагедія Дмитра Данилишина і Василя Біласа, але ідея боротьби за Батьківщину, за яку вони згинували, продовжується по нинішній день і буде продовжуватися, доки український нарід не стане вільним.

Тоді, коли політичний процес у Львові над Д. Данилишином і Василем Біласом зрушив сумління широких українських мас, у краю і діаспорі, Варшавський процес викликав зацікавлення в широкому світі. У Львові судили рядових боеків ОУН за напад на пошту і вбивство коменданта поліції. У Варшаві відбувався політичний процес над Крайовим Проводом ОУН, Степаном Бандерою і його товаришами в зв'язку з вбивством Броніслава П'єрацко. Це ж був не аби-який суд! На вулиці столиці Польщі вбито міністра внутрішніх справ. І хоча це було в білий день, виконавець атентату зручно вислизнув з рук поліції і щасливо опинився за кордоном.

Головним обвинуваченим був Степан Бандера, 26 літній студент Львівської політехніки. Як крайовий провідник ОУН на укр. землях під Польщею, він особисто був відповідальний за підготовку і виконання атентату на П'єрацко. Крім нього, на лаві підсудних засіло ще одинадцять осіб. Між ними дві дівчини – Дарія Гнатківська і Катруся Зарицька.

Маючи на руках обтяжуючі матеріали проти підсудних з архіву Сеника, який польська поліція одержала від чеської розвідки, організатори процесу сподівались не лише на найвищу виміру кари, але також на те, що на тому процесі вони прилюдно скомпромітують провідних членів українського революційного руху в очах

представників закордонної і місцевої преси. Але рішуча поведінка Крайового Провідника Степана Бандери в перший день розправи перетворила суд у політичну демонстрацію, коли він категорично відмовився відповідати польською мовою. З підсудними солідаризувалися й свідки українці, які вже були засуджені, або чекали на розправу за іншу організаційну справу. Коли їх вводили в залю розправ, вони демонстративно вітали підсудних окликом „Слава Україні!" Такі демонстрації виводили председателя суду з рівноваги, і він наказував негайно виводити свідків із залі, накладаючи на них кару – 200.00 злотих, або 10 днів ув'язнення, а за слова „Слава Україні" – дві доби темниці.

Лише кілька свідків відповідали судові польською мовою, щоб відкликати свої зізнання, складені під тортурами. Коли головний суддя запитав свідка Горницького, що він знає про справу і чи він є членом ОУН, то Горницький відповів: „Так, до ОУН я належав, належу і належатиму до самої смерти, бо вважаю, що тільки Організація Українських Націоналістів..." Голова суду спробував його перервати, але він продовжував далі: „Українська нація тільки завдяки ОУН..." Тоді суддя наказав вивести Горницького із залі. Випроваджуваний із залі Горницький крикнув: „Хай живе українська національна революція!", з підсудними попрощався словами „Слава Україні!"

13-го січня 1936 р. було проголошено судовий вирок: Крайовому Провідникові ОУН Степанові Бандері, Миколі Лебедеві і Ярославові Карпинцеві – кара смерти з відміною, на підставі амнестії, на досмертне тюремне ув'язнення. Микола Климишин і Богдан Підгайний покарані – на досмертне ув'язнення. Дарія Гнатківська – до 15 років тюрми. Іван Малюца, Роман Мигаль і Євген Качмарський одержали по 12 років тюрми. Катрусю Зарицьку було покарано на 8 років тюрми, а Ярослав Рак і Яків Чорний одержали по 7 років тюрми.

На вістку про присуд, українське громадянство, із солідарности з українськими революціонерами, проголосило національну жалобу. Всі імпрези, що мали відбутися з нагоди Нового Року, були відкликані, а з багатьох вікон українських хат у день Нового Року повівали чорні прапори.

Під впливом Варшавського процесу в польській пресі з'являлись голоси гострої критики польської політики супроти українців, спертої на поліційному терорі. Більшість польської преси до цього часу, замість слів український чи українець, вживала слова „русіні", „гайдамаки", або „гайдамацкадич". Процес примусив поляків визнати нас як націю. Для цікавості наведу, що писала польська преса після процесу. Орган польських радикальних народовців „Просто з Мосту" писав: „Ми, польські народовці, маємо обов'язок говорити про те, що існує український народ, що він живе і бореться за своє право на життя. Самі ми мусимо зрозуміти й оцінити героїчне зусилля українського народу, який від сотень літ не має держави, якого русифікують, польонізують, роздирають, а він завжди триває. „Хай українських націоналістів буде тільки жменька, але напруження жертвенности, посвяти і героїства тієї жменьки таке наявно велике, що його вистачає не лише на те, щоб воскресити, а навіть створити націю" („Гомін України", 15 липня 1937 р.). Навіть польська католицька „Польонія" писала: „Особливо в таких, як оце процесах, судді повинні пам'ятати, що мають судити людину, яка хоч і вчинила найважчий злочин, проте заслуговує на пошану, бо вона потоптала закони в боротьбі за ідею".

Цей короткий перебіг двох політичних процесів я навмисне навів, щоб пояснити

причину, чому саме українська молодь захоплювалася тими процесами. Читаючи звіти в часописах про перебіг процесу та виступи поодиноких підсудних, молодь не могла бути байдужою, нейтральною, до тих болючих справ, які заторкували питання „бути чи не бути” рідній батьківщині. Ті, що вже були членами ОУН, приготувалися, щоб ідею боротьби переводити в чин та заступити друзів, які вже опинилися за ґратками чи повісили на шибениці, а ті, що ще не були в рядах ОУН, нетерпеливо чекали своєї черги. До останніх належав і я.

Весною 1937 р. стараннями нашого директора школи Д. Монджейовського і Миколи Мороза, війта Збірних Громад у Буську, я був прийнятий на працю до філії Повітового Союзу Кооперативи в Буську. Директором Союзу був Микола Туркевич, людина надзвичайно енергійна і принципова. Союз обслуговував біля 50-ти сільських кооператив. Крім гуртівні, при Союзі був ще збіжжевий магазин і роздрібна торгівля споживчих товарів. Разом з дир. Туркевичем у Союзі працювали – Леось, Бойко, Степан Когут, Геня Старосольська; у збіжжевому магазині – Осип Капій, а в склепі – Славка Фалінська. Я мусів перейти тримісячну практику в усіх відділах Союзу включно з бухгалтерією і крамницею. Перших три місяці я працював у гуртівні, виконуючи товарові замовлення для кооператив. Опісля перейшов до збіжжевого магазину, яким завідував Осип Капій, а відтак – на тримісячну практику до бухгалтера Бойка, щоб запізнати книговеження в Союзі.

Оточення, серед якого я почав працювати, дуже позитивно вплинуло на дальший розвиток мого світогляду. Союз був неначе пресовим бюро, яке збирало цікаві інформації не лише про льокальні справи, але також і про події в світі. Кооператори, які приїжджали до Союзу за товарами, були національно свідомими членами української спільноти і залюбки вели дискусії на різні теми. Аби не бути лише пасивним слухачем тих дискусій, я мусів перечитувати багато часописів, які були під рукою. Домінуючою темою розмов того часу були – домашня війна в Іспанії, яку спровокувала московська мафія, щоб зробити Іспанію своєю колонією і опанувати Гібралтарську протоку, а також – про атентат на власників фільварку Ясінських в Белзці, Золочівського повіту. Той атентат виконали бойовики ОУН з Гілярієм Куком на чолі. Гілярія Кука з Красного було повішено на подвір'ї львівської тюрми Бригідки 25 серпня 1938 р.

Після кількох місяців праці в Союзі, я почав звикати до того, що це вже початок мого самостійного життя і саме від мене буде залежати, як я те життя влаштую. Торгівля була моєю мрією ще з дитинства, і тому працю в Союзі я вважав вихідною точкою в тому напрямі. Зі своєї праці я був дуже вдоволений, бо, крім постійного заробітку, що в цей час було дуже важливим, я набував ще купецького знання. Здавалося б, що людині вже більше нічого не потрібно, але так воно не було. У душі я відчував якусь нестачу, чого нічим не міг заповнити. І я нетерпеливо чекав того літа на приїзд Гілярія зі Львова до села, бодай на кілька днів, в надії, що можливо, він зв'яже мене з підпільною організацією. Гілярій приїхав на кілька днів до родичів, але, крім розмови про організацію, нічого нового від нього я не почув.

Через кілька днів по від'їзді Гілярія до Львова Осип Капій, з яким ми не раз вели розмови про діяльність і ОУН, звернувся до мене з пропозицією поїхати з ним, для розваги, за місто. Після праці ми вибралися роверами поза місто в бік села Яблунівки. Як тільки опинилися за містом, Осип відразу приступив до діла. Він пояснив мені, що люди з організації вже довгий час цікавляться моєю поведінкою і характером. Вони вирішили, що можу бути прийнятий в підпільну ОУН, якщо я цього бажаю. Ця вістка

була для мене дуже радісною. Я без вагань погодився стати членом ОУН. За кілька днів я прийняв присягу українського націоналіста і включився до активної праці в рядах ОУН.

Провідником району в той час був назначений Осип Капій „Скиба”. Він доручив мені зорганізувати п'ятку в моєму селі. До першої п'ятки в селі ввійшли Степан Ковалик, Євген Парубочий, Михайло Ковалик, Михайло Куп'як, син Миколи, і я. Хлопці були дуже раді, що, нарешті, стали членами ОУН, до чого нас приготавляв вже довгий час Г. Собашек, хоч про це нам ніколи не говорив.

Після організації п'ятки в моєму селі, Осип доручив мені зорганізувати осередок у селах Побужани і Вербляни тому, що я часто стрічався з молоддю тих сіл на районних національних святах, або в сусідніх селах під час фестинів чи свят обжинків. Я без великих труднощів знайшов відповідних людей, які охоче погодились стати членами ОУН. У Побужанах провідником осередку був Петро Шеремета (Паляруш), а у Верблянах – Федір Капій. Ці три села tworили підрайон, і я був назначений провідником підрайону.

Ставши членом ОУН, я неначе відслонив завісу, яка відокремлювала дійсність від фантазії. Запізнавшись з ідеологією українського націоналізму і напрямками праці, я зрозумів, що ціллю організації було усвідомлювати українські маси і приготавляти їх до всенародного зриву, до боротьби за волю і незалежність своєї держави. Ці завдання мали виконувати члени ОУН, віддаючи всі свої сили і знання боротьбі.

Аби мати успіх в національно-виховній праці серед української спільноти, член ОУН мусів бути морально зразковим, щоб завоювати повагу в громаді.

Від кожного члена вимагалось, щоб він не лише вивчив на пам'ять „Декалог”, „12 прикмет характеру чи 44 правила життя українського націоналіста”, але й суворо їх дотримувався. Щоб зрозуміти ідеологію українського націоналізму, я з головою поринув у підпільну літературу, яку постачав мені Осип. Окрім підпільної літератури, Осип давав мені твори Донцова, які тоді були для мене важкими. Я мусів просити когось, аби допоміг мені зрозуміти Донцова. Допомагав мені дуже радо мій протектор-захисник Василь Вороновський.

ПОДІЇ ПЕРЕД ДВАНАДЦЯТОЮ

Політичні події, що мов гураган несподівано виринали на Європейському горизонті, віщували великі зміни, на які весь український нарід нетерпеливо чекав вже роками. В народі загально кільчилась надія, що може вже не довго прийдеться зносити наругу і несправедливість поневолення. Весною 1938 р., коли Гітлер почав будувати „Нову Європу” з'єднуючи Австрію з III Райхом, було очевидним, що світовий спокій скоро скінчиться.

Український нарід, не маючи нічого до страчення, окрім ворожого ярма, покладав великі надії на зміни, що насувалися. У глибині народної душі тліла іскра надії, що, можливо цим разом вдасться досягнути того, чого не вдалось здобути в 1917-21 рр. До нових подій нарід готував себе духовно і політично. Але не сиділи тихо і вороги, які окупували наші землі.

Московська мафія, оцінюючи зріст українського націоналізму, що міг би нанести імперії багато шкоди у випадку збройного удару Росії з потугами Заходу, вирішила зліквідувати головного провідника, основоположника ОУН і невтомного борця за Українську Самостійну Соборну Державу Євгена Коновальця. 23-го травня 1938 р. до Є. Коновальця в Роттердамі зголосився зв'язковий із Східно-Українських земель,

Валюх, і передав йому на вулиці пакет з „важливими підпільними звідомленнями” з України. Але, замість звідомлень, в пакеті була пекельна бомба, яка розірвалась на вулиці в руках Є. Коновальця, і вбила його на місці. Зв'язковий Валюх, що передав пакет Коновальцеві, був московським агентом. Трагічна смерть Головного Провідника була страшним ударом не лише для членів ОУН, але для усієї української спільноти в цілому світі, не залежно від політичних переконань.

В цей критичний час, коли над Європою вже пахло порохом, польські державні мужі не шукали порозуміння і співпраці з національними меншинами, але вводили драконівські закони. Наслідуючи своїх сусідів – московського диктатора Сталіна на Сході і його двійника Гітлера на Заході, польські шовіністи повели жорстоку політику супроти меншин, Тисячі українських патріотів опинилися в концентраційному таборі Березі Картуській, а ще більше – по тюрмах. Аби прискорити полонізацію українців, з'явився закон про забезпечення східної прикордонної полоси, який давав право полякам виселяти всіх українців зі смуги на віддалі 100 кілометрів від границі. В тій смузі українці не могли ані набувати, ані продавати землі. Навіть не могли записувати своєї землі дітям.

На терені Холмщини, Підляшшя і Волині польські шовіністи перейшли до відкритої католицької інквізиції, яка своєю брутальністю перевищила інквізицію в Еспанії. Поляки всіх мастей організували з римо-католицькими ксьондзами по селах віча, на яких оголошували ухвали, домагаючись, щоби в українських школах для православних дітей релігію викладали польською мовою. Змушували православних священиків служити і проповідувати польською мовою по церквах. Тих, які не корились, виселяли з Холмщини чи Підляшшя, а то і саджали до тюрми. Нарешті, в 1938 р. почалося руйнування українських православних церков, яке тривало два місяці. Лише в тому часі поляки знищили 162 українські святині. Польський автор Миколай Куніцкі в книжці „Паментнік Мухи” („Пам'ятник Мухи”, видавництво Ксьожка і Ведза, Варшава, 1971) на сторінці 14 подає: „... Польська амбасада в Лондоні одержала з Варшави від директора департаменту Т. Гвиздковського інформацію такого змісту. „Протягом червня – липня 1938 р. адміністраційна влада на терені воєвідства Любельського розібрала 91 церкву, 10 каплиць і 26 православних Домів Молитви”. Це в польських джерелах!

Ще більше про ці жахливі події знаходимо в апеляції українського посла до варшавського Сейму, д-ра Степана Барана до прем'єр-міністра від 6-го липня 1938 р., яку він виголосив на пленарному засіданні Сейму. Там читаємо: „Дня 01.09.1914 року було там (на терені Холмщини, Підляшшя і Волині – Д. К.) усіх православних церков 389, а дня 01.09.1939 р. всього 51 церква. Поляки забрали для себе 149 православних церков і перемінили їх на римо-католицькі костьоли, а 189 православних церков зовсім збурили, або просто спалили. Бурення церков в літі 1938 р. відбувалось пляново і систематично з допомогою спроваджених туди польських робітників та під доглядом і охороною польської державної поліції... При цьому нищили не раз старі цвинтарі біля церков та церковну огорожу, зрізували дерева і всю площу зрівнювали з землею та засівали травою, щоб по церкві не залишити ніякого сліду...” дивись: „Нарис Історії Української Православної Церкви” том 4. друкарня У. П. Ц. в США, Нью Йорк, Бавнд Брук 1975 р., стор 150).

Ще гірший погром зробили поляки, коли силою вигнали більше 500.000 українців з їх прадідних земель Лемківщини.

Згадуючи тепер тут, у вільному світі, про ті нелюдські варварські події, які

відбувалися на Холмщині і Підляшші в 1938 р., важко повірити, що в католицькій державі, не в комуністичній – безбожній Росії, уряд допустився такого ганебного вчинку. Ще більше стає дивним і незрозумілим те, що це діялось на очах римського Нунція та всієї католицької ієрархії в Польщі й ніхто з них ані пальцем не ворухнув, аби припинити той державний вандалізм щодо Української Православної Церкви і народу. Одинокий католицький ієрарх, що виступив в обороні Православної Церкви і народу в Польщі, був Митрополит Української Католицької Церкви Андрій Шептицький, оголосивши „Послання”, яким засуджував дії польського Уряду. Він писав: „Хто ж посмів у католицькій державі, на очах представника Апостольського Престолу – Нунція, на очах численних католицьких єпископів завдати Вселенській, тобто Католицькій Церкві такий страшний удар... виконати таке безприкладне діло?...” (стор. 152 там же).

Смерть Голови Проводу ОУН полковника Є. Коновальця в Роттердамі, терор польської адміністрації, яка „гідно” конкурувала з московсько-большевицьким терором, засилаючи тисячі українських патріотів до концентраційного табору в Березі Картузькій, варшавське нищення Православних Церков на Холмщині і Волині, було болючим ударом для всієї української спільноти. Перед обличчям тих трагічних подій нарід був безпорадний і в мовчанці мусів терпіти наругу окупантів. Одиноке, що давало силу народові зносити ту наругу, – це надія на скору зміну. Не менш трагічно переживала ті події ворожого насильства свідомо молодь, особливо та молодь, яка вже була в лавах підпільної сітки ОУН. Члени організації жили в постійному напруженні і пристрасно прагнули дії проти гнобителів. Були навіть випадки, що члени низових клітин самовільно виконували протипольські акції, хоч провід ОУН в той час на відплатні акції дозволу не давав.

Тому, що підпільна мережа ОУН на терені Бузецького району була в стадії розбудови, головний наголос ставився на ідеологічно-політичний вишкіл кадрів..Весною 1938 р. я увійшов до Районного Проводу ОУН і керував відділом пропаганди в районі. Маючи за собою деякий досвід з освітньо-виховної праці в легальних товариствах, я радо взявся до поширення ідей ОУН серед організації в районі. Мої організаційні обов'язки вимагали від мене чимраз більше часу і праці. Весною і літом я кожної неділі і на свята виїжджав ровером в сусідні села на сезоніві імпрези, які часто відбувались майже в кожному селі. Користуючись тими загально-громадськими святами, я мав нагоду запізнати багато свідомої молоді, з якої найбільш активних, після певної перевірки приймали до Організації.

Роз'їжджаючи по селах, я пізнав і зрозумів, що рівень національної свідомості селян, у великій мірі, залежав від активності провідників села. Якщо в селі була група національно свідомих інтелігентів – священик, учитель чи кілька студентів, то свідомість селян стояла на високому рівні. Коли ж культосвітню працю в селі очолювали сільські самоуки, а таких сіл у Бузеччині було дуже багато, то процес національного відродження йшов дуже повільно.

Під оглядом економічним Бузеччину можна було зачислити до району бідного, за виїмком кількох багатих сіл. А це, в свою чергу, призвело до того, що з району на студіях у Львові майже нікого не можна було зустріти, а ще менше було охочих працювати над піднесенням національної свідомості серед української спільноти. Правда, було кілька „Могіканів” в районі, які розуміли, що любов до поневоленої батьківщини вимагає великої посвяти, жертвенної і муравлиної праці. Вони були свідомі того, що заки підняти народ до боротьби за волю і свободу, треба роздмухати в

серцях людей запальну іскру любови і посвяти, і лише тоді можна посилати їх на барикади. Наполеглива праця тих кількох студентів-патріотів серед сільської молоді Бузеччини увінчалась великим успіхом в пізніших роках, під час боротьби проти наїзників.

Тут треба згадати хоч декого з тих, що запалили вогонь любови до поневоленої батьківщини – України на терені Бузеччини. Одним з них був Мирон Матвієнко, син священика з села Гумниська. Вже в юних роках, будучи ще в гімназії, він під час вакацій присвячував своє дозвілля для освідомлення сільської молоді не лише в Гумниських, але й в сусідніх селах. Завжди бував серед молоді. Своїми порадами допомагав аматорським гурткам: організовував групи народних танців, влаштовував часті прогулянки по історичних місцях: Підлиссю, Пліснеську, Підгірцях та інші. Не раз, отаборившись на руїнах Пліснеська, він з ентузіазмом, годинами, розказував нам про Українську імперію княжих часів, що тоді у нас, молодих сільських хлопців, викликало велике захоплення і почуття гордості за наше історичне минуле. В дискусії на історичні теми він завжди показував світлі хвилини з минулого України – такі, як окупація Москви військами Петра Конашевича-Сагайдачного в початку 17-го століття, перемога Б. Хмельницького над поляками в 1648 р., розгром московських військ під Конотопом гетьманом Іваном Виговським в 1659 р. та багато інших світлих історичних подій. Йому треба завдячувати за те, що багато молоді Бузецького Району в критичний час взяло до рук зброю і стало на захист батьківщини проти брунатного і червоного окупантів в сорокових роках. Не менш корисну працю в тому напрямку вів серед сільської молоді Гілярій Собашек у Яблунівці. Найбільше уваги він присвячував юнацтву та підліткам, які вже закінчили сільську школу. Приїжджаючи до села під час вакацій, Гілярій завжди привозив з собою кілька журналів і книжечок для юнаків і розповсюджував їх між хлопцями безкоштовно під умовою, що після прочитання хлопець переповість комусь зміст книжечки. У зв'язку з цим біля хати Гілярія під вербою над потічком щонеділі збирався гурт підлітків на гутірку. По кількох роках виховної праці серед юнаків у селі Гілярій вибирав цікавіших юнаків і переводив з ними окремі розмови, звертаючи особливу увагу на підпільно-революційний рух та геройську поведінку членів-бойовиків ОУН на політичних судових процесах. Такі розмови викликали у юнаків велике зацікавлення, прищеплювали їм пошану до тих, що „у вічі сміялися смерті”.

Тут я повинен згадати також бодай кількох провідних людей Бузеччини, які можливо не завжди поділяли радикальні погляди підпільно-революційної ОУН, але були тією рушійною силою в легальних українських товариствах чи організаціях, що вели культурно-освітню працю серед народу. Згадую лише тих, яких пам'ятаю з 1936-39 рр. Це Василь Вороновський з Чучманів Гумниських, районний організатор „Просвіти” і Рідної Школи в Буську, якого було заарештовано органами НКВД в 1940 році і слід по ньому пропав. Адвокат М. Струтинський, замордований поляками в Ряшеві 1943 р., д-р Ваньо і купець Микола Чучман, замордовані в Бузецькій тюрмі в 1941 р. енкаведистами. Микола Туркевич, довголітній голова Повітового Союзу Кооператив у Буську, якого було заарештовано в 1944 р. московськими окупантами і вивезено на Сибір, д-р Бай заарештований і вивезений на Сибір в 1944 р., Василь Вовк, підприємець у Буську, що був родом з села Яблунівки і загинув у 1939 р. при переході кордону. Євген Ковалик – інженер-електрик з села Яблунівки, замордований в Бузецькій тюрмі в 1941 р. енкаведистами. Довголітній голова Сільського Господаря в Бузецькому Районі адвокат Теодор Ваньо. Володимир Демичук, працівник Союзу

Кооператив, а потім – Райбази в 1939-41 рр., Омелян Фалінський, Микола Мороз – голова Збірних Громад в Буську та інженер-агроном Жовнірчук з Буська, д-р Іван Лемішка – довголітній голова Рідної Школи на повіт Кам'янка Струмилова. З молодших активістів були такі – Осип Короляк з Буська, розстріляний Гестапо в 1941 році, Осип Капій, вбитий енкаведистами в 1944 р., учитель Степан Кужіль, із села Побужани, замордований в Бузецькій тюрмі в 1941 р. енкаведистами. Гриць Пришляк з Новосілок, інструктор Хліборобського Вишколу Молоді в Районі. Із активних жінок Бузеччини пригадую пані С. Качор з Новосілок і пані Магдусю Чучман-Короляк, а тепер Лучечко з Чуманів Гумніських. Це ще далеко не повний список передових людей Бузеччини, можливо хтось інший доповнить його. Сьогодні з п'ятидесятилітньої давності я з вдячністю і повагою згадую тих людей і схилию голову перед ними за те, що одні з них в легальних умовах, а другі в рядах революційної ОУН сіяли зерно національної правди, яке в пізніших роках перемінилось в потужну силу опору і повело нас в жорстокий бій з лютим ворогом за національні права.

ЗРИВ ДО САМОСТІЙНОСТІ НА ЗАКАРПАТТІ

Після прилучення Австрії до Німеччини жертвою політичних махінацій Гітлера стала Чехо-Словацька Республіка. У висліді постанов Мюнхенської конференції чотирьох держав з Дня 22. 09. 1938 р. Чехо-Словаччина була змушена віддати Німеччині Судетський Край. Аби забезпечити собі тимчасовий союз з Поляками, Гітлер віддає Польщі Чехословацьке Заолззя. Наївні варшавські політики, з І. Мосціцким на чолі, мріючи про великопольську державу від „Моря до Моря", не розкусили замірів Гітлера і поділили Чехословацьку територію з ним, як Договором з Москвою в Ризі 18. 03. 1921 р., поділили землі Українські.

Зважаючи на скорий упадок Чехо-Словацької держави, що було очевидним, поневолені народи, українці і словаки, приступили до будови своїх держав. У перших днях місяця жовтня був створений автономний уряд Закарпаття. Головою уряду Карпатської України став о. Августин Волошин. Це був час великих всеукраїнських сподівань. Народ Закарпаття піднявся до могутнього зриву і став відважно і рішуче до будови своєї держави. Але вже від перших днів відродженій молодій українській державі на Закарпатті грозила велика небезпека. Окупанти українських земель робили все, аби не допустити до постанов Карпатської України. Вже від перших днів німецько-чеського конфлікту Мадярщина відкрито стала виявляти своє зацікавлення українським Закарпаттям. Шалену акцію проти молоді держави повела також Польща. З допомогою різних диверсійних банд, які Польща висилала на Закарпаття для саботажних акцій та політичних махінацій, вона робила все можливе, аби не допустити до постанов Карпатської України. Поляки і Мадяри намагалися створити спільний польсько-мадярський кордон коштом українських земель. Гітлер, знову, аби закріпити свій союз з мадярами, у той же спосіб як із поляками, і забезпечити для себе їх неутрачальність, таємно віддає мадярам Закарпаття.

Події в Карпатській Україні викликали захоплення серед усього українського народу, де б він не жив. Нарід вірив, що надходить новий період його історії. Українські маси з великою увагою прислуховувалися до новин, що неслись на хвилях ете-ру з княжого Ужгороду. Зморений цілоденною тяжкою працею селянин вечором квапився до читальні чи кооперативи, аби почути найновіших вісток про наше Закарпаття. У

великих чи малих містах можна було бачити, як міщанин, робітник, інтелігент чи малий купець при зустрічі обмінювалися новинами про події на Закарпатті. Всі матеріальні недостатки, всі дрібні щоденні клопоти, яких завжди було дуже багато, відходили на задній план. Уся волинська і галицька патріотична передова молодь готова була йти на Закарпаття, щоби зі зброєю в руках захищати кордони самостійної часточки української Землі. Багато членів ОУН, з ризиком для життя, переходили на Закарпаття, щоб у рядах Карпатської Січі боротись проти напасників.

Коли українці на Закарпатті мусіли обороняти кожний клаптик землі від навали мадярських гонведів, галицькі українці повели шалену боротьбу проти польських шовіністів, що відкрито виявили незадоволення створенням вільного Закарпаття, надсилаючи туди свої диверсійні банди на допомогу мадярам. Перші протипольські і протимадярські демонстрації в обороні Карпатської України відбулися у Львові 26. 09. 1938 р., в яких брала участь багато тисячна маса українських студентів і робітників. Були побиті до крові і демонстранти, і поліція. Про демонстрацію у Львові заговорили всі верстви української спільноти. Люди щораз більше ставали відважними і підносили голови, домагаючись переведення в життя принципу національного самовизначення на ЗУЗ. За прикладом Львова пішли на демонстрацію українці більших і менших міст Західної України, щоби солідаризуватися із братами закарпатцями в їхніх змаганнях до незалежності.

Несподіваний зрив українського народу на Закарпатті до самостійного життя та масові демонстрації на всіх теренах Західної України вивів з рівноваги варшавську кліку. Побойуючись, щоб клич волі, який нісся на хвилях етеру в широкий світ з княжого Ужгороду, не спричинив всеукраїнського зриву, поляки застосовують жорстокий терор супроти українського населення, який дорівнювався пацифікації 1930 року. Аби вдержати західноукраїнські терени під контролею, поляки стягнули поліційні відділи з корінної Польщі й перевели масові арешти. Лише в другій половині 1938 р. кількість заарештованих українців сягала багатьох тисяч осіб. Багато з тих заарештованих вивозилося відразу ж до концентраційного табору в Березі Картузькій на неозначений час каторги. Протиукраїнські настрої серед польської спільноти були помітні на кожному кроці. Дуже часто навіть українська мова на вулиці міста ставала причиною напасти, брудної лайки, а то й фізичного побиття міським польським шумовинням. У цій протиукраїнській кампанії дуже активну роль відігравала польська преса, розповсюджуючи різні плітки про українців.

Під час тих подій районний Провід ОУН на Бузеччині, до якого входили Осип Капій, Осип Короляк, Теодор Капій і Дмитро Куп'як, вирішив провести маніфестацію в м. Буську в неділю 30 жовтня. З цією метою було скликано підрайонових провідників ОУН з усієї Бузеччини для обговорення завдань маніфестації. На сходинах були присутні з підрайонів такі провідники – Михайло Куп'як, син Миколи (Яблунівка), Микола Кушіль (Гумніська), Петро Шеремета (Побужани). На сходинах було вирішено, що члени ОУН по станицях повинні зорганізувати всю сільську молодь, аби прийшла на маніфестацію до Буська 30 жовтня. Це, як виявилось, не було важким завданням, бо молодь спрагнена чину, сама шукала нагоди, щоби себе виявити і засвідчити свою солідарність з братами Закарпатцями.

У неділю 30 жовтня погода, як на щастя, була чудова. Уже зрання, ще перед Службою Божою до церкви св. о. Миколая в Буську почали сходотися маси українського народу з довколишніх сіл. Після Богослуження, яке відправляли отці Калиневич і Дигдала в каплиці, бо велика церква ще не була викінчена. Біля церкви і

на вулиці зібралися учасники маніфестації, аби вислухати коротку патріотичну промову, яку виголосив Гриць Пришляк. Після промови і національного гімну біля тисячі народу рушило у напрямку ринку, а відтак попри косяол на постерунок поліції з гаслами „Геть з мадярами! Геть з ляхами! Закарпаття не дамо!" Поляки, вважаючи Бузеччину спокійним тереном, в якому досі не було особливих протипольських акцій,*були заскочені появою великої кількості українських демонстрантів з гаслами „Геть з ляхами!". Не зустрінувши зудару з поліцією біля ринку, чого ми сподівалися, похід рушив на постерунок поліції, сподіваючись, що там напевно прийде до зудару з поліцією. Але поліцаї розуміли, що зупинити розлючену юрбу, яка нараховувала кілька сотень демонстрантів жменькою жандармів було б самогубством, і вирішили не показуватися демонстрантам на очі.

Демонстранти проспівали кілька революційних пісень біля постерунку поліції, і поділилися на дві групи, – одна пішла головною дорогою на схід, а друга – на захід через Воляни до Лянерівки, і там розійшлися. Група з села Яблунівка мусіла вертатися додому через село Побужани і польську колонію, де вдень „стшельци" відбували свої вправи. Вже було темно, як біля 60 демонстрантів з піснею „Не дамо землі мазурам" військовим порядком вмарширували головною дорогою в польську колонію і наткнулись на кільканадцять войовничих „стшельцуф". Комендант Габель наказав демонстрантам перестати співати і – розійтися. У відповідь посипались на мазурів каміння, яке демонстранти мали з собою, а також для більшого ефекту пролунало кілька пострілів з бойової зброї. Після рукопашної „дискусії" напасників було усунено з дороги. І, залишаючи кільком полякам „червоні китайки" на спомин, ми рушили далі.

Не обійшлося без жертв і з нашої сторони. Мій брат Михайло, який йшов у першій четвірці, вертав з розбитою головою та з кількома синяками. Демонстрація в Буську ще більше зрушила народ на терені Бузеччини. Організатори демонстрації були свідомі, що цього їм поляки не пробачуть.

Цілий тиждень після демонстрації в Буську й околицях було спокійно, хоча присутність поліції в місті була дуже помітною.

Перебуваючи в постійному напруженні, труднощах та небезпеці, автохтонний уряд Карпатської України доклав максимум зусиль, аби вдержати статус-кво. 14-го березня 1939 р., коли президент Гаха, під примусом, передав Чехію під німецький протекторат, прем'єр Карпатської України о. А. Волошин проголосив незалежність Закарпаття, як окрему Українську Самостійну Державу. Але вже вранці, того самого дня, 40-тисячна, добре озброєна мадярська армія підступно напала на Карпатську Україну. На захист молодій Українській Державі виступає її військо – „Карпатська Січ" під командою М. Колодзінського. Вже в перших зударах мадяри переконалися, що окупація Закарпаття буде коштувати їм багато жертв. Вечором, 15-го березня вони висилають свого посла до президента А. Волошина з вимогою – без бою віддати їм Закарпаття. В тій самій справі німецький консул у Хусті запросив до себе представників Головної Команди „Карпатської Січі" й радив їм негайно капітулювати, бо на окупацію Карпатської України мадярами погодився Гітлер і всякий спротив є безвиглядний. На зухвалу пораду німецького консула полк. Колодзінський-„Гузар" дав таку відповідь: „В словнику українського націоналіста немає слова „капітулювати". Сильний ворог може нас в бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи!" В бою з переважаючими силами мадярів під Бурштином загинув Головний Командант армії Карпатської України полк. М. Колодзінський-„Гузар" разом з його помічником

чотарем 3. Коссаком. Героїчний спротив „Карпатської Січі" проти наїзників-мадярів не дозволив гонведам вмаршувати тріумфально до Хусту, без бою, так, як це зробили німці в Чехії. Мадяри мусіли здобувати Карпатську Україну з боями. Спротив Карпатської України мадярам був рівночасним спротивом і першим стрілом проти Гітлера і в його „Нову Європу".

АРЕШТ. НАЗУСТРІЧ НЕВІДОМІЙ ДОЛІ

У понеділок 7-го листопада до Буська наїхало автобусом багато польської поліції. Біля Повітового Союзу Кооператив постійно крутилися поліцаї і слідкували, хто входить і виходить із Союзу. Все говорило про те, що почнеться якась велика акція. Того вечора я вертався додому вже не ровером, бо мусів би переїжджати попри постерунок, а з фірманом Петром Коваликом, який приїхав по товари для кооперативи. Сподіваючись на безпеку, я пішов спати до стодоли. Те саме порадив братові, але він не послухав мене. Удосвіта я прокинувся від впертого гавкоту собаки і – побачив на подвір'ї поліцаїв з сільським старостою, які стукали в двері. Коли поліцаї ввійшли до хати, я потихенько відкрив другі двері в stodолі для втечі й чекав, що буде. По якомусь часі поліцаї вивели закутого брата й подались у село до громадської канцелярії. Мені було все ясно: відбуваються арешти. Це був день св. Дмитрія, церковний празник в нашому селі.

Після відходу поліцаїв з братом до стодоли прийшов тато і порадив мені чим скоріше втікати з дому, бо вони казали, що ще прийдуть за мною. Увійшовши до хати, щоби попрощатись з мамою, я бачив, як мама ледь стримувала плач і крадькома витирала сльози, щоб я їх не бачив. Але це довго не тривало. Мама, не витримала душевного болю, розплакалась, мов дитина. Мені було жалко дорогої мами і прикро, що я не знаходив для неї слів потіхи, чого вона тоді так потребувала. Не затримуючись в хаті, я попрощався з батьками і пішов назустріч невідомій долі. Чи сказала на прощання мені щось мама, я не пам'ятаю, але добре пам'ятаю слова тата. Він сказав: „Якщо попадеш поліції в руки, говори якнайменше. Пам'ятай, що ти 20 років тому народився вільною людиною!" Тоді, саме в ту хвилину, я в дійсності зрозумів зміст татових слів.

Як тільки я залишив рідну хату й опинився на самоті, зрозумів серйозність тих подій, що відбувалися в цей час в моєму селі. Я відчував, неначе велика камінна брила придавила мене своїм тягарем і не дає мені дихати. Раптово, як ніколи перед тим, я відчув велику моральну відповідальність за тих людей, що вже попали в руки поліції. Я боявся, що рідня заарештованих у розпачі може обвинувачувати не польський режим, який з допомогою жандармів щораз тісніше затягав петлю на шії українського народу, а будуть винуватити тих, що до того допровадили, себто мене.

Виарештувавши всіх, кого мали на списку, усіх разом 13 осіб, поліція відвезла в'язнів до міської тюрми в Буську. Заарештовані були: Михайло Куп'як, мій брат, Михайло Куп'як – син Миколи, його сестра Ольга, Олекса Семенів, Василь Бербєка, Тарас Вовк і його брат Федько, Євген Парубочий, Микола Романюк, Олекса Вовк, Михайло Ковалик, Василь Вовк, Демко Поцілуйко. Коли транспорт з в'язнями виїхав аж за село і, впевнившись, що ніхто з поліції не залишився в селі, я пішов на кілька хвилин до церкви, аби випросити у Бога ласки, мужности і витривалости для себе і тих людей, які вже опинилися в руках жандармів.

У нас був звичай, такий як і по всій Україні, що в день церковного свята до села приходило дуже багато людей з довколишніх сіл, у гості. Саме таке свято було й того року. Церква була заповнена людьми так, що багато мусіли стояти на дворі. Багато

людей, переважно чоловіки, навмисне залишались на дворі, аби поговорити з сусідами. Але цього року розмови були інші, аніж в минулих роках. Люди говорили не про оранку чи посів озимини, а про пекучі політичні справи, які заторкували безпосередньо кожному свідому українську людину, про безправ'я і насильство людини над людиною, про арешти українських дітей. Щоправда арешти тоді відбувалися постійно по всій Галичині. Кожна українська газета щотижня заповняла свої сторінки прізвищами заарештованих українців. Про це ми читали, розмовляли й з болем співчували тим, що ставали жертвою ворожого насильства. Але того разу арешти відбувалися у нас, в нашому селі, в наших хатах. Таке вперше сталося на терені Бузеччини і тому для всіх нас це був страшний удар.

У нервовому напруженні й непевності переживав я цей пам'ятний день св. Дмитрія 1938 р. і не знаходив для себе місця. Я був свідомий того, що мене жде, але не це мучило мене: непокоїла думка про те, чи витримаю я ці перші поліційні тортури, коли попаду в їхні руки. Другого дня родини, які відвідували заарештованих, узнали, що над в'язнями під час слідства дуже знущаються. Тих, кого вже переслухали, відсиляли до тюрми в Буську. Ще кілька залишилося в поліції під слідством. Мене цікавило, що найбільше розпитують. Чи Допитують про приналежність до ОУН? Між арештованими було троє, що вже були членами ОУН. За Михайла Ковалика і Михайла Куп'яка (не брат) я був певний. Не був певний за Євгена Парубочого, бо він був ще молодий, без життєвої заправи. Перебуваючи в стані непевності, неначе гнаний звір у пастці, я шукав виходу. Я не мав багато до вибору. Міг або перейти на нелегальне становище, або шукати зв'язку для переходу на Закарпаття, або прямо зголоситися в поліцію. Для нелегального життя я ще не був готовий. Я боявся, що психічного тиску на нелегальному становищі не витримаю, і це може призвести до трагічного кінця. З переходом на Закарпаття також нічого не виходило, тому що ще не було офіційного дозволу членам ОУН від Проводу ОУН на перехід в Карпатську Україну. При тому дуже важливу роль відіграв ще чинник моральний. Я побоювався також фальшивої opinii про мене: мовляв, він у критичний час, без почуття відповідальності, залишив тих, яких спонукав до демонстрації. Мені нічого більше не залишалося, як тільки зголоситися до судових властей. Дехто радив, що поліційне насильство можна оминати, зголошуючись відразу до прокуратури. У тій справі пішов мій тато до адвоката Струтинського в Буську за порадою. Струтинський призначив мені зустріч на суботу, 12 листопада, по обіді.

У суботу, 12 листопада, я окружною дорогою вибрався до Буська на розмову до адвоката Струтинського. Під час розмови з адвокатом, несподівано до канцелярії Струтинського вдерлось непрошено двоє поліцаїв і відразу звернулися до мене, як я називаюся. Почувши моє ім'я, один з них закричав мені: „Ще маєш час на адвоката, ходи з нами!" І я опинився в руках поліції. Наложивши кайданки на руки, вони повели мене через середину міста, неначе великого злочинця, на постерунок поліції. Щоби на зовні не виявляти душевного занепокоєння, я йшов з піднесеною головою і сміло дивився кожному перехожому у вічі. Зустрічаючи українців, які мене знали і своїми мовчазними поглядами висловлювали мені співчуття, я відповідав їм усмішкою на вустах, хоча душу і серце облягали пекучий біль і ненависть до гнобителів. Мене затягнули до катівні, що називалася постерунком поліції. У душі я просив Всевишнього дати мені сили і витривалості під час тортур. На постерунку вкинули мене до одиночної камери з малим заґратованим віконцем, не знімаючи з мене кайданів. Не довго довелося чекати на візиту „гостей". На моє щастя першим відвідав

мене садист Сціньскі. Увійшовши в камеру, він без слів підступив до мене і з усієї сили вдарив кулаком в обличчя. Удар був так сильний, що мені почорніло в очах, і я повалився на стіну. Через те, що руками не міг спертись, бо були скуті, я впав на підлогу. Цей перший удар кулаком був для мене, неначе застрик морфію, від якого задубіло все моє тіло. Душа, розум, почування, з обуренням реагували на знущання. Мій внутрішній бунт був такий сильний, що, здавалося, фізичні знущання не мають значення. З тим першим ударом мої побоювання про можливе зломання під час тортур, раптово з моєї свідомості зникли, і я відчув, що всі фізичні тортури витримаю.

З часом мене покликали на допит, але вже без кайданів. У кімнаті за столом сидів молодий чоловік у цивільному і двоє поліцаїв. Цей, в цивільному, почав записувати мої дані. Відповідаю по-українськи. Поліцист Левандовскі остерігає мене, що цей пан по „руську” не розуміє. Кажу Левандовському, аби він переклав на польську, бо я не вмію по-польськи. Він замірився мене ударити, але той у цивільному його зупинив. Записавши мої дані, він почав вести слідство. Хто організував демонстрацію? Хто належить до ОУН? Яку функцію я виконую в ОУН? Відколи я належу до ОУН? і т. д. Відповідаю на всі запитання негативно. Хто організував демонстрацію, кажу, що не знаю. Він радить мені говорити все, що знаю. Так буде краще для мене. Ми все про тебе й так знаємо: твої колеги під час слідства докладно розповіли про тебе все. Якщо ти по-доброму не зізнаєшся, то ми вжиємо таких методів, від яких будеш співати все, наче канарик. Коли я сказав, що признатись не маю до чого, він наказав поліцаям вивести мене до камери і „попросити” говорити правду. Поліцаї тільки на це чекали. Схопили мене за руки, повели до тієї самої камери, звідки забрали і почали „допит”. Найбільше старався поліцист Левандовскі, той самий, що в 1930 р. із поліцистом Сціньським, шукаючи за зброєю у нас на господарці, змасакували мого тата до неприємності, що він кілька тижнів мусів лежати в ліжку. Насправді, це не було допитом. Вони і не вміли допитувати. Це були звичайнісінькі садисти безборонного українця. Левандовскі про це відкрито заявив у своїй „вступній промові”: „Ну цож хаме, teraz бендземи будоваць Українев. Я уж длуго чекалем на цебе, пташку. Дзісяй ми себе погадами на розум, ти гайдамацка мордо”. І почалось! На допомогу прийшов ще один садист, Сціньський. Після кількох сильних ударів по голові я знепритомнів і повалився на землю. Як довго вони вправлялися, я не пам'ятаю, бо втратив свідомість. Коли прийшов до пам'яті, то побачив, що я лежу на підлозі облятий водою. Спробував підвестись на ноги, але був так ослаблений, що не міг піднятися: я був фізично знесилений і пригноблений психічно. Після тортур навіть про сон не було мови. У голову приходили різні думки, від яких годі було спекатися. Аби не впасти в стан депресії та песимізму, я почав пригадувати собі та повторювати усі Шевченкові вірші, які тільки знав, а знав я їх уже багато. І був з того дуже вдоволений, бо це тимчасово заспокоїло мій психічний настрій. Коли я дійшов в поемі „Послання” до Шевченківського „Не чваньтесь: з вас деруть ремінь, А з їх, бувало, й лій топили!”, тоді, мимоволі, в моїй уяві постали наші історичні постаті, які мужньо кінчали останні хвилини свого життя в мідяних казанах на варшавському ринку (Наливайко), або на шибениці, повішені за ребро на гаку Царгороду (Байда). Роздумуючи про життя героїв нашої історії, які на гаку, в казані чи на палях сміялися смерті у вічі, мені стало якось ніяково за те, що я після кількох ляпасів в обличчя чи кількох копняків упав у пригнічений стан. Після того, я вирішив узяти себе в руки.

У неділю ранком вивели мене знову до слідчого. Біля столу цього разу сидів місцевий поліцист, уже готовий до „роботи” наді мною. Побачивши мене в такому

нужденному стані, він іронічно запитав, як мені спалося. Не діждавшись відповіді, почав допит, ставлячи мені такі ж самі запитання, які я чув попереднього дня: Як довго я належу до ОУН? Хто є провідником на Бузеччині? Хто організував демонстрацію? і т. д. Але я мовчав, або давав негативні відповіді. Я зрозумів, що він більше зацікавлений „побавитись" зі мною, аніж допитувати. Через деякий час його нерви не витримали, він підскочив до мене і з усієї сили заїхав мені кулаком в обличчя. Удар був такий сильний, що я вилетів з крісла на землю. Йому на допомогу прийшло декілька поліцаїв, що були присутні в кімнаті, і почалася знову масакра. Після доброго „маглю" мене затягнули до камери і кинули на цементовану підлогу. Того самого дня, під вечір, мені принесли кавалок хліба, який передала мама, і збанок води. Від побиття у мене боліли щоки і я не міг кусати зубами. Мачав хліб у воду й ковтав, не прожовуючи. Після двох днів „дружніх" допитів, не довідавшись від мене нічого, мене перевели до Бузецької тюрми. Слід згадати, що методи, яких вживала Бузецька поліція супроти в'язнів, були дуже примітивні і не практичні, бо саме мордобиття в'язнів багато користи їм не принесло.

Масові арешти української молоді на терені Бузеччини викликали ще більшу ненависть і ворожнечу між двома ворогуючими народами, українським і польським. Польська молодь сусідніх сіл і колоній, зорганізована в парамілітарні відділи під патронатом поліції, ходила групами по українських селах і тероризувала населення, шукаючи нагоди, щоб виявити свій „героїзм". У відплату український нарід, а особливо молодь, піднесена подіями на Закарпатті, сміло піднесла голови і вдавалася до відплатних акцій. У листопаді, вже після мого арешту, в селі Яблунівці був вбитий польський активіст, провідник „стшельцув" Бронек Баберецькі. У зв'язку з тим вбивством був заарештований Василь Бербек з Яблунівки і відсидів 6-ть місяців під слідством у Золочеві. Але кілька добрих свідків підтвердили його алібі – і він був звільнений.

Оформивши протоколи на заарештованих у Буську, нас усіх, 14 в'язнів, відвезли до Окружної тюрми в Золочеві.

У золочівській тюрмі я перебував цілий час у 31-шій камері. Ця камера була однією з кращих, тому, що крізь велике заґратоване вікно можна було оглядати з підлоги чудову панораму міста Золочева. Особливо вечором, коли місто було освітлене ліхтарями. Я дуже часто стояв перед вікном і давав волю моїм думкам. Разом зі мною у тій камері перебували Ярослав Дзендровський із Золочева, Ярослав Ласка з Красного, Олекса Горбач і Василь Загинач-Топорів, Петро Вронський з Виткова, Ілько Долайчук з Барилова, Дмитро Штендера і Микола Токарський з Волиці Барилової, Петро Нікончук з Волині, Теодор Пташник із Зборівщини, Василь Тхоровський з Безбруд та Олекса Вовк з Яблунівки. Було ще кілька кримінальних – один жид з Бродів за підпал свого підприємства, молодий поляк з Підгорець – за злочинство і ще кілька, чиїх прізвищ не пам'ятаю. І тому, що більшість в'язнів були українцями, атмосфера в камері склалась наскрізь дружня і спокійна. Майже всі в'язні-українці були дітьми села, за виїмком Ярослава Дзендровського, який походив із Золочева. Дзендровського було засуджено на п'ять років тюрми за приналежність до ОУН. Він був не лише нашим старостою, але також і виховником: мав закінчену середню освіту.

У камері було заведено звичай, що всі харчові передачі з дому, або виписані з тюрмної їдальні за гроші ми передавали до спільного казана. Цим казаном завідував один „кухар", який все ділив по рівній пайці кожному українцеві, без огляду на те, скільки той діставав з дому харчів, чи взагалі не діставав. По короткому часі, мене

призначили ділити харчі, тому, що працюючи в Союзі, я мав, як вони говорили, більше чуття ваги і міри в руках. Таке дружнє співжиття в'язнів, українців, і пошана один до одного, зменшувало душевні переживання й біль за втраченою волею.

Ще на волі я мав поняття, що сама тюрма із суворим режимом не є такою страшною для в'язнів, як кримінальні злочинці, з якими людина мусить перебувати в камері. Побувши кілька днів в 31-й камері, я зрозумів, що насильства в цій камері нема чого сподіватись, бо серед 22 в'язнів було лише двоє, що сиділи за злочинство. Про якесь фізичне насильство зі сторони в'язнів не було й мови.

Тут варто згадати, що в золочівській тюрмі адміністрація вела дуже жорстокий спосіб покарання „непокірних” в'язнів. Це були так звані „паси”. Процедура покарання пасами відбувалася в такий спосіб: людині закладали руки на шию і в'язали ремінним пасом, який по середині мав залізне коліщатко. Ноги також зв'язували вище стіп пасом з таким самим коліщатком. Тоді брали міцного паска і чіпляли одним кінцем до коліщатка на руках, а другим – до коліщатка на ногах. Тоді стягали ті коліщатка до купи, вигинаючи тіло людини в каблук, плечима до середини, а животом назовні. Тоді били палицями по вигнутому животі. Головним езекутором під час тих мук був пшодовнік Маціборські, який залюбки переводив ці жорстокі „операції” на в'язнях-українцях. Тим способом він замучив у 1938 році молодого юнака Василя Безкоровайного з Тернопільщини. Наглядачами в нашому відділі були: Баран, Дудек і пшодовнік Бернارد. Ці особливо запам'ятались мені, бо були дуже мстиві.

Думаю, що найбільш нестерпними днями у в'язниці, є дні великих свят – Різдвяні чи Великодні. Тоді кожний в'язень-українець, де б він не карався, переживає тугу за минулим, за домом, за рідними так, як це переживав я. Для мене свята 1939 року були дуже болючими, бо то були мої перші свята, які я відзначив поза домом. Чим ближче насувалось свято, тим більше в моїй душі вирізблювалася болюча картина про самотніх моїх батьків за святочним столом без синів. Хоч назовні Свят-Вечір, здавалося, нічим не різнився від попередніх буднів, але в душі кожний з нас приготавлявся до нього так само врочисто, як і колись на волі.

По обіді, коли наглядач Баран покликав друга Дзендровського забрати передачу з дому, у нашій камері настав дійсно святковий настрій. Тому, що родичі Дзендровського мешкали в Золочеві, вони старалися у начальника в'язниці на дозвіл передати синові дещо із традиційних наїдків. Коли Дзендровський повернувся до камери з пакунком, в якому були кутя, медівник і посвячена в церкві булочка (замість просфори), ми раділи, мов діти.

Святий Вечір вирішили відсвяткувати після офіційної тюремної вечері. Покінчивши з тюремною вечерею, ми приступили до спільної молитви, яку перевів найстарший з-поміж нас, Олекса Вовк. Тоді Ярослав Дзендровський поділився з нами усіма, не виключаючи навіть жида, бажаючи кожному особі мужности і витривалости та скорої волі. Після тієї скромної, але для нас дуже величній традиційній вечері, ми почали співати колядок. Зразу піяно виконали колядку „Бог Предвічний”, але після кількох стрічок перейшли на повні груди. Те саме робилося також і в інших камерах. Але, як тільки погасили в камерах світло, в тюрмі стало тихо.

Не спалося мені тієї пам'ятної Різдвяної ночі на тюремному ліжку, в уяві я був з батьками вдома. Мені ввижався святочний стіл з трьома порожніми місцями: одне – для духів наших прашурів, як щороку, а два – для мене і брата. Я бачив маму в сльозах, коли тато ділився з нею просфорою, і прохав її бути мужньою і гордою, бо ж сини караються не за злочинство, а за любов до свого народу. Пригадався мені наш

минулорічний Свят-Вечір вдома. То було дійсно радісне родинне свято. Мама – весела, як ніколи перед тим. У розмові кілька раз нагадувала братові про одруження. Навіть подавала думку, котра з дівчат може бути доброю невісткою. Роздумував я також про те, хто пішов колядувати на „Рідну Школу“, бо більшість нас, хто ходив минулого року з колядою, вже за ґратами. Те, що я опинився за ґратами, мене не турбувало, бо я сам вибрав шлях, який веде до волі і був на все готовий, але сама згадка про душевні переживання моїх батьків у цей Свят-Вечір, а особливо мамині, не давала мені спокою, я не міг вигнати тих думок з моєї голови.

Після Різдвяних Свят я одержав з дому короткого, потішаючого листа. Мама писала, що на Свята вони не були самотніми, бо крім рідні, їх відвідувало дуже багато молоді, хлопців і дівчат, не тільки з нашого села, але навіть з сусідніх сіл. З чужого села приходила до батьків „дуже мила“ дівчина Оля. Мама писала, що в товаристві молоді вони наплакались і насміялись, а тепер після тих відвідин їй легше зносити тугу і душевний біль за нами, бо вона не самотня. Читаючи листа від батьків, я радів тим, що турботи і журба рідних за ув'язненими дітьми не були байдужі сільській молоді, яка жила ще на волі. Це мене зворушило і підкріпило.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС

У середині січня 1939 р. відвідав мене золочівський адвокат Безпалько, який мав обороняти мене і мого брата Михайла на процесі, що мав відбутися 16 лютого 1939 р. У слідчому акті поліція приписувала нам усім „Порушення публічного спокою“ і „Виголошування протидержавних кличів“. Крім цього, поліція обвинувачувала мене у підготовці і провадженні маніфестації в Буську та в підбурюванні до бійки із „стшельцями“ в колонії Побужани. Адвокат потішав мене, що справа не є серйозною, бо в час демонстрації в Буську не дійшло до кривавих сутичок з поліцією, а бійку в колонії провокували самі поляки-мазури.

У визначений для судового процесу день, нас усіх, закутих, погнали пішки до Суду. Біля Суду вже чекали на нас наші рідні й знайомі. Наближаючись до Суду, кожний з нас шукав у гурті когось рідного, когось дорогого, аби бодай зором привітатись з ними. У Судовій залі розмістили нас під охороною поліції. З одного боку від нас сиділи наші адвокати, а з протилежного – наші батьки та молодь з Яблунівки. Через деякий час до залі ввійшли три судді, секретар і прокурор. Головний суддя перевірів наші особисті дані і почалася розправа.

Оборона спробувала переконати Суд, що це не була протидержавна демонстрація, як доводив прокурор, а звичайний похід вірних з Яблунівки, які щодругої неділі масово ходили на відправи до Буська, бо в Яблунівці Богослужіння відправлялися лише щодругу неділю. Але ці докази адвокатів не мали жодного впливу на рішення суддів. Після короткої наради суддів, було прочитано вирок з таким вислідом: Дмитро Куп'як – 3 роки тюрми; Михайло Куп'як, син Миколи, Михайло Куп'як (мій брат), Оля Куп'як, Олекса Семенів, Василь Бербєка, Тарас Вовк, Євген Парубочий і Микола Романюк – по два роки ув'язнення; Олекса Вовк – 18 місяців. Четверо були звільнені. Усі засуджені вислухали вирок спокійно.

У залі судових розправ, між чисельною публікою, була також і Оля Т., з сусіднього села, про яку мама писала мені, що це „дуже мила дівчина“. Протягом перебігу всього процесу я бачив, що мама трималася мужньо, хоча час од часу підносила хусточку до очей. Під час перерви рідні чи знайомі могли передати нам через поліцію пакунки. Великою несподіванкою було для мене, коли поліцай передав мені пакуночок

домашніх тісток від Олі Т. Такі люксузи в передачах з дому тюремною адміністрацією не дозволялися.

Коли, після процесу, судді вийшли на нараду, в залі запанувала напружена атмосфера. Не лише підсудні, але й їх рідні з нетерпеливістю чекали на вислід суду. По короткій нараді судді повернулися до залі і почали вичитувати вироки. Коли суддя вичитав мій і братів вироки, мама стрепенулася, закрила очі обома руками і ми почули протяжні, болючі слова: „Д-і-т-и мої, д-і-т-и!" Розпачливий мамин голос, неначе гострий ніж прошив мою душу і серце з таким болем, що я не міг сказати мамі жодного слова. Побачивши, як тато ніжно пригорнув її до себе, я трішки заспокоївся. Мама дивилася на нас люблячими очима, її уста тремтіли, неначе вона хотіла переказати нам: „Не журіться діти за нас, ми мужньо знесемо це горе!"

Після зачитання вироків усіх засуджених знову закували в кайдани, заладували до авт, і, під охороною, відвезли до тюрми. Опинившись знову в тюрмі, ми ще довго роздумували над тим, що пережили в залі суду. Мене найбільше мучив не вирок, а те, що людині поневоленої нації не можна виявити свого горя навіть в пісні, бо за пісню окупант карає людину трирічною тюрмою. Потішаючим для нас було те, що ми тепер могли мати побачення з рідними або приятелями.

У БІЛОСТОЦЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ

Весною 1939 року стало очевидним, що воєнної катастрофи народам Європи не оминати. У цей критичний час поляки, замість розумної політики співпраці і толерантності з національними меншинами, а їх було більше 30%, провадили політику кулака. Своєю фальшивою пропагандою державні керівники переконували населення, що „не дами, ані гудзика" (не дамо навіть гудзика). Не довго довелося полякам чекати, аби переконатись про готовість своїх провідників. Уже в перших днях війни ці випадкові провідники польської держави опинилися в Румунії, або в Англії, залишаючи народ на призволяще.

Аби не допустити до протипольських заворушень на ЗУЗ, польський режим почав заарештовувати відомих українських патріотів і заповняти ними тюрми. І через те, що тюрми в Галичині були переповнені українцями, нових в'язнів поляки вивозили до Польщі. У середині липня, нас, біля 20-ти політичних в'язнів, вивезли із Золочева до тюрми в Білостоку. Дорогою до Білостоку затримали у Львові, в Бригідках, а раненько усіх перевезли автами на станцію, запакували до вагонів, і ми рушили на північ до Білостоку. В дорозі зі Львова аж до Білостоку я був прикутий до мого брата. У тому транспорті, окрім нас, були: Степан Галамай, Мацілінський (Осип?), Колосовський, Букида (Андрій?) з Красного, Олекса Семенів, Микола Романюк, Василь Бербєка, Михайло Куп'як і його сестра Оля. У нашій частині вагону їхав також наш „опікун" пшодовнік Бернارد, садист і пострах в'язнів у Золочеві. На наше велике здивування, він під час подорожі до Білостоку виявився навіть „гуманним". За його дозволом, ми могли вільно розмовляти між собою.

Поволі ми спробували втягнути в розмову також і його, в надії, що вдасться довідатися від нього бодай дещо про політичні події в світі. Спочатку він не дуже радо входив у розмову, але, побачивши, що у нас добрий настрій, хоча наші руки були у кайданах, він трохи зм'як і включився в розмову. Але від нього ми не змогли багато довідатись, бо він був дуже примітивною людиною, що, окрім жорстокого знущання над безборонними в'язнями і брудної лайки, нічого не знав й не вмів. Пізньої ночі ми

приїхали на станцію в Білостоку. Там вже чекала місцева поліція, яка ескортувала нас до тюрми. У тюрмі золочівські наглядачі розкували наші кайдани і передали нас тюремній адміністрації. Нас поділили на групи по чотири особи й відправили в поодинокі камери. Разом зі мною у відділі, де утримувались „одиночки" були Мацілінський, Мороз і мій брат.

Камера, до якої нас замкнули, була лише на словах одиночкою. Адже мала чотири ліжка, які на день треба було зводити до стіни, щоб мати більше місця. Вгорі було загразоване вікно. Малий столик, на якому стояв дзбанок з водою, а в куті параша. Двері, із середини, були оббиті бляхою. Харчі давали дещо кращі, ніж у Золочеві. Зупи були густіші, з різною яриною. На прохід виводили в'язнів з кількох камер разом.

Найгіршим було те, що ми не могли мати побачення з рідними так часто, як в Золочеві. Листування з рідними дозволялося, але лише в польській мові, від чого ми всі відмовилися. Можна було писати по-українськи, але за це треба було платити 10 злотих цензору. Для мене і брата це також не підходило, бо ми не могли собі такого дозволити. Наші батьки знали, куди нас везли, тому, що, коли наш поїзд зупинився на станції в Краснім, Букида який походив з Красного, передав одному працівникові-українцеві вістку, що нас вивозять до Білостоку. Яка ж була моя радість і несподіванка, коли за кілька тижнів мене покликали до канцелярії вибрати пакунок з дому. Я радів не тому, що дістав пакунок, але тому, що рідні знають, де ми перебуваємо.

Коли я виходив за пакунком, Мацілінський сказав мені, щоб я приніс полотно, яким був обшитий пакунок. Зайшовши до канцелярії, де був мій пакунок, я там застав пшодовніка і одного наглядача. Пшодовнік розрізав полотно і передав мені хліб, цукор, бочок і кілька яблук. Я його попросив, аби дав мені полотно. Він запитав мене, нащо мені те полотно. Коли я сказав, що для чищення вікна, він ніяк не міг, або не хотів мене зрозуміти, що то є вікно. Я говорив до нього по-українськи. Тоді я взяв його за руку, привів до вікна і пояснив йому, що це є вікно. Вони обидва розсміялися і дозволили мені забрати полотно до камери. Для нас це був великий здобуток, бо з виторочених ниток ми змайстрували доброго „коня", яким послуговувалися з в'язнями під нашою камерою.

У білостоцькій тюрмі харчі були кращі, чим у золочівській, але фізично я почував себе дуже погано. Після допитів у Буську постійно відчував болі в шлунку. Через те мене забрали до санітарного відділу. Після кількох днів мене повернули до камери, приписуючи якусь медицину. Ця медицина у формі білого плину трішки вгамовувала біль.

У білостоцькій тюрмі сиділо багато комуністів, і серед них були також українці з Волині і Полісся. Двоє в'язнів, які працювали послуговувачами на коридорі, забирали з нашої камери парашу і приносили воду, також були українці. До звільнення їм залишалося ще кілька місяців і тому їх використовували для послуг на коридорі. Вони, довідавшись, що ми українці, передавали нам дуже цінну, як на тюремні умовини, інформацію. Цю інформацію Мацілінський передавав або стукуванням, або „конем" в сусідні камери, де були наші друзі. Одного разу вони передали нам польську газету, в якій ми вичитали, що Німеччина і СРСР підписали пакт неагресії. Пакт підписали Рібентроп і Молотов у Москві. Рівночасно ми дізналися, що Польща переводить мобілізацію. Отже всі позначки вказували на те, що війни можна сподіватись кожного дня.

ВІЙНА

Першого вересня, в п'ятницю, нас вивели на прохід, як звичайно о 10-тій годині. Обійшовши коло два, або три рази, несподівано ми почули гуркіт, а відтак понад нашими головами перелетів німецький літак. Рівночасно ми почули спорадичні сальви зеніток і скорострілів. Сторожа, яка нас пильнувала, почала негайно кричати: „до цілі, до цілі!" (до камери). Як тільки ми опинились в камері, прийшли до тями, то збагнули, що це вже не мрії, а дійсність. Сподівана війна почалася. Уже наступного дня було помітне замішання і нервові напруження серед тюремної обслуги. Тюремний режим став ще гіршим. Щоправда, харчі видавали нормальні. І виводили регулярно на прохід. Час од часу ми чули, як над містом перелітали німецькі літаки. Тоді немилосердно вили сирени, лунали сальви з зеніток та скорострілів.

Уже в перших днях війни звільнили усіх посполитих в'язнів, які мали вирoki менше п'ять років. Проголосили про звільнення з тюрми всіх, хто зголоситься добровільно до війська. Дуже багато посполитих скористалось цим. Від нашого підпільного тюремного проводу вийшов наказ, що забороняв голоситись до польського війська. Але не всі наші в'язні тому наказові підкорились. Незважаючи на заборону, з нашої камери зголосився до війська Мороз, який походив з села Безбруди. Перебуваючи останній день у нашій камері, він зазнав нашого бойкотування.

У середу, 6 вересня, як тільки ми повернули з прогулянки, почались налетати на Білосток німецьких бомбовиків. У камері можна було чути лише, як безупинно ревіли сирени та лунали постріли зеніток. З часом сирени затихли і почались гучні вибухи бомб, неначе у нас за стіною. Раптом з вікна посипалось скло на підлогу, а нашу камеру заповнив смердючий дим з вибухових матеріалів. Здавалося, що все довкруги нас валиться, перетворюється в грузи. Від смердючого диму та пороху, який чим раз більше втискався до камери, не можна було дихати. Я став душитись.

Мій брат, побачивши мене в жалюгідному стані, почав гримати в двері і кликати допомоги. Те саме робили в'язні і в сусідніх камерах. Вкортці до нашої камери увійшов ключник, наказав збирати свої речі і сходити з ними на другу підлогу. Увійшовши до нової камери, ми застали там вже кільканадцять наших друзів, з чого були дуже вдоволені. Усіх нас зібралось 22 особи. Радіємо, що опинились разом. А що буде, то хай буде! Ми довідалися, що одна бомба впала на ріг в'язниці, де сиділи жінки. Чи були серед жінок вбиті, ми не знали. Ту вістку дуже переживав Михайло Куп'як, бо там сиділа його сестра Оля. Після того налету в тюрмі панував ще більший хаос і безпорядок. їжу давали коли попало і що попало. Про прогулянки вже не було й мови. У такому напруженні ми перебували аж до 10 вересня. То було в неділю.

Вночі, з неділі на понеділок, почувся великий рух в тюрмі і на подвір'ї. Пролунало кілька пострілів із скорострілів. Ранком ми довідалися, що вночі біля 1.000 осіб посполитих в'язнів з допомогою вартових втекли з в'язниці. Нас усіх, що ще залишилися у в'язниці, нараховувалося біля 130 осіб. Варту на коридорі, крім ключників, які ще залишились, виконували військовики. Після того тюремний режим ще більше загострився. Ми жили, мов на бочці пороху. У четвер, в обідню пору, до нашої камери увігнався молодий військовий підпоручник з револьвером у руці, його супроводжували вояки з крісами з наложеними багнетами. Лейтенант кричав, що „Польща ще сильна, ще має силу, аби знищити Вас". Кого „Вас" він мав на думці, ми не розуміли. Чи це відносилось до в'язнів узагалі, чи до нас, українців. Що наш провідник Степан Галамай відповів йому на це, я не пригадую, але знаю, що вів з ним

дуже делікатну розмову. Того дня нам їдження не давали. Принесли лише води.

У п'ятницю ранком, 15 вересня, у тюрмі панувала могильна тиша. Не було чути ані ключників на коридорах, ані стражників із скорострілами на валах. Ми розуміли, що тюремна обслуга зчезла. По підвір'ю крутилось кілька цивільних людей. В'язні почали вимагати, аби їх випустили. Вимагали начальника тюрми. По короткому часі один у цивільному вбранні поінформував нас, щоб ми заспокоїлися, бо начальника вже нема у в'язниці: він поніс ключі до німецького коменданта міста. Нікому з нас, очевидно, не усміхалось досиджувати свій вирок ще у німецькій тюрмі, ми почали вибивати тюремні двері. Ті, що вже визволились із своїх камер на коридори, допомагали іншим. Скоро усі в'язні були вільні. Кілька хлопців з нашого села побігли до жіночого відділу, щоб віднайти Олю. І незабаром вони повернулись з Олею, і ми в поспіху залишили тюремні мури. Поспішаючи підвір'ям до брами, побачили вже розбитий тюремний магазин, де зберігались наші цивільні вбрання. Поспішно вбігаємо туди, натягаємо на себе цивільне і вибігаємо за мури тюрми. Ми на волі!

За мурами тюрми відбулася коротка нарада, хто куди йде. Ми розділилися на дві групи. Одна з провідником С. Галамаєм вирішила піти на захід, а одна вертати в Галичину. До другої групи належали ми з братом. Я, особисто, хотів іти на захід, але, з огляду на моє здоров'я, брат всіма способами переконував мене, що це не для мене. Майже всі хлопці з Яблунівки, включно з Олею, вибирались додому, в Галичину. Вже за кілька годин я переконався, що для мене ця подорож буде дуже тяжкою. Спершу ми включилися в ту різнорідну масу, що наввипередки тікала на схід від тих „пшеклентих швабуф" (від тих проклятих німців). Дорога, якою ми вибиралися з міста, вела з Білостоку на Вальковиська-Барановичі. Час від часу ми сходили з дороги на поле в надії знайти якийсь залишений буряк, бараболю, чи моркву, але без успіху: усе вже було зібране такими самими, як ми. Отже, цілий день, у п'ятницю, ми обходились без їжі. Коли взяти під увагу, що вже кілька останніх днів у тюрмі також мало що попадало на зуби, то стан був незavidний. На ніч ми примістились біля якоїсь стодоли, бо в середині вже не було місця, і так перемучились до рання. У суботу, до обіду, продовжували йти в тому самому напрямку. В обід вирішили звернути на південь – в свій рідний край. Під вечір добились до малого білоруського села. Я з Олею залишились під парканом, а решта пішли на розшуки хліба. Та хліба не дістали, але роздобули кілька бараболин. Тоді брат знайшов добру господиню, яка погодилась ту бараболю зварити. Коли бараболя була готова, господиня сказала, що я з Олею можемо прийти до хати на вечерю. Кожний з нас одержав приділ – одну цілу і пів бараболі. Мені й Олі призначили по дві. Із жалю до мене і Олі господиня пішла до сусідів і попросила у них молока, бо свого не мала, і ми ще дістали по пів склянки молока. У тому селі ми переночували. Та сама господиня (господаря не було) дозволила нам переспати ніч в її стодолі. Олю залишила в хаті, мені казала іти до стодоли, бо боялась, що я можу вмерти.

У неділю ми натрапили вже на більше білоруське село, що було подальше від головного шляху. Увійшовши широкою вулицею в село, ми зорієнтувались, що те село було спокійне, неначе війни взагалі не було. Ми стрінули людей на вулиці і запитали, чи не можна дістати щось з'їсти. Люди були дуже гостинні і розібрали нас по своїх хатах. Мене і брата взяла до себе учителька, полька, чоловік якої був на війні. Вона подала нам хліба і молока, але остерігала, щоб ми були обережні з їдою тому, що ми виголоднілі і це може нам пошкодити. І тому, що я був дуже обезсилений, брат вирішив, що ми залишимось в тому селі бодай на два дні для відпочинку. Ця жінка

погодились на те, щоб ми перебули цей час у неї.

Перебуваючи в тому селі, ми довідались, що 17 вересня советська армія перейшла Польсько-Советський кордон визволяти братні народи – український і білоруський. Ця вістка була болючою для нас. Ми вже знали, що московський окупант несе нам нужду, голод і смерть. Своїх думок ми не висказували відкрито, аби не попасти в халепу. Наша господиня була польська патріотка, але була більш схильна на окупацію московську, ніж німецьку. Своїх поглядів вона перед нами не приховувала, бо ми сказали їй, що були у військовій школі підстарший. Як доказ того, ми мали обстрижене волосся. Нашою рідною місцевістю ми назвали місто Львів. Відпочивши два дні, ми, підсилені духово і фізично, рушили в дорогу.

Одного пополудня в околицях міста Пружани на Поліссі ми зупинилися в селі, що було неподалік від лісу, на короткий відпочинок, і, щоб розпитати про найкоротшу дорогу до міста Кобринь. Старшого віку чоловік, почувши, що ми з Галичини, почав розпитувати нас про життя селян і господарство. Ми не дуже радо входили з ним у розмову, бо хотіли ще за дня перетнути ліс, що стелився перед нами. Але цей чоловік був дуже цікавий, і ми не хотіли його образити. Порозмовлявши з тим чоловіком, ми вже були готові з ним попрощатись, як несподівано на цей ліс, що ми мали переходити, налетіла ескадра московських літаків і почала бомбардувати його. Ця атака тривала біля однієї години. У душі ми були вдячні тому чоловікові, що нав'язав з нами розмову, бо хто знає, що могло статися з нами у тому лісі під час налету москалів.

Коли ми увійшли в середину ліса, то побачили жахливу картину. У тому лісі стояло багато польського війська, яке мабуть не хотіло переходити на Советський бік. Аби викурити їх з лісу, советська армія вислала свої бомбовики на цю масакру. Щойно тоді, в тому лісі, побачивши цю жахливу масакру невинних людей, я остаточно зрозумів, що несе з собою жорстока війна і хто найбільше від неї страждає. Страждають не ті, що підписують і видають накази на знищення, а невинний народ. Бо що ж і кому був винен молодий поляк, який лежав з розбитою головою в придорожньому рові, тому летунові, що скидав на нього смертельну бомбу? Побойще, яке я побачив у тому лісі, зародило в мені дуже гнітюче почуття, яке я потім переживав довгий час.

Одного разу, уже під вечір, ми підходили до якогось села, коли несподівано з лісу вийшли цивільні люди зі зброєю і наказали нам іти з ними до села. Один з них вияснив нам, що вони є члени міліції і стережуть село від нападу польських військових залишків, які ще крутяться в лісі. На диво, коли нас привели до коменданта міліції, він нас впізнав одразу. То був в'язень-комуніст з білостоцької тюрми. Ми запізнали його в хаосі після бомбардування в'язниці. Він знав, що ми націоналісти, але прийняв нас з українською гостинністю. Він сам завів нас до господарів і наказав дати добру вечерю. Це був наш перший гостинний вечір на українській землі. Він відвідав нас ще по вечері і ми перевели з ним дуже щирі розмови. Наші і його погляди він пробував звести до одного знаменника. Він говорив: „Ви хочете України і я хочу України. Мені байдуже, який буде державний лад, аби тільки була вільна українська держава". Бідолаха не знав тоді, яку „вільну Україну" несе нам большевицька Москва. Другого дня він організував для нас підводу і наказав одному міліціантові поїхати з нами до Кобрину (18 км) і в міському комітеті дістати для нас посвідку. Подякувавши йому, ми залишили людину-патріота, яка по своєму бажала добра українському народові.

Уже в Кобрині ми побачили, як в місто в'їжджала колона московських танків. Як

тільки вона зупинилася, з танків повискакували танкісти і почали вітатися з людьми, яких зійшлося дуже багато. Побачивши перший раз тих „визволителів“, їхні брудні уніформи та необмиті обличчя, мені пригадалася мов жива картина-образ „Бій під Крутами“, який висів у нашій просвітянській читальні в Яблунівці. Раптом з'явився молодий чоловік (також в уніформі), добре виголений з огірковим носом та великими вухами і почав розповідати людям, як щасливо вони тепер заживуть. Брат не міг це довше терпіти, сіпнув мене за руку – і ми пішли додому назустріч „кращій долі“.

Добившись до Ковеля, ми зайшли на станцію в надії причепитись до якогось поїзду, що йшов у напрямі Рівного. І, дійсно, нам вдалося з великим трудом упхатись до середини товарового вагону, в якому вже було повно польських вояків, що вертали з війни додому. Утиснувшись з братом у кут вагону, ми прислухалися до розмов тієї безголової маси.

Можливо, в інших умовинах, я тішився б трагедією тих людей, з якими ділив місце у вагоні, але роздумуючи над їхньою трагедією і нашою „свободою“, яку несе нам московський визволитель, мені пригадалися слова нашого генія Т. Шевченка з його „Послання до мертвих і живих, і ненароджених...“ „А чванитеся, що ми Польщу колись завалили!... Правда ваша: Польща впала – та й вас роздавила!“ Різниця в нашому випадку була лише та, що ми вже зазнали чужого насильства і знаємо, як цьому ворогові протиставитись, а вони, поляки, будуть щойно цьому вчитися. Трагедія тих людей була ще й у тому, що вони вірили своїм державникам про готовність своєї держави до війни. „Не дамо ані гудзика“, казали їм провідники, а вже після кількох днів війни залишили народ на поталу наїзникам. У їхній розмові можна було вчути журбу за втраченою батьківщиною, як також критичні закиди в сторону нестійких провідників, що залишили їх так скоро на призволяще. Прислуховуючись до розмови тих польських вояків, я відчув, як у мене зароджувалось наївне питання: Чи після цієї державної катастрофи польський нарід в майбутньому настановить таких державних провідників, які зрозуміють історичні помилки минулого і будуватимуть свою державу не на чужих землях „Від моря до моря“, але на своїх етнічних? Але, на жаль, по п'ятидесяти роках, у часі писання цих рядків про трагічні події 1939 р., я знаю, що деякі польські політики в діяспорі ще мріють про український Львів і про литовське Вільно.

Тоді, коли в мирний час поїздом від Ковелю до Рівного їхалось кілька годин, ми витратили на це цілу добу. Неподалік Рівного поїзд зупинився в селі Городок, бо вже не мав чим палити. Хто лише був живий, рушив у село за харчами. Ми з братом також пішли, аби випросити кусень хліба. Це був день Чесного Хреста, 27 вересня. Ми з братом розділились: він пішов одною стороною вулиці, а я другою. Але тому, що ми не були самотні, бо шукали кусок хліба сотні вояків, що розбрелись по селі, ми не мали успіху. Огірчений невдачею, я сів на містку при дорозі й чекав на брата. Мені прийшла думка піти до священика. Саме в той час попри мене переходив молодий чоловік і я спитав його, як далеко до священика. Він подивився на мене підозріло і запитав, чому я хочу до священика? Коли я розповів йому, хто я й звідкіля вертаю, він простягнув мені руку і попросив зайти до нього. Саме в той час надійшов брат і ми разом пішли до хати того чоловіка. Увійшовши в хату, він сказав своїй мамі, щоб готувала їсти і багато, бо це „наші хлопці“, і вони дуже голодні. Господиня жаліла, що не може пригостити нас м'ясом, бо свято „Чесного Хреста“ – суворий піст. Під час перекуски я запитав, чому ніхто з селян не бажає пустити нікого навіть на подвір'я.

Нам пояснили, що багато польських вояків, повертаючись з війни, дуже бешкетують по селах, тому тепер ніхто не хоче дати їм навіть куска хліба. На прощання господиня дала нам на дорогу хліба і сира та й побажала нам щасливої дороги додому. Хлопець порадив нам зайти з ним ще до священика, який буде нам радий. І дійсно, коли ми зайшли до священика, він був дуже радий, що ми його не поминули. На жаль, вже не пригадую сьогодні імен ані священика, ані того молодого хлопця.

З Рівного до нашого рідного села нам довелося йти неповних два дні, але ті два дні здавалися нам довшими ніж два тижні дороги з Білостоку до Рівного. Чим ближче було додому, тим скоріше билися наші серця. Ми аж боялися радісної зустрічі з рідними. Особливо з мамою. Додому дісталися в п'ятницю, 29 вересня, по полудні. У дорозі ми були 14 днів і пройшли приблизно 600 км. дороги.

Рідних вдома ми не застали, бо вони були в полі. Увійшовши в хату, ми з братом клякнули перед образами і подякували Богу за щасливий поворот до рідної хати.

ПЕРША МОСКОВСЬКА ОКУПАЦІЯ (1939 – 1941)

„...історія мого життя – частина історії мого рідного краю”.

Тарас Шевченко.

ПЕРШЕ ПОБАЧЕННЯ З БОЛЬШЕВИКАМИ

Після кількох днів відпочинку вдома, я пішов до міста Буськ, щоб зустрітися зі своїми людьми та ближче подивитись на життя за нової влади. Першим місцем відвідин я вибрав Повітовий Союз Кооператив, бо там сподівався побачити когось із давніх працівників, з якими працював до війни. На будинку, де колись так гордо серед польських та жидівських вивісок пишався напис українською мовою „Повітовий Союз Кооператив”, тепер була прибита дошка з написом „Райбаза”. Заходжу до магазину, що був майже порожній, і бачу кілька нових працівників. Від давніх працівників довідуюсь, що довголітнього і першого директора того підприємства, Миколу Туркевича, замінив новий директор, товариш Гришко, присланий окупаційним режимом зі сходу. Побачивши мене, завідуючий базою пан Демидчук просить зайти до канцелярії. Демидчук закрив за собою двері і в розпачі заявив: „Дмитре, все пропало!” Він коротко поінформував мене про ситуацію в місті. Окупанти викупувають все, що можуть і висилають на схід. Матерію закупають не метрами, а цілими звоями, викупувають цілі шкіри на чоботи, готові убрання, черевики і все те шлють на „Родіну”. Від себе, тобто зі сходу, крім сірників та цукерків, не привозять нічого. Уже навіть кружляє такий жарт: Як поїзд їде на схід, то тягне за собою повні вагони зі стогоном: „юхт-бокс, юхт-бокс”, а як їде зі сходу, то вже легенький, і їде дуже скоро, промовляючи: „спічки, спічки, спічки”. Місцеві люди знали, що там, на Сході, негаразд, нестача, але щоб була аж така страшна, то такого не сподівалися. Одне, на що вони, нові „визволителі”, були багаті, то пропаганда і агітація: „У нас всего хватит, завод все сделает” і т. д.

Життя, яке до війни так сильно пульсувало в наших суспільно-громадських установах і підносило рівень національної свідомості серед українських мас, раптово увірвалось. Багато тих людей, що надавали ритму тому життю, подались на захід, на еміграцію. Раптова зміна була тим більш дошкульною, бо ані провід, ані українські

маси такого розвитку подій не передбачали й психологічно до такого не було готові. Щоправда, чекали на зміну, але від заходу, з різними можливостями політичної розв'язки українського питання. Проте німці і цього разу підвели так, як у Карпатській Україні, в 1938 р.

Розмова з Демидчуком була щирою, відвертою, хоча він і належав до старшої генерації. Але наші погляди збігалися. При кінці нашої розмови Демидчук запитав мене, що я думаю робити? „Якщо не думаєте переходити за кордон, то приходьте до нас, місце для вас є вільне". Про працю в той час я не думав. Моїм найпершим завданням було – вивчити ситуацію, а тоді вирішувати, що робити. Подякувавши Демидчукові за пропозицію, я пообіцяв дати конкретну відповідь за два тижні.

Я спробував знайти ще когось із сітки ОУН в Буську, але це було неможливе, бо тих, кого я знав, вже не було в місті, а з тими, хто залишився, я не хотів зв'язуватися. Після зустрічей і розмов з людьми в Буську, я остаточно вирішив переходити кордон.

У той час мене відвідав Петро Король з села Вербляни, підрайоновий ОУН в Буському р-ні до 1939 року. Він подав мені інформації з життя ОУН в р-ні за час моєї відсутності, пояснюючи, що з вибухом війни організаційні зв'язки були цілком перервані. Майже весь провід був покликаний до війська. Він настоював на тому, щоб я за всяку ціну дістав від Проводу інформацію, що нам далі робити та які наші завдання на майбутнє. А тому, що районний провід ОУН, через окупаційні обставини, не діяв, я відчував, що моральна відповідальність переходить на мене. І мусів діяти. Щоб не діяти на власну руку, я поїхав до Львова, аби в тій справі зустрітися з Гілярієм Собашеком. Хоча він цілий час жив у Львові, я знав, що він був активним членом ОУН.

Зустріч з Гілярієм була надзвичайно щирою та конструктивною. З приємністю ми згадували яблунівські події, його працю з молоддю в читальні „Просвіти" під час вакацій, гуртові дискусії на різні теми, які він часто навмисне провокував, щоб викликати більше зацікавлення – все те мало позитивний вплив на молодь. Трохи з гумором він згадував свого батька, який за всяку ціну домагався, щоб Гілярій переніс свою метрику до римо-католицького костела та став „поляком". У тому часі поляки національність визначали за принципом релігійним: гр.-католик – то українець, коли римо-католик – то поляк. Бідний батько Гілярія не знав про те, що його син Гілярій вже в тому часі виконував обов'язки члена ОУН (Як я вже попередньо згадував, батько Гілярія був поляк).

Коли мова зайшла про московську окупацію України та тимчасову ситуацію в рядах ОУН, він порадив, щоб члени, які були розконспіровані польською поліцією, зникали, пішли за кордон, а інші повинні включитись в большевицьку дійсність і чекати вказівок Проводу. Він сам залишається в краю, хоча теж був переслідуваний польською поліцією. Мені порадив залишитись на рідних землях також. Він потішав мене тим, що моє малоземельне походження в їхній системі може бути плюсом і на якийсь час мене можуть полишити в „спокою". Члени ОУН, що залишаються в краю, будуть шукати моральної підтримки, а хто ж їм подасть, якщо всі покинуть рідний край.

„Ти повинен хоча б тимчасово пожити в наших околицях, тобто аж доки до тебе не зголоситься хтось з Проводу. Це не є наказ організації, це моя особиста порада", – говорив Гілярій. І того разу я в останній раз бачив Гілярія, відданого борця-патріота, який загинув мученицькою смертю в НКВД у Львові в 1940 р. Дуже цінна згадка є про Гілярія в книжці Ярослава Гайваса п. н. „Воля Ціни Не Має" (на сторінках 223-224).

Після розмови з Гілярієм я знав, де моє місце.

ОКУПАНТИ

Зміни, на які ми чекали до війни, принесли нам несподівану жорстоку дійсність. Ми хотіли змін, бо це була одинока можливість відзискати втрачену волю. Ми були свідомі великих жертв, які несе із собою війна, але бажання позбутись ворожого ярма було сильніше за великі втрати. Та ми не сподівалися змін зі Сходу.

Коли Рібентроп і Молотов підписали пакт про ненапад 23 вересня 1939 р., можна було сподіватись, що доля Польщі вирішена. У тому договорі між Станіном і Гітлером нічого не говорилось про секретний документ, в якому Східну Європу було поділено між Німеччиною і Росією. У результаті того поділу Західно-Українські землі, Західна Білорусія і Прибалтика належали Росії. 17 вересня 1939 р. советська армія перейшла польсько-советський кордон, щоб „визволити” братів-українців з-під ляхського ярма.

Раптова зміна з напівтоталітарного польського режиму на диктаторську московську тиранію викликала велике почуття переляку серед національно і політично вироблених українських мас, які мріяли про незалежність своєї батьківщини. Читаючи вільну пресу, в якій часто були репортажі про життя в ССРСР, західні українці добре знали про масові розстріли в казематах ЧЕКА, ГПУ чи в тодішньому НКВД, вивезення мільйонів свідомих українських патріотів на Сибір та про недавній штучний голодомор, що забрав у 1933 р. мільйони українців, та про терор у 1937-38 рр. Лише в тих двох роках було знищено декілька мільйонів українців. Аби приховати справжню мету інвазії на ЗУЗ, а советську армію представити як „визволительку” українського народу від польського гніту, урядова пропаганда в Києві опрацювала плян дій. Разом з кількома тисячами комуністів, які мали посісти керівні позиції в урядах Галичини, вислали в Західну Україну спеціальні пропагандистські бригади. Завданням тих пропагандистів було переконувати Галичан, що Україна існує як вільна держава, де процвітає українська мова, культура, наука, добробут. Навіть армія, що „визволила” ЗУЗ, називалась Українською Армією, а генерал, що очолював цю армію, був українець – Семен Тимошенко.

Аби стати повноправними громадянами УССР, західні українці мусіли внести прохання до Верховного Совету ССРСР про прийняття їх до Советського Союзу. З тією метою були негайно оголошені „демократичні” вибори на 22 жовтня 1939 р., аби вибрати депутатів до Народних Зборів, які мали таке прохання затвердити.

Під час виборчої кампанії населення ЗУЗ довідалося про дійсну „демократичну” систему в ССРСР, про яку всюди розпиналися комуністичні пропагандисти. Спершу скликали громадські збори, на яких вибирали кандидатів на депутатів до Народних Зборів Західної України. Кандидатів влада призначувала згори, не питаючись у населення згоди, частенько це були принагідні, нікому не знані „трудящі” з найнижчого щабля суспільної драбини. Щоб цій комедії надати більш „демократичного” вигляду, постійно відбувалися передвиборчі мітинги, на які десятники примусово зганяли населення вислуховувати нудні, брехливі та надокучливі промови. Під час виборів, як хтось був хворий і не міг прийти проголосувати, до нього несли виборчу урну, аби він, хоча й хворий, виконав свій горожанський обов'язок. У результаті на виборах за кандидатів завжди голосувало 99% виборців. Після виборів, негайно, скликали усіх 1484-ох депутатів до Львівського театру на наради і на тих нарадах депутати одногolosно затвердили прохання до

Сталіна – прийняти Західну Україну до складу Советського Союзу. Уже першого листопада Верховний Совет СССР ухвалив: „Включити Західну Україну до складу УРСР". Комедія з комуністичною „демократією" була закінчена. Подібні „демократичні" вибори відбувались по Другій світовій війні в Польщі, Мадярщині, Чехословаччині, Румунії та Болгарії.

На початку окупації нова большевицька адміністрація старалась усіма силами здобути довір'я місцевих українців. На кожному кроці переводилась українізація. Всюди була мова українська: у школі, по урядах, на вулиці. Зразу навіть москалі намагалися говорити по-українськи. До місцевої адміністрації приймали українців, які за Польщі не мали доступу до урядової праці. Для підтвердження української атмосфери в місті Буську було встановлено на ринку голосники, з яких постійно чулися українські пісні і музика. Аби здобути довір'я українського консервативного селянина, агітатори обіцяли йому панську землю. Хоча в нашому селі вже панської землі не було, бо її Ще в 1923 році поляки роздали мазурам, все одно агітатори говорили про розподіл землі. Треба признати, що в початках не бракувало простодушних людей, які захоплювалися тими обіцянками хитрих „визволителів".

Але ця лагідна пропаганда, прикрашена українізацією і демократією, довго не тривала. Як лише була впорядкована місцева адміністрація і всі урядові позиції обсажені, „визволителі" відкрили своє правдиве обличчя. Перше позакривали усі наші традиційні культурно-освітні товариства – „Рідну Школу", „Просвіту", „Сільський Господар" та інші. Усі наші легальні партії, які репрезентували наше українське суспільство за польської окупації, були розпущені. Наших інтелігентів і урядників, які радо пішли на працю до установ та шкіл, змушували виконувати роллю рупора большевицької пропаганди. Рівночасно розпочалась атеїстична кампанія проти церкви та священників.

Коли між новоприбулими урядниками зустрічалось мало бажаючих до відкритих розмов, то між червоноармійцями, які нас „визволяли", було багато таких, що самі шукали зв'язку з Галичанами. До нас в село приїжджали з району пропагандисти висвітлювати фільми про „щасливе і радісне" життя в СССР. Вони приїжджали тягаровою „машиною" в товаристві червоноармійців, які стояли в Буську на фільварку. Переважно то були молоді українці, які пробували нав'язати зв'язки з місцевими людьми. Між тими вояками я запізнав двох українців з Житомирщини, Василя і Володю. Після кількох зустрічей з ними, я попросив їх до себе додому. Перебуваючи кілька разів в нашій хаті й зорієнтувавшись, хто ми є, вони, не приховуючи нічого, відкрили нам свою душу. Розповідали нам дуже радо про нужду, в якій вони жили. Особливо прикро було слухати, як Володя розповідав про трагедію своєї родини. Його батьки і дві молодші сестри померли в 1933 р. від голоду в селі. Він сам врятувався від голодної смерті в той спосіб, що за протекцією свого дядька влаштувався в Житомирі до ресторації на кухню. Мав тоді 15 років. З тими хлопцями я дружив аж до їхнього від'їзду на Фінляндський фронт.

Цікава подія відбулась у нашій родині на Різдвяні свята 1940 р. Це був час, що до кожного села був призначений з Райземвідділу (Районовий Земельний Відділ) представник із завданням організувати в селі колгосп. До нашого села призначили молодого агронома українця Віктора. Тому, що нас зачисляли до малоземельних селян, він часто бував у нас і переконував тата записатись до колгоспу. Хоча тато відмовився вступати до колгоспу, Віктор був приязний до тата і часто нас відвідував. Перед Різдвяними святами тато запросив його з дружиною прийти до нас на Свят-

Вечір. Він запрошення прийняв і на Свят-Вечір, як вже потемніло, прийшов із своєю дружиною до нас. Його дружина, Ганя, також українка з Херсонщини, мала довгу чорну косу, звинену в клубочок і зробила на нас дуже миле враження.

Мама, сподіваючись гостей, та ще таких, що не вірять, чи не можуть святкувати наші традиційні свята, приготувала вечерю по-традиційному. Після внесення дідуха, ми сіли до святого столу, і тато перевів молитву. Ми всі думали, що будуть робити наші гості під час молитви. Але, коли ми почали хреститися, Ганя без вагання перехрестилася тричі. По вечері мама попередила гостей, що ми завжди, на закінчення співаємо бодай одну колядку і почала „Бог предвічний”. І тут сталося таке, чого ми найменше сподівались. Ганя, яка дуже пильно цілий час за всім слідувала, почувши колядку „Бог предвічний”, не могла стримати сліз. Аби якось вийти з ситуації, тато налили ще по добрій чарці (хоча він пив дуже мало) і з Віктором та моїм братом випили за здоров'я господарів і гостей. Мама сіла з Ганею біля печі і через деякий час вони розговорилися. Ганя почала оповідати тихенько, як вона в дитинстві, ще перед першою війною, також святкувала з рідними Свят-Вечір, але в 1933 р. рідні повмирали з голоду, а вона врятувалась у своєї тітки в Миколаєві. Після того пам'ятного вечора Віктор ще відвідував нас, але вже не намовляв тата вступати до колгоспу, хоча попереджав, що осібняком він довго не витримає. Таких і подібних випадків, яких я був свідком, було дуже багато, тільки про них ніхто нікому не говорив.

У кінці місяця жовтня 1939 р. я почав працювати в Райбазі тобто в Районовій базі в Буську, в крамниці роздрібної продажі харчових продуктів. Працюючи в крамниці, я мав нагоду придивитись ближче до наших „визволителів”. Часом ми спостерігали дуже комічні сцени. їхня поведінка та етика була джерелом анекдотів та різних жартів серед місцевого населення.

Запас харчів катастрофічно вичерпувався. У централі, у Львові в Різдвяний сезон замовлення для сільських кооператив виповнялись лише на 25 відсотків. Можна було закупити тільки багато сірників, цукерків та горілки. Горілку привозили від Бачевського у Львові, а також прямо з гуральні в бочках.

У грудні приїхав до нас ще один головний начальник Райбази тов. Граніт, за національністю жид, розмовляв виключно російською мовою. Він відразу впровадив суворий контроль. Без його розписки не вільно було продати нікому харчових продуктів, яких і так було замало, таких, як цукор, крупи, борошно та інші. Такий дозвіл-розписку одержували лише члени НКВД, службовці, що займали ключові позиції в адміністрації району, та місцеві комуністи.

У той час дуже активну роботу в районі, крім НКВД, повів відділ пропаганди. Роз'їжджаючи по селах, агітатори пропагували так, щоб якнайшвидше добратись до душі української молоді з метою заміни національно-ідейного патріотизму комуністичною безбожницькою ідеологією. На своїх нудних мітингах примушували нашу молодь годинами слухати „Оди” про щасливе життя в Радянському Союзі і постійно наполягали, щоб молодь вступала до комсомолу, бо, як вони говорили, лише комсомолец має перспективи на майбутнє в нашій країні. Але, вихована на принципах національно-християнської моралі, наша молодь відкидала комунізм, як ворожу їй ідеологію. Та декого їм вдалося втягнути до комсомолу. Проте великої користи з них для комсомолу не було: то був морально звихнений елемент, який не мав жодного впливу на нашу свідому молодь. Коли ж масовий набір до комсомолу не вдався, агітатори змінили тактику. Почали вишукувати з-поміж молоді передові одиниці та примушувати їх вписуватися до комсомолу, аби змусити інших робити те

саме.

ДІАЛОГ З КОМУНІЗМОМ

Нарешті комуністи побачили мене. Спочатку підсиляли дуже гарних дівчат комсомолок. Вони говорили чудовою українською мовою. Тією мовою я був захоплений, хоча й дівчата, самі по собі, також були варті уваги. Перше знайомство було ніби „випадковим". У ресторані, де я харчувався, одного вечора коло мого столу залишилися незайняті два крісла. Приходять дві дівчини і просять сісти за мій стіл. Розмова спочатку була дуже поверховою, загальною. Другим разом, під час вечері, вільне виявилось місце біля їхнього столу (вони завжди були у двох). Запрошують мене сідати біля них. Розмова набула особистого характеру, про життя за Польщі до 1939 року, про освіту, працю і т.д. Запрошують піти з ними на прохід в місто, зайти до їхнього клубу на товариську гутірку та інше. Я виправдовувався браком часу. Коли ж по кількох тижнях місяця комсомолок не вдалось, їх функцію перебрав на себе наш директор бази тов. Гришко. Він був українець, завжди говорив по-українськи. Всіма працівниками оцінювався як порядний і чесний чоловік.

На початку січня 1940 року тов. Гришко запросив мене до його бюро після вечері. Мене цікавило, чого він хоче, і вже о год. 7-мій я був у його бюро. Він дуже ввічливо почав випитувати мене про життя під час польської окупації, говорячи, що він, особисто, болів долею народу Західної України. Розпитував про моє особисте життя, про можливість освіти, праці і т. д. Я досить обережно й стримано розповідав про життя народу та про своє під час польської окупації. Він усе спокійно вислухав і на кінець заявив: „Митю, це все вже минуло назавжди. А ти мусиш подумати про майбутнє. Твій соціальний стан, твоє походження, дають тобі можливість досягти великих успіхів. У Союзі таким, як ти, стелиться світле майбутнє, але ти мусиш над собою попрацювати. Тобі обов'язково треба вступити в комсомол, в інститут, аби здобути освіту, тобто надолужити те, чого не міг досягнути в минулому. У нас ти можеш стати великою людиною". На тому наша перша розмова з тов. Гришком закінчилась. Другу розмову він сам призначив на слідуючий тиждень.

Після такої „дружньої" розмови з дир. Гришком, погляди якого я не поділяв, я зрозумів, що мої дні в Райбазі почислені. Цілий тиждень я був у напруженні та в роздумах. Як вийти з такого складного положення? І я вирішив вдавати з себе наївного, щоб вступ до комсомолу відкладати якнайдалі.

Другого тижня, увійшовши у бюро директора на розмову, я побачив, як Гришко вкладав наган в кобуру і спокійно, на моїх очах, сховав його в шухляду. Чи то було навмисне, щоб мене застрашити, я ще й сьогодні не можу збагнути. Привітавшись зі мною, Гришко чемно попросив мене сідати на крісло біля столу, навпроти нього. Несподівано, серйозним і рішучим голосом запитав: „Ну що ж, Митю, вступаєш в комсомол?" І, не чекаючи відповіді, продовжував: „Ось тобі заява, можеш тут зараз заповнити, я тобі допоможу, а за свідків не журися, я вже про це подбаю сам". Він висловив все те так раптово та рішуче, що хоча я заздалегідь готував відповідь на таке запитання, спочатку розгубився, але швидко опанував себе й відповів: „Товаришу Гришко! Я вдячний вам за довір'я до мене, але, не знаючи основних вимог та зобов'язань члена комсомолу, я не можу вступати в його лави. Це дуже важливе рішення, і я мушу над цим серйозно подумати. Дайте мені трохи часу, щоб я міг бодай в загальному ознайомитись із завданнями та обов'язками члена комсомольської

організації". Гришко, неначе був готовий до моєї відповіді, бо одразу ж витягнув із шухляди малу книжечку, подав мені її: „Статут! Тут є все, що ти повинен знати про комсомол. Вивчай старанно, а я буду раз на тиждень перевіряти, що ти там вивчив". Тов. Гришко погодився зі мною: душолови готові чекати деякий час на мою остаточну відповідь. А моїм бажанням було будь-що витримати цей двобій до весни, бо я давно вирішив – ні за яку ціну не бути в комсомолі.

Комсомол я відкидав не тільки, як ідеологію, але також і як націоналіст, що має обов'язок перед організацією. Я був певний, що комуністична ідеологія не може змінити моїх націоналістичних переконань, але були інші причини, які могли мати нищівні наслідки. У той час зв'язків із закордоном ще не було, і я не знав, як поставиться СУН до тих, що без дозволу Організації вступили в комсомол. Це була одна причина. Другою причиною було побоювання, що молодь, побачивши мене в лавах комсомолу, може піти за моїм прикладом та й ставатиме справжніми комсомольцями, ідейними.

Тим часом у районі сталась небуденна подія, яка своїм трагізмом наводила жах на багатьох людей. В ніч на 10-те лютого 1940 року в моє село вночі наїхало багато енкаведистів і наказали десятникам зігнати до сільради 60 підвод. У селі почалась паніка і багато селян, в поспіху, приготувлялись в далеку дорогу, на Сибір. Та доля того разу лише пожартувала з українців. Біля другої години вночі, цілий транспорт саней рушив у напрямі польської колонії. До сходу сонця в колонії не залишилось жодної живої душі. Біля шестидесяти польських родин були брутально вигнані із своїх хат та насильне вивезені на станцію Красне, а далі на Сибір. Не пожаліли ані старих, ані хворих, немічних (а були й такі), ані дітей. Хто чинив спротив, того прикладами рушниць виганяли майже голого, хоч надворі була сувора зима. Хоча між українцями та поляками були свої порахунки, проте терор, що його застосували московські садисти супроти невинних людей, потряс все населення. Нарід зрозумів, що людське життя в країні Советів не варте нічогісінько – „гріш йому ціна".

Того пропам'ятного дня до праці я вже не вийшов, удавав з себе „хворого". Усім казав, що „застудився". Другого дня на роботі про цю подію ніхто ані словом не згадував, ніби нічого й не сталося, хоча всі знали, що наші обидва начальники Гришко і Граніт, озброєні, брали особисто участь у тій жакхливій акції. Подія ця ще сильніше насторожила мене. Мої розмови з Гришком набували, з мого боку, згодливого характеру. Ба навіть більше: я змінив свою поведінку щодо дівчат комсомолок. Правда, відколи почались розмови з Гришком про комсомол, на моєму горизонті з'явилась лише одна дівчина, Нюся, яка спрямовувала наші розмови на більш інтимні теми, занедбуючи цілком обов'язки комсомолки, що повинна була мене виховувати в дусі комунізму-большевизму.

КІНЕЦЬ ДІЯЛОГОВІ

Життя ставало нестерпним, такими ж нестерпними були й розмови з Гришком. Я відчував, що грати ролю „наївного" довго не зможу, а Гришко вимагав конкретної відповіді: вступаю я чи ні в члени комсомолу? Кількамісячному діялогу прийшов кінець у квітні 1940 р. Тоді, одного вечора, я відчув, що директор Гришко насправду любив мене і, як українець українцеві, „по-своєму", бажав мені добра. І саме тому так довго толерував мою поведінку і вперте відтягування відповіді. Пригадую ще й сьогодні його зауваги й заохоту, мовляв, „член комсомолу має великі можливості –

дістати добру посаду та вести добре життя, він має забезпечене світле майбутнє". Щоб якось виправдати мої зволікання перед Гришком, я відважився поставити йому кілька запитань: „Товариш Гришко! Скільки є молоді в Україні?" Відповідь: „Ну, біля дванадцяти мільйонів". А скільки з них належать до комсомолоу?" – „Біля одного мільйону". „Як живуть ті одинадцять мільйонів?", запитую я. – „Животіють". „Я теж хочу так жити, як ті одинадцять мільйонів молодих українців!" – такою була моя остаточна відповідь Гришкові. Настала напружена хвилина. Помовчавши кілька хвилин, він, немов з жалем сказав: „Митю! Ти добрий парень. Ми думали тобі допомогти... післати в школу, щоб ти здобув освіту. Цього ти не міг досягнути в панській Польщі... Подумай, що ти робиш!... Замість інституту, тебе можуть заслати туди, де не лише України, де й сонця не побачиш. Подумай, що ти робиш!"

З жалем слухав я Гришка в твій час, бо розумів трагедію людини, яка проти власних переконань, мусить виконувати накинуті їй наїзниками завдання для „блага Росії". Я почував себе набагато краще за нього, бо був ще вільний у своїх вчинках. Не був рабом! Опинившись на дворі, я відчув якесь велике душевне полегшення.

Праця в крамниці була дуже виснажливою. Покупцями були майже всі чужинці, партійний та ^привілейований елемент. Я примушував себе поводитись з ними чемно, ввічливо та робити ще й веселу міну, ніби з вдячності за „визволення". Як тільки в крамниці з'являвся енкаведист, я не був певний, чи він прийшов по цукор, чи по мою душу. Це мене психічно щодня так виснажувало, що я був змушений просити завідуючого Демидчука перевести мене до гуртівні виконувати замовлення для сільських кооператив.

Наближався день 28-го квітня 1940 року. Великий День, День Радости, День Христового Воскресіння! Не зважаючи на ворожу атеїстичну пропаганду, я готувався зустріти це свято за традиційним звичаєм. У Великодню П'ятницю, вечором, я поїхав у село, аби бути на стійці біля Божого Гробу. Яка ж була моя радість, коли зайшовши в церкву, я побачив більше людей, ніж у попередні роки. Біля Божого Гробу, замість чотирьох, тепер аж шість стійкових. Мені пояснили, що майже всі хлопці села зголосилися на стійку біля плащаниці. Щоб усіх задовольнити, вирішили поставити шість осіб.

По обличчі вірних можна було пізнати, що вони прийшли не зі звички, як часто водилось, от так для годиться, але натхненні щирою любов'ю, прийшли помолитися до Розп'ятого Христа, щоб дав їм сили та витривалосте, аби пережити новітніх Пилатів двадцятого століття. Стійки при Божому Гробі – це наш давній звичай, що губиться десь у сивій давнині. Молодь залюбки виконує ці традиції і часто навіть не усвідомлює їхнє значення. У минулому я теж стояв при Божому Гробі, навіть не застановляючись над містерією, яка дві тисячі років сталася на Голготі. Та не так було тим разом. Вдивляючись в рани Христа, завдані римськими вояками, я питав себе, якою смертю скарали б його сьогодні, оборонці „третього Риму". Здрагається серце на саму згадку, які страшні муки терпів би нинішній Христос в підземеллях енкаведе.

Ті Великодні Свята 1940 року залишились у моїй пам'яті на все життя. Ніколи в минулому я не був так глибоко захоплений містерією Великодньої Ночі, як того року. За звичаєм, Великодні відправи почались ще вночі. Уже перед відправою біля церкви стовпилося багато люду. Старші залишали кошики зі свяченим біля церкви, а самі заходили в церкву на „Діяння". Хлопці залишалися біля вогню, що горів цілу ніч. Нарешті, священик та вірні вийшли з церкви з плащаницею й образами і тричі поважно і набожно обійшли церкву. Запалені свічки в руках вірних на тлі ночі

додають ще більшої святости. Після обходу священик при вхідних дверях могутнім голосом сповіщає вірних, що „Христос Воскрес!" Йому відзиваються великодні дзвони і несуть ту радісну вістку ген-ген аж у Сибірські простори. З численних людських грудей вибухає величчя великодня пісня „Христос воскрес" із мертвих". У серці зароджувалось щось незбагненне, щось містичне, душа наповнялась радістю оновлення, народжувалась нова надія. У багатьох людей на очах блищали сльози радості і болю.

Після закінчення Святої Літургії священик з вірними знову виходить на двір, щоб посвятити паски. Навколо церкви стоять рядочком кошики з свяченим, над яким горять запалені свічки. Люди густою лавою стоять біля своїх пасок. Цей живий, різнокольоровий людський вінок створює чудесну картину Великодньої ночі. То був мій останній Великдень у рідному селі. Його ніколи вже не забуду.

До великоднього сніданку у нас вдома сіло п'ятеро – мій брат Михайло перед постом одружився і наша родина збільшилась. Після сніданку мама просила, щоб ми не розходились, а побули всі разом у хаті бодай до обіду, неначе відчувала, що це будуть наші останні свята разом. Пообідавши, я пішов на цвинтар біля церкви, щоб побути з молоддю. Молодь шумно бавилась, виводила гаївок, як і в минулому, ніби байдужа до того, що принесе їй завтрашній день.

Приблизно о годині 3-тій, я зауважив двох чужих людей за церковним парканом, які приглядалися до веселих забав молоді. Приглянувшись ближче, я впізнав двох енкаведистів з Району, яких не раз обслуговував у крамниці в Буську. Були вони переодягнені в цивільне. Зауваживши мене між молоддю, покликали до себе. Привітавшись зі мною, почали розпитувати про свята, забави молоді, про невмовкаючі звуки дзвонів, про вогонь біля церкви і т. д. Пояснюючи їм великодні традиції нашого народу, я жартома попросив їх до участі в безжурних забавах молоді, але вони моє запрошення зігнорували. Попрощавшись зі мною, подались у напрямі села Побужани.

Після зустрічі з такими „знайомими", я відчув внутрішній неспокій. Я ніяк не міг позбутись прикрого, колючого передчуття небезпеки, що нависла наді мною. Не дожидаючись вечора, я подався додому. І майже цілу ніч не міг заснути. У понеділок, стомлений до краю безсонням, я вирішив побути вдома. Замість йти до праці, я пішов до церкви помолитися. Після обіду знову пішов до молоді, але вже ні спокою, ні радості я не відчував. Щоб позбутись поганого настрою, я підібрав мішане товариство з кількох дівчат і хлопців – і ми пішли на прохід, ген за село.

Як тільки у вівторок прийшов на роботу, у дверях мене вже чекав Демидчук і покликав до своєї канцелярії. Притишеним голосом він поінформував мене, що вчора його канцелярію відвідувало двоє енкаведистів, розпитували про мене, а потім були на довшій розмові у директора Гришка. Після їхньої візити, Гришко в дуже сердитому настрої дорікав Демидчукові за те, що мене немає на роботі, і водночас наказав йому, щоб він, як тільки з'явиться, негайно прислав мене до нього. При тому Демидчук остеріг мене, щоб я цим не злегковажив, бо це може мати погані наслідки. Вістка стривожила мене. Треба було негайно вирішувати, що робити. Не маючи багато можливостей до вибору, я вирішив зголоситися до дир. Гришка.

Розмова у Гришка була короткою. Як тільки я зачинив за собою двері, він сердито засипав мене питаннями: „Чому не вийшов на роботу вчора? Чи ти свідомий, що це прогул, а за прогул у нас карають тюрмою?" Я почав, було, пояснювати, що вчора у нас було свято... Він не дав мені закінчити, „визвірився" на мене і почав кричати: „У нас свято завтра... Коли весь народ буде святкувати Велике робітниче свято – Перше

травня. Для цього і призначений вихідний день". Я хотів, було, ще щось сказати, але він, вказуючи мені на двері, наказав іти до роботи. Я вийшов від нього, мов з лазні.

Я відчув, що сторінки мого легального життя в „Щасливій країні Рад" поволі закриваються. Я буду примушений піти в підпілля, або чекати „ласки" від НКВД. Діяти треба було негайно. У гуртівні, де я працював, чекало багато замовлень, які обов'язково треба було виконати, щоб кооперативи по селах одержали призначений крам на Перше травня. Я взявся виповняти фактуру, щоб дотягнути бодай до полудня, коли будуть виплачувати працівникам місячну заробітну платню. Виповняючи фактуру, я роздумував над незavidною долею поневоленої людини в руках жорстокої тиранії. Людина там нішо... Наша гуртівня займала будинок в сусідстві колишньою польською „Спудзельнею" (кооперативою), де ми тримали частину нашого краму. На фактурі, яку я виповняв, був зазначений товар, за яким я мусів піти до запасового магазину. Забравши ключі, я пішов по цей товар. Ще добре не роздивився, як до магазину вбіг один з наших працівників і шепнув: „Дмитре, утікай, бо в крамниці НКВД, питають за тобою!" Вмить я залишив усе і бічними дверима вискочив у невідоме... „Шукайте вітра в полі!" Але з голови не йшла одна думка – „що далі?"

ВИЗВОЛИТЕЛІ ПРИ СВІТЛІ ДНЯ

Я прожив 6 місяців в Буську під новими окупантами. І на власному досвіді переконався, що в тій „пролетарській" системі людина не має ніяких прав: її можна будь-коли заарештувати, піддати тортурам, вислати на Сибір, а то й убити, як „ворога народу" – без найменших доказів вини. І в цей же час треновані агітатори на кожному кроці розказують про щасливе та радісне життя трудящих в країні Советів. З голосників на ринку часто повторювалась пісня: „Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышет человек"...

Уже з перших днів окупації прийшли до голосу місцеві комуністи, що в більшості своїй походили з міського шумовиння.

Тоді, коли жиди уважали себе упривілейованою кастою в ССРСР і поводитись дуже зухвало, поляки натомість почували себе непевними і пригнобленими. їм було дуже тяжко погодитись з фактом, що вони програли війну та втратили не лише Західні Українські Землі, на яких до війни почували себе панами, але також свої власні землі, свою державу. Для них було великим пониженням навіть те, що їхні діти мусіли в школах вивчати українську мову, яку вони ще не так давно називали хамською мовою.

Негайно, як лише районні відділи адміністрації були наладані, працівники пропаганди взялись до перевиховування місцевого населення. Спочатку взялись за шкільну дітвору. Науку релігії і християнської моралі замінили наукою Маркса, а культ Бога – культом Сталіна.

Українській людині було дуже тяжко зживатись з режимом, що відкидав християнську мораль, на якій була вихована наша спільнота, і натомість поширював усе, що противилось християнській духовості: пияцтво, аморальність, сексуальну розпусту, зраду, провокацію, донощицтво. Обсервуючи поведінку та методи, якими послуговувався советський режим, можна було стверджувати, що цей диявольський режим витиснув зі своїх урядовців, що Боже й людське.

Український нарід в Галичині, який послідовно вів протипольську і протимосковську боротьбу, найменше сподівався московської інвазії зі Сходу. І тому психічно не був приготований до таких подій, які докорінно змінили не тільки матеріальний спосіб

життя, але й внесли нові зміни в духово-культурне і християнсько-моральне життя.

Наші читальні „Просвіти", які в минулому відігравали дуже важну роль в піднесенні національної свідомості серед населення Галичини, було переіменовано на сільські Клуби, де часто відбувалися примусові пропагандивні мітинги або гучні забави. Усі портрети наших історичних постатей, якими були прикрашені стіни читальні, було замінено портретами Сталіна, Леніна та інших чоловічих провідників московсько-большевицької імперії. У минулому читальня „Просвіти" шанувалася нами, немов святиня. Кожний, хто входив до середини, уже в притворі знімав шапку з голови. У середині читальні не дозволялось ані курити, ані вживати алкогольних напоїв. Якщо, часом, зимою відбувалися забави з танцями, то це були забави, поставлені на високо-культурному рівні. Тепер за большевицької дійсності в клубі дозволялося все. Прикмети моралі і культурної поведінки уважалися залишками „буржуазії".

Загально прийняті в світі норми етики були чужі і незнані московським вульгаризаторам. Вони силою насаджували нам свою культуру кочовиків з півночі. Матюки, нецензурні слова та масні анекдоти вважалися нормальним стилем розваги.

Коли я вже ближче запізнав одну комсомолку Нюсю, якій було доручено завербувати мене до комсомолу, й запитав її, чому їхні дівчата дозволяють хлопцям такі вульгаризми в своїй присутності, то вона відповіла, що це вже увійшло в звичку і ніхто на це не звертає найменшої уваги. Будучи мало обізнаний з психікою росіянина, мені було тяжко погодитися з такою дикою звичкою.

Маючи вільний доступ до джерельних матеріалів заходу, я почав дошукуватися, чому між українцями і росіянами така велика різниця в духовій культурі. Прочитавши багато матеріялу на ту тему в кількох мовах, мені сьогодні легше зрозуміти духовість росіянина, мисливця з півночі, як тоді, в 1939-40 роки.

Російський письменник Алексій Толстой, автор відомої історичної повісти „Князь Серебряний" так схарактеризував ментальності Руси-України та Московщини. „Одна Русь – має коріння в універсальній бодай європейській культурі. У тієї Руси ідея добра, чести і свободи розуміється так, як на Заході. Але є ще й друга Русь. Русь темних лісів, Русь тайги, тваринна Русь, фанатична Русь, монголо-татарська Русь. Ця друга Русь зробила деспотизм та фанатизм своїм ідеалом... Київська Русь була частиною Європи, Москва довго залишалась неґацією Європи".

Подам ще один наглядний приклад двох культур. Євген Маланюк („Книга спостережень", том II, стор. 64-65) описує групу російських полонених в таборі після 1-ої світової війни з „вищої кляси" суспільства: „Ці люди, дуже занедбаного вигляду, лежали сливе цілий час на брудних сінниках і навіть харчувалися лежачи. Зате цілий той час поміж їжею і сном вони присвячували спогадам про „блістательний" Петербург, славні ресторани і те, що і як вони там їли. До цієї групи належав досить літній чоловік з виразною військовою поставою, бідно (як всі), але дуже охайно одягнений. Він мав з собою сина підлітка... Коли приходила пора їжі, цей старий сотник виймав зі скриньки чистий рушник – о, диво! – вишиваний, розстеляв його на якімсь стільчику, син ставив на нім менажку з юшкою, вони хрестились, виймали ложки і повагом їли. Ці – батько і син – творили разючий контраст з петербуржцями: неґоленими, розкуйовдженими, забрудненими, з їх масними анекдотами. ...Батько і син були українцями."

Мені тепер зрозуміло, чому ці московські культуртрегери висилали загони пропагандистів між український народ. Тому, що вони хотіли, за всяку ціну, вийняти з нього християнсько-моральний зміст, насичений духом чистого і святого націоналізму

і вкласти в його душу мораль північного мисливця: Вони хотіли витеребити з нашої душі те, що Шевченко називав образ Божий. У їхніх кличах було: Кожен належить всім і кожному. Не моє – для мене, а наше – для нас.

ПОЧАТОК ПІДПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

30 квітня 1940 року залишиться в моїй пам'яті на все життя. Того пам'ятного дня я розпочав перший акт драми, яка не закінчилася й по сьогодні. То був переломовий період в моєму житті, бо того дня я відкрито став на шлях боротьби з російським наїздником. Висмикнувшись з рук енкаведистів у Райбазі, я був свідомий того, що, навіть якби мені прийшлося загинути від рук ворога, смерть моя не пішла б у забуття, бо знищені ворогом люди часом важать більше, аніж живі.

Опинившись поза межами міста, серед вільної весняної природи, яка вже пробуджувалася до нового життя, я почував себе так, немов вискочив за тюремні мури. І був щасливий, що не пішов на компроміс, а головне, що перед улесливим, підлим і небезпечним ворогом не скапітулював. Раз-у-раз я оглядався, чи не переслідують мене. Проживши кілька місяців „у згоді" з окупантською владою, я розпізнав ближче правдиве обличчя тих, що в теорії робили себе оборонцями скривджених, а, на ділі ж, пляново продовжували справу московських загарбників, царів-садистів, підкорювали народи під приводом визволення пролетаріату від експлуататорів. Дуже приємними та приманливими були слова дир. Гришка, якими він потішав мене в його кабінеті: „У нас ви можете стати великою людиною. Можете добитись великих заслуг перед партією та народом." Щоправда, він не казав, за яку ціну я міг того всього досягнути. І вже за кілька місяців той же самий директор попереджав: „Якщо ти не зміниш своїх поглядів і не вступиш до комсомолу, то не лише України, але й сонця тобі не бачити". Тих кілька загрозливих слів з вуст представника трудящих вистачало мені, щоб ще більше зненавидіти „визволителів".

З Буська, без пригод, я польовими дорогами дійшов до сусіднього села Побужани. У Побужанах зайшов до Петра Шеремети, „Паляруша", і попросив його, щоб вислав когось довіреного до моїх батьків, аби повідомити їх про моє становище, а також просив підшукати дві-три перевірені, певні родини, де можна було б перебути нелегально кілька днів. Увечорі того ж самого дня я зайшов в Яблунівку, щоб зустрітись з братом та порадитись, що нам робити. Перші кілька днів я був таки дуже обережний.

Приблизно через тиждень після мого переходу в підпілля, приїхав до мене зв'язковий ОУН із сусіднього села Полонична - Микола Ф. Привіз мені записку, щоб я зголосився на організаційну стрічу в селі Полонична. Записку підписав „Ворон". Для мене це була дуже радісна новина, на яку я нетерпеливо чекав. Про „Ворона" вже писав Степан Мудрик „Мечник" („Під трьома окупантами", ст. 202).

З Яблунівки до села Полонична за нормальних умов я йшов дві години. Не звикнувши до підпільних обставин, я був дуже обережним: Мені здавалося, що за кожним деревом чи придорожним стовпом чекають на мене енкаведисти. І саме тому до Полоничної я йшов три години. У Полоничній без труднощів знайшов вказану хату. Це була одна з патріотичних родин, з якою я знався ще до 1939 року.

Другого дня, ввечорі, відбулась так довго очікувана мною зустріч з людьми з Організації. Якже я був вражений, коли, зайшовши у вказану в записці хату, побачив Миколу Свистуна

„Ворона", знаного революціонера ще задовго перед війною. Побачивши Миколу, я

пригадав собі сенсаційну вістку минулого року, яку ми всі, політичні в'язні золочівської в'язниці, прийняли з великим захопленням, про героїчний чин самопожертви Миколи Свистуна. Поранений в сутичці з польською поліцією, М. Свистун, щоб не потрапити живим до рук ворога, стрільнув собі в рот з малої шістки (револьвер). На щастя, постріл не був смертельний: куля застрягла в щелепах. Ось тепер я стою перед людиною, яка своїм героїчним подвигом засвідчила, як боротись за УССД, боротись до останнього віддиху свого життя. Микола „Ворон” був з ще одним підпільником, якого назвав „Чорноморцем”. Напередодні зустрічі, я переживав неспокій та нервові напруження, а як тільки побачив „Ворона”, його лагідну усмішку та щирість в його погляді, то мій неспокій, напруження, нервовість геть розвіялися.

Після коротких формальностей він почав розпитувати мене про ситуацію на терені Буського р-ну, де я майже пів року працював у самій гущі ворожого елементу. Я міг докладно розповісти про відношення режиму до населення і населення до ворога. Наступний день ми провели разом. Говорив переважно „Ворон”. Від часу до часу, „Ворон” несподівано переривав розмову і ставив мені запитання. Мовляв, як я поставився б до такої чи іншої справи?... Коли це повторилось кілька разів, я зрозумів, що це був його особливий спосіб випробовувати і пізнавати особисті прикмети характеру. Він звертав увагу на моральну поведінку революціонера-підпільника. Говорив, що підпільник-революціонер своєю поведінкою повинен здобувати пошану та довіру серед оточення, в якому веде організаційну працю. Мусить суворо дотримуватися всіх Правил українського націоналіста, Лицаря-Революціонера (44 правил).

Того дня по обіді „Ворон” приступив до конкретної справи. Він поінформував мене, що Провід ОУН вирішив відновити діяльність Організації, яка в наслідок польсько-німецької війни була впродовж кількох місяців бездіяльна. Всюди, де діяла ОУН, перед приходом „чубариків” – большевиків, там її відновити, а де ще не було клітин ОУН, там їх організувати. Люди, які стануть в авангарді цієї боротьби, мусять бути випробувані, дисципліновані, готові посвятити своє життя для народу. У Кам'янсько-Струмилівському повіті організація призначає мене організаційним. Тереновим провідником в повіті буде „Лис”. Він живе легально і особисті зв'язки з ним утруднені. Я буду підтримувати з ним зв'язок за посередництва записок через зв'язкових. Як знайде потреба, надішлемо ще когось на допомогу. У всіх справах, пов'язаних з організацією терену, я буду в постійному контакті з другом Чорноморцем, одержуючи від нього інструкції, накази, директиви.

Прислуховуючись до слів „Ворона” про ті завдання, які чекають на мене в повіті, я завагався, не маючи відповідного вишколу та доброї підготовки, чи зможу вив'язатись з такого відповідального завдання. Про це я зовсім щиро та відкрито висловився „Воронові”. „Ворон” сказав: „Друже, Тятива, ніхто революціонером ще не народився. Кожний з нас набуває революційно-бойового досвіду під час боротьби. А тому я вірю, що ви виконаєте це завдання гідно!”

Так закінчилася та приємна зустріч. Тяжко було прощатися з друзями. Хотілося побути бодай кілька тижнів разом, щоб дістати більше знань і досвіду від людей, випробуваних в підпіллі ще за польського режиму. Прощаючись, „Ворон” вказав на мій пістоль „Віса” і сказав: „Оце добра штука, друже „Тятива”. Стріляйте з неї без вагання прямо ворогові у вічі, бо це одинока мова, яку московський окупант розуміє та респектує. Всі інші ж на протязі нашої трагічної історії себе не виправдали. Настає час, де мусить заговорити наша українська зброя!”

Повертався я із зустрічі іншою людиною. Зникли і страх, і нервове напруження, і навіть, як здавалося, обережність. Я поспішав у повіт щасливий та гордий з того, що й мені судилося нести тягар боротьби за мій нарід.

Після тієї зустрічі я залишився ще на кілька днів у своєму селі, щоб розділити повіт на райони та опрацювати плян боротьби. Повіт розділив за адміністративним поділом, тобто на три райони: Буський, Ново-Милятинський та Кам'янка-Буський. Перший район, який я узявся упорядковувати, був Буський, де я хотів створити базу для організаційної праці в повіті. З найбільш надійних членів ОУН, котрих я знав ще з-перед війни, створив районний Провід. До проводу ввійшли Петро Король з Верблян, Петро Шеремета з Побужан, Гриць Макар – „Богун” – районний провідник, Євген Парубочий та Михайло Куп'як – обидва з мого села. Це були люди, на яких я міг покладатись як на камінну скелю. Згодом всі вони загинули від рук московських опричників.

БРАТ НА БРАТА

Опираючись на здобутий в східних областях України досвід, ворог щораз глибше запускав свої жажливі пазури підступу та доносу в живий організм нашого народу. Почали „оперативники” підшукувати серед населення вірних режимові запроданих душ-сексотів (таємний співробітник), без яких московська імперія не могла втриматись ані в минулому, ані тепер. Це було жало отрути, що втілювалось у кожний сектор людського життя по цілій імперії, а головно в тіло родини, щоб її з нутра, середини руйнувати. Наочним прикладом був злочинний вчинок піонера Павлика Морозова, який, в наслідок людиножерної пропаганди, підслухавши батьківські розмови, зробив підлий донос на своїх кровних батьків, як ворогів народу, за що батьки були розстріляні, а син-виродок нагороджений званням героя СРСР. Спосіб вербування „сексотів” був дуже простий. Таємно викликали людину до канцелярії НКВД, а там примушували, після „полокання мозку”, підписувати заяву про співпрацю з органами НКВД. У першому чи другому випадку зобов'язували жертву до мовчанки, а як ні, то!!!...

На початку червня 1940 року був арештований мій брат Михайло. Для обережності треба було повідомити членів ОУН в районі прийняти до уваги те, що під тортурами Михайло зможе говорити про все, що знає. І зразу ж треба було змінити місце мого постю, а також всі зв'язкові місця. Спроби мами та Михайлової дружини довідатись про його долю в районному, в Буську, та обл. НКВД, у Львові, були безуспішні. У стані неясности, горя та розпуки, пройшло повних чотири тижні. Несподівано, одного вечора, наче з того світу, Михайло повернувся додому. Я одержав записку від нього, що він хоче побачитись зі мною. За два дні ми зустрілися в нашому селі.

Побачивши брата, його фізичний вигляд, я жахнувся... Мені було моторошно. ...Це вже не був мій брат, ні, ні! Не той, кого я знав – здоровий, сильно збудований фізично, вагою 110 кілограмів. Тепер це був доценту фізично знищений чоловік, на якого страшно було глянути. Я не мав навіть відваги ставити йому запитання. Привітавшись зі мною, брат дав мені дві гранати, які мав постаратися для мене ще перед арештом, кажучи: „Носи їх при собі, а в безвихідному положенні не завагайся ані на мить витягнути забезпечник. Це набагато легше, ніж зносити тортури в їхній катівні. Ти не витримав би їхніх тортур”. Він коротко розповів мені про своє пережиття в руках НКВД. Про його фізичні тортури я згадувати не буду, про це написано чимало.

Найбільше, чого домагалися від нього, чи був він членом ОУН. Яку позицію я займаю в рядах ОУН? Хто приходив до мене з чужих людей? Чи був я за кордоном у 1939 р.? і т. д. Переносячи тяжкі тортури, брат не признався, постійно оправдувався тим, що наше співжиття, як братів, було вороже. Не раз доходило до бійки. Що я не лише його, але й батьків не хотів слухати, роз'їжджаючи ровером, де хотів і коли хотів. Не добившись від нього потрібних їм матеріалів, почали намовляти його до співпраці з НКВД. Йому говорили, що його завданням буде – лише довідатись, де я переховуюсь, і вчасно їх повідомити. Як тільки вони дістануть мене в свої руки, його роля буде закінчена. Щоб вирватись з рук катів, брат зробив вигляд, що погоджується на все і навіть – видати мене їм. Після підпису заяви про співпрацю, брата перевозять зі Львова до Золочівської тюрми, де ще рік тому він „гостював”, як той, що хотів відірвати „частину від цілості”, себто Галичину від Польщі.

За тиждень його випустили на волю для стеження за мною. Проте знівечений фізично, брат не зламався духовно. Співчуваючи йому, я був гордий за його витримку в руках катів.

Довго ми радились, як поводитися нам у цій проклятій, безвихідній ситуації. Та то був даремний труд. Найпростіше для нього було б піти в підпілля. Але тоді помста впала б на батьків та дружину брата, про що НКВД йому постійно нагадувало. Треба було вибрати інший шлях. Отож, ми вирішили піти ще на один ризик. Брат тільки видаватиме з себе сексота – „брат на брата”, так довго, як це буде можливо і потрібно. І саме тому, в літньому сезоні, я буду з'являтись в околицях сіл з польським населенням, розташованих в лісах, – в Адамах, Сльонзаках, Мазярні та інших. Першу таку зустріч ми запланували в околицях с. Сльонзаки. Для „показухи”, тобто своєрідного камуфляжу, я взяв з собою „довгу” зброю. Перед вечором, в дорозі до села, я стрінувся в лісі з пастухами, а в селі Сльонзаки зайшов до крайньої хати попросити хліба. Перелякана полька, побачивши в моїх руках пістоль, винесла мені окраєць хліба, оправдуючись, що до хліба не має нічого. Подякувавши їй за щирість, я пішов, куди треба. Того самого дня брат приїхав до лісу по дрова і„випадково” зустрівся з пастухами. Від них довідався, що вони бачили озброєного чоловіка, який подався в село Сльонзаки. За інформаціями брата, НКВД відразу ж почало інтенсивно розшукувати озброєного „бандита”, якого бачили як селяни, так і пастухи в лісі. Перша наша спроба камуфляжу вдалась. По якомусь часі НКВД доручило братові слідкувати ще за Ярославом Собашеком, і в той же саме час змушують Я. Собашека слідкувати за братом, розвідувати про мене. Таких удаваних сексотів-донощиків було кілька, але всіх ми ще тоді не знали.

ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНИКА

Під московсько-большевицькою окупацією в 1939-41 роках життя в підпіллі було дуже важким. Вступаючи на шлях підпілля, людина зрікається особистої свободи, користи та вигоди, кожночасно наражується на небезпеку. Лише сильний патріотизм, любов до свого народу та беззастережна віра у правоту свого чину давали духовну силу побороти всі перешкоди, труднощі та небезпеки.

Праця в підпіллі на терені повіту Кам'янка Струмилова (Кам'янсько-Струмилівського) була набагато важча в порівнянні з такими сусідніми повітами, як Сокальський, Радехівський чи Золочівський. Там ОУН вже глибоко в масах запустила була своє коріння і активно діяла протягом багатьох років та мала своє героїчне

минуле, яке притягало молоде покоління. Багато членів з тих теренів, що перейшли в підпілля, мали вже відповідний ґрунт для праці. Не так склалося в нашому повіті. Тут багато сіл до 1939 року не були охоплені мережею ОУН. Для ознайомлення молоді в тих селах з ідеями ОУН, я мусів докладати багато праці та зусиль, щоб надолужити те, чого не зроблено в минулому.

Довгі зимові ночі я використовував на ідеологічно-політичні сходи, щоб нових членів, хоча б в загальному, познайомити з напрямними нашої боротьби. З огляду на конспірацію, такі сходи відбувалися за участю кількох членів, щоб, на випадок зради, потерпіло якнайменше людей. Відбувалися також вишколи провідників, як станичних, підрайонних, так і районних. Матеріалом для таких вишколів служила література, опрацьована Крайовим Проводом. Крім вишкільної літератури для членів ОУН, ми одержували пропагандивно-інформативну літературу, яку розповсюджували серед населення: на неї був великий попит. У той час така література була дуже побажана, як одинокі джерела правдивої інформації про нашу боротьбу за УССД, що демаскувала злочинні ходи підступної і фальшивої ворожої пропаганди. Окупанти за всяку ціну, з допомогою своєї агентури-сексотів, старалися завчасно перешкодити в розбудові мережі ОУН.

Кілька місяців праці в Буському р-ні дали позитивні наслідки. Мережа ОУН охопила майже всі села району. Початки організаційної праці в Ново-Милятинському р-ні були складніші, бо я особисто не знав людей, які в минулому були членами ОУН. Я мусів покладатися на людей, що в минулому були передовими діячами в культурноосвітніх товариствах по наших селах. Багатьох з них я знав особисто, бо зустрічався на районних та повітових з'їздах і національних Святах. Розраховував я також на поміч наших кооператорів, яких я кілька років обслуговував в Повітовому Союзі Кооператив. Це була еліта нашого села. Підходячи до тих людей в організаційних справах, я був дуже обережний, щоб не наразити їх на небезпеку, а то й самому з їх допомогою не потрапити в халепу.

Постійний терор, цькування та застрашування населення режимом згодом почали давати погані наслідки. У людей з'являлися покірність та страх перед репресіями, а разом з тим ще й притуплювався національний інстинкт спільного супротиву. У тому рішучому змаганні не обійшлося без прикрих випадків.

Тут я повинен нагадати одну подію в селі „К”. Літом 1940 року, вечірньої пори, я зайшов до знаного мені кооператора, щоб одержати інформацію про село. На мій стукіт, мене попросили увійти в хату. Господар, розпізнавши мене в хаті при світлі (а вдавав, що мене не знає), нервово запитав мене, хто я і чого мені треба. Я пригадав йому, що я саме той, кого він не раз давніше запрошував до себе в гості. Але він з криком накинувся на мене, погрожуючи покликати „участкового”, якщо я не залишу його хати. Коли мої прохання заспокоїтись не допомогли, я вийняв пістоль, пригрозив йому смертю, якщо він, або хтось із його родини, розповість про мене чи то в сільраді, чи енкаведистам.

З прикристю і болем у душі, я залишав хату і село. На щастя, це був одинокий серйозний випадок на тому терені.

ЗУСТРІЧ З ПРОВІДНИКОМ „ЛЕГЕНДОЮ”

Для піднесення ідеологічно-політичного рівня провідників у повітах та Окрузі, відбувалися так звані окружні відправи. Такі відправи-зустрічі були дуже корисними,

бо на них людина набиралась підпільно-революційного знання, кристалізувала характер, гартувала прикмети провідника-революціонера.

На одній із таких зустрічей, літом 1940 року, я мав нагоду вперше побачити крайового провідника ОУН „Легенду“, з яким у мене вийшли малі „непорозуміння“. Було воно так. На призначену зустріч я зголосився у селі Нивицях ще за день наперед й зустрівся з друзями „Чорноморцем“ та „Запорожцем“. Увечорі друг Фединишин завів нас трьох до хати, де вже чекало на вечерю кілька підпільників. У кімнаті було темно і не можна було розпізнати облич. До мене присівся невеликий ростом чоловік, назвав моє псевдо й безцеремонно почав розпитувати про працю в моєму терені. Спершу я думав, що це зв'язковий того терену і не хотів входити з ним в розмову. Коли ж він наполегливо став докучати мені своїми запитаннями про мій терен, я спокійно сказав йому: „Друже, не знаю як вас звати, але це не ваша справа знати про мій терен. Якщо аж так цікавитесь, тоді спитайте мого зверхника, друга Ворона, він вам дасть докладні інформації, а мене, прошу, про ці речі не питайте!“

Раптом у хаті все затихло, ніхто ані словечка. Я почав оглядатись, що сталося. На щастя, в той час увійшов друг Фединишин і попросив всіх нас на вечерю. Переходячи до другої кімнати, я затримав „Ворона“, щоб запитати, що то за особа, що так цікавилася моїм тереном. „Ворон“ засміявся, підвівши мене до мого непрошеного співбесідника, і сказав: „Друже провідник! Аби надалі уникнути між вами, чого доброго, „поєдинку“, дозвольте мені познайомити вас з другом „Тятивою“ з Кам'янецьчини. Друже „Тятива“, це наш Крайовий Провідник „Легенда“. Від несподіванки я остовпів. Легенда, подаючи мені руку, сказав: „Гратулюю вам за ваш досвід і за те, що ви дотримуетесь засад конспірації“. Мені було ніяково перед Провідником за мою, тепер так високо оцінену нетактовність. Цей випадок послужив темою до пожвавленої дискусії під час вечері.

Другого дня на зустрічі мав слово Провідник „Легенда“. Він чітко накреслив завдання та цілі революційної ОУН, що, як одинокий морально-політичний чинник, стала на безкомпромісну боротьбу проти окупантів. Він рекомендував нам поглиблювати свої знання, вивчати історію свого народу, наше світле минуле, як також наші невдачі, щоб пізнати історичні причини наших трагічних помилок, які привели до поневолення.

Організаційні зустрічі із зверхниками, чи групові відправи теренових провідників, були дуже корисними. Вони підсилювали ентузіазм, самовпевненість та ліквідовували сумніви, що не раз з'являлися в душі. Того разу, більше як коли-небудь, я був задоволений з відбутої зустрічі. Тепер я вже почував себе справді повновартісним, загартованим підпільником, маючи за собою позитивні наслідки моєї праці в терені, про що з вдовolenням висловлювались як Провідник „Легенда“, так і „Ворон“. Повернувшись, я зосередив свою увагу на Ново-Милятинському і Кам'янецькому районах. Буський район я залишив на Петра Короля та Богуна. У вересні 1940 року Петро Король перейшов у підпілля і перебрав всі організаційні справи району.

По довшому часі мого життя в підпіллі, я запримітив значні зміни у ставленні населення щодо нашої боротьби і всього, що було з нею пов'язане. Спочатку не раз доводилося переживати болючі сцени. Були випадки, що зв'язковий приміщував мене в stodолі без відома господарів. Замість щось з'їсти в обід, я вчив ще один вірш Шевченка з „Кобзаря“, якого постійно мав при собі. Часом вечеряючи, я зауважував паніку господарів. Вони дрижали, аби хтось, боронь Боже, не підглянув, що у них був підпільник, хоча я завжди, вечеряючи, залишав когось із членів ОУН на варті, щоб

уникнути непотрібних ускладнень. Ще раз підкреслюю, що це було на початках підпільного життя. За якийсь час ті люди, що вже запізналися з нашими ідеями, з допомогою чи то літератури, чи особистих зустрічей з людьми підпілля, часто самі натякали провідникам села, щоб привели когось з підпілля на вечерю, аби довідатися свіжих новин. Я вже частіше мав теплу їжу в хаті та мав чим укритися в холодну ніч. Спостерігаючи таку зміну в ставленні людей до нашого руху, я радів, що бачу позитивні і швидкі наслідки невтомної праці членів ОУН серед своїх земляків і односельчан.

ЗАМКНЕНІ КОРДОНИ

У кінці літа 1940-го року я одержав наказ від окружного провідника „Ворона“, щоб, як слід, упорядкувати організаційні справи повіту, призначивши відповідного чоловіка на своє місце і чекати повідомлення про перехід за кордон. У минулому „Ворон“ не раз натякав, що я буду покликаний на вишкіл, але куди і коли не говорив. На перевірку клітин ОУН в повіті, я взяв із собою організаційного референта Бузеччини П. Короля, який мав заступати мене під час моєї відсутності. Це дало йому можливість запізнатись з людьми в терені, устійнити місця зв'язку та псевда.

У перших днях жовтня мене було повідомлено, щоб на означений час прибути до села Полонична. Там дістану інструкції, як перейти кордон. У селі Полонична вже чекав на мене друг „Чорноморець“, від якого я одержав потрібну інформацію. Він також вибирався в Сокальщину, зустрітись з Крайовим Провідником „Легендою“ та другом „Вороном“. Отже, другої ночі в супроводі зв'язкового ми вибралися в дорогу. У селі Павлові до нас приєдналися ще два підпільники й ми вчотирьох, з новим зв'язковим, без пригод добилися до села Ордова, де переховувалися цілий день у stodolі. Під вечір зайшов у stodолу схвилюваний господар і повідомив нас, що в околицях села Розджалова скупчилися війська НКВД і прикордонників – оточили групу підпільників. Відбулася збройна сутичка. Про жертви він не знав, але втрати напевно були, бо бій тривав досить довго. Вістка, що й казати, була тривожна та болюча, а головне, перед самим нашим переходом. У напруженні чекаємо додаткової інформації та гарячково обмірковуємо нову ситуацію.

Увечорі прийшов зв'язковий забрати мене на збірний пункт, звідки мав початися перехід кордону. Він розповів нам все, що знав про жакхливий перебіг подій, що відбулися удень в околицях Розджалова. За його словами, в ніч перед трагічним боєм, група з кільканадцяти підпільників з Бережанщини розмістилася на стіжках сіна, неподалік лісу, щоб перебути день перед вимаршем через кордон. Нещастя хотіло, щоб саме в той день біля стіжків пастушки бавилися у копаного м'яча. Випадково м'яч попав на стіжок, де притишено сиділи підпільники. Один з дівтаків поліз туди – і побачив чужих людей. Повернувшись у село, діти-пастухи розказали селянам, що на стіжках вони бачили чужих людей. Рознесли те по селу. А сексотам того тільки й треба було... І дві сотні військ НКВД оточили терен, з лісу заатакували групу сміливців. У бою, що тривав біля двох годин, майже всі підпільники загинули, за винятком кількох пораниених, що не встигли чи не могли себе добити. Вістка була жакхлива: загинуло коло п'ятнадцяти борців національної революції.

Після трагедії під Розджаловом я сподівався на зміну розпорядження від Проводу щодо мого переходу кордону. Не моючи такого повідомлення від Проводу, пізно увечорі, попрощавшись з другом „Чорноморцем“, я в супроводі зв'язкового, пішов до

села Торки. У Торках, на збірному пості, було ще кілька підпільників. І нас по-двоє розмістили по хатах. Мене примістили ще з одним підпільником (Якимів, село Вербів, Бережани) у вдови, яка жила із своїм дорослим сином. Ранком прийшов до нас вкрай стурбований син і повідомив, що село обложене військом, нікого із села і в село не пускають, розшукують підпільників. Він сказав, що у них на господарстві немає де сховатися, а тому ми мусимо зараз же лізти під снопи. Ми раділи з того, що він не казав нам вибиратись геть зі стодоли. Не було іншої ради: мусіли лізти на спід під снопи. Всуваємось під кілька верств снопів і лежимо один коло одного. Хлопець, добре замаскувавши, побажав нам і собі щастя та й вийшов. Ми домовилися в одній руці тримати наготові гранату, а в другій пістоль і, в разі викриття будь-котрого з нас, кидати разом гранати.

Приготовляючись до всього найгіршого, я почав робити, наче власний „іспит совісти", перегляд минулого. Роздумував над пройденим від дитинства життям, яке через національне і соціальне поневолення не було рожевим. Уже замолоду почались переслідування, знущання на постерунках польської поліції. У 1938 році блиснула, мов метеор надія, насичена оптимізмом та вірою у позитивну розв'язку нашої справи на Закарпатті. Уже тоді я покладав надії особисто бути учасником тих подій, та ворог перекреслив ті надії, запакувавши мене в тюрму. І так моторошно зробилось на серці, душа вилетіла на рамена, бо все це може закінчитись не на полі бою, чи в місті на барикадах, а тут, у цій стодолі, коли я позбавлений навіть правдивого імені.

Як людина віруюча, я просив Бога, щоб це все якнайшвидше сталося, побоюючись, що нервового та психічного напруження я можу не витримати. У такому жахливому стані ми пролежали приблизно до одинадцятої години ранку. Несподівано відчинилися двері вже в стодолі і ми почули наказ московською мовою двом воякам, щоб лізли на снопи шукати „бандитів". Вилізши на снопи, енкаведисти повідомили внизу командира, що нікого немає. Командир наказує скидати снопи. їм двом забрало досить довго часу, щоб справитись з тою роботою. Командир, мабуть, також нервувався, бо постійно наказував: „поскорей" (швидше). Скинувши одну верству снопів, вони знову повідомили командира, що нікого не знайшли. Тоді він наказує шукати далі багнетами. Я почув як зашипів багнет, прорізуючи соломі, недалеко мене. По тілі пробігла крижана дрож. Це шипіння багнетів в соломі, було нестерпним, паралізуючим та огидним, душа закам'яніла, дихати ставало щораз важче. Психічно я вже й не реагував. Здався цілковито на волю Божу. Не було найменшої надії вийти з того положення живим, навіть з допомогою зброї. Найменший рух під снопами, був би відразу опричниками викритий: одна мить – і ми були б зліквідовані. Отож, вибору для нас не було: му сіли хоч-не-хоч чекати закінчення драми. А драмі наближався кінець. Оце шипіння багнетів, отой рух енкаведистів чимраз дальше віддалявся від нас. Нарешті, ми почули слова, на які і не сподівались, але чекали. „Товариш лейтенант, тут немає нікого!" „Злізайте!" – почулась знизу команда – й два людолови зійшли вниз.

Поволі я почав приходити в себе. Я полегшено віддихнув, піднявши зір до Всевишнього і гаряче подякував за те, що не забрав мене цим разом до себе. Незадовго прийшов господар і з радістю в очах і на обличчі повідомив, що військо покинуло село. Увечорі нас перевели на хутір Забава, а другої ночі я вже повертав у свій повіт. Довго ще мені пригадувалися до найменших подробиць події в прикордонній смузі.

У жовтні „Ворон" знову повідомив мене, аби був готовий до переходу кордону. Цим разом збірним місцем для групи визначено село Волсвин, неподалік річки Буг. Новий

маршрут не був ідеальний, бо мав багато природніх перешкод, а саме: дві річки – Буг і Рату, не рахуючи вже річки Солокії на кордоні. За перехід групи відповідав дуже енергійний, фізично добре збудований бойовик „Крига” (Іван Шкромара з с. Волиці Комаревої). Всіх нас було біля 30 осіб. Нас поділили на три групи. Місцеві хлопці із сітки ОУН прив'язували шнур до човна і в той спосіб перетягали човен з людьми на другий берег ріки. Здавалось, що все обдумане до дрібниць, але і тут знову трапилось те фатальне „але”. Човен з першою групою вже майже допливав до другого берега ріки, як несподівано шнурок увірвався і човен поплив за водою. Було затрачено багато часу, заки вдалося причалити його до берега. На дальшу переправу вже не було часу. На день ми перейшли до Яструбич, і там я одержав естафету – повертатися в свій терен, в Кам'янецьчину. Моя доля й цим разом підвела мене. Не судилось!...

ОСТАННІЙ СВЯТ-ВЕЧІР У РІДНІЙ ХАТІ

Тисяча дев'яťсот сороковий рік добігав до кінця. У західніх областях України спливав перший рік московської окупації. У різдвяні дні 1941 р. я прийшов до рідного села в надії, що може вдасться мені побути бодай кілька годин з рідними. Мама, дізнавшись, що я перебуваю в селі, просила через брата, аби я прийшов додому, хоча б на короткий час, на Свят-Вечір, і з усією родиною сів до Різдвяної вечері. Мені було дуже важко не задовольнити її прохання, а тим більше, що від початку мого підпільного життя і до тепер я не мав щастя бути вдома та бачитись з батьками. Хоча це було ризикованим, я все-таки вирішив на Свят-Вечір відвідати дім. Аби забезпечити себе від несподіваного наскоку енкаведистів, попросив кількох членів ОУН, щоб на час мого короткого перебування з родиною, стежили за рухом на дорозі, яка веде з Буська до Яблунівки, а також за рухом в селі та неподалік від нашого господарства. І в разі небезпеки негайно мене повідомити.

Як тільки трішки стемніло, я крадькома увійшов до хати, поздоровляючи рідних словами „Христос Раждається!” Ще й сьогодні пам'ятаю ласкавий, повний любови та щирости погляд, яким зустріла мене моя мама, ледве стримуючи сльози радості і болю. Тато приніс дідуха. І ми усі сіли до Святого столу. Мама попросила мене, щоб я проказав молитву перед вечерею замість тата, бо, як вона казала, це пригадає їй давні радісні часи, коли я молився вголос з нею, будучи ще дитиною. Ця Свята Вечеря не була радісною, як у минулому. Ми всі відчували, що це може бути наша остання Свята Вечеря, хоча вголос про це не говорили. З огляду на те, що я мав обмежений час, ми говорили про найбільш пекучі національні справи. А їх було дуже багато.

Було ясно, що ворог незабаром вдасться до методу колективної відповідальності супроти нашої родини. Вже від перших днів мого підпілля батьки були свідомі, що їм прийдеться випити гірку чашу терпіння. З цим вони вже зжилися і спокійно до того готувалися, забезпечуючи себе теплим одягом, грішми та сухарями. Я був заскочений тверезим підходом батьків до ситуації, в якій вони знаходилися.

Ідучи на вечерю, я боявся почути плач та нарікання, що я не послухав мами, яка не раз, ще перед арештом у 1938 році, просила, аби ми не займалися „тою політикою”, як вона казала, бо це принесе нам лише клопіт, а Україні не допоможе. Однак, мої побоювання були безпідставні. У розмові з батьками я зауважив, що бурхливі події останніх років вплинули дуже позитивно на їх національну свідомість. Моє підпілля вони розцінювали не як наслідок моєї особистої нетерпимості, чи ненависти супроти окупантів. Ні! Вони були свідомі того, що таких, як я, є дуже багато. Підпілля

української патріотичної молоді вони розуміли, як необхідну конечність у боротьбі з окупантом.

Поволі наше родинне свято добігло до кінця. Закінчилася моя коротка „таємна" візита і треба було прощатись. Я розумів, що розлука буде для нас усіх занадто болючою. На прощання мав би сказати рідним щось потішаюче. Та тих слів потіхи, чого в той час потребували батьки, я не знаходив. Прощаючись з мамою, я бачив по її очах, як тяжко їй було стримувати наболіле стражданням серце, щоб не заплакати. На прощання вона сказала:

„Не забувай молитися Богу, сину. А він тебе охоронить. Я завжди буду молитися за твоє здоров'я. Хай благословить тебе Господь та Пресвята Богородиця". Нахилившись, я взяв мамині спрацьовані руки, щоб зложити синівський поцілунок вдячності. І у мить відчув, як кілька сльозин впало на моє обличчя. Підвівши голову, побачив, як по маминому обличчю стікають рясні сльози: не витримала душевного болю. Плакала! Надворі тато вийняв із схованки короткий французький кріс і сказав: „На тобі, сину, оцей кріс... Дарунок від мене! Довго зберігав його. Ще від першої світової війни. Мені не довелося вжити його ще раз в обороні наших національних прав... Нехай же він послужить тепер тобі!" Запевнивши тата, що не посоромлю роду нашого, я попрощався з ним і братом, та й чимскорше, розчулений, пішов од рідної хати.

Зимом у 1941 році у селі Вербляни відбувався вишкіл підрайонових та районних провідників ОУН. На вишколі був присутній „Чорноморець". Після вишколу, вечором, ми розійшлися по своїх місцях. Залишився у Верблянах лише Петро Король, бо то було його рідне село. Сексот доніс на нього. Тієї ж самої ночі, над ранком, енкаведисти обступили stodолу, в якій ще удень відбувався вишкіл. Почалася стрілянина. Петро Король був поранений, і, щоб не потрапити живим у руки ворога, розірвав себе гранатою. П. Король був першою жертвою, що своєю кров'ю зросив Бузецьку землю під час першої московської окупації в 1940-41 році. В особі Петра Організація втратила дійсно відданого борця-революціонера за Святі Ідеали, а я особисто втратив вірного друга.

Після трагічної загибелі П. Короля у Верблянах, я звернувся до окружного провідника, щоб прислав мені когось іншого на допомогу. За деякий час до мене прибув підпільник „Лютий" з Радехівщини. Він був старший за мене на кілька років, жонатий, займався господарством, проте був активний оунівець. Перед тим, на щастя, його не було вдома, коли до нього прийшли енкаведисти. Він був мені дуже потрібний, хоч би тому, що вдвох було безпечніше ходити, бо ночами по селах постійно волочилися енкаведисти.

На початку березня 1941 року друг „Чорноморець" викликав мене на зустріч окружних та повітових провідників ОУН, що відбудеться на терені Радехівщини. Вибираючись в дорогу, я взяв з собою друга „Лютого", який сам був із Радехівщини і добре знав той терен. На зустріч прибуло кільканадцять підпільників. З радістю вітались друзі, які знали один одного з попередніх зустрічей. На жаль, не всім учасникам з попередніх нарад судилась доля бути знову присутніми на теперішній нараді, бо кілька з них стали жертвами ворожого насильства.

У нарадах брав активну особисту участь крайовий провідник „Легенда". Маючи в розпорядженні звіти з терену, „Легенда" не скривав свого вдоволення роботою членів ОУН. Він підкреслював, що ОУН в підбольшевицькій дійсності протягом одного лише року досягла великих успіхів. Всупереч ворожій пропаганді та тероріві, число членів ОУН постійно зростає. Ідеї УССД захоплюють навіть найбільш глухі закутки. Багато

часу було присвячено також поточним подіям, які дуже швидко назрівали. Від наших розвідників ми довідалися про шалену підготовку до війни по обох сторонах кордону. Німці ночами підтягували нові дивізії до кордону. Большевики гарячково готували оборонні споруди. В деталях ми обговорювали плян праці під час військового конфлікту „союзників" бути готовими до остаточного завершення Ідеї УССД. Усім учасникам наради було доручено негайно, по повероті на свої терени, взятися до посиленої праці на місцях серед українських мас, щоб у рішачу мить ті маси стали разом з нами одною лавою до боротьби за свої національні права, щоб на провідні місця в адміністрації, кооперації та інших секторах громадського життя підбирати людей ділових, морально чесних та з стійким характером.

Із захопленням сприймали учасники напрямні-директиви опрацьовані Проводом. Усім нам було ясно, надходить так довго очікуваний час, коли український нарід скаже своє рішуче, тверде слово. На прощання „Легенда" наказував нам бути обережними, щоб не потрапити передчасно в руки ворога.

„Кожний з вас є цінною одиницею в нашій ще не закінченій боротьбі, – говорив „Легенда". – Ми мусимо виконати свої обов'язки та виправдати сподівання, які поклала на нас історична доба"

Оновлені та підкріплені духово, сповнені вірою в нашу перемогу, з оптимізмом прощалися ми з „Легендою" та один з другим. Взаємно бажали ще раз зустрітись на Соборовім всенаціональнім Святі Волі у Золотоверхому Києві.

Після того, як я повернувся на свій терен із відправи-наради з провідником „Легендою", моїм бажанням було, щоб якнайкраще підготувати людей в повіті до подій, які неминуче повинні відбутися в наслідок зудару двох диктаторів – Сталіна і Гітлера. У зв'язку з тим я попросив районних і підрайонних провідників Повіту прибути на відправу, яка мала відбутися в першій половині квітня. Але заповіджена відправа в означений час не відбулася.

У квітні 1941 р. я із зв'язковим вночі переправлялися човном через ріку Буг із села Ракобовти до Села Побужани. Допливаючи майже до половини ріки, я зауважив на визначенім місці в селі Побужани умовлений про безпеку знак – ліхтар у вікні. Наказую перевізникові завертати човен назад до Ракобовтів. Коли човен почав завертати, ми почули голос-наказ московською мовою і відразу ж посипались постріли в нашу сторону. Не було ради, треба було стрибати по шию у воду. Тримаючись човна, що рівночасно охороняв нас від куль, ми щасливо добились до берега по стороні Ракобовтів. Це передчасне купання в Бугі обійшлося мені дуже дорого. Більше двох тижнів пролежав я в горячці в селі Желехів Вел., а потім обсипало мене чиряками так, що я не міг довго ходити.

Весною нагромадилось в повіті дуже багато справ організаційних, які вимагали солідного опрацювання повітовим Проводом. Самої переписки, за посередництвом якої ми досі полагоджували організаційні справи з допомогою студента, члена ОУН, Миколи Малиновського з с. Стрептова, було замало. Отже, ми запланували зустріч з повітовим провідником „Лисом" на 23 травня, на 5-ту годину у передмісті Кам'янки Струмилової. Це був дуже пам'ятний день, річниця трагічної смерті Провідника ОУН Є. Коновальця. І в цей день всі члени ОУН стримувались від їжі. Для мене особисто цей день був дуже пам'ятним також, бо перед тим московські окупанти вивезли мою родину на Сибір.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

Ранком того дня я отримав від брата записку, в якій він описував про brutальне насильство московських людоловів над нашою родиною. У ніч на 22-го травня енкаведисти з допомогою сільських десятників – Гершка Каравана та Івана Зерського обступили наше господарство, а чотири з них вдерлися до хати, розбивши двері. Стероризовані таким brutальним вломом садистів, батьки з панікою почали збиратись та виносити найцінніші речі на двір, де вже чекала на них тягарова машина. Побачивши кілька клунків біля машини, командир наказав: „Досить, час виїжджати!" Мама в розпуці вертається в хату, щоб взяти з собою образ Матері Божої неустаючої помочі, яким дуже дорожила. Це був той образ, яким її мама благословила моїх батьків до шлюбу. Вийшовши на подвір'я з образом, мама впала на коліна, просячи свого чоловіка і невістку зробити те саме, щоб востаннє помолитись Богові на своїй рідній землі. Побачивши, може вперше, віками усталений звичай в Україні (прощання з рідною землею), незнаний на хамській і суворій Московщині, енкаведист спересердя прикладом рушниць вибиває образ з рук мами і сильним ударом чобота копає клячучу маму вбік. Тато з усієї сили відштовхнув садиста від мами, проказуючи: „За що б'єш немічну жінку, гаде?" Кілька ударів прикладами по голові – й тато упав непритомний на землю. Облитого кров'ю, садисти кинули непритомного тата у вантажне авто, а потім братову і маму, яка за той час все ж таки встигла вхопити розбитий, лежачий на землі образ Богоматері. До сусідів, які спостерігали цю невимовну трагедію brutальності із-за паркану, мама при гуркоті мотору закричала: „Перекажіть нашим дітям, що ви бачили. Моліться Богу за нас!" Це були її останні слова. Так попрощалися мої батьки з рідною хатою, яку в поті чола самі побудували в 1912 році. Тато замерз при вирубуванні дерева зимою в 1942 році, а мама вмерла в 1947 році на Сибірі.

В 1944 році, на початку другої окупації ЗУЗ советами, мамина сестра Параня одержала від мами листа. Мама писала: „Тут дуже багато наших односельчан разом з дітьми. Але я радію, що мої голуби там, де їм потрібно..." Ці слова не йдуть з моєї голови. Я сумую за батьками. І в душі воздвигаю їм пам'ятник за те, що вони жертвували мною і братом в ім'я свободи України. Я пам'ятаю тих односельців, які були вивезені разом з батьками: Томко Ковалик із трьома дітьми, його сімнадцятилітнього сина заарештували (він згинув безвісти), Григорія Вовка з жінкою і одним сином, бо два його сини Михайло і Тарас вже були в підпіллі, та Стаха Семеніва з двома дітьми.

ПРОВІДНИК „ЛИС"

Запланована заздалегідь зустріч з повітовим провідником „Лисом" була призначена на 23-го травня, на 5-ту годину дня, у Кам'янці Струмиловій. Того дня я перебував у селі Желехів Великий. Отож, о год. другій після обіду я вибрався на зустріч. Непомітно залишив місце постою і городами дійшов до гостинця, що веде до Кам'янки Струмилової. Позбавлений нормального життя впродовж майже року, я не міг намилюватися чудовою природою. Побачив, що надворі в повній своїй величі та красі весна. Хоча нічого ще не їв (всі члени ОУН в річницю смерті Е. Коновальця утримувались від їжі), фізичного голоду я не відчував. Натомість гнітив мене душевний розпачливий біль. „Чому ці московські наїзники відібрали у мене право милуватися природою, якою Бог так щедро усіх наділив?" – думав я.

Поволі, в задумі, вимірюю крок за кроком до місця зустрічі. А думати було над чим.

Із записки, яку щойно отримав від брата, я довідався, що моїх батьків вивезли на Сибір. І при цьому ще й важко побили тата. У моїй уяві постійно з'являлася трагічна картина вчорашнього ранку: ввижався облитий кров'ю тато, що зіцівши з болю зуби, благає в Бога кари катам. Я бачив маму. По її зоранім журбою та працею обличчі стікали сльози болю. Вона в розпуці просить у Господа сили знести знущання наїзників. Перед очима була ще одна болюча картина. На полях бачу селян. Похилившись над плугами, заорюють межі, які ще вчора відокремлювали їхню землю від чужої. Тепер ці землі відібрано від них. Сьогодні вони вже колгоспники. І продукт тяжкої праці вже не їхній, а імперський, привласнений силою нероб-шахраїв з півночі. За роздумами, без пригод, я вчасно прийшов на місце зустрічі.

Точно о 5-тій годині відбулася наша перша зустріч з повітовим провідником „Лисом”. Після формальностей „Лис” заявив, що на розмову ми мусимо піти аж за місто, в сторону Тадані. І там, на лоні природи, обговорити справи повіту.

Розмова тривала приблизно три години. Окрім внутрішньо-організаційних справ, ми порушували також справи підбору людей з-поза сітки ОУН, які б могли зорганізувати та розумно провадити адміністративними справами повіту.

Зустріч з „Лисом” зробила на мене велике враження. Його чемна, спокійна, з прикметами міського інтелігента поведінка, розважливий підхід до подій та оцінка складної ситуації запевняли успішне переведення доручень головного Проводу. З тієї зустрічі я був задоволений. Приблизно в останніх днях травня мене відвідав провідник „Ворон”, щоб особисто перевірити роботу підпілля в повіті. При тій нагоді відбулась зустріч активу всіх трьох районів. Інформацію про мілітарний удар, вже в короткому часі, між „союзниками”, яку подав „Ворон” присутнім, була прийнята з великим захопленням. Довідавшись, що в терені є кільканадцять молодих людей в підпіллі й частина з них перебуває в довколишніх лісах, „Ворон” доручив мені призначити для них військовика, аби переводив з ними військовий вишкіл, запізнав зі зброєю, та щоб вони добре вивчили терен того лісу, бо, як він казав, „цей великий масив лісів може стати нам в пригоді”. Перебуваючи з „Вороном” кілька днів, ми дискутували на різні теми, але найбільше нас цікавило те, як поставляться німці до творення незалежної України. „Ворон” обстоював думку, що, перш за все, ми мусимо доказати німцям, що ми готові до державного життя і знаємо, як відбудувати та провадити свою Державу без чужої опіки.

КІНЕЦЬ ПЕРШОГО ПІДПІЛЛЯ

Нарешті прийшов очікуваний день. В суботу, 21-го червня я з другом „Лютим” перебували в селі Желехів Великий. Над ранок ми почули глухі вибухи в напрямі Львова (35 км). Коли вибухи повторилися кілька разів, ми зрозуміли, що вже розпочалася війна. І настає кінець московсько-большевицької імперії. А що розпочинається для нас?... І мені чомусь в ту мить пригадався початок війни, який я пережив у Білостоцькій тюрмі в 1939 році. Тоді також на Білосток падали німецькі бомби, гинули невинні люди. На один рік тюрми впала бомба, розсуваючи стіни. Наша камера наповнилася димом так, що не було чим дихати. Тоді ми також раділи, бо вірили і надіялись, що у вирі тих подій, нам вдасться відзискати волю для свого народу. Але на практиці воля залишилась й до сьогодні лише мрією. А український нарід переживав критичний час... Озвірілі опричники докладали всіх зусиль, щоб ніхто з фахових людей не залишився. Зникли лікарі, агрономи, учителі та інші: одних

насильно вивезли, а других розстрілювали на місцях. Так розстріляли учителя Ярослава Мацюка в селі Желехів Великий. У селі Побужани забрали насильно учителя Степана Кожіля і по-звірськи замордували у Бузецькій тюрмі.

Для підпільників життя було важким і дуже небезпечним. Можна було переходити тереном лише групами і добре озброєними. Однієї ночі група підпільників переходила городами попри с. Милятин Старий і натрапила на кілька постатей, які посувались в їхню сторону. Раптово почули команду російською мовою: „Стій! Хто йде!?”... І відразу ж пролунало кілька пострілів у бік підпільників. Притиснуті, до землі, підпільники стріляють у москалів. Після короткої перестрілки напасники залишили вбитого майора спецвідділу і втекли.

Війну українське населення сприйняло по-різному. Найбільшим бажанням нашого народу в той час було позбутись зненавидженої нищівної московської деспотії. Він байдужий до того, що принесе очікувана зміна.

Пересічна людина не була обізнана з програмою націонал-соціалізму, яку було викладено в праці Гітлера „Майн Кампф” („Моя Боротьба”). Старше покоління пам'ятало німців ще за часів австрійської монархії й на цій підставі оцінювало їх, як господарчий та дисциплінований нарід, що шанує лад і порядок. Молодше покоління не цікавилось ані державною німецькою системою в минулому, ані найновішою доктриною Гітлера: воно вбачало в тій війні можливість виявити себе у боротьбі за великі ідеали, за волю свого народу. Для молодих патріотів надходила нова епоха, в якій відроджувався дух безсмертних запорожців, дух Байди, дух Наливайка, дух епохи, в якій з покірного жидівського водоноса Яреми, з'являвся новітний Ярема-Галайда зі „Свяченим” в руках, готовий іти на бій за права свого народу.

Свій останній день в підпіллі я перебував у селі Нагірцях. В обідню пору в село несподівано вїхала німецька військова частина на мотоциклах і зупинилася на відпочинок неподалік мого місця побуту. Найперше, що впало в очі, був їхній зовнішній вигляд. Всі вони були, як один, мов спартанці – молоді, фізично добре збудовані, опалені сонцем, в сорочках з підкоченими рукавами. Вигляд їх був великим контрастом до нужденного вигляду пересічного вояка Червоної армії. Зацікавлені німцями селяни виходили з хат, щоб зблизька придивитись до „новітніх Готів”. Вояки „герренфолькс” (вищої раси), побачивши босих жінок та дітей, вмить схопилися за фотоапарати, адже „унтерменші” („нижча раса”) були босі й убого зодягнені. І навіть не розуміли німецької мови. З їхньої поведінки видно було, що вони зневагу мали до тих, кого фотографують. Трохи підкріпившись, німці поїхали в напрямі села Желехів Великий (до автостради Львів-Київ).

Того ж дня станичний скликав селян на громадське віче. Цього разу нікого не треба було виганяти силою, застрашувати, щоб виходили на громадські збори, як це було в минулому за „робітничо-селянської” влади. Виходили люди радо, старі і молоді, жінки і діти, сподіваючись, що почують те, чого так їхні наболілі серця ждали.

На пересідника зборів громада покликала старшого віком господаря М. Л., який в короткому слові пояснив причину сходин, а відтак попросив мене привітати присутніх. У минулому мені доводилось не раз говорити, часами навіть до більшої числом громади. Але то були члени Організації. На цьому громадському вічу я не міг обмежуватись лише справами організаційними: громада хотіла почути про щось більше – про волю. І я, як представник революційної ОУН, повинен був задовольнити їхні бажання. З подвійною увагою до своїх сил та напруженням я почав переводити в життя те, до чого так довго приготowyлявся в підпіллі. Вітаючи присутніх, я попросив

вшанувати пам'ять тих, що життя своє віддали за волю народу. У своїм слові я згадав про тяжку боротьбу українського народу проти загарбників в 1917-22 рр. Я коротко зупинився на історії УВО-ОУН, які при жертвенній моральній та матеріальній підтримці народу вели жорстоку підпільну боротьбу проти всіх окупантів. Зазначував при цьому, що ОУН і сьогодні не залишиться пасивним обсерватором подій, але буде використовувати всі можливості для досягнення мети, якою є Українська Самостійна Соборна Держава.

Бурею оплесків сприйняли селяни цю радісну вістку. У багатьох на очах я бачив сльози радості. По відспіванні „Ще не вмерла Україна" та „Боже Великий", селяни ще довго дискутували про пережиті і зворушливі події.

Пізно ввечері добрі люди запросили мене на нічліг. Положившись до ліжка, вкрай перемучений, я дав волю думкам. Найбільше непокоїла тривожна думка, що несе нам горда, зарозуміла від почуття своєї вишесті, готська раса. Чи визнають вони законним бажання народу, який так гаряче мріє жити своїм життям, – „без хлопа та без пана?" Чи в своїй сліпій зарозумілості будуть наслідувати московських фашистів.

Варто описати кілька перших днів німецької окупації. Як я вже згадував, з весною багато молодих людей, щоб обминути арештів чи навіть мобілізації до советської армії, переховувалися малими групами в лісах Буського району і, за наказом провідника „Ворона", переходили військовий вишкіл. З вибухом війни, з тих груп створено один відділ – чоту, 34 особи, під проводом військовика М. Куп'яка (мого брата). Одного дня вони зауважили, як з боку села Незнанів переходила лісом в напрямі на Буськ група біля 60-ти червоноармійців, у повнім озброєнні. Групу пильнували, доки вона не стала на відпочинок. Наші підпільники несподівано її оточили і наказали здати зброю. Заскочені вояки без спротиву зложили зброю, зазначуючи при тому, що вони йшли в напрямі шосе Буськ-Київ, щоб здатися німцям. Цей випадок був дуже корисним, бо без труднощів ми здобули цінну зброю. Але, як виявилось пізніше, ця зброя не затрималася довго в руках підпільників.

Як тільки місто Буськ було звільнене від московських окупантів, підпільник „Лютий", що на той час був у Бузеччині, разом з провідником р-ну „Богун" стягнули всіх підпільників у село Яблунівку, доповнили їх людьми з села і повели, приблизно 50 людей, з українськими прапорами та синьо-жовтими опасками на руках до Буська, щоб там вдержувати лад і порядок відповідно до наших плянів. Біля ринку групу затримав відділ СС-сів – усіх роззброїли і під конвоєм повели на фільварок. Ніби на додачу до невдачі, несподівано розійшлась трагічна новина: всі в'язні в Бузецькій тюрмі, в жакхливий спосіб помордовані московськими душогубами. Між замордованими були: лікар Ярослав Ваньо з Буська, Микола Чучман, підприємець з Буська, Євген Ковалик, Володимир Ковалик, Михайло Куп'як, син Миколи з Яблунівки, учитель Степан Кужіль, а також Петро Шеремета, Павло і Панько Герасимчуки. Всі останні – з с. Побужани. Біля 30 осіб. Сьогодні про те, як нищили комуністи невинних людей, наприклад у Луцькій в'язниці, можна прочитати навіть у такій советській ганчірці, як „Вісті з України" (див. № 37 за вересень 1989 р., с. 7) Вістка про жорстоке вбивство українських патріотів східнім окупантом, інтернування молодих націоналістів західнім „визволителем", була гіркою правдою про те, що тільки недолю несе народові чужа ворожа сила.

Домаганням місцевих поважних громадян та після довгих вияснень, другого дня інтерновані були звільнені, але без зброї.

У ніч на перше липня, я ночував на хуторі біля села Убині у Г. Степаніва. Раненько

приїхав ровером із села станичний ОУН і, дуже схвилюваний, домагався у господарів бачити мене. Увійшовши до хати, замість привіту, він одним віддихом виголосив: „Друже Весляр! Ми вже маємо свою державу. Вчора вечором передавали по радіо зі Львова „Акт проголошення Української Держави". Створено тимчасовий уряд.

Слова станичного наповнили мене великою радістю. Наша віковична мрія стала дійсністю.

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ (1941 – 1944)

ВОЛЯ НАПЕРЕДОДНІ НЕВОЛИ

Вістку, яку приніс нам на хутір станичний із села Убині про Акт відновлення Української Держави, що транслювався по радіо зі Львова, ми сприйняли з великою радістю і ентузіазмом. Мама Стефанкжа, у якої я не раз перебував під час підпілля, почувши цю радісну звістку, підійшла до мене, обняла і щиро, по-материнськи поцілувала, кажучи: „Сину, яка я щаслива, що діждалась з вами цієї радісної хвилини. Нарешті сталося те, до чого ви так вперто стреміли, наражуючись на смерть". Радість, яку ми тоді переживали, я не можу ані переказати, ані описати. Ті моменти може зрозуміти лише людина, яка особисто пережила перед тим поневолення.

Незабаром, після проголошення Акту державности, я з районним провідником „Богун" вибрались роверами до Львова, аби почути новини та зблизька подивитись на наш вільний український Львів. Переїжджаючи підльвівськими селами, приємно було бачити, як на громадських будинках, школах та кооперативах гордо лопотіли синьо-жовті прапори. На вулиці Жовківській ми стрінули двох міліціонерів з синьо-жовтими опасками на рукавах і від них довідалися адреси потрібних нам установ. А також вони розказали нам про жахливий морд московськими окупантами українських в'язнів у львівських тюрмах. Переїжджаючи попри тюрму по вул. Замарстинівській, ми зупинилися і вступили на тюремне подвір'я, щоб на власні очі побачити людовбивчий злочин, доконаний нащадками Івана Грозного. На подвір'ї тюрми побачили жахливу картину. Подвір'я нагадувало відкрите цвинтарище, застелене трупами мучеників, які вже почали на сонці розкладатися. Між тією масою трупів обережно ходили люди, розшукуючи своїх рідних та дорогих людей. Само видовище тієї жахливої картини наповнювало душу почуттям жалю та болю, змішаних з жадобою помсти та відплати садистам.

У місті помітні були не тільки руїни недавньої ще війни, але також радісні обличчя жителів міста, що з почуттям гордості прикрашали свої будинки українськими прапорами.

Першим місцем, яке ми хотіли відвідати, було Бюро Проводу ОУН, що в той час находилось на вул. Руській. При вході до будинку стояло двоє цивільних мужчин. У них ми запитали, як нам потрапити до бюро інформації. Вони ще не встигли відповісти, як несподівано я почув з боку привітання знайомим голосом: „Слава Україні, друже Весляр!" Біля нас стояв Микола Свистун – „Ворон". Я дуже зрадив йому, знаючи наперед, що зустріч з „Вороном" буде дуже корисною. „Ворон" запросив нас до харчівні, щоб при столику, а не як колись в підпільній stodolі чи коморі, поділитись вражіннями останніх днів. Він досить ґрунтовно поінформував нас про Акт відновлення Української Держави, а також про реакцію на нього українських патріотів Львова.

„Ворон" радів, що Організація не відкладала з проголошенням, бо, як він говорив, цим ми поставили німців перед доконаним фактом і змусили їх скинути маску і показати правдиве обличчя. Адже досі вони не прийняли жодних рішень у питанні щодо самостійності України. Маючи гіркий досвід з німцями в минулому, було б важкою помилкою сподіватись від них доброзичливості. Після дружньої розмови та легкої перекуски „Ворон" повів нас по бюрох Організації, щоб ми побачили, як працюють наші „бюрократи".

Пізно ввечері ми, надзвичайно раді і вдоволені, повертались в свої сторони з вітаннями до українського народу від Проводу ОУН та Тимчасового Правління.

Ініціатором відновлення Української Держави та відповідальним за встановлення української влади був Провід революційної ОУН, що з допомогою членів організації та при жертвенній підтримці українського народу, не дивлячись на труднощі, а їх було багато, вже в короткому часі створив адміністративну мережу на всіх звільнених від большевиків землях. Було створено обласні та повітові центри, зорганізовано міліцію, відновлено економічно-господарське життя, створено міські та повітові управи. Нестачу кваліфікованих фахівців у деяких відділах заповняли, тимчасово, менш кваліфікованими, але жертвенними людьми, які виконували із запалом і самопошвятою свої обов'язки. Вчорашній рахівник перебирав відповідальність за роботу фінансового відділу в повіті чи місті. Технік-електрик відповідав за справне функціонування електрики. У той час були дуже цінними одиницями наші старшини, підстаршини і навіть рядові військовики. їм було доручено творити станиці української міліції та нести відповідальність за лад і порядок в терені. Кожний відчував, що тепер дуже важливо тримати лад та порядок і не допустити до анархії та безправ'я, забезпечити недоторканість державного майна, щоб воно не стало легкою наживою різних спекулянтів.

Українці, які працювали по урядах чи установах під московським режимом, одразу ж перебирали цивільну адміністрацію в свої руки. На допомогу їм приходили прихильні поляки і навіть жиди. Понижувані в минулому українські службовці тепер почували себе господарями на своїй землі, а поляки чи жиди, які в минулому дивились з погордою на українців, мусіли по волі, чи по неволі визнавати їх. Дуже цінною допомогою в адміністрації були фахівці із східних областей України, які протягом довгих років у большевицькій адміністрації набули потрібний досвід та фахи.

Уже в перші дні липня до міста почала прибувати масово патріотична та ідейна українська молодь, яка горіла бажанням служити Україні. Вона з ентузіазмом включилась у відбудову своєї власної держави. Будучи позбавлена будь-яких можливостей праці чи науки в містах у час ворожих окупацій, молодь з радістю заповняла звільнені чужинцями місця. Вона, хоча й була фахово не вишколена і не вироблена, усе ж таки була дуже важним чинником у розбудові української держави. Багато з них служили в міліції, займали місця в торгівлі, в промисловості та ін. Раптова зміна влади завжди виносить на поверхню злочинний елемент, схильний до наживи. І молоді сільські хлопці поповнювали ряди міліції в містах, аби під пильним наглядом досвідчених старшин нести тягар відповідальності за лад і порядок в країні. Наплив національно свідомої сільської молоді до міст мав також позитивний вплив на дрібноміщанський елемент, який в морі польського чи жидівського оточення по містах в минулому, не міг себе як слід національно виявити.

Промотором політичного життя в Кам'янці Струмиловій в той час був повітовий провідник ОУН Я. Литвин. Він за короткий час з допомогою Омеляна Кошарського та

інших патріотів поставив адміністрацію повіту на належний рівень.

Окрім повітового центру в Кам'янці Струмиловій, важну роль виконував також центр в Буську, який об'єднував і кільканадцять сіл з р-ну Ново-Милятинського (Ново-Милятинський район сьогодні, як адміністраційна одиниця, не існує). Душею державного відродження в Бузеччині був Осип Короляк. Здобувши респект та довіря серед української громади ще до війни 1939 р., Осип користувався повагою не тільки між своїми, але й чужими. У час української короткотривалої влади Осип нікого з громадян Бузеччини не скривдив. Він був аристократом духу.

Окрім української цивільної адміністрації, у великих містах були німецькі військові залоги із своїми командатурами, завданням яких було піклуватися потребами війська, справами цивільних німців та жидів. За наступаючою німецькою армією йшли т. зв. Айнзацгрупи (спецвідділи) політичної поліції, що складалася з 800-1000 вояків. На них було покладено політичне очищення терену і ліквідацію небезпечних для німців елементів.

Відповідальним за „очищення терену" у Львові, шефом Айнзацгрупи „Ц" був СС бригадир д-р Шингарт. Група бригадира Шингарта відповідальна за знищення польських професорів у Львові з 3 на 4 липня у 1941 році.

Про масакру польських професорів у Львові надруковано статтю Андрія Гаца в польському католицькому тижневику „В. Т. К." (ч. 38 з дня 12. 7. 1981 р.), який видало в-во „ПАХ". Також з'явилася стаття у польському тижневику „Час", що виходить у Вінніпегу (26 червня 1982 р.). Статтю написав д-р Ян Марцінкевіч.

Після війни д-р Шингарт був суджений англійським військовим судом і, згідно з присудом, повішений 16 березня 1946 р.

НОВА НЕВОЛЯ

Повітовий провід ОУН, що діяв у підпіллі до 22 червня 1941 р., був чисельно малим і не міг, як слід, доглянути всіх справ в новій дійсності, і тому цей провід було доповнено новими людьми. В оновлений склад проводу входили: Я. Литвин – „Лис", Омелян Кошарський, Влодко Рудий, Осип Короляк, Микола Малиновський, Дмитро Куп'як – „Славко Весляр". На вимогу проводу ОУН мені довелося перейти жити до Кам'янки Струмилової. Стараннями Литвина мене було поселено в будинку, де містився Український Допомоговий Комітет, з чого я був дуже вдоволений, бо мав уже, як кажуть, де повісити шапку. Мене влаштовувало житло ще й тим, що там була кухня, у якій приготувляли їжу для полонених та дезертирів Советської Армії, які масово поверталися в свої рідні сторони. Коли їх годували, то й мені часом перепадало дещо з їжі. Окрім мене, в тім будинку замешкав також Влодко Рудий – військовий референт повіту. Влодко мав дуже веселу вдачу і серед молоді завжди був центром уваги: за словами до кишені ніколи не ліз. Рідне військо та служба в ньому були його мрією. У час переорганізації Української Національної Оборони у 1943 р. у військові частини УПА Влодко працював у Головному Військовім Штабі УПА-Захід під проводом полк. Шелеста. На тому посту Влодко загинув у бою з військами НКВД в околицях Розджалова восени 1944 р.

В перші тижні липня всі члени Повітового Проводу ОУН були дуже зайняті, бо крім праці на місцях треба було виїжджати на села в справах адміністрації та різних імпрез з приводу Акту проголошення відновлення Української Держави, посвячення могил,

що були насипані майже в кожному селі з нагоди відновлення Держави, маніфестаційний похорон помордованих московськими опричниками українських патріотів і т. д. Для мене такі поїздки на села були великою приємністю, бо, перебуваючи в підпіллі, я не раз перемірював ті терени ночами уздовж і впоперек, але ніколи не ходив там днем.

У підпіллі я міг втішатись лише зорями та „білолицим", бо все інше було мені заборонено ворогом, який відібрав у мене право на вільне життя в ріднім краю. Тепер я вже міг милуватися красою, якою Бог так щедро наділив мій край. Переїжджаючи пільними дорогами, я не раз зупинявся біля придорожного хреста чи каплички, яких не встигли були знищити московські безбожники, і з набожністю вклякав у стіп Спасителя чи перед образом Пречистої – та дякував Всевишньому за те, що охоронив мене від тюремних мук чи смерти в казематах НКВД. Я збирав у полях червоні маки та волошки і з пошаною прикрашував ці, такі дорогі, символи наших українських вірувань. І вбирав у серце безмежну широчінь рідної землі, немов жайворонок, який кружляв безжурно над пшеничними ланами. Такі подорожі на лоні природи були мені дуже потрібні і корисні, бо вони підсилювали на душі й додавали відваги та певности моїм виступам на громадських імпрезах.

На такі сільські сходини людей завжди приходило дуже багато, не лише для того, щоб відзначити певну подію, але й щоб послухати цікавих новин або взнати, що буде далі? Яке відношення німців до відновлення Української Держави? Чи відроджуємо її за згодою німців, чи ні? Часто, по закінченню офіційної частини, поза північ продовжувались дуже цікаві дискусії. Програма тих сільських святкувань була різна, це цілком залежало від національної свідомості села та інтелігенції, від сільського активу.

Загалом, спочатку в церкві відправлялися молебні в наміренні українського народу, а потім люди сходились до просвітянської читальні, або до свіжо насипаної могили-пам'ятника, якщо така вже була в селі. На сцені чи на підвищенні засідали почесні люди: священник, учителі, війт та інші визначні особистості села, а також представник Району чи Повіту. Місця, де відбувались ті свята, були замаяні українськими синьо-жовтими прапорами та прикрашені тризубами. Під час читання Акту про відновлення Української Держави всі вставали з місць, а після прочитання господар свята просив присутніх однохвайлинною мовчанкою вшанувати пам'ять тих героїв, що полягли за волю України. Слово-реферат з тієї нагоди виголошував або священник, або учитель, а якщо таких не було, то людина з Повіту чи Району. В багатьох селах з цієї нагоди відбувались концерти та виступи з деклямаціями. Хочу при цьому згадати, що часом, при вивішуванні національних прапорів, були суперечки, який кольор вгорі, а який внизу. Я особисто переживав такий випадок в селі Ріпнів, Буського району, де мусів був довго переконувати о. Теодоровича, щоб погодився на синьо-жовтий прапор, а не на жовто-синій.

В початках мої прилюдні виступи на таких вічах були дуже короткими, бо виходив з того, що на вічах мене слухають різні люди і після моєї промови будуть судити не тільки мене, але й організацію, яку я представляв, тому я говорив лише про справи, пов'язані з відбудовою Української Держави.

З великим натхненням та святістю згадую ще й сьогодні той світлий період нашого державного відродження, в якому я зазнав так багато душевного щастя та радості. Тоді я, вперше в моєму житті, відчув, що я – не лише нумер у поліційній картотеці, як „подейжани", чи „неблагодійний", а вільна людина, чим я дуже дорожив. Насичений

жагучим бажанням волі для свого народу, я навіть не сумнівався, що остаточне слово таки буде за нами, бо того хотів весь український народ. Спостерігаючи радість та надію, якими жили тоді українці, я не міг думати інакше.

ЗУСТРІЧ З БРАТОМ

Моє особисте життя у той час було напів спартанським. Все, що було на мені, було моєю єдиною власністю. Задня частина штанів, в яких я парадувався ще в підпіллі, від постійних подорожей на ровері вже так витерлась, що світилася мов решето. Потішаючим було те, що це був літній сезон і можна було обійтися без блюзи, яка ніяк не підходила для представника організації з Повіту. Дещо краще малась справа з білизною. У час мого підпілля я мав кілька родин по різних селах повіту, в яких переховував свою білизну для зміни і це мене рятувало. Адже на громадських вічах я виступав у чистій сорочці. Додаткової гардероби я не мав у запасі, бо в час вивозу моїх батьків на Сибір 22. 5. 1941 р. московські сатрапи skonфіскували все, що залишилось у хаті, а також моє та братове убрання і взуття. Отже запасової гардероби я не мав і не було де купити. А по-друге, у мене на це й не було грошей. Навіть ровер, яким я у той час послуговувався і який був мені необхідним, належав Організації. Але в розпалі подій того часу, відсутність необхідного було для мене другорядним, над чим я не мав бажання і часу замислюватись.

Правда, деколи моя зовнішня вбогість була для мене плюсом, а особливо в товаристві молоді. Для міської молоді, з якою я тоді стрічався, я був Славком Веслярем, – „підпільник“, „революціонер“. Для молоді, що була поза рамцями ОУН і жила лише здогадами про підпілля, слово „підпільник“ у той час важило більше, як порядний костюм. Ця моя конспірація у той час оплатилась мені про майбутнє, бо потім я міг якийсь час жити під правдивим ім'ям у Львові. Після виснажливих поїздок по терені Кам'янецьчини я вирішив поїхати в Бузеччину й відвідати своє рідне село Яблунівку. По дорозі додому я відвідав у с. Стрептові підрайоновому Михайла Шпирку, з яким ми ділили багато труднощів під час большевицької окупації до 30-го червня. На початках моєї підпільної праці, коли я щойно організував мережу ОУН, в терені мені порадили, що з М. Шпиркою можна говорити про ОУН. Вже при першій зустрічі з Михайлом я був переконаний, що до нього можна мати довір'я і втягнути його до Організації. Як виявилось пізніше, моє довір'я до Михайла було цілком оправдане. Ідеям ОУН Михайло був вірний до своєї трагічної смерті в 1944 р. у присілку Бодивголош, де він загинув героїською смертю у бою з відділом НКВД. З приємністю та гумором згадували ми деякі епізоди з недавнього минулого. На будуче Михайло плянував вписатись у міліцію і там робити кар'єру, що незадовго він і зробив. Але кар'єри він на тому не зробив.

Із Стрептова пільними дорогами через село Деревляни, Волицю та попри с. Побужани через громадське пасовисько Перекалки я подався навпростець до рідного села, яке ховалося в зелених садах між високими тополями та кучерявими вербами. І чомусь мені пригадалося тоді Шевченкове: Село – і серце одпочине, Село на нашій Україні Неначе писанка. Село Зеленим гаєм поросло.

Не затримуючись ніде в дорозі, я прямо їхав до Народного Дому, щоб там довідатись більш докладно про село, а особливо про стан здоров'я мого брата Михайла, який у останніх днях московського режиму в перестрілці з енкаведистами був поранений.

У центрі села, між церквою та Народним Домом, я побачив свіжо насипану високу

могилу-пам'ятник, дбайливо обкладену зеленою муравою, а на вершку могили – масивний дубовий хрест. Біля могили працювали ще люди, викінчуючи дуже цікаву огорожу з березових кругляків. І ці білі кругляки на тлі зеленої могили виглядали дуже гарно. Я зупинився біля могили, щоб привітатись з цими людьми та подякувати їм за могилу-пам'ятник. Після щирих привітів та короткого обміну думками Євген Парубочий, член районного проводу ОУН Бузеччини, попросив мене зайти до громадської канцелярії та привітати голову громади. В канцелярії я застав голову громади Пилипа Вовка (Крутія), який дуже зрадив, побачивши мене. Він попросив, щоб я прийшов вечором до канцелярії та послухав нараду, де громада буде вирішувати, що робити з добром колгоспу, який був зорганізований зимою 1940 р. на землях польських колоністів, котрих московський режим виселив на Сибір зимою 1940 р. З канцелярії я разом з Євгеном поїхали відвідати мого брата. Наближаючись до родинної хати, я відчув у собі якесь дивне почуття. Серцем я радів, що знову побачу місце мого дитинства, де я провів так багато щасливих та безжурних днів. Рівночасно душу облягала невимовно пекуча туга і жаль за дорогими батьками, які не зможуть потішитись моїм приходом додому, так, як раділи 1939 р. моїм поворотом з польської тюрми.

У хаті я ще більше засумував: вона була порожньою. На стінах ні однієї ікони чи образу. Лише цвяхи, на яких колись висіли ікони та образи. Не було ні стола ні лавок. А там, де була шафа на начиння, залишились лише гачки. У куті кімнати було якесь пріча, на якому лежав хворий брат, накритий військовим коцом, а біля ліжка два саморобні стільці. Це все викликало дуже гнітюче почуття та депресію. Біля брата була двоюрідна сестра та сусідська дівчина, які доглядали його.

Але вже після обміну кількома щирими словами з братом у мені поступово зникло душевне пригноблення, і знову повернулося почуття радості та надії. Брат був у доброму душевному настрої. І навіть з гумором почав оповідати, як то наш пес Дук врятував життя кільком підпільникам і йому.

Я вже згадував, що весною 1941 р. в наших лісах нараховувалось кількадесят людей, яким загрожував арешт московськими опричниками. Щоб ці люди не спричиняли хаосу в терені, не знаючи засад конспірації, з них було зорганізовано військовий відділ, де панувала сувора дисципліна, хоча не всі були членами ОУН. У той час відділи НКВД також посилили свою активність у терені. І великими групами ночами їхали на села ловити нові жертви.

Напередодні 22-го червня брат та десять підпільників вибрались серед ночі до присілку Будиголош, щоб забрати для відділу харчі, які вдень приготували для них дівчата, а також вправлялись в бойовій техніці. Підкрадаючись обережно, підпільники наближались до крайньої хати біля лісу. Брат зі своїм псом Дуком, який ніколи від нього не відступав, ішов попереду, а за ним решта. Несподівано нічну могильну тишу сколиснуло уривчасте, дике гарчання Дука, який притиснувшись до братової ноги, трясся цілим тілом, остерігаючи перед небезпекою. Брат та всі інші в тому моменті падають на землю, де попало. У той час посипались на них постріли з крісів та автоматів-фінок. Відстрілюються з крісів і підпільники. Брат заліг в придорожньому рові недалеко від ворожої позиції і під безперервним ворожим вогнем не міг навіть голови піднести. Щоб забезпечити собі відворот, брат викидає дві гранати в сторону ворога і поволі повзе ровом на животі назад. Але енкаведисти, які протягом двадцяти років вчилися лише вбивати невинних людей без найменшого спротиву в тюремних казематах, іти в лобову атаку серед темної ночі проти ворога, що говорив мовою зброї,

не відважились, а щоб не випустити з рук живими кинути в сторону брата кілька гранат і на нещастя один відламок поранив брата в хребет. Двоє підпільників під покриттям решти хлопців поволі підсуваються до брата і щасливо відтягають його у безпечніше місце, перев'язують рани льняним полотном і повертаються на місце постою. Енкаведисти ще трохи постріляли і також затихли. Цікавим було в тім епізоді те, що пес цілий час був з братом у рові і так само повз на животі у безпечне місце, як і хлопці. Коли розвиднілося, на місце бою приїхало дві тягарові машини з енкаведистами та лікарем, щоб забрати одного вбитого і пораненого до Буська. Бездітне подружжя, яке жило на господарстві, де відбувся вночі бій, зі страху також втекло до ліса. Очікуваної відплати на присілок не було, бо незабаром почалась війна. Братова рана не була великою, але через те, що відламок легко зачепив хребетний стовп, брат терпів великий біль. Про допомогу лікаря в тому часі не було навіть мови. Це був час, коли Червона Армія панічно втікала під звуки нім. скорострілів на Схід, а жорстоке НКВД докінчувало своє криваве жниво по тюрмах. Як тільки німецькі війська вступили до Буська, хлопці завезли брата до лікаря Ваврика в Буську, який негайно заопікувався братовою раною. Щоб оминати комплікації, бо рана почала вже ятрити та загнивати, лікар для певности приписав сильну дозу ліків проти гангрені. Ліки та молодий організм в скорому часі перемогли гангрену. Під час моєї зустрічі з братом рана вже загоювалася.

Після довгої розмови з братом та доброї вечері, що приготували дівчата, я пішов до громадської канцелярії послухати, як наші господарі будуть розв'язувати свої проблеми. Окрім голови, в канцелярії були Олекса Семенів, що секретарював на засіданні, Михайло Вовк, Степан Парубочий, Іван Ковалик та інші. Найголовнішими точками наради були справа колгоспу та лісів. Після довгої дискусії, часом навіть дуже гострої, вирішили розподілити збирання збіжжя з колгоспних полів, що вже чекало серпа, між біднішими селянами, під умовою, що як тільки наш уряд буде вимагати здачі збіжжя, то вони зобов'язуються дати з цього колгоспного приділу по сто кг. державі. У справі лісу вирішили видати з громадської канцелярії посвідки лише на дрова. Будівельним матеріалом будуть розпоряджатися лише після заряджень українського уряду в справі лісів, щоб не допустити до самовільного винищування дерев. Селяни призначили побережників для охорони лісів. Прислухуючись до розмови сільського активу, я дивувався здоровому підходу простих селян до проблем, які вони мусіли самі розв'язувати. Для мене це був насправду дуже цінний досвід. Пізно вночі я повернувся додому і, щоб не будити брата в хаті, пішов до стодоли, на сіні досипляти ночі.

Другого дня після сніданку я поїхав до Буська відвідати районну адміністрацію та людей, які вже другий тиждень управляли містом та Буським районом від імені Української Держави. По дорозі до міської Управи я вступив на станицю української міліції, бо там перебували під арештом Іван Зерський і його син Михайло, які відкрито працювали для НКВД. Старший Зерський вже зимою 1940 р. почав організовувати колгосп і був пострахом для багатьох заможних людей. Його син Михайло мусів підпорядковуватись батькові та виконувати накази окупантів. Я попросив коменданта Л. К. привести Михайла до канцелярії, щоб з ним поговорити. Побачивши мене в канцелярії, Михайло дуже зніяковів і не знав, що з собою робити. Привітавшись з ним, я попросив його розповісти все щиро про співпрацю його, а радше його батька з органами НКВД. Він розповів про співпрацю батька з органами НКВД, не окриваючи навіть того, що мусів доносити також на мою родину, а

особливо про те, чи я не приходжу часом додому на відвідини. Після розмови з Михайлом, яка, я уважав, була щирою, я попросив коменданта Міліції випустити їх обох, бо Михайло був жертвою нерозважливого батька та обставин, а старий Зерський вже був хворою людиною і також жалував за тим, що він робив. Того самого дня обидва були звільнені. З повторним приходом москалів у 1944 р. Михайло, як і більшість молодих людей, пішов у підпілля, а не до советської армії. Пізніше його зловили большевики і заслали на Сибір. Сьогодні він живе у Куйбишеві.

Попрощавшись з комендантом станиці, я вже сів на ровер, щоб заїхати до міської управи відвідати Осипа Короляка, як на подвір'я заїхали роверами О. Короляк і Влодко Рудий з повіту. Я зрадів цій несподіваній зустрічі.

Після обміну привітаннями ми всі троє зайшли в станицю міліції, до канцелярії, щоб послухати новини, з якими приїхав Влодко. А вони були жахливі. Гестапо заарештувало Голову Державного Правління Я. Стецька та ще кількох членів Тимчасового Уряду у Львові, – сказав Влодко. Крайовий Провідник „Легенда“, як і багато провідного активу з ОУН у Львові, вже почав ховатися від гестапо. І Легенда наказав, щоб актив ОУН в краю діяв дуже обережно, бо арешти можуть розпочатися і в провінції. Рівночасно Влодко повідомив мене, щоб я негайно повідомив про це людей в Повіті. Його коротка інформація була для нас, неначе удар молотом по голові. Адже ми тільки-но почали зживатися з думкою, що Українська Держава – вже не мрія, а дійсність. Та найгіршим було те, що цей удар прийшов так скоро і від тих, на яких ми надіялися як на союзників.

Після цієї вістки в канцелярії запала гробова мовчанка, яку першим порушив Осип Короляк. Він заявив, що революційна ОУН, маючи беззастережну підтримку народу, мусить змагатися до наміченої мети, не дивлячись, чи це подобається новим окупантам, чи ні. Ми заплатили високу ціну в боротьбі за визволення свого народу. І зупинити боротьбу тепер – буде капітулянтством, чого не простили б нам майбутні покоління! Так говорив до нас Осип. Найважливіше для нас тепер – зберегти рівновагу у суспільстві і не допустити до паніки. Як члени революційної ОУН, яка була промотором історичної дати – 30-го червня, ми повинні залишатися на своїх місцях і виконувати сумлінно обов'язки, накладені на нас Проводом, хоча б прийшлося за це пожертвувати своїм життям. Тоді ані ми, ані Осип не відчували, що саме Осип вже скоро стане першою жертвою німецького насильства. Незабаром Осип був заарештований гестапом і загинув за Українську Державу.

ОБЛИЧЧЯ ВОРОГА

Для українського народу Акт Відновлення державності був виявом історичної мрії – бути господарем на своїй землі, а не додатком до неї як живий реманент. Але не цього бажали нам у Берліні. Вже другого тижня після проголошення Акту гестапо заарештовує Я. Стецька у Львові та Провідника ОУН С. Банд еру в Кракові. Від них вимагають відкликати Акт, припинити державно-творчу працю в краю, коритись німецьким зарядженням та зложити заяви лояльності третьому Рейхові. Але обидва Провідники ці вимоги категорично відкинули, хоча й знали, що за супротив Фюреру їх особисто чекає тюрма, а тисячі членів ОУН стануть жертвою німецьких репресій.

Арешт Голови Державного Правління Я. Стецька та ще кількох чільних членів уряду, як грім з ясного неба, потряс масами, що в час московської окупації підсвідомо надіялись на прихильне ставлення німців до самостійницьких змагань українського

народу. Нарід довгий час вірив, що при ударі тих двох потуг московська імперія розвалиться, а на її руїнах постануть вільні держави, серед яких буде й Україна. І тому він з радістю вітав німців у перші дні війни, вважаючи їх природнім союзником. Після арешту Державного Проводу ці сподівання розвіялись.

Арешт проводу усім з'ясував, що „дранг нах остен" спрямовано не для знищення московської імперії, як гегемона, що загрожував існуванню вільного світу, а для того, щоб завоювати Третьому Рейху багаті на сировину українські землі. Тим насильним актом супроти українського народу німці виявили свої загарбницькі пляни і довели, що вони відкидають будь-яку здорову співпрацю з поневоленими народами Східньої Європи. Інакше кажучи, війна з СРСР була загарбницькою ідеєю авантюрного Гітлера, за яку німці заплатили дуже високу ціну.

Після першої хвилі арештів події в Україні загострювалися. Провідні члени революційного ОУН, які були співтворцями Акту 30-го червня у Львові, поступово переходили в підпілля і знову готувалися до боротьби з новим, ще не вивченим окупантом. Щоб затримати рівновагу серед українського населення, яке було заскочене радикальними змінами, Організація випускає протинімецькі летючки, в яких розкриває загарбницьку політику Гітлера та запевняє населення, що ОУН не скапітулює під тиском гітлерівської кліки, а буде провадити безпощадну боротьбу з новим окупантом, третім Райхом. Розповсюджуючи протинімецькі летючки, ОУН відкрито вступає в боротьбу з німцями. Члени ОУН, які вижили в підпіллі під час московської окупації, знову ідуть в народ, вияснюючи нові рішення Проводу.

Для мене особисто німецький удар був дуже болючим. Як тільки відновилася Українська Держава, у своїх мріях я був задивлений в рожеве майбутнє. Вірив, що з часом, як державні справи будуть унормовані, я зможу присвятити час для себе, щоб здобути освіту, недостачу якої я часто відчував. Ще в підпіллі, зустрічаючись зі студентами, сільськими учителями чи людьми інших професій, з якими доводилося мати організаційні справи, я відчував, що моїм слабким місцем була недостача загальної освіти. Щоправда, не раз я пробував надолужити брак освіти вивченням матеріалів з ідеології українського Націоналізму, але це не завжди себе виправдовувало. У час нашої короткотривалої державности, я, як представник Повітового Проводу ОУН, мусів виступати перед людьми зі словом і тоді ще більше відчував, що самої ідеології ОУН для широких мас замало. Тепер моє майбутнє особисте становище було туманним, як і справа нашої суверенности. Мені було дуже тяжко живатись з новою піднімецькою дійсністю.

Вже в кінці липня фюрер розпоряджається українськими землями, неначе це були безлюдні простори. Галичину включили до Генерального Губернаторства, себто до Польщі. Це викликало обурення та протести українського народу. Але все це не мало успіху. Очевидно, того злочинного акту не проминули мовчанкою польські жителі Львова, а особливо їхній часопис „Газета Львовська", в якій була поміщена дуже сердечного тону стаття про почування поляків у зв'язку з тією подією: „Успіхи німецької зброї стерли рану на живому тілі польського народу. Від сьогодні ми знову вкупі з нашими братами на захід від Сяну!" (Кость Панківський „Від Держави до Комітету" стор. 80).

Закріпивши владу у Львові, німці заводили нові порядки і на периферіях. В Округу Кам'янка-Струмилова, до якої належали повіти Сокаль і Радехів, було призначено крайсгаупт-маном Нерінга. Йому була підпорядкована вся адміністрація округи, крім гестапо. З приходом Нерінга та гестапо до Кам'янки-Струмилівської українська влада

офіційно перестала існувати. Кожний німець, керівник відділу, добирав для себе нові кадри. Такий переходовий стан дуже успішно використали поляки, бо мали фахівців з адміністративним досвідом роботи в польській державі до 1939 р. Німці, знаючи антагонізм між двома народами, українським і польським, набрали поляків, щоб створити ще більшу прірву між суперниками.

Перебравши владу, німці негайно видали строгі заарештування до населення, а саме: Наказали негайно здати зброю, заборонили будь-чим допомагати жидам, обов'язково мати особисті документи і т. д. Суспільство було поділене на стани: панівний німецький „юберменшів" та „унтерменшів". Присутність гестапо в Кам'янці-Струмиловій змусило наш самостійницький рух перейти в підпілля, але це підпілля в порівнянні до підпілля під час московської окупації не було надто страшне, бо село ще довго було вільне від контролю гестапівців.

В половині вересня гестапо переводить в цілому краю масові арешти українських націоналістів. Це була перша фаза масових арештів. Декотрих арештованих розстрілюють на місцях, а більшість вивозять до концентраційних таборів. В той час був арештований провідник Бузеччини, Осип Короляк, якого німці негайно розстріляли.

Тому, мабуть, що я часто виїжджав на села в організаційних справах, мене оминула доля каторжника в німецьких таборах смерті. Перебуваючи одного разу в селі Соколя, Буського району, я одержав записку від Славка Литвина такого змісту: „Гестапо розшукує за Веслярем, будьте обережні, „Лис". Весляр було моє псевдо ще з підпілля, яким я послуговувався в повіті навіть після 30-го червня, і лише люди з проводу знали моє правдиве прізвище. Відтоді я перенісся в Бузеччину, а в місяці листопаді 1941 р. з наказу Організації перейшов до Львова, виконуючи різні доручення при рефертурі Крайового Проводу СБ.

У ЛЬВОВІ

У кінці листопада 1941 р. я вибрався до Львова, щоб улаштуватися там на постійне життя. Це було моєю мрією ще з дитинства. Але вже з перших днів мого побуту у Львові я був прикро розчарований. Це не був той вимріяний мною Львів, яким я знав його до війни. Тепер це було непривітне, холодне і голодне місто. А найгірше, що збуджувало в людини ненависть та обурення, – ненависні німецькі написи „Нур фюр Дойче" („Лише для німців"). Такі написи були всюди – в трамваях, ресторанах, кіно. Читаючи їх, людина хоч-не-хоч застановлялась над тим, що чекає наш нарід в майбутньому, якщо творці Нової Європи переможуть у цій війні. До таких умовин в місті я не був приготований ані психічно, ані матеріально.

Вибираючись до Львова, я завітав у рідне село, щоб взяти дещо з харчів, аби не з'являтися з порожніми руками в голодне місто. Хліба та до хліба, що я привіз із собою, вистачило мені на кілька днів, а потім почалося напівголодне життя. Перших кілька днів я жив тимчасово у знайомих, які мешкали на вул. Курковій, неподалік від Торговельної Школи. Вони на ніч заносили до кухні для мене розкладне ліжко. У них я перебував майже тиждень, поки розшукав стале помешкання.

Перше моє помешкання у Львові було на вул. Бема. Я мав малу неогрівану кімнату на першому поверсі, в якій навіть вдень мусів одягатись, щоб не дзвонити зубами від холоду. Для мене, що привик до важкого життя, перебування у Львові не було трагедією. Але гірше я постійно відчував нестачу харчів. Тижневої норми харчів мені

вистачало лише на один день. З харчами було легше тим, хто мав якусь допомогу із села. Я мусів давати собі раду сам, без допомоги із села, бо рідні мої були на Сибірі.

У перших днях грудня відбулася моя організаційна зустріч, на яку я нетерпеливо чекав. У минулому я відбував багато організаційних зустрічей, то було частим явищем у підпіллі. Але перша зустріч у Львові була для мене винятково радісною подією, бо то був вияв довір'я Крайового проводу ОУН до мене за організаційну працю в терені. У душі я відчував почуття гордості, що буду працювати в організаційній системі Крайового Проводу революційної ОУН у Львові, столиці Галицького П'ємонт, в якому невпинно боролися підпільники ОУН за визволення свого народу.

На підпільній квартирі, на вулиці Замарстинівській, я зустрів двох членів організації „Мікушку" і „Дениса". „Мікушку" я особисто знав ще до війни. Останній раз його бачив у 1938 р. перед моїм арештом.

Кожна підпільна зустріч члена організації із своїм зверхником дає підлеглому членові моральне підсилення, викликає порив до праці та боротьби на відтинку невидимого фронту. Моя перша зустріч у Львові з Мікушкою і Денисом була саме тим стимулом, що додав мені ще більше запалу та наснаги до боротьби. Зустріч мала інформативний характер. Мікушка робив наголос на конспірації, обов'язковій обсервації оточення, серед якого мусимо вести нашу підпільну працю. Після цієї цікавої зустрічі я почав працювати при Крайовому Проводі у м. Львові, виконуючи його різні доручення.

У загальному, умовини підпільної праці у Львові були дуже складними, особливо для мене, бо, залишаючи за собою провінцію, я неначе вступав у цілком інший, новий, незнаний для мене світ у місті. Звичний до простору та свободи дій в провінції, що була майже в цілості під нашою контролею, я почував себе у Львові неначе у задушній кімнаті, де не було чим дихати. До такої раптової зміни я психологічно не був готовий: тому на початку мусів бути дуже обережний у своїх діях.

Насамперед я старався якнайскорше вивчити терен міста і психіку тієї різномірної маси, що жила в місті, бо, крім відкритого ворога – СД-Гестапо та німецької таємної агентури, ми мусіли боронитись проти інших темних сил таких, як польська агентура з Армії Крайової (АК), чи залишена для підривної роботи московська агентура. Всі вони разом зосереджували свої акції в першу чергу на знищенні українського визвольного руху. Аби вижити в тому „кип'ячому казані", людина підпілля мусіла мати і очі і вуха, та й завжди бути чуйною: для легковажних та нерозсудливих там місця не було.

Виконуючи щоденні обов'язки з рамени Організації, я постійно роздумував над тим, щоб поглибити свої знання. Це був час, коли наша українська Реферантура Освіти організувала різні фахові школи, щоб дати можливість сільській молоді, яка масово напливала до міста, набутти фахову освіту. Я особисто цікавився торгівлею і здобув уже добрі початкові навички у філії Повітового Союзу Кооператив в Буську, де працював кілька років. Аби лише зачепитись за шкільну лавку, я вписався на шестимісячний курс бухгалтерії в Торговельній Школі на вул. Курковій.

Перед нашими Різдвяними святами в 1942 р. брат Михайло запросив мене приїхати до нього в село Желехів Великий, де він служив в укр. поліції, і разом з ним провести свята. Я не сподівався бути запрошеним на свята до якоїсь родини у Львові і тому вирішив поїхати до брата. Однак, непередбачені події змусили мене на Свят-Вечір бути у Львові, виконуючи організаційні доручення. Мав наказ Проводу зустріти зв'язкових ОУН зі Східної України, відвести їх на підпільну квартиру. Щоб якось відзначити цей пам'ятний Вечір, я по обіді пішов на краківський Базар, купив дві

житні паляниці (коштували по п'ять злотих кожна), вдома мав ще трохи маргарини та мармоляди, зварив ерзац кави і, самотній, засів до „Святкового” столу. І почував себе дуже самотнім.

Другого дня, після того, як виконав наказ, на Різдво Христове, я вибрався на село до брата з надією, що може роздобуду для себе якихось харчів. Громадського публічного транспорту не було, і я мусів числити на свої власні ноги (пройшов біля 35 км.). Вже під вечір, фізично вичерпаний, я добився на станицю поліції. Черговий поліцист Юлько Жовнір-чук сказав мені, що брат у родини Лугових. Отже, шукаючи брата, я випадково також потрапив на обід. Для мене, зголоднілого й виснаженого в голодному місті, то не був звичайний обід, а королівська учта. В тому селі я дуже часто бував ще в підпіллі, а потім і в час нашої державности. І там всі знали мене, як Славка Весляра. Отож, коли я з'явився у тих господарів, вони були дуже раді мене вітати, а тим більше, як довідалися, що ми рідні брати. Лише одне їх непокоїло, як то воно так, що один Куп'як, а другий Весляр. Для гумору мій брат пояснив, що він від одного батька, а я від другого. Гості, які бавились вже кілька годин, завели голосну дискусію, до якої пробували втягнути й мене, але, побачивши мій „вовчий апетит”, чого я й не приховував, залишили мене в спокою, а я тим часом надолужував „втрачений” Свят-Вечір. До мене присів брат, щоб обмінятись думками та поділитися своїми переживаннями. Під час нашої розмови з братом, до нас присілась середнього віку жінка, з якою запізнав мене брат. Завдяки тій жінці моє економічне становище у Львові на деякий час покращалося. Хочу про неї дещо згадати. Її чоловіка заарештувало НКВД в 1940 р. і вона нічого не знала про його долю. Залишаючись з двома доньками, вона рішуче постановила, що її діти не будуть терпіти недостатків. А що була спритна та відважна, вона торгувала на чорному ринку, що на той час було дуже популярним. Два рази в тиждень вона їхала до Львова (35 км.) з харчами і в жидів вимінювала їх на вартісні речі, хоча знала, що за це німці її не помилювали б, якби спіймали. Зорієнтувавшись, мабуть, по моєму виношеному вбранні, що в мене не дуже то рожево з прибутками, вона почала цікавитись моїм життям у Львові. Що я роблю? Де живу? Коли вертаю до Львова? Під час розмови познайомила мене з своїми доньками. Старшій, Марійці, було 18 років, а молодшій, Надійці – 16.

Повернувшись на станицю поліції, ми ще довго розмовляли з братом і згадували радісні різдвяні епізоди з дитячих років у рідній хаті. Від брата я почув про незavidну долю Марії Н. та її дітей під час московської окупації.

Ранком брат повідомив мене, що Марія також вибирається до Львова і просила, щоб я на неї зачекав. Він радив заждати на неї, бо, як він говорив, з нею я скоріше дістануся до Львова. Незабаром прийшла Марія Н. з донькою Марійкою. І ми всі троє вибрались до автостради, що веде на Львів. У той час громадським транспортом були лише тягарові автомашини, які треба було зупиняти на автостradі піднесенням руки й за добрий хабар можна було сісти на машину. Вже на автостradі я переконався, що Марія справді добре обізнана з метою транспортації. Вона витягла з валізи пляшку горілки і, тримаючи відкрито в руці, вимахувала нею, щоб привабити шоферів спокую. Не минуло й п'ятнадцять хвилин, як ми вже сиділи на машині під целью, а німець тішився набутим „шнапсом”. В обід ми були у Львові. У Львові Марія просила мене ще на перекуску, але знаючи наперед, що вона не дозволить мені заплатити рахунок, я, з принципу, не пішов. Тоді вона хотіла передати мені дещо з харчів, чого я також не прийняв, і на тому ми розійшлися. По якомусь часі Марія з донькою стрінула мене біля школи і передала трохи грошей від брата, а що це була

п'ятниця, вона запропонувала піти до ресторану на вечерю, а опісля до театру. Я мав в кишені гроші і погодився на пропозицію. Відтоді, я часто одержував гроші „від брата". Пізніше я довідався, що брат передавав мені гроші дуже рідко. Марія давала мені свої гроші, щоб допомогти мені пережити критичний час у Львові. Бували й такі добрі люди!

З напливом сільської молоді до Львова поширила свою підпільну діяльність у місті й ОУН. З тих, які вже були в провінційній сітці ОУН, треба було творити нові ланки ОУН в місті та призначувати певні завдання. А тих, що ще не були охоплені мережею ОУН, вишукувати, аби також включалися в ряди визвольного руху. Це не було важким завданням, бо молодь, яка пережила душевний підйом у час державного відродження, сама шукала зв'язків з Організацією, щоб, як прийде слушний час, не бути лише пасивним спостерігачем подій, а активно включитись в ряди борців за права свого народу. І, як виявилось у пізніших роках, ця праця не пішла намарне. Адже, коли прийшов час відкритої боротьби з німецьким окупантом, багато молоді стало в перші ряди збройного спротиву – пішло в славу УПА. Я мав уже досвід у тій ділянці і з душею включився в організаційний рух, щоб полум'я боротьби нести в широкі маси молоді.

Свої організаційні справи в сітці ОУН я виконував без великих перешкод, але з наукою в школі було дещо трудніше. Щоб не гаяти часу в школі, я вибрав курс, призначений для тих, що вже мали практику в бухгалтерії. Думав, що моєї праці в Повітовому Союзі Кооператив, де я проходив тримісячну практику в кожному відділі – бухгалтерія, гуртівня, збіжевий магазин та роздрібна продаж товарів, буде для навчання достатньою. Але, виявилось, що цього замало. Щоб перебороти труднощі та опанувати матеріал я попросив дівчину із сусіднього села Олю Т. , яка була в тій школі на однорічному курсі вищого ступеня, щоб вона допомогла мені ті труднощі перебороти. В половині курсу я вже почував себе на рівні з середніми учнями і змагався далі, щоб при кінці року одержати свідоцтво з добрими оцінками.

Закінчивши весною шестимісячний курс бухгалтерії в торговельній школі з добрими оцінками, я вирішив триматись ще один рік шкільної лавки, аби здобути середню торговельну освіту. І вже в липні записався на однорічний торговельний курс „Вищого ступеня" в торговельній школі на вул. Курковій. І з початком шкільного року почав свою науку. Цей однорічний курс був поділений на три відділи – банковий, бухгалтерський і загально-торговельний. Я вибрав загально-торговельний курс. На тому курсі викладали такі предмети, як німецька мова, бухгалтерія, торговельне право, товарознавство, організація торгівлі, рекляма, листування, машинописання, стенографія та християнська етика. Викладачі-професори часто мінялися. Лише кілька з них можу назвати, бо вони перебували з нами цілий час. Це – інженер Савойка, викладав товарознавство, професор Павлюк, нім. мову, професор Добрянський, книговедення, пан Лотоцький, листування, о. Харина, християнську етику. У класі було 33 учні – одинадцять дівчат і 22 хлопці. Переважно це вже були дорослі учні і до науки ставились досить серйозно. Для мене початки були трудними, а особливо в нім. мові, бо виклади були лише в нім. мові, а я цієї мови не знав. Перших кілька місяців я мусів добре попрацювати, щоб не лишатися позаду. У другому півріччі я почував себе вже на рівні з іншими учнями.

По кількох тижнях навчання в школі я мусів змінити своє помешкання на вул. Бема. Це сталося з двох причин. По-перше, протягом року багато людей з організації були в мене вдома або знали мою адресу. Декотрі з тих людей потрапили вже до рук гестапо і

під час нелюдських тортур могли назвати мою адресу і розповісти про мою участь в підпільному русі. По-друге, у будинку, де я мешкав, поселився ще один чоловік. За національністю він був поляк, який ніби приїхав з Познані на студії. Мій інстинкт підказував мені, що він не студент. Я вважав, що він або член польського підпілля, яке в той час розробляло свою підпільну сітку, або нім. агент. З допомогою наших людей було встановлено, що він був працівником КріПо (Кримінальна Поліція) на вул. Смольки.

Тимчасово я перейшов жити до мого шкільного товариша Дозя Гуменного, який жив на вул. Пулавського у восьмому номері. Він жив на квартирі у пані Марії Кравець. Її чоловіка розстріляли німці, а вона, щоб вижити з малим сином Богданом, мусіла працювати сторожем у тій кам'яниці, а також випікала булочки і носила на „Кракідани" продавати. Окрім Дозя, у неї ще мешкала Дозя Гуменна, Дозева кузинка. Вона ходила до хемічної школи. За помешкання та їжу вони платили харчами, які привозили з села від батьків. Тоді це було зазвичай, що сільська молодь, яка навчалася у Львові в школах, за помешкання платила харчами, бо харчові приділи на кратки по містах були такі мінімальні, що жити з них було неможливо.

Такий ненормальний стан з харчами змушував людей постійно подорожувати, а через те, що пасажирських поїздів ходило дуже мало, бо весь транспорт був привзначений для війська, то на станціях завжди товпилася маса людей. Для студентів були деякі полегшення, бо можна було купувати квитки без спеціального дозволу. Але з квитками також були труднощі, бо службовці, переважно поляки або фольксдойчі, робили різні перешкоди українській молоді. Пригадую собі один випадок на станції Підзамче, який стався в половині грудня 1942 р. У п'ятницю, 18 грудня, день перед святом св. о. Миколая, багато студентів зібралось ввечері на станції, щоб купити квитки на поїзд, який мав їхати на Тернопіль. У гурті студентів був також і я, бо Дозьо Гуменний запросив мене до своїх батьків в село Красна на празник. Ми всі, хлопці і дівчата, поставали в чергу за квитками і, звичайно, як молодь, розмовляли з гумором про різні студентські пригоди. Наша мова не подобалась двом баншуцам-фольксдойчам, які служили на станції. Вони почали нас ображати, розмовляючи з касиркою по-польськи. Зміст розмови був такий. „Шкода, пані Ядзю, же пані бабця не жие, а то так само ходзіла би до школи, як те бики українські!" – говорили вони, вказуючи головою в наш бік. Потім один з них додав: „Я уважаю, же школа їм потшебна, бо як забйоров їх до Райху до доєня круф, то мушов умець запісаць веле каждая крова дає млека". Один з наших хлопців не міг стерпіти наруги й напівголосом сказав: „Того ти лядська мордо не діждешся!" Зачувши цей вислів, вони, набравши службової пози, вимагали сказати, хто це говорив. Не діставши відповіді, пристали до одного хлопця, вимагаючи від нього документи. Потім наказали йому іти з ними. Ми всі обступили того студента і поліцаїв, доказуючи їм, що він нічого не говорив. Десь взялися гестапівці, і наказали студентові йти з ними. В тім моменті, на щастя, приступив до гестапівців чоловік середнього віку, гарно вбраний, витягнув якийсь документ, показав гестапівцям і в німецькій мові пояснив їм, що він усе чув і ми нічого не винні. А замішання вчинили ці двоє шуцманів. Хто був цей чоловік, ми не довідались, і навіть не змогли йому подякувати. Після того епізоду ми купили квитки, втиснулись до переповненого вагону. І в досвіта приїхали до Зборова. На стацію по нас виїхала Дозева сестра, яку також звали Дозею.

Батьки Дозя, Гуменні, прийняли мене дуже гостинно. Після доброго сніданку (я не пригадую собі, щоб яєшниця ще колись мені так смакувала, як тоді у Красній у

Гуменних), ми з Дозем пішли до церкви на Службу Божу. Після Служби Божої почали сходитись до Гуменних гості на свято із сусідніх сіл, а також із Зборова. Було навіть кілька гарних молодих дівчат, між ними запам'яталась мені Мартуся, працівниця банку в Зборові. Для мене, звиклого до дуже бідного харчування у Львові, це дійсно було свято.

У неділю пополудні я попрощався з гостинною родиною Гуменних, і ми з Дозем, з повними харчовими клунками, поїхали до Львова з надією, що вернемось щасливо. Аби не зустрітись на станції Підзамче з тими двома поліцаями, з якими мали неприємності у п'ятницю, ми взяли квитки на головний двірць. Але, як говорить приповідка, „призначеного і конем не об'їдеш". В'їхавши на станцію головного двірця, ми побачили дуже багато не лише звичайної поліції, а також жандармів із широкими бляхами на грудях та гестапівців. Німці перевіряли документи та речі. Це був час, коли гестапо вийнятковно шаліло із-за вбивства високого гестапівського достойника, присланого з Берліну для ліквідації українського підпільного руху. Його вбив провідний член українського підпілля Дмитро Маївський – „Тарас" у помешканні на вул. Жулінського, 7. Аби якнайменше звертати на себе увагу Гестапо, я пожертвував своїм клунком з харчами, хоча це тяжко було зробити: залишив його у вагоні. І пішов прямо до виходу, де здав квиток контролерові, та й, не оглядаючись, попрямував до вихідних дверей. Але далеко не зайшов: Один жандарм рукою наказав мені стати в чергу на перевірку, де вже зібралося багато пасажирів. У минулому я вже не раз переходив таку перевірку, але ще ніколи не був у такому нервовому напруженні. На щастя, я був у черзі далеко від гестапівця. І коли підійшов до нього, мої нерви були вже спокійні. Гестапівець подивився на мій документ, на шкільну виказку, поставив кілька запитань і рукою вказав мені на вихідні двері. Не так легко обійшлося Дозеві. Його забрали до бічної кімнати на перевірку документів і клунка з харчами. І там тримали більше двох годин. І випустили додому без клунка з харчами.

У новому помешканні в пані Кравців на вул. Пулавського, куди перейшов жити восени 1942 р., я почував себе набагато краще. Я вже мав не тільки теплу кімнату, але й гарячу страву. Допомогали мені харчами члени районного проводу Організації з Буська – Гриць Макар, Осип Калій та Дозьо Маркевич. Вони домовилися із завідуючими молочарні, пекарні та закупу яєць, щоб тижнево прицілювали (без карток), певну кількість продуктів для людей у Львові. Майже кожного тижня вони передавали для нас водієм Повітового Союзу Кооператив, який їздив до Львова по товари для гуртівні, кілька кг. масла, кілька хлібів, кілька тузенів яєць. Все це він залишав у яринному склепі на вул. Казимирівській у пана Мокрика. Уже з крамниці я розвозив ті харчі для „Мікушки", „Рубана", „Тура" (Пізніший головний Командир УПА „Тарас Чупринка") та багатьох інших.

ПРИЛЮДНІ РОЗСТРІЛИ У ЛЬВОВІ

В зв'язку з арештами, які в той час переводило гестапо, дуже голосною була подія, що відбулася в другій половині листопада 1942 р. на вулиці Жулінського у сьомому номері у Львові. У тій кам'яниці жив якийсь час підпільник „Спартак" (Микола Гошовський). З огляду на конспірацію, він перейшов жити в інше помешкання. Про цю адресу, на Жулінського, гестапо довідалось від Ю. Кравчука і зробило в тій кам'яниці засідку на членів ОУН. Дмитро Маївський – „Тарас", член Бюра Проводу ОУН, приїхав з Києва до Львова, і не сподіваючись засідки, пішов на Жулінського.

Увійшовши ввечері у напівтемний коридор кам'яниці, Маївський несподівано побачив перед собою гестапівця з пістолем в руках, який наказав Маївському піднятися сходами на перший поверх до кімнати, в якій вже було кілька заарештованих підпільників під дбайливим доглядом двох, високої ранги, гестапівців. Маївський, скориставшись темрявою, видобув з-під пояса револьвер і при вході до кімнати вистрілив у гестапівця, що сидів за столом, а потім у того, що ішов за ним, а сам вискочив через вікно в город. Гестапівці, які були на постах недалеко кам'яниці, коли почули постріли і побачили чоловіка, що втікає, почали стріляти за ним, але без успіху. Маївському вдалось вирватись з кільця гестапо, хоча й з подіравленим німецькими кулями животом.

Від куль Маївського загинув високий гестапівський чин з Берліну, а один був тяжко поранений. Убивство берлінського гестапівця викликало шалену лютю серед німецьких окупантів, особливо серед гестапівців. У зв'язку з цим німецький режим застосовує спосіб масової відповідальності – „сто – за одного”. Берлінська Централь Гестапо наказує львівській команді негайно цей закон перевести в життя. І вже 27-го листопада гестапо почало виконувати наказ.

До цього часу всіх в'язнів львівської в'язниці, яких засуджували до страти, гестапівці возили на Янівський пісок – і там розстрілювали. Після подій на Жулінського із сотні закладників, заарештованих до страти, гестапо вибрало одинадцять, привезли їх на Стрілецьку Площу – і там прилюдно розстріляли. Аби надати тій події широкого розголосу і нагнати ще більшого жаху на населення, гестапо зігнало тисячі людей на місце страти, щоб вони бачили, як німці вміють карати. Погнали на місце страти і мене: я ще й сьогодні бачу ту жахливу картину, що, немов мара, стоїть перед моїми очима. Щоб люди не залишали місця, де мала відбутися езекуція, гестапо заблюкувало вулиці Краківську, Краківську Площу, Жовківську та інші: там стояли жандарми з автоматами. Непроглядний натовп народу оточував місце страти. Загони жандармерії зганяли все більше нових глядачів з близьких і далеких вулиць та міських площ. Люди надходили як духи, хитаючись від подуву якоїсь невидимої сили, неначе боялися своєї тіні. Від незнаного досі й нечуваного жаху, товпа стогнала. Нарешті жандарми із залізними бляхами на грудях розділюють товпу на дві частини і серединою, під охороною гестапівців з готовими до стрілу автоматами, пройшли із зв'язаними руками жертви німецького насильства. Обличчя у них були поорані терпінням, але ішли вони твердо і спокійно, мов степові орли з гордо піднятими головами, неначе поверталися з переможної битви. Несподівано тисячі уст зашепотіли молитву. Смертники, з'єднані духово молитвою з натовпом, ішли мов не на страту, а на суд, на якому не судженими, але суддями справедливості їм бути. Нарешті почалося: „в імені фюрера засуджується до страти”. Товпа затремтіла і побачила, як підводилися автомати, як із холодних цівок вилітали співучі птахи смерті, як востаннє прощаючись поглядами з натовпом, із спалених га-рячню вуст пролунали в простір слова

„СЛАВА УКРАЇНІ!”

На брук упало одинадцять невинних жертв. Для певності, старший офіцер, мабуть головний кат, із власної пістолі, стріляє кожній жертві в голову, аби, боронь Боже, хтось із них не встав. Вистрілявши всі набої, цей садист спокійно і холоднокровно виймає порожній магазин з пістолі, закладає новий і продовжує стріляти.

Під час антиукраїнської акції, яку повело гестапо на чолі з Шульце і Вірзінгом у Львові, було заарештовано багато активістів ОУН – Володимир Лобай, Володимир Тимчій, Петро Ковальський, Петро Башук, Іван Кашуба, Іван Шевчук, Ірина Луцишин зі Стоянова та багато інших. На допитах було закатовано провідного члена ОУН Івана Равлика, організатора української поліції за часів Уряду Стецька в 1941 р. Його дружину, сестру, тещу та ще трьох членів родини гестапо розстріляло ще перед його смертю. А батька і батька його дружини вивезли московські окупанти на Сибір в 1940 році.

4-го грудня був заарештований Крайовий Провідник і член Проводу ОУН Іван Климів „Легенда”. Його замордував кат Вірзінг. На допитах він відповідав одне: „Звуся Іван Климів – „Легенда”, член ОУН. Більше з вами говорити не буду”. Так і помер під час тортур.

В особі „Легенди” український рух втратив незломного революціонера-самостійника, Крайового Провідника, який у дуже невідрадних, тяжких умовах під час московської окупації Західних областей України в 1939-41 рр. зумів розбудувати мережу ОУН не лише на терені Західних областей, але також і частинно на Правобережній Україні. Це був Провідник високо моральний і мужній, ідейний надхненник, який виховав плеяду революціонерів, відданих до смерті ідеалам УССД. Він належав до породи людей, що своїм розумом, серцем і волею стояли високо над пересічними людьми.

На протязі нашої збройної боротьби в час Другої світової війни я бачив багато видатних провідників тієї боротьби, тепер уже історичних постатей. Але Іван Климів – „Легенда”, з яким я запізнався вперше 1940 р., залишиться в моїй пам'яті на все життя. І ніхто, і ніщо впродовж цілого півстоліття не могло ані затьмарити, ані викреслити з моєї свідомості і пам'яті, кинувши в забуття те, що бачив і пережив.

Вістка про смерть „Легенди” для нас, підпільників, які виконували його доручення-накази в підпіллі ще в часі московської окупації 1939-41 рр., була болючим ударом. А мене приголомшила. Пізнавши його в 1940 р. на відправі (наradі) районних, повітових провідників ОУН у час постійної небезпеки з боку агентури НКВД, я розумів тоді, яким повинен бути справжній провідник. Його високо моральне життя, безоглядне і безкомпромісне ставлення до наїзників та віра у власну силу стали для мене прикладом на ціле життя. Після кількох зустрічей з ним мені здавалося, що він ставився до мене з якоюсь особливою дбайливістю, бо знав, які труднощі я мусів поборювати на терені Повіту, щоби оживити мережу ОУН. Коли я лежав хворий на запалення легенів зимою 1941 р. після випадкової „купелі” в річці Буг, він, переходячи через мій терен на львів, відвідав мене хворого (тоді я його не пізнав, бо був у гарячці) і, вже за два дні після того, надіслав мені зі Львова ліки, які допомогли побороти хворобу.

Тоді, коли на терені Львівщини лютувало гестапо на чолі з Шульце і Вірзінгом, на терені Станиславівщини головним езекутором був шеф гестапо Ганс Крігер, а його заступником кат Калущини і Долинщини Вільке Астман. Вже на початку лютого 1942 р. Крігер без причини наказав заарештувати 15 мужчин, 8 дівчат і одну заміжну жінку з Коломиї. Серед заарештованих був адвокат Олекса Косак, перший обласний голова Станиславова під час українського Правління 1941 р., проф. Пригородський, о. Павло Витвицький та інші. 1 жовтня 1942 р. усіх тих в'язнів Крігер передав з Коломиї до гестапо в Чорткові, де їх розстріляли в листопаді того ж року.

Всіх разом тоді розстріляли 52 особи.

ПОДОРОЖ У МИНУЛЕ ЛЬВОВА

В другій половині червня ми приступили до наших іспитів. Тому, що я добре здав письмові іспити, мене звільнили від усних. Після іспитів я поїхав на село, щоб хоч трохи відпочити. Після непевного, нужденного міського життя, в постійному іапруженні і страху, відпочинок на селі був для мене Божим ілагословенням. Серед чудової липневої природи, в оточенні щирих і гостинних людей, мені пригадувались дитячі безжурні гоки в родинному гнізді під дбайливим доглядом батьків. На селі я не міг відмовити собі в розкоші поспати хоча кілька ночей ш свіжому сні в stodолі. Це розкіш, якої не можна замінити найбільш вигідним і люксовим ліжком в місті.

Час моїх вакацій проминув дуже скоро, але два тижні вільного безтурботного відпочинку залишились в моїй пам'яті на довгий час. За тих два літні тижні на селі я, неначе вперше в житті, звернув увагу на органічний зв'язок української душі з рідною землею, якою так дорожив наш нарід.

Повернувшись до Львова, я почав більше цікавитися минулим міста, в якому вже жив два роки. Але через щоденні клопоти, про історію Львова знав дуже мало. Я заходився вивчити минуле нашого міста та його ролі в житті Західної України.

Перед війною я часто бував у Львові – і місто не було для мене чужим. Ще дитиною мама брала мене з собою на прощу до Львова в день св. Юра, щоб на Святоюрській Горі випросити Бога благословення. Пізніше, вже юнаком, щоб заробити пару копійок, я займався маленьким „гешефтом“, про що вже була мова. Вже тоді я мріяв, щоб колись мати своє, хоча й маленьке, але власне підприємство у Львові. Львів тоді був для мене мрією. Після пам'ятної дати 30-го червня 1941 р., радісного відновлення української держави, в мене знову загорілася іскра надії, що може, і для мене знайдеться місце у нашому Княжому Городі. Але й ця мрія була втоплена в крові українських патріотів німецькими загарбниками. Нещодавно опорожнені тюремні камери, залишені московсько-большевицькими окупантами в 1941 р., знову заповнялися українськими патріотами та революціонерами. Для нас нічого не змінилося. Ті самі в'язничні мури, ті самі камери з ґратами на вікнах, хіба лише змінилася в'язнична сторожа. За моєї пам'яті це вже була третя зміна тюремних наглядачів.

За історичними даними, Львів був оснований українським королем Данилом і названий на честь його сина Лева у 1247-53 рр. Оснований на українській етнічній території, Львів, хоча й був поневолений, ніколи не переставав бути українським, навіть тоді, коли різні окупанти міняли його оригінальну історичну назву на Леополіс, Леопольд, Львів, Лемберг чи Львов. Протягом століть Львів був центром боротьби за українське церковно-релігійне, політичне, культурне і господарське життя. Не раз він падав від ударів поневолювачів, але піднімався знову і ставав до бою за духовість української людини. Цю боротьбу наш Львів по-геройськи продовжує і по сьогодні.

Першим місцем екскурсії в минуле Львова я вибрав Собор св. Юра з митропличою палатою на Святоюрській Горі, що своїм домінуючим над містом положенням нагадував середньовічний замок-твердиню. Щоб вивчити історію катебри св. Юра, я пішов до бібліотеки в Духовній Семінарії і випозичив потрібні книжки (арх. Вол. Січинського) про архітектурні споруди княжої і післякняжої доби такі, як: катебра св. Юра, княжа церква св. Миколая на вул. Жовківській, церква Успення Богородиці на вул. Руській з чудовою вежою-дзвіницею (66 метрів висоти). На цій вежі пишався найбільший в Галичині дзвін „КИРИЛО“, вилитий ще львівськими братчиками у 1571

р. Мені це було дуже цікаво і корисно, бо я вивчав не лише старовинні будови, але також і високу культуру нашого народу того часу.

Отже, Собор св. Юра був побудований ще за княжих часів у 14 ст. У 15 віці був перебудований на тому самому місці. Катедро, яку ми бачимо й сьогодні, була побудована в середині 18 ст. Будівництво було фінансоване львівським митрополитом Атанасієм Шептицьким (1728-1747). Другим фундатором був єпископ, а опісля – митрополит Лев Шептицький (1749-1779). Катедро пишається ще й тим, що там знаходиться найстарший дзвін – св. Юр, на якому написано „1341 р.“ Відлито дзвін у Львові українськими майстрами ще за княжих часів. Для українського народу митрополита катедро св. Юра – це не тільки кам'яна споруда для почитання Бога, але це й твердиня української духовости, віковий, незламний бастіон українства.

Чим глибше я пізнавав минуле українського Львова, тим більше опановувала мене гордість за його мужність, жертвенність, посвяту та динамічну творчість протягом усієї його історії. Відірваний століттями від національного пня – наддніпрянської України, наш Львів став символом незламності західного українського духу, що навіть у найгірших політичних умовах чинив спротив поневолювачам.

За душу українського Львова точилася від віків завзята боротьба. По одному боці стояв ворог, який намагався за всяку ціну стерти цілковито український дух зі Львова, а по другому боці – український нарід, правний власник Княжого Города. Як в минулому, так і тепер Львів був центром і вогнищем, рушієм українського революційного руху в боротьбі за політично-національну волю української нації проти німецьких загарбників. Не змогли зупинити духового розвитку українського Львова навіть німецькі „культуртрегери“.

З нагоди сотих роковин народження Миколи Лисенка Інститут Народної Творчости у Львові влаштував літом 1942 р. Крайовий Конкурс Хорів. До конкурсу були допущені всі хори Галичини. Всіх разом було 450 хорів. З кожної округи виділялося по два найкращих хори. На фестиваль української пісні приїхало до Львова 1200 співаків. Цілий день у суботу перед конкурсом приїжджали вони на Головний двірець і Підзамче, одягнеш в народні строї, і, мов повинь, заливали вулиці міста. Люди з захопленням зустрічали тих, що прийшли віддати шану Миколі Лисенкові. Між тими всіми, котрі приїхали вшанувати композитора, найбільш вирізнялися красою народних строїв наші гуцули. Перший виступ вони мали в Оперному Театрі, під диригуванням о. С. Сапруна. Щоб дати можливість громадянам міста побачити цей тріумф української пісні, концерт повторився ще й у Стрийському Парку.

У неділю погода була чудовою. Над Львовом висіла непорочна блакить неба. Проміння сонця золотило бані церков. Здавалося, що сам Бог наказав природі вітати гостей.

До Стрийського Парку, де мав відбуватися концерт, ще далеко перед виступом хорів сходився народ, підшукуючи собі вигідні місця. Між присутніми було багато чужинців, яких тоді у Львові жило дуже багато. То були переважно військові різних національностей. Десь біля 3-ої години почалися виступи поодиноких хорів – найкращих з краших. Кожний у своїх регіональних строях. Після кожної пісні буря оплесків! Та кульмінаційним був виступ усіх хорів. Разом співало 1200 осіб під диригуванням о. С. Сапруна. Вони виконали три пісні. Останньою, пригадую собі, була „Час додому, час“. Не легко описати той спонтанний вибух оплесків, якими присутні вітали хористів після кожної пісні. Аж дивно було дивитися на жорстоких представників „герренфольксу“, що так серцями сприймали українську музику і

пісню.

Український Львів переживав піднесення. Від радості у багатьох людей на очах були сльози. То був усенародний тріумф високої мистецької української культури.

Уже літом 1841 р. почав діяти у Львові під мистецьким керівником Вол. Блавацького „Оперний Львівський Театр”. Дні вистав були поділені на „тільки для німців” і „для українців”. І тут знову майстри сцени в своїй творчій праці сягнули високого мистецького рівня. Згадаю деякі вистави, що були поставлені на тодішній сцені – „Кармен”, „Мадам Батерфлай”, „Циганський Барон”, „Аїда”; а з українських: – „Тріумф Прокурора Дальського”, „Маруся Богуславка”, „Камінний Господар”, „На полі Крови” та багато інших. Та найбільшим досягненням критики вважали Шекспірового „Гамлета”. То була остання вистава, яку я бачив восени 1943 р. у Львові.

ТВОРЕННЯ ДИВІЗІЇ „ГАЛИЧИНА”

Новий, 1943 рік український нарід зустрічав без особливого ентузіазму. Він був свідком масових прилюдних мор дів у минулому році і не сподівався великих змін на краще й в 1943р.

Зимою 1943 р. фортуна не посміхається німецькій армії на східньому фронті. Червона армія в „союзі” з російською зимою не лише затримала похід німецьких дивізій на схід, але й перейшла в атаку, завдаючи німцям великої шкоди. Німецький вояк, який ще літом 1941 р. ішов у бій з гордо піднесеною головою, певний світлої перемоги, зустрів рішучий опір червоноармійця. Не була ласкавою для німецького вояка також і російська зима, яка пожерла велику кількість німців. Між пораненими, яких привозили зимою зі східнього фронту до львівських шпиталів, було багато таких, що мали відморожені руки, ноги чи обличчя. У розмовах з нашими медсестрами, які працювали по шпиталях, декотрі з тих поранених відкрито розповідали про жахливі умови, в яких вони мусіли боронитися від атаків червоноармійців, і від. лютих морозів та заметілей. Через ті нестерпні умовини на східньому фронті попала в оточення під Сталінградом шоста німецька армія і скапітулю-вала разом з генералом Павлюсом, що було предвісником катастрофи німецьких армій на всіх фронтах.

Великі втрати бойової сили на фронтах змушують німців поступитись у своїх расових принципах і шукати гарматне м'ясо між поневоленими народами. Це було причиною того, що німці дозволили українцям створити свою дивізію. У цій справі губернатор Вехтер звернувся до провідників Українського Центрального Комітету у Львові з пропозицією організувати військо...

Передбачуючи грядущий упадок Німеччини, український нарід уважав за потрібне творити свої військові формації з розрахунком, що після капітуляції Німеччини може дійти до розриву аліантів з Росією і на теренах Російської імперії постануть такі умовини, що поневолені народи зможуть стати до боротьби за свою незалежність. Українські провідники були свідомі того, що без власних збройних сил поневолена нація не зуміє використати жодних сприятливих умов, хоча б вони самі пхались їм в обійми. Але творення дивізії в час найбільшого німецького терору викликало в народі гострі дискусії „за і проти”. Нарід бачив на практиці, що німці ані на йоту не змінили свого брутального ставлення до українського населення. Гестапо проводило прилюдні екезекуції на велелюдних площах у містах і селах, тюрми заповняли новими жертвами, транспорти з робітниками не переставали відходити на примусові роботи до

Німеччини. Окрім тих щоденних турбот, дуже болючим було також те, що німці навіть не дозволили, щоб дивізія мала загальноукраїнський характер, надаючи їй звужену назву „Галичина”. Не дозволяли носити тризуб як військову відзнаку, а замінили його галицьким левом. На додаток пропозиція Вехтера творити українську дивізію не передбачала ніякої політичної угоди з українцями: не з'явилося нової концепції німців щодо українців. Отже не було нічого дивного в тому, що український нарід вороже ставився до німецького режиму. І до творення дивізії поставився, якщо не вороже, то з великою обережністю. Натомість організатори дивізії твердо обстоювали думку, що творення дивізії є на часі, бо дасть змогу українській молоді перейти добрий модерний військовий вишкіл та дасть нам кваліфікованих старшин і при потребі стане ядром української армії.

Щоб облегшити набір бажаючих до дивізії, німці негайно після урочистого проголошення акту створення дивізії, 28 квітня 1943 р., повели масову акцію набору робітників до Райху на невідільничі роботи, не оминаючи навіть учнів старших класів. У перші дні травня в нашій Торговельній Школі відбувся медичний огляд студентів, що мали їхати на працю до Німеччини. Кожний студент проходив лікарську комісію і діставав заштрики проти різних недуг. Після кількох запитань студент одержав реєстраційну картку із зазначенням, на яку працю він може сподіватися. Мене „ушасливили” категорією сільсько-господарського робітника, себто наймита у „шваба”. Дирекція школи мала подбати, аби останні іспити відбулися в кінці травня, на місяць раніше, щоб звільнити студентів до виїзду на роботу.

Реєстрація студентів по школах для виїзду до Німеччини на примусові роботи принесла німцям бажані успіхи. Українська молодь, маючи вже вироблений свій політичний світогляд, знала, де її місце, але, щоб не потрапити до Німеччини на каторжні роботи, зголосилась до дивізії, хоча усім своїм єством ненавиділа німецьких окупантів. Зголосилися до дивізії також і деякі студенти, члени ОУН, з метою, щоб потрапити до старшинської школи, набутти добрий військовий вишкіл, а відтак, у відповідний час, перейти до УПА. З моєї класи також зголосилося кілька студентів – Михайло Пальцан (помер в Баффало в 1984 р.), Євген Масло з Олеська, два брати – Матвій і Михайло С. та інші. Мабуть через те, що велике число бажаючих зголосилося до дивізії, німці залишили студентів продовжувати навчання до кінця навчального року.

УПА

Тоді, коли серед української спільноти велись гострі дискусії „за” і „проти” створення дивізії, Провід революційної ОУН почав діяти згідно з вимогами стратегії, в якій проголошував безкомпромісову війну з окупантами і перейшов з вузько-підпільних акцій до поширеної на всіх теренах України збройної боротьби, залучаючи широкі маси українського народу.

У січні 1943 р. прибув до Львова з Білорусії член проводу ОУН Роман Шухевич. Він перебував один рік у Білорусії у Легіоні „Нахтігаль”, боровся проти большевицьких партизанів. Роман Шухевич набув там великого бойового досвіду ведення партизанської війни. Коли ж восени 1942 р. легіон відмовився підписати з німцями ще на один рік службу, німці його розформували. Рядових стрільців відпустили додому, а старшин під ескортою перевезли до Львова і всіх заарештували, за виїмком Р. Шухевича, який знав про заміри німців і вийшов непомітно без охорони з Головного

двірця у Львові. І в той спосіб оминув арешту. Він негайно перейшов у підпілля і перебрав Військову Референтуру при Проводі ОУН замість Дмитра Грицяя, який був заарештований гестапо і перебував у Львівській тюрмі на Лонцького.

Ставши військовим референтом, Р. Шухевич негайно реорганізував Крайовий Військовий Штаб при проводі ОУН на Головний Військовий Штаб (ГВШ) ОУН, за зразком найвищих державних військових штабів із своїми окремими відділами, такими, як відділ пропаганди, розвідки, мобілізаційний, господарчий, політично-виховний та інші. Одночасно організував два окремі Крайові військові штаби – Карпатський Крайовий Військовий Штаб у Галичині і Волинський Військовий Штаб для УПА „Північ”. Восени 1943 р. Р. Шухевич стає головним командиром всієї УПА під псевдо „Тарас Чупринка”. Після переведення змін в структурі військової референтури до УПА почали приймати також людей, які не були членами ОУН.

Це був критичний час, коли нарід, шукаючи захисту перед ворожим насильством, радо об'єднується навколо збройних відділів УПА, в якій вбачає тимчасову охорону не тільки від німецького насильства, але ще більше від різних московських і польських банд, що ночами тероризували українське населення. Здаючи собі справу, що без своєї збройної сили не зможе оборонити себе від постійного терору, здирства та грабунків, нарід віддає всі свої сили, щоб допомогти рідній Армії. І саме ця жервенна посвята та геройська відданість широких українських мас були тим невичерпним джерелом сили для борців з УПА, що йшли в нерівний бій з ворогом і в тій боротьбі вистояли більше, як десять років. Цей епохальний внесок народу в боротьбу та вияв незламної мужности нації можна сміло назвати історичним феноменом. Не дивлячись на те, що готували йому окупанти, український нарід виявив сильний потяг жити вільним життям і бути господарем на своїй землі, а не лише будівельним матеріалом для різного роду зайд.

Революційна ОУН, як керівний чинник визвольної боротьби українського народу, мусіла подбати, щоб ці військові відділи забезпечити необхідними засобами, – умундування, зброя, харчі, медикаменти та інше. І народ всю свою увагу зосередив на потребах війська. По селах було організовано різні підприємства, гарбарні, сушарні овочів, м'ясарні, пекарні, вуджарні, майстерні для шиття мундирів, черевиків, виробу мила, м'ясних консервів та інше. Все те вироблялось кустарним способом. По селах і лісах було побудовано бункери для магазинування харчів, зброї, санітарні бункери для поранених та хворих бійців. По селах організовувалися санітарні курси медсестер, на які зголосилося багато сільських дівчат. Санітарні курси провадили студенти медицини, що на короткий час переривали свої студії. В деяких околицях такі курси провадили й лікарі. З призначення треба відзначити, що з почуттям обов'язку супроти свого народу в ряди УПА зголосились також і наші відомі лікарі – Юрій Липа, д-р Я. Олесницький, д-р Тарнавська та інші.

В повіті Кам'янка Струмилова були масиви лісів, в яких знаходились менші і більші польські оселі – Адами, Сльонзаки, Вархоли, Мазярня та інші. Під час польсько-німецької війни в тих лісах зібралось кілька полків польського війська, яке з упадком Польщі в 1939 р. всю зброю, включно з мінометами та гранатометами, заховало в оселях для поляків. З часом, центральні підпільні польські організації висилають своїх людей в ті ліси до поляків, щоб на місцях творили бойові групи і тим засвідчили польську присутність на українських теренах. Озброївшись до зубів залишеною зброєю, польські банди безкарно тероризували довколишні українські села. І саме ці польські, а з ними і большевицькі банди відповідальні за кількості невинні українські

жертви на тому терені, про які пишуть й московські документи.

Читаючи мемуарні твори деяких польських авторів про останню війну, часто зустрічаємо гостру критику і обвинувачення на адресу українців, ніби ми винищували поляків на Західньо-Українських Землях. В ім'я історичної правди треба згадати, коли й хто перший розпочав кровопролиття серед мирного населення. Уже в 1942 р. польське підпілля усіх мастей застосовувало ту саму жорстоку тактику, яку переводили польські державні чинники ще в 1938 р., вирізуючи українське населення та випалюючи українські села на Холмщині, Підляшші та Грубешівщині, про що вже була згадка.

Замість того, щоб з'єднатися з українським народом у боротьбі проти спільного ворога, польські шовіністи з допомогою своєї підпільної літератури, основним змістом якої була протиукраїнська вулична лайка, погрози та наклепи, прищеплювали своєму населенню почуття ненависти та бажання пімсти українському народу. Аби не допустити до самостійної України на її етнічних землях, поляки пішли на співпрацю зі своїм найбільшими ворогами, з Москвою і Берліном.

Аби покласти край тим терористичним бандам, військова референтура при Проводі ОУН, яку очолював Р. Чупринка, наказує формувати із Кушів Самооборони, які діяли майже в кожному селі, більші збройні відділи для захисту українського населення від ворожого терору. Уже восени 1943 р. на всіх теренах Галичини діяли бойові відділи УНС-УПА. Відтоді почалася відплатна війна проти всіх ворогів українського народу в Галичині, Волині і Поліссі. Першу сотню УПА на терені повіту Кам'янка Струмилова організував сотенний „Орел”. (Володимир Олійник з присілка Гануська на Радехівщині). Маючи добрий військовий вишкіл, він у короткому часі вишколив сотню УПА до повної бойової готовості. Одразу ж після ґрунтового вишколу бійців сотенний „Орел” приступив до очищення лісів повіту від терористичних банд... Вже після кількох бойових сутичок з бандами виявилось, що банди не мали найменшої охоти вступати в бій з сильною бойовою одиницею, якою була сотня „Орла”, ці терористи перейшли під охорону командира червоних банд Кундіуса, що оперував на терені Гавареччини, Золочівщина.

Умови, в яких український нарід організував свої збройні відділи для боротьби з окупантами, в порівнянні з іншими європейськими рухами, були дуже несприятливі. Без допомоги постійно діючого запілля на території якоїсь союзної держави, український рух спротиву мусів спиратись виключно на моральну і матеріальну допомогу укр. народних мас. Сьогодні, коли ми маємо джерельні матеріали про діяльність підпільних рухів під час Другої світової війни в різних країнах, можемо сміливо твердити, що український спротив за останньої війни був самотнім збройним підпільним рухом поневоленого народу, що не діставав навіть мінімальної допомоги ззовні. Револуційний провід ОУН, який був ініціатором визвольного руху, не став іграшкою в руках зовнішніх сил, як наприклад польський чи югославський в руках Москви.

Європейські рухи спротиву – французький, польський чи югославський спиралися постійно на допомогу своїх політичних центрів, які перебували поза межами німецької окупації. Ці держави, що були жертвою німецького насильства, уже в перших днях могли починати боротьбу проти Німеччини, бо вуджарні, майстерні для шиття мундирів, черевиків, виробу мила, м'ясних консервів та інше. Все те вироблялось кустарним способом. По селах і лісах було побудовано бункери для магазинування харчів, зброї, санітарні бункери для поранених та хворих бійців. По селах

організовувалися санітарні курси медсестер, на які зголосилося багато сільських дівчат. Санітарні курси провадили студенти медицини, що на короткий час переривали свої студії. В деяких околицях такі курси провадили й лікарі. З призначення треба відзначити, що з почуттям обов'язку супроти свого народу в ряди УПА зголосились також і наші відомі лікарі – Юрій Липа, д-р Я. Олесницький, д-р Тарнавська та інші.

В повіті Кам'янка Струмилова були масиви лісів, в яких знаходились менші і більші польські оселі – Адами, Сльонзаки, Вархоли, Мазярня та інші. Під час польсько-німецької війни в тих лісах зібралось кілька полків польського війська, яке з упадком Польщі в 1939 р. всю зброю, включно з мінометами та гранатометами, заховало в оселях для поляків. З часом, центральні підпільні польські організації висилають своїх людей в ті ліси до поляків, щоб на місцях творили бойові групи і тим засвідчили польську присутність на українських теренах. Озброївшись до зубів залишеною зброєю, польські банди безкарно тероризували довколишні українські села. І саме ці польські, а з ними і большевицькі банди відповідальні за кількасот невинні українські жертви на тому терені, про які пишуть й московські документи.

Читаючи мемуарні твори деяких польських авторів про останню війну, часто зустрічаємо гостру критику і обвинувачення на адресу українців, ніби ми винищували поляків на Західньо-Українських Землях. В ім'я історичної правди треба згадати, коли й хто перший розпочав кровопролиття серед мирного населення. Уже в 1942 р. польське підпілля усіх мастей застосовувало ту саму жорстоку тактику, яку переводили польські державні чинники ще в 1938 р., вирізуючи українське населення та випалюючи українські села на Холмщині, Підляшші та Грубешівщині, про що вже була згадка.

Замість того, щоб з'єднатися з українським народом у боротьбі проти спільного ворога, польські шовіністи з допомогою своєї підпільної літератури, основним змістом якої була протиукраїнська вулична лайка, погрози та наклепи, прищеплювали своєму населенню почуття ненависти та бажанняпімсти українському народу. Аби не допустити до самостійної України на її етнічних землях, поляки пішли на співпрацю зі своїм найбільшими ворогами, з Москвою і Берліном.

Аби покласти край тим терористичним бандам, військова референтура при Проводі ОУН, яку очолював Р. Чупринка, наказує формувати із Кущів Самооборони, які діяли майже в кожному селі, більші збройні відділи для захисту українського населення від ворожого терору. Уже восени 1943 р. на всіх теренах Галичини діяли бойові відділи УНС-УПА. Відтоді почалася відплатна війна проти всіх ворогів українського народу в Галичині, Волині і Поліссі. Першу сотню УПА на терені повіту Кам'янка Струмилова зорганізував сотенний „Орел”. (Володимир Олійник з присілка Гануська на Радехівщині). Маючи добрий військовий вишкіл, він у короткому часі вишколив сотню УПА до повної бойової готовости. Одразу ж після ґрунтового вишколу бійців сотенний „Орел” приступив до очищення лісів повіту від терористичних банд... Вже після кількох бойових сутичок з бандами виявилось, що банди не мали найменшої охоти встрявати в бій з сильною бойовою одиницею, якою була сотня „Орла”, ці терористи перейшли під охорону командира червоних банд Кундіуса, що оперував на терені Гавареччини, Золочівщина.

Умови, в яких український нарід організував свої збройні відділи для боротьби з окупантами, в порівнянні з іншими європейськими рухами, були дуже несприятливі. Без допомоги постійно діючого запілля на території якоїсь союзної держави,

український рух спротиву мусів спиратись виключно на моральну і матеріальну допомогу укр. народних мас. Сьогодні, коли ми маємо джерельні матеріали про діяльність підпільних рухів під час Другої світової війни в різних країнах, можемо сміливо твердити, що український спротив за останньої війни був самотнім збройним підпільним рухом поневоленого народу, що не діставав навіть мінімальної допомоги ззовні. Революційний провід ОУН, який був ініціатором визвольного руху, не став іграшкою в руках зовнішніх сил, як наприклад польський чи югославський в руках Москви.

Європейські рухи спротиву – французький, польський чи югославський спирались постійно на допомогу своїх політичних центрів, які перебували поза межами німецької окупації. Ці держави, що були жертвою німецького насильства, уже в перших днях могли починати боротьбу проти Німеччини, бо кожна з них у час капітуляції мала свою власну, добре зорганізовану й модерну армію, могла безпосередньо після програної на фронтах переходити до партизанської збройної боротьби, що продовжувала бої у нових формах. Вони мали в своєму розпорядженні попередньо вишколені кадри військови-ків-бійців, підстарший і старшин, членів генеральних штабів, включно з головним командуванням. Вони також мали заховані запаси зброї, амуніції, військові строї, медикаменти та інше. Окрім того, ці підпільні рухи розраховували на постійну допомогу альянтів – Америки, Англії чи Москви. З парашутними десантами вони одержували зброю, амуніцію, медикаменти, гроші, а найважливіше – добре витренованих командирів на місце загиблих в бою.

В польській книжці „Польське сіли збройне в другій світовій війні”, виданій історичним інститутом ім. ген. Сікорського в Лондоні в 1950 р., є подано бюджет, призначений для польського підпілля в краю – 10.000.000 дол. Для цікавості подаю цифри.

На утримання кадрів і теренових організацій – 1.240.000 дол. Акція „Звйонзку одвету” і „Н” – 1.440.000 дол. Зброя, амуніція, військові матеріали – 5.190.000 дол. Диверсійна польська група „Вахляж” в Україні – 1.500.000 дол. Резерва – 630.000 дол. Разом – 10.000.000 дол.

Коли ми візьмемо під увагу, що під час організацій наших збройних відділів ми, як поневолена нація, не мали ні решток вчорашньої армії, ні вишколених військових старшин, ні захованих військових арсеналів зі зброєю (усе це треба було організувати), то зрозуміємо, які великі труднощі мусів побороти укр. нарід, щоб за короткий час тих людей вишколити, озброїти і післати на боротьбу з ворогом. Над опанованими укр. повстанцями теренами не кружляли союзні літаки, щоб скидати боєприпаси чи ліки. За весь час боротьби укр. нарід ні від кого не одержав ні одного набоя, ні одного літра йоду. Він мусів все це добувати у ворога і платити за все власною кров'ю.

Перший збройний протинімецький наступ УНС-си (Українська Національна Самооборона) відбувся 18 серпня 1943 р. на концтабір в каменоломні біля Скольного. У цій акції було знищено всю таборову охорону, а в'язнів звільнено. Відтоді почалися ще раз частіші сутички з німцями. Це змусило німців зробити збройний напад на вишкільний табір УНС-си, що знаходився в горах між селами Суходіл і Липовиця. Кількаденні бої закінчилися повним розгромом німців 30 вересня 1943 р. У той час, повертаючись вузькорейковою залізничкою з гір, німецький відділ попав на засідку відділів УНС-и і був цілковито знищений. Заатаковані німці залишили того дня на полі бою понад 200 вбитих. Після того німці ще кілька разів пробували великими силами, з допомогою танків та літаків, знищити збройні відділи УНС-и, але без успіху.

Територія рідних Карпат залишилась важливою базою українських збройних відділів не тільки за німецької окупації, але й під московсько-большевиць-ким режимом.

Протиукраїнська атмосфера набрала гострих форм після того, коли ген. Вл. Сікорський підписав договір зі Сталіном 4 березня 1942 р., про організацію польської армії ген. Андерсом на терені Сибіру з поляків, що Сталін забрав у полон в 1939 р. і 14.000 з них розстріляв біля Катині. Польські провідники потішали своє суспільство ілюзіями, що понад усякий сумнів, аліанти відбудують Польщу в старих східних кордонах, що росіяни прийдуть лише до Збруча. У своїй наївності поляки вірили, що Москва знову поділиться з ними українськими землями, як поділилася в Ризі у 1921 р.

Аби узаконити пограбування українських земель, головна команда А.К. (Армія Крайова) у Варшаві висилає на ЗУЗ свої терористичні групи, щоб засвідчити свою присутність на тих землях. Крім А.К. на наших землях діяли ще й інші польські терористичні боївки – „Народове Сіли Збройне“, „Звйонзек Стшелецькі“ та інші. Уважаючи себе союзниками західніх аліантів, які під час капітуляції Німеччини мають вирішувати долю Європи, поляки мріяли, що з допомогою аліантів зможуть знову окупувати українські землі.

Уже в початках 1942 р. жертвами польського насильства стали українські інтелігенти та провідний актив Холмщини і Грубешівщини. Подаю деякі прізвища помордаваних осіб: – о. Степан Малеша в Дратові, замордований в серпні 1942 р., Ольга Малеша замордована в той сам час, д-р Микола Струтинський, до 1939 року жив у Буську, замордований 19. 8. 1943 р. в Грубешові, Полк. Яків Войнаровський, замордований в Грубешові 1. 3. 1943 р., сенатор Іван Пастернак, замордований в Білій Підляській 20. 5. 1943 р. У списку за 1942-43 рр. понад 2.000 замордаваних поляками осіб. Серед них 394 визначних провідників українського народу. З часом польські шовіністи почали палити цілі села і хутори та вирізувати до ноги все населення разом з жінками і дітьми. Від травня 43 р. до травня 1944 р. вони знищили на Холмщині 52 українські села (Микола Лебедь, УПА, Видавництво Пресового Бюра УГВР 1946 р. ст. 78).

Після масової масакри на Холмщині і Грубешівщині, поляки переносять свої терористичні акції також на всі західньо-українські землі, а головнo в міста. Перші терористичні акції польське підпілля перевело на терені самого Львова в 1943 р. Жертвою їхнього терору були: працівник Українського Центрального Комітету у Львові mgr. Борис Капустій, урядовець міської управи mgr. Мирон Богун, купець Юліян Ломага. Літом того ж року жертвою польського терору став декан Медичного інституту проф. д-р А. Ластовський та багато інших.

Щоб оминути ще й третього фронту з поляками, Провід ОУН-УПА домагався порозуміння з польськими провідниками і вимагав, щоб вони перестали тероризувати українське населення, бо це призведе до обопільного кровопролиття. Але – це був даремний труд. Живучи ілюзіями про прилучення ЗУЗ до Польщі після програної німцями війни, розбещена польська верхівка не могла ніяк погодитись з існуванням української вільної держави. Аби не допустити кровопролиття, Провід ОУН видає листівку до поляків в польській мові в липні 1943 р. такого змісту:

„Український нарід був завжди переконаний в тому, що передумовою тривалого і незалежного державного існування обох народів – українського і польського – є двостороннє порозуміння на плятформі взаємної пошани... Дивним і незрозумілим є факт, що сьогодні, коли польський нарід стогне в ярмі німецького наїзника і коли також Росія плянує нову окупацію Польщі, польські імперіялістичні проводирі оголошують безпощадну боротьбу українському народові, відмовляючи йому в праві

на власне державне існування... Спільна доля, яка лучить нас сьогодні, і наша спільна боротьба проти загарбників з Берліну і Москви за власні держави, вимагають порозуміння обох народів. Український нарід завжди готовий до такого порозуміння. Ми не маємо ворожих намірів супроти польського народу і не хочемо ні однієї п'яді польської землі.. Поляки! Пам'ятайте, що ви живете серед української більшості, і тому всяка спроба боротьби проти українського народу буде безуспішна. Український нарід з усією рішучістю буде боронити своє право на самовизначення і власну державу. За спільний фронт боротьби всіх поневолених народів! Хай живуть вільні національні держави українського і польського народів на їх етнічних землях!" (М. Лебідь, УПА, Видавництво Пресового Бюро УГВР 1946 р. ст. 75).

З вище поданого видно, що Провід ОУН, речник визвольного руху, прагнув у той час порозуміння з поляками в спільній боротьбі проти ворогів... Але поляки пропозицію про співпрацю категорично відкинули. Вони, немов пляном, поділили між собою протиукраїнські функції. Одні, як фольксдойчі, цей найгірший елемент польської вулиці із Шлеська, Познання чи Львова, відверто прислужувалися німцям у ролі перекладачів у політичних відділах СД, Гестапо, Кріпо і вели відверту протиукраїнську роботу, як донощики та нацьковували на українців німців. Другі, в своїх підпільних організаціях, хоч і роз'єднаних, тероризували українців. Потворили свої „пляцуфкі" на ЗУЗ, вони радо прислужувалися червоним бандам і допомагали у винищуванні провідного активу українських самостійників. Для підтвердження вище сказаного наведу приклад польсько-большевицької співпраці в моїх околицях.

Уже від 1942 р. на території Золочівщини, в околицях Гути-Пеняцької та Підгірців, де жило багато поляків, почала діяти невеличка большевицька банда під командою старшини Червоної Армії П. К. Кундіуса. З часом до його групи радо голосяться поляки з близьких і дальших околиць і разом починають тероризувати довколишні українські села. Часто ті банди нападали на села, рабували, що попало під руки, гвалтували жінок, вбивали свідомих селян. їхня тактика полягала в тому, щоб провадити провокативні виступи проти німців і в той спосіб викликати репресії супроти українського населення. Місцеве українське населення потерпало від банд, а від німців, за нібито підтримку банд. Ось, як згадує про цю польсько-большевицьку співпрацю кандидат історичних наук В. Клоков: „особливо діяв у Львівській області Золочівський партизанський загін, що мав зв'язок з „Народною Гвардією". В складі цього загону було 90 відсотків поляків" (Всеволод Клоков. „Дружба народів ССРСР з польським народом". „Вітчизна" ч. 4. Київ, 1954 р.).

Про великі людські втрати на терені Золочівщини від банд горлоріза П. К. Кундіуса можемо довідатись з большевицьких джерел. Там написано: „3 листопада 1941 р. до 22-го липня 1944 року партизанський загін (Кундіуса) знищив понад 70 гітлерівських солдатів і офіцерів, понад 400 місцевих поліцаїв та інших запродавців Вітчизни" (Історія Міст і Сіл УРСР, Львівська Область, Київ, 1968 р. ст. 376).

Словами „місцевих поліцаїв та інших запродавців Вітчизни" Історія Міст і Сіл розуміє свідомих українських селян та інтелігентів, яких ці банди масово розстрілювали. Аби виправдати морд чотирьохсот українських патріотів бандою Кундіуса, „науковці" з Історії Міст і Сіл називають свої жертви „місцевими поліцаями і запродавцями Вітчизни".

Не добившись згоди від польських шовіністів про спільну боротьбу проти спільних ворогів – Німеччини і Росії, Провід ОУН-УПА дає наказ полякам виселитись з околиць, в яких діяла УПА. Коли поляки не бажали виселитися, їх змусили силою,

щоб не було постійних провокацій з їх боку. Отже, двостороннє пролиття крові не спричинили українці, які в 1943 р. почали протипольські акції, але польські шовіністи, що вже в 1942 р. вирізували українське населення на Холмщині, Підляшші та Грубешівщині.

Для підтвердження вище сказаного, варто навести кілька речень з одного польського автора.

„Представлена вище програма включення до Польщі терену Західньої України, про що знали українські націоналісти, була однією із засадничих причин організування погромів. Коли б не було в тому часі програми і дій АК, які змагали до поновного втілення тих земель (українських) до Польщі, сама пам'ять про народні утиски в міжвоєнному часі, навіть при зусиллях гітлерівської політики, не була б в силі викликати таку масову різню польської людности"... (Антоні Б. Щесняк і Віслав Шота, „Дрога до ніконд". Видавництво міністерства Оборони народowej, Варшава 1973, ст. 175).

„Терени Західньої України включено в структуру Делегату-ри Уряду (в краю) ЗВЗ (Звйонзек Валькі Збройней), і АК. Потрактовано їх, як інтегральна частина польської держави. Рівночасно в організаціях в характері політичнім, як і військовім на східніх землях (українських) не допущено жодних українських представників, помимо того, що українці становили тут більшість населення..." (тамже стор. 162).

Отже, нехай поляки мають відвагу признатися, що вина за кровопролиття – таки їхня і в майбутньому хай не посягають на чуже.

ЩЕ РАЗ У ПІДПІЛЛІ

Не зважаючи на велику працю в Організації, я вирішив за всяку ціну продовжувати науку і здобувати освіту. Під час вакацій я вніс подання на відділ агрономії у Львові. З початком шкільного 1943 р. почав ходити на виклади. Викладовою була німецька мова, але в кінці кожної лекції професор міг переказати зміст лекції українською або польською мовою. Через те, що українські студенти запротестували проти польської, професори-поляки викладали лекції лише по-німецьки. Для мене найтяжчим предметом була хемія, тому що я той предмет мало знав. Окрім того, професор Пляжек, поляк, викладав цей предмет (хемію) лише в німецькій мові без жодних пояснень і так скоро говорив, що його годі було зрозуміти навіть в мові польській.

Перші тижні я використовував кожну вільну хвилину для науки. Поступово зживався з атмосферою і оточенням, знайомився з іншими студентами, які радо мені допомагали в навчанні. Коли вже здавалось, що все було на добрій дорозі, раптом приходить кінець моїм мріям і моєму навчанню. Мене позбавлено не лише права студіювати, але й права жити вільним життям.

Гестапо постійно проводило арешти і до тюрми потрапляли також провідні члени ОУН. У Львівській тюрмі на Лонцького вже довгий час перебували Дмитро Грицай-Перебийніс, військовий референт при Проводі ОУН, і Ярослав Старух-Стяг з відділу пропаганди. Провід ОУН був певний, що гестапо, не отримавши від них потрібних зізнань, буде мучити їх, а потім розстріляє. І Отже, прийшов наказ-доручення від Проводу ОУН: „За всяку ціну вирвати з в'язниці Лонцького двох провідних членів ОУН – Ярослава Старуха і Дмитра Грицяя". Із референтури СБ Крайового Проводу призначено кількох членів, щоб виконати намічений плян. До цієї групи було призначено й мене.

У той час в тюрмі на Лонцького і в головній квартирі гестапо виконували допоміжну службу охорони в'язниці т. зв. „чорні", (носили чорні уніформи) Це була збиранина з різних національностей. Між „чорними" було кілька українців. І саме на них організація покладала великі надії. Через те, що ці люди не були членами ОУН, треба було зібрати про них докладні дані і перевірити їхні характеристики. Мені було доручено перевірити й приготувати до цієї ризиковної акції двох людей. З-поміж п'яти людей, з якими я вів розмови, аби хоча б поверховно щось знати про них, я вибрав двох, сподіваючись на їхню допомогу. Інших двох підготував член СБ „Скалюк". Під час підготовки тих людей ми мусіли бути дуже обережні, щоб самим не потрапити в пастку. Окрім чотирьох „чорних", був призначений ще один старшина, українець Мирон Граб, якого підготовляв хтось з проводу до тієї акції. Коли вже всі чотири „чорні" були як слід підготовані, визначили день акції. І лише в день акції „чорні" довідалися, хто належить до групи. В означений день старшина тих „чорних", Мирон Граб, вислав їх з фальшивим документом-наказом від „гестапо" – доставити в'язнів Дмитра Грицяя і Ярослава Старуха на допит до гестапо. „Чорні" з „Наказом" в руках вивели двох в'язнів за браму тюрми, де на них вже нетерпеливо чекала боївка СБ під проводом „Модеста" (Кость Цмоць).

Після вдалої акції всі „чорні" приїхали поодиночі на мою квартиру на вул. Пулавського, 8, переодягнулися в цивільне убрання, заздалегідь приготовлене для них і знова, поодиночі, вийшли в Стрийський парк (я мешкав за кілька кам'яниць від парку), де на них вже чекали зв'язкові, й негайно перепроводили їх на місця призначення. Один пішов в Тернопільщину до обласного провідника СБ „Максима", один до обласного провідника в Станіславівщину, а двоє залишилися на Львівщині під опікою обласного СБ „Фігурки". Старшину „Граба" перебрати інші люди і, де він пішов, не знаю.

Через деякий час після того визволення гестапо пригрозило батькам одного з „чорних", що якщо їх син не зголоситься до гестапо в призначений час, то вся родина буде розстріляна. Він, із страху за родину, ні з ким не порадившись, зголосився до гестапо і почав з ними співпрацювати. А тому, що він, окрім мене, більше нікого з організації у Львові не знав, він подав мою адресу (мого правдивого прізвища він не знав). Через це, я мав стати першою жертвою його доносу. Та знати своєї долі людина не може... Не вгадує... Про те того разу моя доля була до мене ласкавою.

У п'ятницю, 5-го листопада, не підозріваючи нічого небезпечного, я виїхав зі Львова в одній невідкладній організаційній справі на терен Золочівщини з дорученням до провідника обласного СБ „Максима". Поїздом мав доїхати до станції Красне, а відтак з допомогою теренових зв'язкових добиватися до „Максима".

Коли я вийшов з поїзду на станції Красне, побачив багато німецької жандармерії, гестапівців й шуцполіцаїв зі зброєю в руках. Одні поспішно спрямовували пасажирів на станцію, а другі обходили поїзд. Німці переводили облаву. Уже в приміщенні станції жандарм загнав мене до гурту молодих людей біля перегородки, яка відділяла нас від натовпу в почекальні. Опинившись у гурті молодих людей, я поволі почав підсуватись до перегородки з наміром якось вирватись з тієї загорода. Найбільше турбувала мене записка і особисті інформації-доручення, які я мав передати „Максимові". І саме тоді, коли я зосередив усю свою увагу на питання, як вийти з тієї халепи, сталось щось таке, чого я найменше в такій ситуації сподівався... Серед натовпу людей в почекальні я побачив дуже високу дівчину, яка міряла мене своїм зором і наближалася до перегородки, де я стояв, неначе хотіла мені щось важливе

сказати. Я знав, хто вона, хоча ніколи особисто з нею не розмовляв. І відчув, що вона порятує мене. Чекав на неї, неначе на дорогу мені людину. І підсвідомо простягнув до неї руки. Опинившись біля мене, вона кидається мені на шию і пристрасно цілує. Німець, який приглядався до цієї „любовної" сцени, наказав дівчині відійти від мене. Але тому, що вона працювала там на станції і знала багато німаків, а між ними й того, який наказував їй залишити мене, вона німецькою мовою почала пояснювати йому, що я її наречений, якого вона вже довго не бачила і просить, щоб він пустив мене до почекальні. Німець подивився на неї, зміряв мене очима – і наказав мені показати мій документ. Провіривши документ, яким він не дуже цікавився, пропустив мене до почекальні. Усе сталося так раптово і було для мене таким потрясаючим, що я від хвилювання не міг вимовити жодного слова. Дівчина взяла мене попід руку і ми, мов дійсно залюблена пара, вийшли на вулицю. Вже на вулиці вона зовсім спокійно сказала: „Дозвольте мені офіційно познайомитись з вами, я називаюся Софія М., а ви будете Дмитро Куп'як, чи не так?" „Так, – відповів я. – Я часто бачив вас на проході в Золочівській тюрмі в 1938-39 рр.". Тоді мені не снилося, що наше знайомство відбудеться в такій драматичній ситуації. При тому я висловив їй щиру подяку за те, що вона порятувала мене. За це я по сьогодні вдячний Софії М. Честь і слава таким дівчатам!

Із Красного з допомогою зв'язкових я вибрався в бік Скваряви, де мав перебувати „Максим". Уже пізно вночі добився до Скваряви, але Максима там вже не застав. І лише в неділю ранком я наздогнав його в околицях Олеська. Моя зустріч з „Максимом" була дуже приємною, бо я знав його вже довгий час. Виконуючи різні доручення Проводу ОУН на терені міста, я мав нагоду пізнати багато теренових провідників, які приїжджали до Львова в організаційних справах. То були „Митар", „Роберт", „Фігурка", „Степовий", та інші. Та найбільше я зжився з „Максимом", обласним провідником СБ на Тернопільщину.

Він був справжнім провідником-революціонером – енергійний, без тіні страху, завжди готовий до бою. Коли збиралися до Львова на відправу-нараду Обласні Провідники, він завжди залишався ще кілька днів у Львові, щоб, як він говорив, „набратися міської культури". Тоді ми з ним обов'язково відвідували Львівський театр, або театр малих форм в „Інституті Народної Творчости", „Веселий Львів", де з Міська Макольондри завжди можна було добре насміятись. З великим захопленням сприймав він драму „Тріумф Прокурора Дальського". Ця драма з підпільно-революційною закруткою, в якій дівчина Поліна, несвідомо, зраджує свого батька, котрий перебуває за кордоном, бо очолює підпільну боротьбу в краю проти московсько-большевицької окупації. Коли батько вертає нелегально в Україну, щоб підняти повстання, і відвідує свою доньку Поліну, вона з радості повідомляє свого приятеля і просить його зайти до неї, бо вона хоче поділитись з ним дуже радісною новиною. Цим її приятелем був ніхто інший, як прокурор ГПУ Дальський, про що вона не знала. Він довгий час перед нею вдавав з себе відданого українського патріота, щоб здобути її довір'я та дістати в руки її батька. Покликаний Поліною, він з'являється в її помешкані в уніформі комісара ГПУ з наганом в руці й відразу заарештовує її батька. Донька в розпачі виправдовується перед батьком, що вона невинна, а тим часом, тримаючи руки за спиною, непомітно витягає з шухляди пістоль і вбиває прокурора Дальського. Цю виставу „Максим" дуже цинив. На його думку, вона була дуже повчальною. Особливо для тих, що працюють у підпіллі і повинні дотримуватися повної конспірації в розмовах з незнайомими людьми.

Через непередбачені перешкоди, я був змушений відкласти свій поворот до Львова на понеділок і заночувати в Буську. За транспорт з Буська до Львова я не журився, тому що кожного понеділка від Повітового Союзу Кооператив виїжджало дві іашины. Для певности я попросив Дозя Маркевича, в якого алишився на ніч, довідатися у завідуючого Союзом, який іешкав неподалік, коли від'їжджає перша машина до Львова. Ювернувшись від Завідуючого, Дозьо сказав, що перша іашина від'їжджає о 9-ій годині ранку і щоб я вже перед 9-ою голосився до Союзу. Коли в понеділок рано, ще перед 9-тою од. я зголосився до Союзу, то мені сказали, що перша машина іїїхала до Львова о 8-ій, але щоб я тим не журився, бо в «динадцятій годині від'їжджає друга. І забере мене до Львова.

Я мав дві години вільного часу і вирішив відвідати декого людей в місті, щоб довідатися про настрої населення. З цією іетою зайшов до скіряного склепу, де працював Гриць Макар. Але я ще не встиг сісти, як до склепу вбіг працівник Союзу Лихайло Поцілуйко і повідомив мене, що прийшов якийсь юловік – каже, що він зі Львова. І питає за „Клеєм". З >бережности, щоб не потрапити на очі провокатора, я попросив Лихайла пройти з тим чоловіком повз вікно, аби я впевнився, що то не провокатор... Уже здалеку я пізнав того чоловіка. Він >ув із сітки СБ – „Шолом". Коли „Шолом" побачив мене в клепі, то надзвичайно зрадів. І розповів мені, що ще в суботу іїїхав з дорученням СБ відшукати мене та попередити про іастку гестапо у Львові. Гестапівці нетерпеливо чакають на моє ювернення до Львова. Він коротко розповів мені, що того амого дня, коли я виїхав зі Львова, гестапо прийшло мене заарештувати, але не застали вдома і залишились в хаті чекати /юго повороту... Ранком я був огірчений, що не міг поїхати іершим автом, а тепер був удячний Богові за Його ласку, що юрятував мене від рук ката Вірзінга. Того пам'ятного ранку і попрощався з навчанням і почав жити нелегально аж до закінчення німецької окупації в 1944 р. Кат Вірзінг немилосердно еоризував українців.

Іноді, роздумуючи над моїм життям, доходжу висновку, що я н загинув лише завдяки Богові: здається, Він постійно юдив мене за руку. І багато подій переконують мене в цьому. 'озлобім лише про один випадок...

Одного разу, весною, 1943 року, треба було негайно іередати доручення Проводу ОУН в Золочівську Округу. Це мав іиконати я. До Скваряви можна було дістатися зі Львова лише поїздом. На станції Підзамче я не зміг дістати квиток: поїзди були переповнені. Я вирішив їхати на дасі вагону. Вийшов на закрут дороги, де потяг уповільнює хід. Як тільки з'явився поїзд, я вчепився за задній вагон, видрапався на дах. І подякував Богові за вдачу. Але поїзд зупинився на станції Борщовичі, щоб набрати води. З вагону, на дасі якого я їхав, вийшли вартові – поїзд виявився військовим. Один солдат побачив мене – і наказав: „Злізай! Буду Стріляти!" Я показав їм свою студентську виказку. Сказав, що їду додому за харчами. Німці могли вбити мене. Але, угледівши українських поліцаїв, солдати покликали їх і наказали відвести в поліційний відділ. А там покарати за те, що заліз на дах вагону. Я не повірив своїм вухам. Дорогою поліцаї запитали мене, хто я і куди їхав. Я сказав їм, що мені конче треба бути на терені Золочівщини і попросив допомогти мені дістатися туди. Вони знайшли підводу – і я поїхав, проказуючи молитву-подяку Богові, що врятував мене від кулі, від кулаків німецьких поліцаїв та й допоміг виконати важливе завдання Проводу.

АРХІВИ ОУН

Після того щасливого ранку, коли „Шолом”, кур'єр ОУН зі Львова, повідомив мене в Буську, що гестапо чекає мене в кам'яниці на вул. Пулавського, де я жив, щоб схопити, я залишився в Буську, чекаючи дальших заряджень від Проводу. Я був свідомий того, що визволення наших двох провідних членів ОУН із гестапівської тюрми у Львові заперечувало усемогутність гестапо і гестапівців, знаючи вже про мою участь в акції визволення в'язнів, будуть намагатися, за всяку ціну, дістати мене в руки. І тому моє даліше перебування у Львові буде дуже ризикованим. Через кілька днів я одержав від „Мікушки” наказ залишитися на терені Бузеччини і підшукати відповідне місце, де можна було б працювати над упорядкуванням Крайового Архіву ОУН.

Я повинен нагадати, що в той час на терені Округи Кам'янка Струмилова ситуація була дуже напружена. Гестапо напало на слід осідку української військової Округи в селі Оглядіві і в зв'язку з тим провело масові арешти (біля 150 осіб). Тоді в руки гестапо попав також заступник командира Округи Степан Мудрик – „Мечник”. До складу Військової Округи в той час входили Іван Стеців – „Рій” старшина ДУН (Дружинники Українських Націоналістів), Степан Мудрик, Іван Мороз з Холоїва, Микола Кушинський з Полоничної, та Бойко, ім'я якого я не пам'ятаю. У Кам'янці Струмиловій німці заарештували усю українську поліцію. На допитах у гестапо був замордований сотник поліції Маланич, хоча він до підпільного руху не належав.

Перехід з напівпідпілля у підпілля не був для мене такою різкою зміною, як під час московсько-більшевицької окупації в 1940-41 рр. Тоді я не мав практичного досвіду роботи в підпіллі: мені було важко тоді пристосовуватись до незвичних умов. Тоді я не міг відкинути усі християнсько-моральні основи, на яких виховувався з дитинства, і погодитись з ворожою мені атеїстичною доктриною, тобто піти на співпрацю з ворогом проти свого народу, чи зректись навіть тих мінімальних, найелементарніших людських прав і стати до боротьби з окупантом. Але я зумів побороти сумніви і став до боротьби. Тепер, у 1943 р., у мене не було сумнівів. Я переходив у глибоке підпілля з набутим вже досвідом підпільника-бойовика, готовий віддати всі свої сили, щоб здобути належне місце під сонцем українському народові.

Незабаром мусів залишити Львів ще й Іван Ільяшевський – „Денис”, який також працював при Крайовому Проводі ОУН у Львові. І ми разом зайнялися впорядкуванням Архіву.

За порадою референта безпеки району О. Капія, знайшли відповідне тимчасове приміщення в селі Чучмани Гумніські. Переписування різних звітів було дуже складним, тому що більшість звітів писалися від руки і часто важко було прочитати не тільки поодинокі слова, але й цілі речення. Я мав однорічну практику машинописання в Торговельній Школі і писав на машинці, а Денис відчитував ті „гієрогліфи”. З часом підшукали дівчину, що вміла писати на машинці. І вона зайнялась переписуванням тих матеріалів. Ми були свідомі, що на тих теренах діяли різні ворожі нам сили і з огляду на це ми мусіли бути дуже обережними, щоб організаційні матеріали не попали у ворожі руки. За впорядкування архіву відповідав Денис, а за їх пересилку і безпеку відповідав я. Тому, що я добре знав Львів і околиці, я без труду виконував те завдання. З огляду на важливість документів, я мав для охорони ще чотирьох бойовиків, які постійно мене супроводжували. Двох я знав особисто вже довший час... Ярослав Іванів – „Пилип” походив із села Гумніська, а другий – Гриць Бербека – „Бурмило”, – ветеран Фінляндської війни. „Бурмило” загинув 9-го січня 1945 р. а „Пилип”, оточений енкаведистами, загинув в 1946 р. Зі Львова ми забирали матеріали для впорядкування,

а вже готові, у кількох копіях, відносили на місце збереження.

У той бурхливий час, окрім праці над архівами, я часто, в товаристві теренових провідників району чи повіту, відвідував села, щоб особисто побачити ту кольосальну працю, яку виконували члени ОУН в терені. Відвідуючи організаційні станиці по селах, я переживав душевне вдоволення, бо в авангарді тих жертвенних працівників часто бачив людей, яких сам особисто вербував до організації ще в 1940-41 рр. Тоді, коли ці люди складали присягу на вірність Батьківщині, можна було зауважити в очах декого з них непевність. Тепер, це вже були певні своїх обов'язків бойовики, з досвідом роботи в підпіллі, свідомі великої відповідальності за долю своєї батьківщині. Я був гордий за тих скромних сільських хлопців, які ставали двигунами народного зрушення. Вони вже були свідомі того, що як не ми, то хто? Я був гордий за них також тому, що маленька каплинка моєї праці на тому терені була причиною їхнього духового зриву до волі.

СМЕРТЬ КОМАНДИРА „ОРЛА”

Після того, як був опрацьований архів, Провід ОУН доручив мені організувати бойову групу з 20-ти осіб, яка, з приходом Червоної Армії до Галичини, мала б виконувати обов'язки охорони провідних людей Організації і займатися пропагандою на терені Львівщини. Тому, що ця група мала бути в розпорядженні Крайового Проводу і могла перебувати там, де зайде потреба, я намагався вишукувати людей з різних теренів, щоб, у випадку втрати організаційного зв'язку, моя група могла рухатися самостійно, без допомоги зв'язкових. З огляду на важливість завдання, яке ця бойова група мала виконувати, я мусів підшукати людей ідейних, відважних та з виробленим світоглядом. З добором людей проблеми не було, бо служити в бойовій групі К. П. охочих було багато, але виникла проблема, як тих людей озброїти. Адже зброю можна було здобути лише від німців. Ми, ризикуючи, вдавалися до хитрощів.

Зимою 1944 р. на терені Бузеччини часто перебували на відпочинку, після тяжких боїв, німецькі частини різних формацій. Це вже не були ті горді й зарозумілі вояки, що в 1941 р. маршували на схід в сорочках з короткими рукавами та співали „Гайлі Гайля”. Це вже був духово заломаний елемент, свідомий того, що Німеччину чекає „капут”.

Перебуваючи на відпочинку, декотрі з тих німецьких вояків висловлювали своє незадоволення тими, що гнали їх на гарматне м'ясо. В розпуці, через безнадійну ситуацію, багато з них заливали своє горе алкоголем. Деколи, за посередництва тієї рідини, в якій німецький вояк шукав душевної розради, люди з підпілля добивались з ними успішної виміни товарів, а саме зброї. У такий спосіб нам вдалося за зиму роздобути чотири МП (машинові пістолі) із запасовими магазинками, багато набоїв та гранат. Для моєї групи, яка складалася з одинадцяти людей, ця зброя мала велике значення. І тому, що люди, яких я набирав до своєї групи, не всі проходили військову службу, треба було дати їм бодай елементарний військовий вишкіл, як користуватися зброєю. У цій справі я звернувся до сотенного „Орла”, який вже від осені діяв із своєю сотнею УПА на терені повіту Кам'янка Струмилова. Він дуже радо запропонував свого інструктора, що проводив вишкіл з новими рекрутами в сотні. То був Микола Кушинський, який належав до ДУН (Дружинники Українських Націоналістів) і з легіоном „Нахтігаль” під командою Р. Шухевича перебував цілий 1942 рік у Білорусії. Набув там доброго, практичного вишколу в боротьбі з московськими

партизанами.

Відразу ж після нашого домовлення з інструктором я отаборив групу в лісах на північ від села Грабова, неподалік від табору сотні „Орла”. Перед вишколом Микола поставив нам свої вимоги, а саме: Перш за все, обов'язкова дисципліна для всіх членів групи включно зі мною: на час вишколу ми безпосередньо підпорядковувалися лише його наказам, бо, як він говорив, – без цього вишкіл бойової групи не можливий. Вишкіл проходило одинадцять членів групи. Ми були свідомими нашої відповідальності та обов'язку, які на нас чекали в майбутньому, і проходили вишкіл із запалом і самопосвятою. Вишкіл був сконденсований. І потім Микола казав нам, що ми за один місяць здобули більше військових знань, ніж у нормальних військових школах за шість місяців. Щоправда, не всі учасники моєї групи цей курс закінчили. Один член „Чумак”, від нервового напруження захворів і через два тижні мусів піти додому на відпочинок. Він до моєї групи вже не повернувся.

Як я вже згадував, у тих лісах, де ми проходили свій вишкіл, перебував відділ УПА під командою „Орла”. Про нього йшла слава, як про відважного і вірцевого командира. Про це говорили бійці УПА, говорило населення з довколишніх сіл, знали про це також і у військовій референтурі. Але найбільше знали про нього польські і большевицькі банди, які мусіли були залишити цей ліс і перенестись до „Кандіуса”. Через це, сотню часто відвідували провідні люди з військової референтури чи з теренового проводу.

І саме тоді, коли наш вишкіл вже майже добігав кінця, нас відвідали дуже милі гості – майор „Шелест” (Василь Сидор), який з початком 1944 р. був призначений командиром УПА-Захід, Володимир Рудий військовий референт області, „Чорноморець” (Роман Мандрига), провідник Сокальської Округи, та Ярослав Литвин, член проводу Округи. В сотні „Орла” вони довідалися, що неподалік його табору в лісі перебуває на вишколі бойова група „Клея”. І тому, що для них усіх це псевдо було ще незнане, вони вирішили побачити особисто, що то за птиця той „Клей”, який „приклеївся” на їхньому терені без їхнього відома. Яке ж було їхнє здивування, коли вони побачили перед собою колишнього „Тятиву”, чи „Славка Весляра”. Це, дійсно, була радісна зустріч для нас усіх. З тієї нагоди ми мали ціле пообіддя вільне, щоб я міг наговоритися з гостями. А розмовляти було про що. Ми з гумором згадували певні епізоди з підпільного життя в 1940-41 рр., а їх не бракувало, хоча саме підпілля було дуже тяжким, також наївної політики Гітлера, який прилюдними розстрілами, вивозом української молоді на невірільничі роботи та випалюванням українських сіл готував „лебенсраум” для „вибранців” із свого народу. Та найбільш пекучою темою розмови було прийдеться знову розмовляти кулями з наїзником зі сходу. ванням українських сіл готував „лебенсраум” для „вибранців” із свого народу. Та найбільш пекучою темою розмови було непевне майбутнє нашого народу. Ми були свідомі, що несе нам московська орда на своїх кривавих багнетах, але вірили, що поневолення українського народу Москвою довго не потриває. Як ми помилялись тоді! Нам хотілось вірити, що вже скоро прийдеться знову розмовляти кулями з наїзником зі сходу. „Шелест”, між іншим, настоював, щоб мої люди навчилися не тільки орудувати зброєю, але також засвоювали ідеологію та політичну програму українського націоналізму, бо, перебуваючи постійно серед населення, мають пояснювати людям, за що ми боремося. На прощання ми побажали один одному якнайдовше витримати в тій боротьбі, що насувалася на нас. Сьогодні я із сумом, але й з гордістю згадую про тих безкомпромісних борців-патріотів, які загинули на полі бою за наш народ... Влодко

Рудий – „Артем" і Ярослав Литвин – „Лис" загинули в бою з енкаведистами в селі Рождалові у 1944 р., полковник Василь Сидор – „Шелест" в 1949 р., а Роман Мандрига – „Чорноморець" загинув від розриву гранати, яку вкинули до бункера, де він переховувався, енкаведисти в 1952 році.

Після закінчення нашого вишколу до Великодніх свят не залишилося вже багато часу. І я відпустив хлопців додому на свята, бо події на фронті вказували на те, що це вже будуть наші останні свята: наступні заборонять московські атеїсти. Я сам не мав родичів, з якими міг би відсвяткувати свята. І плянував відвідати на свята сотню „Орла", яка перебувала в той час біля села Соколя. Та замість веселих свят в товаристві „Орла", я став свідком трагедії, яка залишилась мені в пам'яті на ціле життя.

У той час, як „Орел" із своїм відділом прочищував наші ліси від різних банд, в Кам'янці Струмиловій рядив німець крайсгауптман Нерінг. Щоб задержати сякий-такий спокій в Окрузі, Нерінг почав шукати зв'язків з сотенним „Орлом". Нав'язавши зв'язок з „Орлом", він запропонував „Орлові" допомогу зброєю, якщо сотня не буде займати ворожої позиції щодо німецької адміністрації. „Орел" мав багато охочих вступити до його відділу У ПА, але не мав зброї. І вирішив скористатися пропозицією Нерінга, щоб дістати зброю для свого відділу. І пообіцяв Нерінгові, залишити німців у спокої. Нерінг почав по трошки доставляти „Орлові" зброю. Коли в штабі УПА довідались про угоду „Орла" з німцями, негайно вислали наказ, що забороняв „Орлові" вести будь-які переговори з німцями-ворогами. На короткий час „Орел" переговори припинив, але з тим припинилась також доставка зброї, якої він так потребував. Тоді „Орел", не зважаючи на заборону, відновив зустрічі з Нерінгом. Через деякий час „Орла" покликали перед військовий трибунал УПА і за співпрацю з німцями засудили на смерть. І саме, коли я прийшов у сотню „Орла", щоб в товаристві з ним провести свята, я побачив трагічну картину, яка не йде з очей досі... Сотенного „Орла" розстріляли у Великодню суботу перед зібраною на наказ сотнею, яку він протягом шести місяців організував і І вишколював. Тяжко описати гнітючий настрій бійців УПА, які 'були свідками трагічної смерті свого улюбленого командира. Додаю дещо з автобіографії сотенного „Орла". Правдиве прізвище „Орла" було Володимир Олійник. Він походив з малого присілка Гануська в Радехівщині. Коли німці забирали своїх горожан з Галичини до Німеччини, на підставі договору Рібентропа-Молотова 23 серпня 1939 р., Олійник замішався між німців і виїхав до Німеччини. Опинившись в Німеччині він негайно вступив до німецької військової школи. Після кількох років навчання у військовій школі, німці пустили його до Галичини у відпустку. Перебуваючи в Радехівщині, він, за порадою членів ОУН, залишився в Галичині і організує відділ УПА на терені повіту Кам'янка Струмилова, де й закінчив трагічно своє молоде життя.

ОСТАННІ ДНІ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

З передвоєнного досвіду Провід ОУН знав, що боротьбу з московськими окупантами доведеться вести виключно власними силами, без будь-якої зовнішньої допомоги. І тому останні місяці німецької окупації були позначені великими зусиллями у творенні збройних відділів УПА для оборони українського населення від советів. До УПА зголосились тисячі добровольців, які походили з різних верств народу. В українській армії об'єднались українські селяни, робітники, трудова інтелігенція з усіх земель. У

ній були і бандерівці, і мельниківці, і безпартійні – усі, хто прагнув волі та добра для свого народу.

Творення УПА в той час стало масовим явищем і було тісно пов'язане з народом. Це спричинило деконспірацію членів Організації та допоміжного активу. Про конспірацію тоді ніхто не думав. Головним завданням було забезпечення свого рідного війська. У кожному селі всі знали, хто є провідником ОУН. Дійшло до того, що окупаційна адміністрація по селах діяла під цілковитим керівництвом проводу ОУН. Завдяки тісній співпраці Організації з народом, дуже справно діяли лінії зв'язку та розвідка. Дуже часто функції зв'язкових чи розвідників виконували навіть малолітні діти.

У той критичний час, коли багато людей залишили свої прадідівські житла та втікали на захід, щоб не стати жертвою московського насилля, відділи УПА проводили короткі пропагандивні рейди по селах, аби продемонструвати народу, що збройне підпілля залишається з народом на батьківщині для боротьби з новим окупантом. І тільки тому, що великі відділи УПА не могли перебувати в селах поблизьку м. Львова, бо там була велика концентрація німецьких військ, пропагандивні рейди в той час виконували малі бойові групи ОУН чи СБ.

Після Великодня я зібрав членів своєї групи, які вже пройшли військовий вишкіл, доповнив групу новими людьми, і ми вибрались в підльвівські села. Я мусів добре вивчити місцевість, бо з приходом східного окупанта той терен мав стати осідком моєї групи. З тієї причини, моїм завданням було нав'язати особисті зв'язки з провідними членами ОУН того терену та підшукати кілька свідомих, надійних, патріотичних родин, щоб, на випадок арештів Членів ОУН, мати безпосередній зв'язок з народом.

У перших днях липня я залишив свою групу в селі неподалік міста, а сам вибрався до Львова в організаційних справах. У Львові відновив організаційні контакти з людьми, які залишились у місті, підшукав ще кілька конспіраційних квартир для зв'язку і повернувся назад до своєї групи.

У той час біля Львова зконцентрувалось багато німецького війська, бо солдати прибували на відпочинок з далекого фронту. І тому перебування там навіть малочисельних бойових груп було дуже ризиковим. Через це після місячного перебування в околицях Львова ми вирішили перебиратись назад у лісисті околиці Буськ-Броди і там чекати переходу фронту. Пересуватися тереном можна було лише ночами. У неділю ввечері, 23-го липня, ми вибрались в дорогу на схід. Вже під ранок добивалися до села Новосілки. Там довідалися від зв'язкового, що в селі Кудер'явцях, де ми хотіли затриматися, днем перебувають дві сотні з дивізії „Галичина“. Ми вирішили перебути день на хуторі біля села Нововсілки. Уже розвиднялось, як ми увійшли на подвір'я, де мали відпочивати.

Побачивши нас, втомлених, на подвір'ї, господиня заходилася готувати нам малу перекуску, але, перемучені цілонічним маршем, ми відмовились від перекуски і пішли прямо до стодоли на відпочинок. Як тільки я почав засипати, до стодоли влетів стійковий і сказав, що в напрямі села Кутрів, за три кілометри від нашого постою, чується сильний шум важких моторів, неначе танків. Напівсонний я підняв групу тривоги і вибіг на подвір'я, щоб самому зорієнтуватись в ситуації. І дійсно, в невеликому ліску, недалеко від нас, чулося гудіння танків. З хати повиходили господарі і з тривогою поглядали в бік, звідки долинали до нас звуки моторів. Ми ще добре не отямившись з несподіванки, як від станції Красне почулися сильні вибухи мін і

черги із тяжких скорострілів. Не було сумніву в тому, що частина червоної армії, прорвавши лінію фронту, перетинає німцям шлях на захід.

Вирішили негайно залишити місце постою і не чекали приходу московських танків на хутір, бо це було б для нас самогубством. Але куди йти? Вихід на схід – неможливий, бо червоні вже перетяли нам дорогу. Не було іншої ради, як вертати назад – на захід, звідки ми щойно прийшли. З подвійною обережністю, але дуже швидко, посуваємось сіножатями в напрямі села Убинів, в надії, що зможемо перейти гостинець, який веде з Задвір'я до села Неслухів і до автостради Львів-Київ, заки там з'являться московські танки. На наше щастя, гостинець ми перейшли без пригод.

По дорозі до Убиніва, ми вступили на хутір до члена організації, щоб відпочити та дещо підкріпитись. Це була дуже свідома родина Стефанюків – мама з двома синами, Михайлом і Степаном. Михайло загинув в перестрілці з німцями в селі Дідилів у 1943 р., а Степан з мамою займався господарством. Наша поява на подвір'я у Стефанюків серед білого дня викликала у них здивування, бо такого ніколи не траплялось перед тим. Не питаючись про причину, Степан повів нас у сад, а маму попросив, щоб приготовила нам якусь перекуску. По дорозі до саду, я сказав Степанові, що в околицях Кудер'явців уже є большевицькі танки. Він зупинився на хвилину, як німий постояв переді мною декілька хвилин, і сказав: „Сталось те, чого наш нарід найбільше боявся. Тепер розпочнеться ще більш жахлива його хресна дорога на Голгофу. Чи витримає наш нарід?" Побачивши маму в дверях з хлібом і гладушиком молока, він пішов їй допомогти і переказав їй новину, що почув від мене. Під час перекуски мама присілася біля мене на лавці і запитала, що ми думаємо робити. Коли почула від мене, що ми залишаємось тут, з народом, вона обняла мене, мов рідного сина, і промовила: „Діти, ви ще такі молоді, вам би лише жити, а тут ви лишаєтесь на певну смерть, бо ці московські нехристи вас не помилують." Вона підійшла тоді до Степана і в сльозах запитала його: „А що ж ти будеш робити, сину?" Він обійняв маму і твердим рішучим голосом вимовив: „Мамо, моє місце тут". Вона залишила нас і пішла в хату, щоб на самоті виплакаться.

Я в ту мить з болем у серці пригадав собі мою маму, яка так само, ховаючись переді мною, витирала материнські сльози на Різдво 1941 р., прощаючись зі мною назавжди. Мені хотілось кричати на повний голос до сильних світу цього: „Нащо допомагаєте московським людовбивцям поневолювати нас? Якщо вже не хочете допомагати нам у нашій святій боротьбі, то не допомагайте тим, які на своїх кривавих багнетах несуть нашій нації неволю!"

Після смачної перекуски у Стефанюків ми мусіли вирішувати, що нам робити. Найбільш доцільним було б повертати на північ в ліси, але вдень, у таких умовах, це було неможливе. Залишатися на хуторі також було небезпечно, бо кожночасно могли з'явитись московські танки. Після короткої наради ми вирішили перейти до села Убинь – і там перебути до вечора. І вже вночі переходити автостраду Львів-Київ, прямуючи на північ, в ліси. І саме тоді, коли ми вже вибиралися в дорогу, стійковий повідомив нас, що на гостинці, який ми недавно перейшли, з'явився московський танк і замаскувався під придорожнім деревом: червоні підсувались до автостради Львів-Київ, щоб перетяти відступ німцям.

Попрощавшись з заплаканою мамою Степана, ми вибрались до Убинь. Уже в селі ми зустрінули місцевого священика, який попросив Степана завести нас на плебанію, бо він (священик) хоче нас погостити і з нами попрощатись. Це був молодий, повний енергії священик-патріот, який вже був спакований і вибирався із села. Куди саме – ми

не питали.

Уже в хаті він звернувся до мене зі словами: „Друже, попросіть своїх хлопців до вітальні і ми там всі разом відспіваємо молебень до Пресвятої Діви Марії в наміренні нашого страждального народу“. Він роздав нам кілька молитовників і ми стали до молитви. Мені здається, що я ніколи перед тим, ані після того, так щиро і ревно не співав „Пресвятая Богородице спаси нас“, як тоді в Убинях. Після молебня господиня подала нам малу перекуску, а отець почастував нас вином. По короткій гутірці ми побажали одні другим пережити це московське лихоліття і розійшлись. Ми – до господарів на відпочинок, а священик – у свої сторони. Заки ми пішли на відпочинок, ще вислав розвідку до автостради слідувати за рухом.

В Убинях ми перебули день спокійно. Вислана нами в околиці розвідка донесла, що в селі Неслухові, на фільварку, вже є червоні стежі і контролюють рух на автостраді. Не було сумніву, що ці околиці, де ми перебували, завтра будуть під цілковитою контролею червоних. Отже, нам треба завчасу вибиратись в лісистий терен за річку Буг. Як тільки почало смеркатись, ми залишили село Убині й пішли на північ до автостради. Перейшли щасливо автостраду і, оминаючи село Банюнин, попрямували до села Соколів. У Соколові, в зв'язковій хаті, нас повідомили, що вдень в придорожному ліску біля села Стрептіва вже були московські танки. Поскілки ми не мали точних даних про рух большевицьких військ в терені, ми вирішили залишитись в Соколові, щоб вночі не попасти на большевицьку засаду. Із зв'язкової хати нас порозводили до господарів досипляти ніч. Та заки ми пішли спати, я попросив станичного, щоб ранком вислав людей до сусідніх сіл розвідати, де вже є червоні, яка у них техніка та що вони роблять.

Не спалось мені тієї ночі, хоча й попередня ніч була для нас безсонною. Різні, непрошені думки, мов осінні хмари, товклися в голові.

Здавалось, що в моїй душі зібрались усі людські почування – любов, ненависть, жаль, лють, спрага помсти, докір – і все те клекотіло в душі, мов у казані, шукаючи виходу, щоб довести свою правоту. У тому душевному хаосі я спробував знайти причину нашого поневолення. Чому ми, сьогодні, на своїй рідній землі, мусимо ховатися, неначе злочинці? Чому нечисленні народи мають свої вільні держави, мають волю, а ми п'ятдесяти мільйонна нація вже більше як два століття страждаємо в чужому ярмі? Тяжко мені було відповісти на ці болючі питання. Пригадалися розмови мого тата з старшиною УГА В. Вороновським, до яких я з дитячою увагою прислухувався ще перед війною 1939 р. Вороновський не раз жалівся, що „винні ми самі. І наші державні будівничі з 1917-21 рр“.

Він з докором вказував на легкодушність і наївність наших провідників, які повірили гарним гаслам московсько-жидівських гангстерів типу Леніна, Троцького, Керенського та інших про дружбу та мирне співіснування братніх народів, демобілізували власну українську армію тоді, коли з Петрограду ці больше-вицькі ватажки висилали свої загони на підбій вільної України. Але одне твердження Вороновського, яке запам'яталось мені на довгий час, якого я тоді не розумів, і навіть жахався, згадалось тієї ночі. Він казав, що причиною наших невдач була нерішучість нашого уряду. За його словами, якби наш уряд був рішучим і серйозно брався до творення своєї держави й, незважаючи на гуманність, розстріляв кількадесять тисяч непокірних анархістів-малоросів та московських агентів, ми мали б свою державу. Через наше милосердя і гуманність в 1917-1920 роках, ми в 1921, в 1932-33, в 1947 рр. втратили від голодоморів 65 мільйонів українців. І цей терор продовжується по

сьогоднішній день.

Вранці станичний повідомив мене, що гостинцем у напрямі Кам'янки Струмилової, куди ми мали переходити, постійно переїжджають московські патрулі. Після короткої наради з людьми, я вирішив час переходу фронтових частин Червоної Армії перебути в Соколові. Щоб не викликати на себе підозріння, ми всі перебрались у старе, найгірше убрання, яке тільки могли дістати від господарів – і чекали приходу червоних „визволителів”.

В обідню пору підійшли перші частини червоноармійців. За ними з'явилося кілька тягарових машин з солдатами й зупинилися на дорозі біля цвинтаря. Через деякий час, дехто з відважніших селян вийшов подивитися на нових „визволителів”.

З цікавості, пішов і я подивитися на оборонців московської імперії. Наблизившись до колони, я побачив нужденні людські істоти, які зупинилися на відпочинок біля цвинтаря. Вигляд більшості викликав глибоке почуття жалю до людини, яка, по волі кровожадних диктаторів з Берліну і Москви, стала невинною жертвою жорстокої війни. Але, окрім злиденної і змороної солдатні, я побачив також і не дуже змороених комісарів. При огляді колони солдатів мою увагу привернула на себе жінка-офіцер, яка вийшла з кабіни автомашини. Жінка собі нічого, біля сороківки, в ранзі майора. Досить об'ємиста в добре припасованій уніформі, пошитій з англійського матеріалу. З її вигляду можна було пізнати, що вона не терпіла недостачі харчів. Коли до неї підійшли старшини нижчого рангу, вона, в розмові з ними вживала такі грубі, вульгарні й нецензурні слова, що мені, чоловікові, було гидко слухати. Постоявши кілька хвилин біля вояків, я підсвідомо відчув якийсь неспокій і, не роздумуючи довго, повернувся назад до своєї квартири. Я вже був на подвір'ї, як на горизонті з'явилися два німецькі літаки і почали сіяти скорострільним вогнем по колоні червоноармійців. Після цього нальоту кілька червоноармійців загинуло, було серед них і багато поранених. Мій ангел-хоро-нитель і тим разом мене зберіг.

Вже під вечір в село наїхало дуже багато війська на відпочинок. Майже в кожній хаті оселилося по 4-6 солдатів. На квартиру, де я замешкав з другом Пилипом, прибуло також чотири солдати. Один сержант і двоє рядових-українців та один білорус. Це була фронтова частина, яка більше місяця вела бої з німцями в околицях Броди-Золочів. На ніч ми всі разом пішли до стодоли. Цей нелогічний збіг обставин, спати разом з солдатами імперської армії під одним дахом, викликав у мені дивне почуття нереальності того, що відбувається: солдати двох воюючих армій сплять під одним дахом.

Наш вимушений „альянс” з червоними в селі був для нас дуже ризиковим. Знаючи з минулого досвіду, що не лише царська, але ще більше московсько-большевицька імперія має на службі донощиків та різного роду таємних інформаторів-сексотів, я був певний того, що советська розвідка і політичні комісари дурно в селі не сидять. Їхній агент-розвідчик, вдаючи із себе українського патріота, може випадково натрапити на людину, яка несвідомо виявить нашу присутність в селі. А це призвело б до трагічного кінця. Щоб не допустити до трагедії, я вирішив якнайскорше залишити Соколів. Другого дня, як лише станичний повідомив мене, що в с. Стрептові перебувають червоні, а далі на схід, в с. Ріпнові війська вже нема, ми вибралися в дорогу. Нашим збірним пунктом мало бути село Ракобовти. В дорогу ми вибралися по двоє через кожної півгодини. Разом з другом Пилипом, не голені, босі та обдерті в дуже нужденному вигляді ми залишили Соколів. За нами мали послідувати інші члени групи.

Без пригод ми пройшли попри села Стрептів і Ріпнів. Уже неподалік Ракобовтів, біля цвинтаря, натрапили на військову стежу. Підстаршина стежі, українець, розпитав нас, звідки і куди ми ідемо. Коли ми розповіли, що нас насильно забрали німці копати окопи біля Львова, звідки нам вдалося втекти, він порадив нам зголоситися до військової комендантури в селі і просити, щоб нам видали посвідки-перепустки. Ми подякували і пішли в село „шукати" комендантури. У селі перебувала невеличка зала, з завданням виловлювати німецьких вояків, які після програної битви під Бродами, блукали в лісах, шукаючи виходу з оточення. Оминаючи військову коменданту-ру, ми пішли до зв'язкової хати і покликали станичного. Із станичним я домовився, що він вишле кілька старших жінок з серпами і веретами на поля в той бік, звідки будуть надходити мої люди, аби інформувати їх про положення в селі. Всі мої люди прибули до Ракобовтів без пригод.

ДРУГА МОСКОВСЬКА ОКУПАЦІЯ

До приходу червоних окупантів, теоретично, ми готувалися довгий час, і їхня поява в Соколові не була для нас несподіванкою. Ми також були свідками того, що, піднявши зброю проти московської тиранії, ми вступаємо в дуже жорстокий і кривавий період боротьби з фіномонгольською імперією. Ми знали, що це буде боротьба не на життя, а на смерть. Що пощади не буде нам нікому. „Не я в'бю, мене вб'ють!" Але ми прийняли цей історичний виклик боротьби беззастережно, бо воліли героїської смерти в боротьбі з ворогом за права свого народу, а не плазування перед Москвою. І тому нашу першу зустріч з червоними в Соколові ми прийняли без паніки, як неминуче лихо.

Опинившись з Пилипом в Ракобовтах, у безпечному місці, я попросив станичного повідомляти мене про кожного члена моєї групи, який з'явиться в селі. Уже майже ввечері станичний повідомив мене, що всі мої люди щасливо прибули до села. І через те, що в Ракобовтах перебувало військо, а між ними, я був певний, є політруки та військова розвідка, я вирішив серед ночі переправитися на протилежний берег Бугу, в село Побужани. Але, виявилось, що це було неможливим, бо вночі понад річкою ходять подвійні стежі червоноармійців і бережуть перехід через Буг. Тоді станичний порадив нам чекати до неділі, а в неділю раненько приєднатися до пастухів, які без контролю виводять коней за Буг на пашу. Ми так і зробили. У неділю раненько ми посідали на коней, які приготував нам станичний, і без перешкод, разом з пастухами, переправились на другий берег ріки. Не зупиняючись в Побужанах, ми відразу ж попрямували до лісу. І в лісі ми відітхнули на повні груди. Почували себе зовсім вільно. Ще того самого дня ми віднайшли в лісі місцевий УНС (Українська Національна Самооборона), під командою „Соловія" – Михайла Ковалика. Через поганий зовнішній вигляд групи я вирішив залишитися при тому відділі бодай на кілька днів, щоб прибрати людського вигляду. Бо, як я вже згадував, в Соколові, з приходом червоних в село, для камуфляжу, ми мусіли змінити свої убрання на лахміття і перед червоноармійцями парадували босоніж так, як і селяни, аби не викликати до себе підозри. У такому жалюгідному вигляді ми добились аж до табору відділу Самооборони. І тому наша поява в таборі викликала у людей не тільки здивування, але й співчуття.

У час, коли ми прийшли до Самооборони, командира „Соловія" в таборі не було. Тимчасово його заступав мій брат Михайло, якого, для потіхи, всі кликали

„Генералом". Я особисто був дуже радий зустрічі з братом, бо не знав, що з ним сталося. Востаннє, коли ми бачились на Великодні свята, він не знав, що буде робити, коли придуть червоні. Чи виїжджати разом з українською поліцією на захід, як було згори заряджено, чи залишатися на Батьківщині? Його рішенням залишатись на Батьківщині я був дуже вдоволений. Після коротких, але щирих привітань з людьми, яких я майже всіх знав особисто, я відійшов з братом від людей, щоб довідатись про його справи та про становище в терені. Заки ми приступили до загальних справ, брат розповів мені дуже цікавий епізод, який він пережив уже першого дня окупації району червоними.

Коли прийшло німецьке зарядження згори, щоб уся українська поліція виїжджала на захід, брат пішов у рідне село. У понеділок 24-го липня в Буську вже були московські стежі. По обіді того дня брат вийшов з хати з наміром піти до сусіда, який щойно повернувся з Буська, щоб від нього довідатись про ситуацію в місті. Підходячи до головної вулиці, він несподівано побачив, як з одного подвір'я вийшло на вулицю п'ятеро людей. Один був в уніформі червоної армії, мав ранг майора, і четверо цивільних з автоматами. Ще більше був він здивований, коли між цивільними пізнав жида з нашого села – Гершка Каравана. Брат остовпів. Але тікати вже не було змоги. Він поволі всуває руку в кишеню, відбезпечує пістоль і чекає, що буде далі. Гершко, побачивши брата, здалеку кликнув до нього: „Здоров Міську! Як ти маєшся?" „Дуже добре, – відповів брат здивований. – А як ти Гершку? Як твоє здоров'я?" – запитує брат Гершка. „Ну, добре! Тепер вже заживемо свobodно," – відповів Гершко Караван і, не зупиняючись, всі вони пішли в напрямку Буська...

До 1939 р. Гершко управляв ріллю в селі Яблунівці і провадив малий гандель. Ніхто не чіпав Гершка і він нікому кривди не робив. Коли ж прийшли большевики в Західну Україну в 1939 р., Гершко і ще один жид, Майорко Сломів, стали ревними активістами в селі. Вони почали займатись „культурою", зганяючи людей на вимушені мітинги, збирати наложені владою контингенти збіжжя і м'яса та доносити органам влади про все, що діялось в селі. Одним словом, були оком і вухом режиму. При вивозі моїх батьків на Сибір 22-го травня 1941 р. Гершко допомагав викидати їх з хати. Коли в 1941 р. прийшли німці, Гершко і Майорко переховувались в селі. Управа села покликала їх обох до канцелярії і запитала, що змусило їх піти на співпрацю з режимом проти людей, з якими вони і їхні предки прожили мирно довгі роки. Вони каюлися і на оправдання подавали різні причини. На закінчення Євген Парубочий пригадав їм, що співпраця з ворожою агентурою карається дуже суворо, але, говорив Євген, „вас вже покарав Господь Бог за вашу юдину роботу німецькими фашистами. Ідіть на інші руки".

Коли в наших лісах з'явилися большевицькі банди Кундіуса, ці жиди пішли до них. В той час мій брат, виконуючи службові обов'язки українського поліцейя в Буську, часто обходив села навіть вночі. В час його служби він три рази стрічав Гершка Каравана біля села Яблунівка. Третій раз брат остеріг його, щоб він не ліз на очі поліції; бо, буває, з українською поліцією йдуть на стежі німецькі жандарми, і якщо він натрапить на таку стежу, то тоді пропаде. Після того брат його більше не зустрічав. Після війни Гершко виїхав до Вроцлава, а відтак – до Ізраїлю. Що впливало на Гершка, що він не видав советам брата, важко сказати. Можливо, він знав, що брат мав зброю і якщо буде стріляти, то не поздоровиться і Гершкові. А, можливо, він віддячив моєму братові за те попередження.

З розмови з братом я довідався, що до Буська вже поприїжджали головні комісари

режиму, які мали наводити лад і порядок в районі, але по селах панувало ще безладдя і хаос. І саме це безладдя використовувало українське підпілля. Як тільки закінчилося кровопролиття під Бродами і в околицях, де німці, втікаючи, залишили масу зброї та різного начиння для армії, українське підпілля негайно взялося визбирувати зброю, боєприпаси, взуття та все, що могло знадобитися для відділів УПА чи бойових груп ОУН. Усе треба було якнайскорше повизбирувати, посортувати та заховати, заки прийде московська адміністрація. А збирати було що! В збиранню допомагали всі – старі і молоді, хлопці і дівчата. Під пильним доглядом членів ОУН чи УПА всі ці речі звозили в одне місце, а потім з того збірного пункту довірені особи із сітки ОУН перевозили у засекречені місця для магазинування. І саме тоді, коли я перебував у відділі Самооборони, то командир „Соловій” був при магазинуванні зброї та боєприпасів.

Перебуваючи кілька днів у відділі Самооборони з людьми, більшість із яких я знав з дитинства, відчував, як у мене зароджувалося не лише почуття гордості за них, але також і тривога за їхнє майбутнє. Я бачив між ними тих, які були цілком свідомі своїх завдань і знали, чого вони опинилися в тому лісі. Це були ті, хто вже довгі роки приготувався до того моменту, будучи членами ОУН. Мені пригадалася весна 1938 р., коли члени першої ланки сітки ОУН біля стрілецької могили на цвинтарі складали присягу українського націоналіста. То були Степан Ковалик, Михайло Ковалик, Михайло Куп'як, син Миколи, Євген Парубочий та Тарас Вовк. Один з них, Михайло Куп'як, вже заплатив своєю кров'ю, замордований московськими шовіністами в Буську 1941 р., не зрадивши нікого. А ті з п'ятки, що ще залишилися живими, стали хребтом підпільного руху не тільки в своєму селі, але й на терені усього району. Виховані на принципах українського націоналізму, з почуттям обов'язку перед Україною, вони поставили і свої околиці в перші ряди борців з ворогами України.

Одночасно, з жалем, я придивлявся до тих, які, здавалося, не усвідомлювали серйозності моменту. Коли вони вперше прийшли до лісу ще за німецької окупації, щоб переховатись від вивозу до Німеччини, вони вважали тоді своє перебування в лісі явищем тимчасовим. Але наспів новий наїзник – і дійсність виявилася дуже серйозною. Правда, командир „Соловій”, як лише московські орди вступили до Буська, скликав збірку й повідомив усіх людей у відділі, що, хто бажає, може повертатися додому, до рідні. Його поради із 68 членів відділу послухалося лише троє, що хотіли повернутися в село. Всі решта zostались при відділі Самооборони, хоча не всі були психологічно готові до складного життя підпільника-борця. Але всі вони були в минулому свідками жорстокого насильства органів НКВД, які вимордували десятки тисяч українських патріотів у тюрмах Західної України в 1941 р., вивезли тисячі українських селян на Сибір. І тому вони не могли змиритися з думкою, що треба коритися наїзникові та йти воювати і гинути за московську імперію.

Відділ Самооборони, яким командував „Соловій”, належав до взірцевих у повіті. Про це в розмові зі мною говорив член військової Округи В. Рудий. І став він взірцевим саме під командуванням „Соловія” (Михайла Ковалика). Це була надзвичайно працьовита людина. Походив з дуже свідомої родини. Батько Михайла, учасник Визвольних Змагань в УГА, повернувся поранений додому і скоро помер. Троє дітей виховувала мама. Михайлового брата Євгена, інженера електрика, замордували енкаведисти в Буську в 1941 р. Михайло був з 1914 року і відбув військову службу в піхоті у Львові. У 1939 р. переходить на еміграцію. Там перейшов військовий і політичний вишколи і в 1941 р. повернувся додому. Додатково пройшов військовий

вишкіл у Мостах Великих в 1941 р. Восени 1943 р. організовує відділ УНС. Він загинув від московської кулі в 1945 році.

В розмові зі мною „Соловій” турбувався долею людей, які замість того, щоб зголоситися до Червоної Армії, втікають до ліса. Він твердив, що ні в якому разі всіх їх не може буде включити до відділу Самооборони, бо не мав кваліфікованих підстарший, щоб цих людей вишколювати, а на це потрібно принайменше три місяці, не кажучи вже про зброю. По друге, багато з них зовсім не відповідатимуть вимогам партизанської боротьби і будуть тягарем для вишколеного відділу на випадок бою з ворогами. На його думку, багато тих людей, що не зголосяться до червоної армії мусять переховуватися окремо від партизанів.

Із зміною окупанта настала потреба змінити і тактику боротьби. Під час німецької окупації члени ОУН і її симпатички розконспірували себе в акціях проти німців, большевицьких банд та їхньої агентури, що діяли на українських землях. З початком поновної московської окупації виникла потреба в нових засадах конспірації. З огляду на це, усі ті люди, що вже були у відділі Самооборони в лісі, вдень ніколи не показувалися в селах. Ця сувора конспірація була потрібна для виправдання рідних в очах нового окупанта. Мовляв, член родини, якого нема вдома, був забраний німцями на роботу до Німеччини. На довгий час це було безперспективним, але для тимчасового окомилування, такі відомості про тих, що в партизанах, себе виправдували.

ТЕРОР В ІМ'Я ІМПЕРІЇ

Літо, 1944 р. Гарячі проміння сонця розсипались над дорослим збіжжям, що, схиливши повні колоски, чекало серпа чи коси. На сіножатях приємно пахло скошеним сіном, а ген високо, на тлі блакитного неба жайворонки виводили своїх улюблених пісень, неначе дякували Богові, що так щедро обдарував цей чудовий і дорогий нам край. Засмалені сонцем селяни, з виразом непевности та почуттям глибокого жаху, очікували жорстокого московського окупанта.

Вже в кінці липня, після кривавого змагання москалів з німцями під Бродами, московські орди, мов лавина, заливали Буський, Радехівський, Лопатинський та інші райони Львівщини. Поверталися, бувало, ті самі комісари і члени НКВД, які працювали в районі за першої большевицької окупації в 1939-41 рр., та залишили за собою, тікаючи від німців, кривавий слід.

Першими з установ в окупованих районах, створювалися відділи НКВД і військомати та відділи заготівлі продуктів. Ці установи, з перших днів урядування, терором наводили порядок на окупованих теренах. До нової адміністрації набирали також і місцевих людей, які займали менш важливі посади в адміністрації, в кооперації, в заготівлі продуктів для держави та інші. Як тільки була впорядкована адміністрація військомату, почалася мобілізація до Червоної Армії. До війська забирали всіх чоловіків, хто лише міг носити зброю. Дуже часто без будь-якого вишколу й без належного забезпечення зброєю, одежею й харчами, комісари гнали тих новомобілізованих як гарматне м'ясо проти німецьких танків і скорострілів. Мобілізація і відсилка на фронт українців без бойового вишколу були заплановані московськими окупантами, щоб винищити фізично здорову частину українського народу й таким чином спаралізувати самотсїйницькі змагання. На теренах, де було добре зорганізоване підпілля, діяли відділи УПА, там майже всі чоловіки ховалися в

лісах, або криївках, щоб уникнути мобілізації.

Після проголошення військоматами мобілізації, бажаючих зголоситися до Червоної Армії і вмирати за імперію було дуже мало. У селах, де мобілізації підлягало 200-300 чоловіків, у військомати з'являлося всього 15-20 осіб, а решта – хто-куди. Члени ОУН негайно переходили в підпілля. Усі інші ховалися на власний розсуд, де попало, а таких було тисячі. У селі Яблунівка, що в Буському районі, з 205 чоловіків, які підлягали мобілізації, зголосилося лише 8 (вісім) осіб. Уже по кількох тижнях після мобілізації родини одержали повідомлення з військомату, що сім з тих, що зголосилися до Червоної Армії, згинуло в бою з фашистами за „родіну”.

Коли перша фаза мобілізації ганебно провалилася, тоді органи НКВД вдалися до дуже суворих репресій супроти непокірного населення. Для постраху вже в першій половині серпня 1944 р. з Буського і суміжних районів вивозили по кільканадцять родин із кожного села на Схід. В той час окупанти не мали ще списків національно свідомих родин в селі і вивозили кого попало, без плану. Часто вивозили людей зовсім непричетних до руху спротиву. В моєму селі, Яблунівці, у той час вивезли 13 родин. Між ними дві родини старших віком людей Бабіїв і Парубочих, які із своїми дітьми, крім праці на рілі, нічим більше не цікавилися.

Коли і вивезення населення на Сибір не дало бажаних наслідків, тоді комісари з військомату в супроводі енкаведистів виїжджали на села і займалися полюванням на чоловіків, яких під сильною охороною відвозили до військомату в район. В районі їх ретельно обшукували і висилали на фронт. Але терор не був самотнім засобом вербування чоловіків до війська. Уже у вересні большевики оголосили звернення до тих, хто переховувався від мобілізації. Звернення розповсюджувалося під назвою „Прощення обдуреним”. І обіцували прощення усім, хто добровільно зголоситься до військомату. Але цей заклик також не допоміг, бо була літня пора й легко було де-небудь переховуватися. А вже зимою почали зголошуватися до військомату більшість із тих, які відмовились від мобілізації літом, їх, без найменшого військового вишколу, направляли в „штрафні батальйони і висилали як гарматне м'ясо на фронт.

До військомату голосилися переважно ті, що ховались від мобілізації не з патріотичних переконань, а для того, щоб зберегти собі життя. І з ними була певна проблема. Переважно то були люди, які жили поза організаційним рухом спротиву. З технічних причин не можна було їх всіх прийняти до УПА чи в підпілля. Вони ж, не маючи підпільного досвіду, не витримували поневірянь і по кількох місяцях переховування, від страху за себе і за життя рідні зголошувалися „з повинного” до військомату. Цю психологічну слабину дуже вміло використовували органи НКВД. Для того, щоб залякати населення, одних відразу судили й висилали на каторжні роботи на Сибір, других – направляли до „штрафних батальйонів” і відразу ж на фронт, а людей із слабким характером намовляли до співпраці з ними і творили з них „істребітельні загони”, яких люди називали „стрибками”. Щоб викупити себе, ці люди мусіли платити високу ціну, платити своєю совістю. Поскілки вони знали жителів села, їх змушували здавати звіти про все, що вони знали. Хто є провідником організації в селі, хто допомагає підпіллю, де знаходяться магазини з харчами, бункери для підпільників і т. д. З часом, дехто з тих людей, зі страху за своє життя, ставав дуже небезпечною людиною для підпільного руху спротиву. Ця порода людей була більш небезпечна, ніж НКВД. Із ними підпілля мусіло розправлятися. Окрім органів НКВД та військомату, по районах діяли ще відділи заготівлі продуктів, завдання яких було стягати з населення якнайбільше харчів, щоб нагодувати

зголоднілу на фронті армію. Вони, незважаючи на жахливий економічний стан внаслідок воєнного спустошення українських земель, накладали на селян непомірно високі контингенти хліба і м'яса. Хлібні чи м'ясні податки з допомогою терору стягалися з кожного селянина.

Для багатьох людей ці контингенти були такі високі, що тяжко було їх виконати. Але, аби оминати жорстоких репресій і не потрапити на список „ворогів народу”, багато хто витрясали останню зернину й здавали державі. Тих, що не могли здати державі повністю визначеного приділу, відвідували апаратчики заготівлі з району у супроводі енкаведистів і забирали усе, що було на господарстві. Після цього багато людей залишалося без куска хліба. Але тим, що український селянин буде вмирати з голоду, нові „визволителі” зовсім не журилися. Їхнім завданням було – доставити імперії потрібний хліб.

У той саме час, коли районні апаратчики заготівлі харчів витрушували останню зернину в селян, вишколені пропагандисти із фінансових відділів в районах розїзджали по селах і з допомогою пропаганди і терору, закликали населення до „добровільних позичок” державі. Для тих цілей була розписана імперією „Воєнна Позика”, яку кожен громадянин „добровільно” мусів підписати. Найменшою була позика на сто рублів. Горе було тим, що відмовлялися таку позичку підписувати. Впертих арештовували й тільки після підписання позики звільняли з тюрми. Але на цьому контрибуції не кінчалися. На кожного власника індивідуального господарства власті накидали від двох до п'яти тисяч рублів податку.

Ще в гіршому стані, ніж селяни, опинилися міські робітники. Замість 8-ми годинної праці, вони мусіли працювати 12 годин, але за ту саму платню. Цього теж було ще замало, бо в грудні 1944 р. запроваджено новий спосіб визиску робітника, під назвою „Недільник”. Під час того „недільника” робітники мусіли „добровільно” працювати безплатно на відбудову зруйнованих війною домів, вулиць та шляхів. За невихід до праці або спізнення карали примусовими роботами в концтаборах. Всі ці контрибуції та примусові роботи призвели народ до цілковитого зубожіння.

Будівничі московської імперії не забували й про західньо-українську інтелігенцію, включаючи її до пропагандивної московської машини. Аби використати українську інтелігенцію для своїх цілей, вони зараховують її до упривілейованої кляси із високою платнею. За цей привілей український інтелігент був змушений, проти власної волі, зі страху за життя своїх рідних, підкоритися силі. Від інтелігенції вимагали виявляти советський патріотизм та з душею включатись до побудови советського суспільства. У ролі пропагандиста український інтелігент мусів допомагати московським політрукам прищеплювати народу почуття вдячності великому російському народові за визволення України з-під німецького фашизму. Переконувати, що лише в братній сім'ї народів могутнього ССРСР, Україна може бути вільною. Головною ціллю масово-політичної пропаганди було – спрямувати нарід проти національно-визвольного руху ОУН–УПА. Для цієї цілі політруки організували різні мітинги та політичні доповіді, на які з допомогою НКВД примусово зганяли населення. І на тих зібраннях наказували виступати місцевим інтелігентам з прокльонами на ОУН–УПА, називаючи їх німецькими агентами. Треба було переконувати зібраних, що ОУН–УПА ведуть боротьбу проти ССРСР не за вільну Україну, але за Україну куркулів і капіталістів, за поневолення України німецькими фашистами.

Для більшого ефекту вже восени 1944 р. обласні партійні апаратники зорганізували у Львові „Зїзд української інтелігенції Західньої України”. На тому зїзді були

виголошені пропагандивні доповіді, в яких розповідалось, як ефективно поборювати націоналістичний рух. Негайно після того відбувся в січні 1945 р. ще один з'їзд учителів, на якому виступали з доповіддями високі партійні чини із Києва – Хрущов та Манільський, а з письменників – Тичина, Рильський, Остап Вишня із своєю „мишачою діркою" та інші. Крім асів з Києва, заставили виступати з пропагандивними доповіддями також представників української науки зі Львова – проф. Барвінського, проф. Крип'якевича, проф. Колессу та інших. Усі ці виступи були насичені злобою і ненавистю до ОУН–УПА. Вони закликали українське населення до активної, рішучої боротьби з лаціональним підпіллям. Для українського інтелігента, вихованого на зразках високої європейської культури, такі протинародні виступи були великим моральним приниженням. Іронія полягала в тому, що більшість з них всіми фібрами своєї вільної душі ненавиділи московську тиранію, але були змушені її вихваляти.

Про якесь культурно-національне життя по селах не було навіть і мови. Будь-яка діяльність в товариствах чи організаціях, що в минулому відігравали велику роль в піднесенні національної свідомости українського народу, тепер уважалось шкідливою, контрреволюційною, буржуазним націоналізмом. Усі українські національні дома культури ставали базою проросійської пропаганди, куди силою зганяли населення вислуховувати брехливі промови про щасливе та радісне життя пролетаріату в країні Рад під „дбайливою" опікою „батька" Сталіна, не забуваючи при цьому звеличувати великий російський народ, який все винайшов перший і який скоро запанує цілим світом.

Українське населення не мало жодних ілюзій щодо своєї долі під московською кормогою, бо набуло гіркого досвіду під час першої окупації західньоукраїнських земель в 1939-41 рр. Але тоді окупанти ще бодай про людське око були більш гуманні, виступаючи в ролі визволителів західньоукранських братів з-під польського ярма. Тепер, скинувши машкару вдаваної гуманности, не приховуючи своїх імперських плянів щодо загарбання нових територій, вони поводитись з корінним населенням ще з більш вишуканою жорстокістю ніж німецькі фашисти. Брутальна жорстокість, яку московські окупанти застосували супроти українського народу, не мала аналогії в минулому людства.

ПЕРШІ ПІДСУМКИ БОРОТЬБИ

На основі одномісячного спостереження двох протилежних сил, українсько-націоналістичної і московсько-большевицької, які безпощадно себе винищували, можна було вже зробити логічний підсумок і дати позитивну, або негативну оцінку тим силам. До позитивів на нашому боці ми могли сміло зачислити рішучість українських мас продовжувати моральну і матеріяльну допомогу визвольному рухові у боротьбі проти наїзника, всупереч жорстоким репресіям. Коли в перших тижнях окупації НКВД вибирало з кожного села по кільканадцять родин для вивозу на Сибір, щоб залякати народ і примусити його стати на коліна, він витримав усе мужньо і холоднокрвно.

Позитивним явищем, хоча й болючим, виявилась також геройська постава тих членів підпілля, які вже з перших тижнів окупації опинилися у безвихідному положенні при зустрічі з ворогом і воліли смерть від власної кулі, ніж попасти в руки ворога. Ця геройська постава тих жертв московського насильства, що воліли смерть з власної руки, давала духу тим, що заступали загиблих.

Правда, були і негативні явища. Часто кидалося в очі те, що деякі люди не дотримувалися засад конспірації, такої необхідної у підпільній праці. Цей недолік був помітний переважно у людей нових, які на шлях боротьби вступали ' внаслідок масового припливу молоді в ряди борців ще у часи німецької окупації, коли конспірація відходила на задній план. Тому ті люди першими ставали жертвами НКВД. Були також певні недоліки з вишколом нових рекрутів у частинах Самооборони через брак кваліфікованих військовиків. Брак -військового вишколу серед бійців Самооборони був причиною . того, що при першій зустрічі з добре вишколеним ворогом виникав хаос і з'являлися непотрібні жертви. До негативів треба було зачислити також погану звичку деяких членів підпілля, які деколи любили вживати алкогольні напої. Я, особисто, боровся з цією слабкістю дуже суворо. В моїй групі вживання алкоголю було дуже суворо заборонене. Спирт видавався лише для лікування.

Після короткого перепочинку під час пересування фронту та кількох тижнів уже практичної боротьби з наїзником Крайовий Провід ОУН доручив мені приготувати терен для відправи-наради двох Округ – Золочівської і Сокальської. В порозумінні з окружним „Чорноморцем“, я вибрав лісистий терен в околицях Олеська, на кордоні двох округ. Заповіджена відправа відбулася на початку м. вересня. З Округ Сокальської прибув на нараду окружний „Чорноморець“, а з Золочівської – окружний провідник „Береговий“. Окрім окружних провідників прибули також повітові провідники ОУН з Кам'янки Струми-лової – провідник „Мамай" і провідник боївки СБ Кашак, з Радехова прибув провідник „Гунька“. Були провідники із Золочева і Бродів, але їхніх псевд не пригадую. Присутніми на відправі були також і з Крайового Проводу „Золотар“, обласний провідник „Ярема“, а від СБ – провідник „Сірко“. Відправа тривала два дні. Наряду проводив провідник „Золотар“, але в дискусії забирали голос усі учасники відправи, бо кожен з присутніх міг поділитися цінними інформаціями, а головне – розказати про стійку й непохитну настанову населення супроти окупантів та про методи, якими послуговувалися НКВД, вербуючи сексотів та колаборантів.

Маючи вже досвід з організаційних відправ ще під час московської окупації в 1939-41 рр., я з цікавістю слідував за змістом тієї наради. Сам зміст наради був дещо відмінний від напрямних в 1940 р. Тоді вся увага була звернена на ідейно-духовну підготовку не тільки членів ОУН, але й населення щодо боротьби з окупантом. Тепер, опинившись перед необхідністю збройної боротьби з Москвою, темою наради було, як вести цю боротьбу, щоб завдати ворогові найбільших втрат при найменшій кількості власних жертв.

Під час наради „Золотар" показав себе дійсним провідни-ком-революціонером. Його висока постать з розумним і шляхетним обличчям робили його ще більш авторитетним і поважним. В його словах відчувалось розважність і поміркованість, неначе у кваліфікованого педагога, який заслуговує на пошану.

На відправі дуже ґрунтовно обговорювалось питання про донощиків та колаборантів. Всі ми були свідомі того, що органи безпеки московської імперії, маючи довголітній досвід в розкладанні свого ворога, не залишать в спокою і наш визвольний рух. Питання було, як протиставитись тій язві, що приносить так багато шкоди підпіллю. Дуже багато уваги присвячував тому питанню друг „Ярема" з відділу СБ. Він запропонував, щоб у кожній адміністраційній одиниці району мати своїх інформаторів. Вказував на те, що часом навіть жінка, яка буде прибирати канцелярію,

може підслухати розмову чи прочитати залишену нерозважним службовцем записку з дуже цінними інформаціями і передати їх кому слід. Він навів кілька таких випадків, де в районах працюють вже наші люди і передають нам дуже корисні інформації про тих людей, що часто відвідують органи НКВД. Він також настоював на тому, щоб стежити в районі за кожним, наскільки це можливо, енкаведистом. Слід особливо звертати увагу на тих, які ночами шукають розваги у жіночій товаристві. Для таких цілей слід використовувати старших віком людей або дівчат. Простеживши за таким енкаведистом, де він ходить, коли повертається, і впевнившись, що це повторюється досить часто, вислати за ним добре вишколену бойову трійку на розмову. Якщо в районі нема бойової групи для такої роботи, тоді слід звертатись до повітової, або окружної СБ, яке завжди радо в цій справі допоможе. Цей момент був застосований майже в кожному районі і мав добрі наслідки.

Про методи, з допомогою яких органи НКВД вербували сексотів-донощиків, ми на нарадах навіть не дискутували. Адже з досвіду знали, що коли заарештована людина по якомусь часі звільнялася з тюрми, вона му сіла підписувати заяву про співпрацю з НКВД. Ми знали про те, що до співпраці більшість з тих людей була змушена жорстоким терором. Аби примусити до співпраці, заарештованій людині приписують різні політичні злочини й під час нелюдських фізичних, моральних тортур змушують її визнати себе винною. При тому переконували ту жертву, що вона зможе виправити свій „злочин“, якщо підпише заяву про співпрацю – і буде доносити на певних осіб у селі. Спочатку людина відмовляється, але з часом, аби вирватись з рук катів, підписує усе, що від неї вимагають. Проти своєї волі людина стає донощиком на своїх рідних, сусідів, приятелів і друзів. Звичайно після звільнення з тюрми до такої людини приходив хтось із сітки ОУН на розмову. Якщо людина була щира і відкрита та розказувала нам усе, що знала, навіть про те, за ким має стежити. Саме такі люди часом давали нам дуже цінні інформації, а особливо про те, ким цікавиться НКВД. Але були й такі, що категорично заперечували підписання будь-якої заяви про співпрацю. Таких треба було перевіряти довгий час, а встановивши їхні таємні зустрічі з членами НКВД, що в селі не було важко, остерегти їх перед наслідками співпраці з ворогом, якщо вони добровільно не подадуть інформацій про що і на кого вони мають доносити до НКВД.

У селі було дуже важко законспіруватися сексотові, натомість було на багато важче виявити донощика в місті. Навіть і тоді, коли донощика вдалося виявити, ми витрачували багато часу, зусиль і праці, щоб притягнути його до відповідальності.

КАРАЄМО ОКУПАНТІВ

Перебравши всі важливі позиції в адміністрації на окупованих землях України, росіяни почували себе „юберменшами“ і відкрито демонстрували свою зверхність над українським народом. Користуючись правом сили та необмеженої влади протягом довгих років, обороняючи неподільність імперії, апаратчики органів безпеки, ЧК, ГПУ, чи НКВД, вистрілювали українське населення за будь-що, без найменшого ризику для себе та відповідальності за свої криваві вчинки. Але не так їм було в 1944 р. Опинившись на терені Західної України, російські займанці скоро переконалися, що тут без ризику їм не обійдеться. Підкорений українець нарешті випростував свою спину після довгого поневолення і позбувся почуття страху перед ворогом, та й

сказав: „Досить! Досить наруги та екзекуції! На своїй прадідівській землі ми хочемо жити вільно і без окупантів. Окупанти, росіяни, забирайтеся геть з України, а то будемо стріляти!" Для москаля, звиклого до рабського послуху й сліпого виконання наказів, спротив режимові з боку українського визвольного рузу, викликав переляк. Від куль українських месників падали червоні комісари на вулицях міст, по селах, в лісах.

У лісистих теренах великі відділи УПА влаштовували придорожні засідки на спецвідділи НКВД й безпощадно їх нищили. Окрім крайових відділів УПА, діяли також добре вишколені Районні, Повітові, або Обласні боївки СБ, що малими групами, з допомогою розвідки ОУН, проникали часто в малі чи великі міста – і там розправлялися з московськими горлорізами чи коляборантами. Були райони, в яких вже в першому році окупації Москва втратила 10-15% членів НКВД в боротьбі з українським рухом спротиву. Коли взяти під увагу, що в кожному районі працювало по кількадесят апаратчиків, то можемо собі уявити, якої шкоди наніс окупантові український національно-революційний рух спротиву.

Від рук патріотів гинули московські маршали (Микола Ватутін, визначиний московський полководець, і герой, генерал спецвідділів військ НКВД – Фйодоров, генерал-полковник Москаленко), багато полковників та нижчої ранги комісарів. Подаю кілька фактів... Зимою 1945 р. наша розвідка донесла, що майор спецвідділу боротьби з бандитизмом Головка вибирається із своєю охороною в поїздку до Топорова, що в Буському р-ні. Місцевий відділ Самооборони зробив засідку неподалік села Адами при гостиниці. Коли майор Головка повертався з Топорова, він натрапив на ту заставу і був зліквідований разом із своєю охороною. За свої заслуги перед імперією був похований на видному місці в Буську на ринку. У 1944 р. головою міської ради в Буську став місцевий комуніст Зубик. Він ще в 1939-41 рр. пішов на співпрацю з НКВД. З приходом німців 1941 р. залишився в Буську. На переслуханні в українській поліції він виправдувався тим, що робив це несвідомо і просив помилування. Його залишили в спокою. Але, як тільки в 1944 р. з'явилася Червона Армія, Зубик, знову, з автоматом в руках, став пострахом для жителів міста. Багато свідомих українських родин вислав на Сибір. Як голова міської ради, завжди мав біля себе добру охорону і був певний за своє життя. Але не допомогла йому й охорона. Після ґрунтовної розвідки вдалось бойовикам з повітового СБ знищити московського вислужника Зубика. Щоб довести жителям, що НКВД всемогутнє і завжди знайде винного, в Буську заарештовують чоловіка, який щойно повернувся з Німеччини, з роботи, Ю. Фалінського. Він належав до тих міщан, що говорили по польськи, хоча був українцем і про рух спротиву не мав жодного поняття. І саме йому пришили вбивство Зубика і прилюдно повісили на ринку для постраху іншим з написом „німецький агент". Загинула зовсім невинна людина, тільки тому, щоб довести правоту НКВД.

У 1944 р. до Ново-Милятинського району на Львівщині повернувся той самий начальник НКВД, що був там в 1941 р. – Єсенін, капітан. Він був пострахом на цілу околицю. Для власної безпеки, роз'їжджав по селах в танкетці із трьома охоронцями-енкаведистами. Зустрічаючи селян, постійно погрожував: „Я вас, бандеровская сволоч, всіх вишлю на Сибір". І справді, багато людей помандрувало на схід, завдяки йому. Але прийшла черга і на нього. З допомогою панцерфауст вдалось боївці Повітового СБ зліквідувати капітана Єсеніна та його охорону. Це лише кілька фактів про тих тиранів, що гинули від рук українських борців за волю свого народу. А таких фактів

були тисячі. Цікаво, що про тих чекістів, які гинули від куль месників на українській землі, Москва зовсім мовчить, щоб не визнати прилюдно того факту, що окупація України коштувала їм дуже дорого. Натомість вже більше сорока років веде безнастанну фальшиву пропаганду про те, що члени ОУН, СБ, УПА мордували мирне населення, а особисто робить наголос на вбивстві жінок та дітей.

Коли читаєш ту брехню, стає дивно, що ті, хто десятиліттями винищували без розбору українське населення, дітей та немовлят, раптово стають оборонцями українських жінок і дітей. Навіть пересічна людина в Україні розуміє, що це гола брехня. Народ на Україні ще добре пам'ятає, хто мордував жінок та дітей, хто палив українські села у відплату за переховування „хлопців з лісу“, як говорили про членів ОУН-УПА селяни. За приклад може послужити село Грабо-вець, що в Богородчанському районі, в якому спецвідділи НКВД вчинили дикий погром 29. 8. 1944 р.: спалили 300 господарств, убили 86 селян, серед яких були діти і жінки. І таких випадків було дуже багато. Народ ще сьогодні з вдячністю кладе живі квіти на ті місця, де колись, в часи визвольної боротьби з Москвою в 1940-50 рр., загинули герої-борці, хоча могили їхні Москва заорала, щоб не нагадували про минуле. А ті, що мають відвагу і вже не бояться ні тюрем, ні Сибіру, прилюдно домагаються сьогодні побудови пам'ятників для героїв ОУН-УПА, як це було на масовому мітингу у Львові 1988 р. Отже, навіть найбільш рафінована пропаганда не змогла затемнити героїчної боротьби героїв, що підняли бойовий прапор в боротьбі за визволення свого народу від німецьких і московських наїзників.

Українська людина, яка вже перестала вірити в правдомовність кремлівських вождів, свідомо того, що Москва проливає крокодилячі сльози не із співчуття до українських жінок і дітей, а в ім'я власних, загарбницьких ідей. Москві йдеться про те, щоб український самостійницький рух дискредитувати в очах усього світу та посіяти недовір'я і сумнів у державних політиків за кордоном до української ідеї. Адже останнім часом політики почали цікавитися питанням самостійності України. З метою дискредитації українців Москва розповсюджує за кордоном масу пропагандивних матеріалів з дезінформацією про український самостійницький рух, бо певна, що західній обиватель беззастережно повірить їхній брехні.

Що правда, той обиватель, можливо, не знає про криваві злочини Москви. Він, можливо, ще не чув про те, як московські орди розстрілювали в селах цілі родини з дітьми і немовлятами лише через те, що ті родини приймали в хату тяжко пораненого бійця УПА. Обиватель, можливо, нічого не знає про голодовий геноцид в 1932-33 рр., під час якого Москва виморила голодом більше семи мільйонів українського народу, включно з жінками і немовлятами. (Про це вже сьогодні згадують і в Кремлі). Обиватель, мабуть, не чув про те, як українські матері, в розпуці, викидали своїх замерзлих дітей зимою з товарових вагонів, якими Москва вивозила їх на Сибір. Але, щоб цей обиватель довідався про те, з якою жорстокістю Москва винищує поневолені народи, вистачить йому побачити сьогоднішній фільм про дітей-калік в Афганістані, які стали жертвою мін-забавок, що Москва скидала їх на території повстанців. Ці малі створіння без очей, ніг та рук є живими свідками жорстокості московських загарбників. У 1944-1950-х рр. Москва мін-забавок не мала. І тому москалі вбивали наших жінок і дітей дрючками, кололи багнетами, а очі видовбували ножами.

ЗИМОВІ ОБЛАВИ 1945 Р.

Коли ж кількамісячні зусилля московських окупантів ліквідувати український визвольно-революційний рух не дали бажаних результатів, а навпаки, відділи УПА в боях з окупантами набули популярності в народі, Москва наказує, будь-що не жаліючи ні людських, ні матеріальних ресурсів, покінчити зимою з українськими самостійниками. Провід ліквідації УПА перебрав на себе сам ненависник українського народу М. Хрущов. Він запевнив Сталіна, що до 15 березня 1945 р. укр. підпілля буде зліквідоване. До Західньої України Москва вислала кільканадцять добре вишколених дивізій НКВД під командою досвідчених генералів-спеціалістів боротьби з „бандитизмом” та колишніх командирів червоних партизанів. Окупанти видають також звернення до населення західних областей України. В цьому, як і в попередньому, обіцяли широку амністію всім, хто зголоситься з розкаянням до властей. Але ніхто з підпілля не повірив тому зверненню, знаючи з минулого московську брехливість.

У другій половині лютого 1945 р. облави, під загальною назвою „Червона Мітла”, охопили райони Одеський, Лопатинський, Радехівський, Буський, Кам'янка Буський та інші. Терен облоги нагадував фронтову смугу. У кожному селі була залога із 100-150 червоних бійців усіх родів військ. На стратегічних пунктах були застави з кулеметами, а лісисті терени об'їжджали важкі танки. Довкола сіл і в лісах постійно діяли патрульні підрозділи. У господарствах розшукували криївки, магазини зброї, харчів чи бункери з підпільниками. Якщо в господарстві знаходили криївку, навіть порожню, господарів вивозили на Сибір. Над заарештованими немилосердно знущалися. Для підпілля насатв досить критичний час.

Пережити цей період блокади було дуже важко. Багато відданих патріотів-революціонерів загинуло смертю хоробрих під час тих облав.

Щоб відтворити цей кривавий період московського насильства, наведу епізод з життя групи СБ Крайового Проводу, що під час блокади перебувала на терені Надбужанщини і охороняла видатних діячів проводу. Отже, частина групи (8 осіб): провідник групи „Клей”, М. Горбач, М. Мартинюк, Богдан Чучман, М. Поцілуйко, М. Куп'як, С. Іванів і НН „Ігор”, перебувала в околицях Львова, а решта (14 осіб) була в лісах Олеського району. Пожвавлений рух військ НКВД в підльвівських селах був ознакою, що облави, до яких НКВД підготовлялось довгий час, вже почалися. Провідник радить вибиратися в лісистий терен і долучитися до решти групи. Марш не був легкий, тим більше, що нам треба зробити біля 70 км дороги засніженими полями при максимумі чуйності, щоб не потрапити на московську заставу.

Першої ночі, виминаючи села, ми добились до с. Лісок, Ново-Милятинського району. Перед вечером того дня станичний ОУН повідомив нас, що в село в'їхало військо і розставляє застави на головній дорозі з обох кінців села. Як лише потемніло, дуже обережно вирушаємо в дорогу, щоб ще за ночі добитись у лісистий терен. Без перешкод ми добирались під село Ракобути, де планували перейти ріку Буг. Щоб дізнатись про ситуацію в терені, треба було вислати розвідку в село за „язиком”.

Підповзши майже на животах до однієї з крайніх хат, хлоп ці довідались, що в селі большевицька залога, а над Бугом застави вдень і вночі; отже, перехід ріки в тому місці виключений. Довелось на ходу змінити маршрут, додаючи ще 5 км ходи, щоб перейти Буг. Ситуація була дуже скрутна, бо вже майже розвиднялося, а ми ще мали біля 8 км дороги відкритого терену. Потішаюче було те, що падав сніг. Далеко поза с. Ракобутами щасливо перейшли Буг і вже ранком, вкрай стомлені, увійшли в Яблунівські ліси.

Подякувавши Богові за щасливу путь, ми без відпочинку, хоч ледве тримаючись на ногах, подались у глиб лісу шукати за місцевим відділом Самооборони. По дорозі ми натрапили на вимінувані бункери, один з харчами, і другий, в якому перебували місцеві члени ОУН, а також часом перехідні люди підпілля. Це нас переконало, що облави на ліси вже також почалися. Далеко в лісі ми натрапили на розвідників відділу Самооборони і вони запровадили нас на місце постою відділу. Побачивши нашу групу, провідник відділу „Соловій” дуже зрадив, бо – як він казав – наша поява „піднесе мораль його людей”, які внаслідок кількадечних переслідувань у лісі большевицькими загонами були фізично і психічно вичерпані докраю.

В розмові з „Соловієм” ми довідались про дійсно критичний стан в терені. Большевицькі загони вже чотири дні тероризували довколишні села. Багато людей арештували, переважно тих, що скривались від мобілізації, а також запідозрених у зв'язках з підпіллям. Над заарештованими по-звірськи знущалися, щоб тортурами вимусити інформації про підпілля. Якщо часом знаходили криївку, навіть порожню, арештували цілу родину. Коли в криївці були повстанці і не здавались, їх закидали гранатами, а господарство палили. В п'яному стані вони вдавались до найбільш ганебних актів насильства. Гвалтували жінок, а то й малолітніх дівчат. В с. Яблунівка майор знасилював 9-річну дівчину, доньку Анни Савкової, на очах матері.

В с. Побужани, Буського району, енкаведисти знайшли два бункери з підпільниками. На заклик вийти з бункеру, підпільники викинули на напасників через отвір кілька гранат. Всі підпільники в бункері загинули. Між ними Дмитро Божинський – провідник ОУН, його син Василь, Іван Семчук, Микола Семчук (брати) та ще кілька осіб.

Після сваволі в селах, московські карателі зосередили свою увагу на ліси. Щоб легше маневрувати в час облави, Соловій поділив відділ Самооборони (78 осіб) на три групи. На один відділ, який очолював „Крілик” (Євген Парубочий), налізли большевики і він був змушений прийняти бій. Залігши в смерековому лісі з відділом, Крілик чекав на ворога. Підпустивши большевиків на кількадесят кроків, відділ пішов у лобову атаку на прорив, засіваючи ворога вогнем з автоматів. Хоч удар був раптовий, ворог був готовий і на вогонь відповів вогнем. Лісову тишу перервав барабанний вогонь автоматів, вибухи гранат, впереміш з окликами „Слава!”. На білому снігу корчилися у смертних судорогах тіла як північних московських наїзників, так і правних оборонців своєї батьківщини, синів Бузеччини. В тому бою загинули: Євген Парубочий – „Крілик”, Степан Ковалик, Микола Вовк (син Кирила), Василь Вовк, Василь Поцілуйко – „Близнюк”, було також кілька ранених. Большевики втратили сімох вбитих і мали кількох ранених.

Після таких гнітючих вісток, про відпочинок не можна було й думати. Мусіли також обходитися без їжі, бо нізвідки було дістати постачання, а харчові магазини в лісі були вимінувані ворогом. Хоч-не-хоч, готуємось до облави. На наше щастя, сніг почав падати ще більше, як уночі, замітаючи по нас сліди. Заходимо в густий шпильковий ліс, виставляємо сильні застави по краях і, здавшись на Божу волю, чекаємо найгіршого. Щойно по полудні наші розвідники поінформували нас, що по даль від нас пройшли большевицькі патрулі, не помітивши нашого скупчення. Перший день в лісі перейшов щасливо.

У вечорі ми підійшли під с. Боложинів, яке межує з лісом. Виявилось, що в селі військо, а навколо об'їжджають дві танкетки, освітлюючи село. Нам треба було за всяку ціну дістати трохи харчів, бо люди з відділу Самооборони вже два дні нічого не

їли. Для цього завдання треба було трьох охотників у советських уніформах. Зголосилося трьох очайдухів, а між ними один, який знав дуже добре село. Не помітно ввійшли в село і пішли до знайомої жінки, якої син був в УПА, а чоловіка забрали в Червону Армію. З обережності двох увійшло в хату, а третій лишився на варті. Щедра господиня дала дещо їсти, а сама пішла до комори дістати кілька хлібів. В тім часі стійковий входить до хати і повідомляє, що до хати наближається кількох советчиків. Зненацька розчинились двері і троє військових переступило поріг, а побачивши людей у советських уніформах, запитали: „С какой же вы часті, товариші?". У відповідь серія з автомата: два убитих, а третій ранений. Докінчивши третього, підпільники подались до лісу. З остраху господиня теж опинилась в лісі з двома хлібами. Почувши стрілянину, енкаведисти відразу ж прибули на те місце, а побачивши трупи своїх, забрали їх з хати, а хату підпалили. По цій пригоді ми мусіли перейти знову в інший терен. Ми отаборились у лісі біля с. Вербляни. Там відпочивали ми без пригод аж до другої години по полудні. По другій годині вислані стежі повідомили нас, що з однієї сторони, зі сходу, енкаведисти виставили свої застави, а з другої сторони, із заходу, цілою лавою прочісують ліс в нашому напрямі. Отже, мусимо йти на прорив, – другого виходу нема. Команду над цілим відділом, біля шістдесят людей, перебрав провідник „Клей".

Близько один одного залягаємо за смоляками-пеньками в молодому шпильковому лісі, в напруженні чекаючи ворога. Навколо тиша... По тілі пробігає дроз. Б'ються прискорено серця. Мимохідь постає питання: кому із нас призначено сьогодні скласти юне життя на жертівнику нашої розп'ятої Батьківщини?..

Чи ще замало було пролито крові: Батурин, Кодня, Крути, Базар?.. Чому не було в нас більше Жовтих Вод, Пилявець, Конотопів?.. Такі і подібні питання ще більше збуджують ненависть та жадобу помсти над наїзниками. Прилягаємо до землі, немов би прирісши до неї, і чекаємо зустрічі віч-на-віч з одвічним ворогом – окупантом нашої землі. Вже виразно було чути тріскіт обломлюваних гіллячок з молодих сосон. Напасники наближались. Нарешті, почулася команда з нашої сторони: „Вогонь!.. Вперед!..". Полетіло смертоносне слово священної зброї месників. Удар був такий несподіваний і сильний, що ворог опам'ятався щойно тоді, коли ми вже прорвали його лінію. У ворожій лаві зчинилась паніка. Але ми, неначе марафонські змагуни, вмент опинилися поза ворожою лавою.

Прорив удався, але не без наших жертв. Кулеметник „Василько", який забезпечував праве крило відділу своїм улюбленим „Дегтяровом", убитий, а подаль нього лежав ранений бойовик „Тис". Друзі спішають допомогти йому. Він, щоб не бути тягарем для інших у відступі, просить: „Бережіть себе, хлопці, поспішайте, а мені, як видно, прийшов кінець..." і пустив собі кулю з власного пістоля. Хто бачив і пережив цю трагедію смерті, той повік не забуде. Тут варто згадати, що у випадку важкого поранення в бою, більшість людей докінчувала себе власною пістолем, щоб не бути тягарем для інших. Це був неписаний закон, якого придержувались і рядовий стрілець, і штабовий старшина, отже поведінка „Тиса" не була винятком.

Проїшли роки, здавалось би, все забуто. Та ні! Він і сьогодні передо мною. Лежить. Благає, благоє собі смерті заради життя своїх побратимів, а в тім числі, може й мого... Вічна Тобі пам'ять, друже „Тисе!"

Ворог, опам'ятавшись, зрозумів: це ж лише невеликий загін відважних, і, вмить реорганізувавши свої лави, погнався за нами. Відстрілюючись на ходу, ми у поспіху відступали від енкаведистів. Відбившись далеко від ворога, ми розбилися на три групи

і кожна пішла в протилежному напрямі, щоб дезорієнтувати ворога. Група „Клея” вирішила пробиватись у ліси Туря-Стовпин, в напрямі Лопатинського району. Після короткого відпочинку вирушили в дорогу, переконані, що погоня ворога втратила сліди за нами. Але це було лише наше гаряче бажання внаслідок великої втоми. Переходячи малу поляну в сосновому лісі, несподівано ми завважили, як з боку тієї самої поляни вискакували большевики й інші в тому самому напрямі, що й ми. Стріляємо по них, заки вони побачили нас, і вскакуємо до лісу. їхній скорострільник зі стоячої позиції почав наводити свій скоростріл на нас, але, мов підкошений, паде на сніг, щоб вже більше не підвестись. Не обійшлося без жертв і в нашій групі. На поляні падає вбитий друг „Прут”, родом з с. Лісок, а на самому узліссі упав ранений провідник „Клей”. Одна куля з ворожого автомата прошила йому наскрізь ногу вище коліна, а друга надщербила чоло над лівим оком. Не то бігти, піднятись не може, а очі залиті кров'ю з рани на чолі. Щоб живим не потрапити в руки ворога, витягає пістоль, щоб покінчити з собою. На щастя найближчий бойовик це побачив і, зрозумівши намір, прискочив і вирвав з рук пістоль. Він кликнув ще одного бойовика і вдвох відтягнули провідника в безпечніше місце, щоб перев'язати рани. По стороні ворога також замішання. В паніці відступають до лісу, забираючи з собою двох ранених, а на поляні залишили чотирьох советських „героїв” загиблих за „родіну”. Це була одна з тих розвідувальних груп, які шукали по лісі за „ворогами народу”.

Забравши пораненого, наша група посувається далше лісом, шукаючи за відповідним місцем на відпочинок і для оборони на випадок ще однієї зустрічі з ворогом. Слабо обв'язані рани стікають кров'ю і залишають червоні сліди на снігу. Вже вечоріло. В лісі тихо, лиш легенький сніжок пустотливо кружляє між гілками дерев. Як видно, погоня за нами припинилась. Знайшли найкраще місце для оборони і сіли відпочити. Та не довго відпочивали і тим разом. Чуємо, що в нашому напрямі посувається ворог. Нарешті чути голос, „Таваріщ камандір! Здезь, вот здезь, след!”. Лежимо очікуючи ворога, відступати вже немає сили. Приймемо бій, може вже останній... А ще так хотілось би жити. Ми всі ще такі молоді. В боротьбі з різними ворогами ми ще не зазнали щасливої юности, як молодь вільних народів. Ми ж ті, що „зродились із крові народу” і добровільно взяли на себе цей святий обов'язок боротьби за свій Рідний Край. Ми свідомі наших завдань, що в цей грізний час маємо засвідчити перед цілим світом, що Україна бореться і не здасть своїх національних прав, доки не досягне своєї мети, якою є Українська Самостійна Соборна Держава.

Примістившись на високому горбі за пнями дерев, ми почували себе немов в укріпленій твердині. Перед нами біля 50 метрів відкритий стрімкий схил горба, з якого легко спостерігати рух ворога внизу. Повідчіпляли запасові магазинки і кружки з набоями до автоматів та гранати, щоб мати все під руками. Готуємось обороняти нашу твердиню до останнього набою, бо іншого виходу ми вже не мали; втікати не було сил. Нарешті, вже здалека показались поодинокі постаті, а відтак малий відділ, який розстрільною обережно посувався нашими слідами. Побачивши, що це мала група з кільканадцяти московських погромників, на душі стало легше; може... може і на цей раз Всевишній збереже нас, як і багато разів перед тим. Підпустили близько ворога під горб і стріляємо. У ворога замішання, чути зойки ранених, напасники падають на сніг, стріляють по нас і під сильним вогнем „Дехтярова” стрибками посуваються в нашу сторону на горб. Але їхні зусилля даремні. Густі серії наших автоматів не тільки здержують наступ, але й змушують ворога лежати нерухомо в снігу. На лівому крилі чути команду: „Вперьод ребята! їх немого!”. Одна граната в те місце, і команди

більше не чути, натомість чути смертельний зойк. Кидають кілька гранат в нашу сторону. Знову один ранений в нашій групі. Але це була остання жертва 3 нашої сторони того дня. Московські напасники, втративши командира, втратили ініціативу атакувати. Підбравши кількох ранених, большевики залишили поле бою і подались у сторону с. Вербляни. А ми? Куди нам тепер? Де нам примістити ранених, які потребують негайної допомоги? О, яка жахлива іронія долі! Ми, законні, правні нащадки рідної землі, скропленої кров'ю і потом наших предків, не маємо місця притулку на своїй Батьківщині. Правда, тимчасова небезпека минула, але наша ситуація далі критична. Нам треба, за всяку ціну, добитись до якогось села, хоч знаємо, що в селах багато большевиків. Найближчим було село Боложинів, біля 5 км віддалі.

Починало темніти. Сходимо з горба на позиції, які недавно залишили большевики, з надією знайти трохи набоїв, яких в нас залишилось вже дуже мало. Між корчами знайшли трьох вбитих; між ними був лейтенант, мабуть командир групи. Підбрали трохи набоїв, дві гранати та два кружки з набоями до автомата. Збираємо останки сил і вирушаємо в непевну дорогу в напрямі с. Боложинова.

Стомлені, виснажені фізично і психічно безнастанними атаками і безсонням, напружуючи останні сили, добились до околиць села. Двоє пішло в село на розвідку, а решта залишилась на снігу відпочивати. Поверх години довелось чекати на щасливий поворот наших розвідників, які не тільки що розвідали про ситуацію в селі, але й принесли буханку хліба. Отже, в центрі села – частина загону енкаведистів, які за три дні перешукали все село. Наші зговорилися з одним господарем, який погодився дати приют для групи в stodolі під умовою, що про це не буде знати його дружина. Обережно підходимо близько сільських забудовань і по два входимо в призначену stodolu. Опинившись на сні, ми почували себе так, немов попали до дуже люксового готелю. Двоє залишилося на току надслухувати, а всі інші поснули твердим сном на запашному сні. На другий день в полудне господар прийшов повідомити нас, що московські бешкетники вже залишили село. Ми подякували Богу і почали лікувати наші рани.

Цей короткий епізод учасника цієї групи віддзеркалює в цілому життя й боротьбу ОУН-УПА за московсько-большевицької окупації, а особливо під час зимових облав і блокад зимою 1945 року.

Подаю неповне число людей, які загинули в боях з московськими наїзниками під час зимових облав 1945 року:

В другій половині лютого між селами Нагірці і Горпин, пов. Камінка Струмилова, попала в оточення повітова боївка СБ: 12 осіб з провідником Теодором Кашаком (родом зі села Убині). Без можливості на прорив, вони прийняли бій і всі загинули, включно з провідником Кашаком.

В Буську, на Довгій Стороні, енкаведисти викрили бункер з підпільниками. На заклик здатись – підпільники відповіли гранатами, а останніми розірвали себе. Маріян Чучман, член р-го проводу ОУН, брати Олег і Степан Чучман, Михайло Бойко, Роман Бенедикт загинули відразу, а Дозеві Маркевичеві з Рокитної розірвало живіт. Напівживого Дозя привезли до тюрми і кинули на коридорі, а відтак привезли його дружину і змусили її дивитись, як у передсмертних судорогах кінчав життя її чоловік. Коли вона з розпуки і болю серця вмлївала, її відливали водою.

В Яблунівці згинули ще: Тарас Вовк, Василь Вовк, Демко Поцілуйко, Микола Романюк. В Чучманах Гумниських: Профір Іванів, Володимир Романюк і Василь

ВІДПЛАТНІ АКЦІЇ УПА

Хоч під час цих перших зимових облав український підпільний рух поніс великі втрати, але зліквідувати його більшовикам не вдалося. Не досягнувши бажаних успіхів першими акціями, Хрущов організував другу, щоб за зиму завдати українському підпіллю смертельного удару. Уже в другій половині березня з'являються нові дивізії військ НКВД на Львівщині та Поділлі. На терені районів Жовкви, Кам'янки-Буської, Сокальщини та інших розпочалися криваві облави по селах і лісах. І знову потекла невинна кров українських людей. Палали українські села, а тюрми наповнялися новими жертвами. У боях з жорстоким московським наїзником гинули новітні Спартанці, захищаючи свою батьківщину. Але й ворог був змушений платити високу ціну за свої дії, бо українські вояки, які йшли у кривавий бій з ворогом, були сповнені безмежної любови до України і за неї віддавали своє життя. І ось у цей надзвичайно критичний час масових облав ми бачили великі подвиги українського народу. Прикладом може бути сотня УПА „Гал айда", яку було оточено дивізією військ НКВД, що складалася з 6.000 бійців, 22-го березня 1945 р. біля села Верини, Куликівського р-ну. У цілоденному бою ворог мав 470 вбитих, в тому числі 38 офіцерів, яких поховано в Жовкві. А серед вбитих були 2 полковники, 3 майори й один лікар. Серед повстанців 40 загинули і 18 були поранені.

Відразу після цього бою к-р „Перемога", в порозумінні з Провідником ОУН Сокальської Округи „Чорноморцем", ком. боєвої групи „Клеєм", опрацювали стратегію відплатної акції на Радехівський район, щоб тим засвідчити живучість та незнищиму силу українського визвольного руху.

У Вербну Неділю, в кінці квітня 1945 р., відділи УПА, такі як „Галайда" під командою к-ра „Перемоги", „Перебийніс" під командою к-ра Шумського, „Тигри" під командою к-ра „Ромка", „Пролом" зк-ром „Черником", „Кочовики" зк-ром „Штилем" та бойова група Крайового Проводу СБ під проводом „Клея" зібрались в Радванецьких лісах, щоб разом вдарити на районний центр Радехів. Нам було відомо, що туди НКВД-людолови під час облав зігнали біля 200 осіб для тортур і вивозу на Сибір.

По полудні того дня курінний „Перемога" скликав старшин відділів і подав плян атаки. Відповідно до пляну, кожен командир повстанців дістав призначений відтинок. До кожного відділу було призначено зв'язкових із місцевої сітки ОУН–СБ, які добре знали плян міста. Відділи, яким призначено знищити НКВД, Воєнкомат, тюрму та гніздо партії дістали панцерфаусти (Протитанкові набої), щоб розбивати мури. Визначено умовні знаки початку атаки й відступу. Усе, усе до дрібниць, було передбачено. Історія повторюється. Знову відбувалося щось подібне до виступу Гайдамаків із Холодного Яру наприкінці вісімнадцятого століття.

Пізно вночі повстанці обступили Радехів і на визначених заздалегідь місцях чекали на ракету-сигнал одностайного наступу. Кожний вояк з нетерпінням чекав цієї хвилини, хвилини помсти-розплати за український народ, рідню, жінок і дітей, за численні кривди.

Нарешті з'являється довгоочікувана знак-ракета. Серії з автоматів та вибухи гранат розірвали тишу, порушили нічний спокій.

Заскочені зненацька окупанти кинулись тікати. Паніка неймовірна! Хто з них міг подумати про нашу атаку! Вони стріляли хто куди. Панцерфаусти розбивали мури

станцій НКВД та військомату, кілька ручних гранат було кинуте в середину будинків. Вибухи, зойки і добірна лайка московською мовою... Озвірілі садисти скаженіли біля тюрми, але їх опір швидко був зламаний. Тюремна брама не витримала повстанських плечей. Потік приречених заповнив коридори, подвір'я. Одна лише мить – і в'язень вільний. Звільнили свої своїх. Радощам не було меж. Цю тріумфальну перемогу, цю радість, з якою зустрічалися ще вчора розлучені, ніколи не забути, як ніколи не забути й тих, хто ризикував своїм життям в ім'я з аарештованих.

Акція була надзвичайно вдалою. Було визволено більше як 200 людей з тюрми, вбито 24 працівників НКВД та військомату. Ми мали лише кілька легко поранених.

Після такого переможного наступу на Радехів, відділи месників зібрались у лісах Радванці-Яструбичі, сповідаючись відплатної акції ворога. Удень вирішили переправлятися через Буг в околицях Вовсвин-Городище на захід, у жовківські ліси. Коли надвечір наші передові загони наблизились до Бугу, там уже була большевицька застава, яка привітала їх кулеметним вогнем. Не було ради, треба було повертатися назад у ліс та шукати іншого виходу з положення. Після короткої наради старшин було вирішено, що прохід крізь ворожі застави може привести до багатьох наших жертв. І тому всі відділи залишаються в лісі для спільної оборони, на випадок большевицької облави. Для зустрічі з ворогом було підібрано дуже вигідне місце на горбах, що мали форму підкови. Там відділи примістилися на нічний відпочинок, забезпечуючи свої оборонні позиції стійками та заставами.

На другий день рано, після доброго відпочинку, вояцтво із запалом приготувалось до зустрічі ворога. Кожний вояк старався якнайкраще забезпечити себе від ворожого вогню, викопуючи охоронні ями-окопи, маскуючи їх щетинням. Наша розвідка повідомила, що червоні стягнули великі сили війська в околиці і оточують ліси, в яких ми знаходилися. На шляху Радехів-Кристонопіль, у селах Витків, Гоголів, Корчин розташувалися відділи прикордонників із Сокаля та Кристонополя. Багато тягарових машин з військами НКВД прибули зі Львова та Кам'янки-Буської до Добротвора та Тишиці. Отже, ворог підготовляє координований наступ зі всіх сторін, щоб живими не випустити нас з оточення.

Ми знали, що ворог переважає нас вдсятеро. Але ідейно-моральна перевага буде на нашому боці: ми захищали себе і наш поневолений нарід. Вояки УПА були вже загартовані в боях. І мали за собою вже багато перемог над окупантами, як німецькими, так і московсько-большевицькими. Для певности командир „Перемога" особисто ретельно перевірів оборонний перстень-„фортецю", підбадьорював оборонців. Повстанці вірили в свою перемогу, бо командував обороною надійний командир.

Деся біля другої, по обіді, ворожа розвідка наткнулася на наші позиції. Кілька пострілів з кулемета – і червоні відступили. Та не надовго. Стягнувши великі сили довкола наших позицій і під прикриттям ураганного вогню та з галасливим „Ура", „Вперьод" поперли на наші позиції. Наказ по нашій лінії: „Підпустити ворога якнайближче, заощаджувати набої". Кілька разів підходили до наших позицій, намагалися вибити нас з окопів... Та кожного разу, залишаючи багато трупів на полі бою, московські напасники му сіли відступати. Щоб прорвати наші позиції, ворог підтягнув важкі гранатомети і щільним вогнем бив не лише по нас, але і по своїх, які були поблизу наших позицій. І посилають все нові лави в атаку. Справжнє пекло було на землі... Безпереривні розриви ворожих стрілен заглушують все довкруги. І не було чути ні команди старшин, ні стогону тяжко поранених. Навіть тяжко поранених не

було часу доглядати, бо й санітари мусіли займати оборонні позиції, щоб не допустити ворога в наші окопи. Декотрі тяжко поранені, усвідомлюючи своє безвихідне положення, докінчували себе власною зброєю. Перед нашими окопами, схили гори густо вкриті ворожими трупами та пораненими, яких також ніхто не підбирає. Кожен з нас думав, як найдорожче віддати своє життя. Ось недалеко від мене розмістився кулеметник Олійник з Кам'янецьчини, який зі свого важкого кулемета „МГ” наклав гори трупів на схилі горба. Раптом він розвів руками і поволі зсунувся на землю. Бій тривав понад три години, а наших позицій червоні так і не здобули, хоча місцями доходило до рукопашного бою. Вечоріє. Ворог розуміє, що ніч – наша мати, і докладає всіх зусиль, щоб викорінити нас з окопів. Але, втративши кілька соток вбитими і пораненими, ворог обмежується лише безперестанним вогнем з гранатометів по наших позиціях. Зрозумівши, що силою наших позицій йому не здобути, він підпалює ліс, щоб вогнем викорінити нас з окопів. На щастя і тут ворогові не повезло, ліс був вогкий і не горів. Нарешті, коли вже стемніло, командир „Перемога” дає наказ до прориву. Постріл умовної ракети – і наші відділи пішли на пролом. Заки ворог зорієнтувався, ми вже були поза перетнем оточення. Наші втрати – 37 убитих та багато поранених, між пораненими провідник групи СБ „Клей”, тобто я. Ворог два дні збирав та вивозив своїх убитих та поранених. Тут я повинен згадати, що дуже допомогли нам в акції в Радехові члени ОУН–УПА і відділи Самооборони з довколишніх теренів. Повітова СБ Радехівщини детально вивчила ворожі гнізда в місті – Військомат, кількість сторожі біля в'язниці, приміщення Будинків НКВД та кілька приватних мешкань московських достойників. Під час акції члени місцевої ОУН-СБ служили зв'язковими при відділах, що виконували завдання ліквідації ворожих об'єктів. В бою ми чули голос члена СБ „Гультая”, який був приділений до групи „Клея”. Він за кожною чергою з автомата у ворога приговорював: „Це за маму, це за тата, а це за...” і т. д. Вже після акції, переходячи попри напівзруйнований будинок НКВД, в якому не було чути ознак життя, він вкинув до середини ще одну гранату. На запитання, чому він це зробив, відповів: „Я хочу бути певний, що моя родина була остання, яку ці гади з того гнізда вивезли на Сибір. Вивозили вони, а тепер вивезуть і їх”. Під час акції в Радехові Самооборонні відділи в лісистих теренах одержали доручення від теренового проводу ОУН творити застави на головних шляхах, що ведуть на Радехівщину, щоб перешкодити підходові большевицького підкріплення. Дуже вдалу акцію в той час провели відділи Самооборони із сіл Яблунівка і Побужани, Буського району, в лісі, що в околицях Грабова-Мазярня, через який іде дорога з Буська до Радехова. Біля 60-ти повстанців з відділів Самооборони засіли в лісі неподалік дороги, щоб на випадок появи московських зайдів гідно їх привітати. Командири відділів „Крилатий”, „Соловій” та член групи СБ „Клея” „Генерал” (він був призначений до відділу Самооборони на час тих акцій) знають своє діло, бо всі колишні вояки польської армії. Всією акцією керував „Генерал”, який пройшов сувору школу підпілля, а також мав досвід боротьби з большевицькими загонами. Другого дня, після акції в Радехові, з Буська виїхало 12 підвод з військом на допомогу большевикам в околиці Радванець-Яструбичі.

В лісі, за селом Грабова большевики, неначе сподівалися нападу, ішли біля возів, готові до оборони. Коли останній віз з большевиками опинився на терені засідки, повстанці відкрили по них вогонь. Падають вбиті і поранені. Побиті коні переднього воза загороджують дорогу. Від кулеметного вогню загорівся віз із амуніцією. Вибухи ручних гранат та набоїв викликають нестерпну паніку. Большевики, які вціліли від

перших серій вогню, падають в придорожні рови і стріляють в сторону повстанців, але не завдають найменшої шкоди. Прийшовши до тями, большевики пробують дістати з воза гранатомети, але даремно: „Генерал", який був близько від кулеметного гнізда, наказує бити з кулемета по возі і большевиках. Кілька серій з МГ (німецький тяжкий скоростріл) і віз покритися клубами диму, а лісом трусонули безпереривні вибухи гранат. Запас большевицької зброї був зліквідований. Але не обійшлося без жертв у лавах повстанців. Ворог, зазнавши втрат від кулеметного вогню, стріляє в повстанців і тяжко ранить кулеметника „Сойку". „Генерал", який був близько і побачив, як „Сойка" безладно опустил голову на рукоять кулемета, в розпалі хотів прийти йому на допомогу, але впав біля нього тяжко поранений. Через кілька днів він помер.

СМЕРТЬ БРАТА

Вирвавшись з ворожого оточення, ми скорим маршем, ще всі разом, подалися в бік Виткова, щоб якнайдалше відійти від місця бою. А коли переконалися, що ворог нас не переслідує, зупинилися, аби подати допомогу пораненим бійцям та перевірити наш стан. Я особисто також потребував негайної допомоги, бо відламом шрапнелі був поранений в хребет. Санітар під час бою перев'язав рану, але з неї не переставала йти кров. І я почував себе дуже ослабленим. Коли побачив мене в такому стані командир „Перемога", то покликав свого сотенного санітара, щоб подивився на мою рану. Санітар вимив рану спиртом, залив йодиною, приклав вату і перев'язав. Це все, чим у тих умовах він міг мені допомогти. Я був задоволений з того, що вже не тече кров. Через те, що запас набоїв у моїй групі вже майже закінчився, я на всякий випадок, одержав кілька сот набоїв до автоматів та тяжкого скоростріла „МГ" із запасів сотні „Перемоги" і зі своєю групою вибрався в ліси Кам'янецьчини на відпочинок. Ми не мали інформації про ворога в терені і посувалися дуже обережно, щоб не потрапити на ворожу засідку. Обминаючи села, ми вже майже під ранком добилися в ліс біля села Незнанів. І як тільки отаборилися в лісі, я вислав чотирьох людей в околиці села Грабова, щоб із наших таємних магазинів дістати потрібну амуніцію та довідатись, що робиться навколо.

По обіді того самого дня, вислані люди повернулися до нашого постю з дуже пригноблюючою новиною. Як я вже згадував, мій брат командував відділом Самооборони. В бою з енкаведистами біля села Грабова, Михайло був тяжко поранений. Це сталося того самого дня, у вівторок, першого травня, коли і я зазнав поранення. Лише він був поранений ранком, а я по обіді. Мене повідомили, що він перебуває в присілку Підставки, і лікар, який оглядав його рану, ствердив, що рана досить серйозна. І брата треба негайно доставити до шпиталю, а якщо ні, то він за кілька днів помре. Ця новина була Для мене жахливою.

Не зважаючи на мій стан, я негайно, ще за дня вибираюся лісами до присілка Підставки (біля 25 кл.), де перебував мій брат. Вже по півночі я добився без пригод до Підставок і станичний запровадив мене на місце, де перебував Михайло. У тьмяній коморі дрімав мій брат. Біля нього були медсестра і вартовий стрілець. Медсестра пояснила мені, що рана була нижче пояса і від розривної кулі. У брата обнижена температура. По його обличчі я бачив, Михайло терпів страшні болі. Він почув шемріт у кімнаті, відкрив очі і вимучено посміхнувся до мене. Дав рукою знак, щоб я до нього нахилився, і тихо, але виразно, просив мене, щоб його поховали на цвинтарі в Яблунівці. Ще просив, щоб я їй писав нічого про його смерть мамі на Сибір, бо вона

того не переживе, а його жінку, яка теж була на Сибірі, повідомив лише, що він поранений. Я пробував втішити його, що ми скоро вишлемо його до шпиталю у Львові, і він при доброму догляді лікарів з його сильним організмом скоро видужає і ще сам напише про все Теклі. Він змороно закрив очі і сильно стиснув мою руку, неначе прощаючись зі мною. Я залишив його відпочивати, а сам вийшов на двір, щоб витерти непрохані сльози.

Не гаючи часу, я скликав кілька своїх людей і районного провідника „Богуну“, щоб з ними порадитись, як порятувати брата. Ми розуміли, що тільки операція в шпитальних умовах може врятувати йому життя. Але, щоб завести брата до Львова, треба мати офіційні документи, які ми зможемо роздобути лише нелегальним способом. Після короткої наради ми вирішили, що друг „Богун“ негайно нав'яже контакт із чоловіком, котрий займався придбанням чистих бланків з офіційними печатками районних установ, якими часто послуговувалися підпільники, підробить потрібні посвідки для перевозу хворої людини до шпиталю. Від себе, для певности, я висилаю зв'язкову „Осику“ до зв'язкової „Пчілки“ у Львові з дорученням до наших довірених людей, щоб вони на місці подбали про всі формальності в шпиталі. Полагодивши формальності у Львові, зв'язкові мали б негайно вертати в Яблунівку і забрати хворого до Львова. Того самого дня, як лише почало смеркатися, ми положили брата на вистелений сіном віз і обережно перевезли в безпечне місце до рідного села Яблунівки. Для перевозу брата до Львова ми підшукали в Яблунівці чоловіка, який радо погодився поїхати з ним до шпиталю.

„Пчілка“ прийшла до нас в суботу з не дуже потішаючими новинами. З причини відсутности довіреної особи в шпиталі в суботу і неділю, хворого можна буде доставити туди лише в понеділок. Усі шпиталі, як і все життя української спільноти, були під чоботом окупанта і контролювалися московською агентурою. І ми мусіли чекати до понеділка, хоча кожна втрачена хвилина могла бути фатальною для хворого. Потішаючим було те, що „Пчілка“ принесла кілька обезболюючих таблеток.

У понеділок ми положили брата на вистелений сіном віз, забезпечили його всіми потрібними документами, включно з лікарською рекомендацією з району, і господар, Михайло Якимів, у супроводі „Пчілки“ виїхав до Львова. Щоб оминати місто Буськ, вони подались на село Побужани, переправились через ріку Буг до Ракобовтів і виїхали на автостраду Львів-Київ. Без пригод вони доїхали аж до вул. Жовківської у Львові. На Жовківській попросився до них на фіру військовий старшина, щоб доїхати з ними до центру міста. Дорогою він розпитував, куди вони їдуть, а коли почув, що вони везуть до шпиталю хвору людину, то легенько відкрив простирало, яким був прикритий брат, і після короткої мовчанки сказав їм, що вони вже везуть неживу людину. Мій єдиний брат не доїхав до шпиталю. Помер. Якимів завернув коней і ввечері приїхав назад До села. Він завіз покійника на наше господарство (там в той час ще ніхто не жив), положив у стодолі, накрив сіном і послав „Пчілку“, щоб повідомила мене. Знайшла вона нас у лісі біля Яблунівки. У сльозах розповіла про трагічний кінець брата. І я мав виконати його волю і поховати на нашому цвинтарі.

У вівторок ввечері, 8-го травня 1945 р., ще перед похороном, командир Самооборони „Соловій“ (Михайло Ковалик) вислав один рій в повному виряді та з ракетою на кінець села в сторону Буська, щоб у випадку появи там енкаведистів повідомити нас ракетними сигналами про небезпеку.

З жалем відправляли ми на вічний спочинок, на жаль без священика, мого брата, друга, безстрашного вояка, який не емігрував разом з Українською Поліцією, а

замість того залишився на Батьківщині, щоб стати в обороні свого народу, знаючи, що його жде. Ми спільно помолились Отче наш і Богородице Діво, віддали почесні військовим порядком із схиленим униз синьо-жовтим прапором, відспівали пісню „КОЛИ ВИ ВМИРАЛИ, ВАМ ДЗВОНИ НЕ ГРАЛИ" і опустили домовину в яму. В похороні взяли участь: вся моя група, відділи Самооборони з Яблунівки і з Побужан, місцеві члени ОУН та кільканадцять близьких сусідів. Коли ми вже засипали гріб землею, несподівано ми почули спорадичні вистріли з гармат, серії із скорострілів і побачили також різнокольорові світла з ракетниць, що освічували місто Буськ. Це було для нас таким небуденним. Ми не знали, що це все означає. Дехто піддавав думку про можливість закінчення війни. На другий день ми довідалися, що й справді східній червоний садист, нарешті, доконав західнього брунатного садиста. Третій Райх лежав на лопатках.

Після похорону я думав, що брат вже буде мати спокій. Але північні варвари не дали йому спокою і в домовині. Через кілька тижнів московські людовбивці з Бусьха довідалися, що один з братів Куп'яків похований на цвинтарі в селі Яблунівці і приїхали до села, скликали людей на цвинтар, викопали труну з покійним Михайлом, викинули трупа, який вже почав добре розкладатися, на поверхню землі й погрозили всім присутнім вивозом на Сибір, якщо хтось відважиться знову поховати тлінні останки Михайла. „Хай його вороння роздзьобає", – сказав головний людовбивця – енкаведист. Довідавшись, що труну для покійного зробив Василь Бербєка, який довгі роки робив труни для померлих в селі, вивезли його з родиною на Сибір.

Цей канібальський вчинок над прахом брата не був самотнім, таких випадків було багато. Вони часто перевіряли, чи нема на цвинтарі свіжих могил. Якщо на цвинтарі появлялась свіжа могила, а в селі в той час ніхто не помирав, тоді зганяли людей з усього села на цвинтар, викопували труну з покійним, зривали віко труни і заставляли людей пізнавати трупа. Якщо впізнавали, що небіжчик із того села і був у підпіллі, вивозили його родину на Сибір.

ПРОВОКАТОР МОРОЗ

Початок травня 1945 р. Природа, як тисячі років тому, щедро обдаровує всіх однаково. Що їй до національних поневолень, соціальних конфліктів, знущань і вбивств. Вона, природа, наділяє всіх і все, живить собі тільки... Раптом на увесь світ пролунало: Закінчилась Друга світова війна в Європі! Тільки чути скрізь: Німеччина капітулювала! Гучномовці в людних місцях постійно розповідають про героїзм доблесної Червоної Армії, яка перемогла німецьких фашистів. Здавалося б, що із закінченням війни має закінчитися й кровопролиття: люди мусять жити в мирі, вільно, без насильства. Але так воно не було. Український народ міг про це лише мріяти, бо, хоча гармати регулярних армій на фронтах замовкли, Україна далі спливала кров'ю своїх дітей, горіли українські села, а транспорти з українцями безперестанку котилися на Далекий Схід, на Сибір. Народ і далі стогнав під чоботом озвірілого новітнього московського імператора Сталіна, який вирішив заселити Сибірські простори людьми з України, щоб забезпечити спокій імперії. В тій розпачливій ситуації в народі жевріла ще іскра надії, що може це ще не кінець. Народ ще тоді сподівався, що західній вільний, демократичний світ не залишить на поталу пів-Європи, а в тому і українського народу, московському узурпаторові. Як він тоді мало розумів сильних світу цього, але надія була маревом, яке поманило і щезло, зникло безслідно,

назавжди.

Одразу ж після війни не лише доля українського народу була вирішена, але й народів Східної Європи. Їх, на підставі Договору „великих світу цього", було віддано на поталу тоталітарній месіянistiчно-московській імперії. Позаздрив би сам Чингіс Хан. Свідоме своєї незavidної долі, українське населення почало шукати виходу із критичного положення, а переважно ті, що в недавньому минулому брали активну участь у визвольно-революційній боротьбі й були в списку на чорній листі, як вороги народу. Щоб загубити за собою слід, багато переселялись до міст, „на люди", або виїжджали на схід, в Україну. Деякі купували фальшиві „військові книжки", з якими було набагато легше приписатися в місті. Такі книжки можна було купити за три-п'ять тисяч карбованців. При цьому я повинен згадати, що такі чорні біржі, на яких провадилися фальшиві документи, були часто спонзовані органами НКВД, з подвійною метою. По-перше, щоб стягти великі гроші до державної каси. По-друге, людина, яка зареєструвалася з таким документом вже ловилася на гачок, була на обліку в актах НКВД. З фальшивими документами можна було пожити спокійно лише якийсь час, але насправді – чекати своєї черги... Такий документ не забезпечував людині спокою. Але на короткий час людина могла хоча б роздивитись, що й куди. В той час без офіційного документа не можна було перейти навіть до сусіднього села. Особливо в місті, на кожному кроці, чулось: „Ваші документи". Такими фіктивними документами дуже часто послуговувалися і члени підпілля, коли му сіли перебувати кілька днів у місті. Мені не раз доводилось з допомогою таких документів запобігати неприємностям.

З часом навіть з документами стало ризиковним перебування в місті, тому що НКВД вже зуміло підготувати сітку донощиків з місцевих людей та з тих, які виявили свою беззастережну відданість режимові, і їх із сіл і присілків пересилали до великих міст на службу в НКВД. З Буська та його околиць було кілька таких агентів на службі НКВД у Львові – Подановські, Камінські, Богдан Мороз. Вони мали завдання вистежувати підпільників, які перебралися з Буська до Львова. Найбільш шкідливим і небезпечним агентом НКВД виявився Богдан Мороз з Буська. Він, як і багато молодих людей, також ховався від мобілізації до Червоної Армії. Літом він часто бував у навколишніх лісах, де скупчувалося багато підпільників, а часто і відділів УПА. Коли восени 1944 р. НКВД видав другу відозву до підпілля із закликом покаятися і вийти зі схованок, він повірив і зголосився до них „з повинною". Щоб порятувати себе, він підписав заяву про співпрацю проти українського визвольного руху. За його доносами багато родин, члени яких були в підпіллі, вивозяться на Сибір. Під час зимових облав 1945 року він видав криївку в Буську, де переховувалися члени районного проводу ОУН. В бункері загинули Маріян Чучман, Степан і Олег Чучман (брати), Михайло Бойко, Роман Бенедикт Х всі з м. Буська, та Дозьо Маркевич з Рокитної. Всі загинули від розриву власних гранат. За вірну службу органи НКВД пересилають його до Львова слідкувати і видавати підпільників, які працювали в місті, особливо з групи „Клея". З тією метою він часто відвідував родини з Бузеччини, які жили в місті легально, в надії знайти там когось з підпільників і одного разу, вже восени він знайшов те, чого шукав.

Одного дня я був у Львові в знайомих людей на підпільній квартирі на вулиці Личаківській і по обіді взявся перевірити пістоль. Раптом почув тяжкі кроки в коридорі і переді мною стояв провокатор Мороз. По тілі моїм пробігли мурахи: „Ану ж, як за ним з'являться енкаведисти!" не зводжу очей, чекаю. Від несподіванки він

злякався, побачивши в моїх руках пістолю спрямовану "на нього. Переконавшись, що за ним нема нікого, беру ініціативу в свої руки. Спочатку і спитав, в котрій кишені пістоль, і додав: „Богдане, тепер такий час, що вір, але не довіряй". Він без спротиву вказав, у котрій кишені пістоль, який я без труднощів переклав у свою кишеню. Поводився я з ним дуже чемно, бо ходило мені, щоб за всяку ціну витримати до вечора, не викликаючи підозри у мешканців будинку. Коли обеззброєний, Мороз прийшов до тями, я по-дружньому, удаючи цілковитий спокій, запропонував йому бути інформатором ОУН. Ясна річ, будучи в такій ситуації, Мороз погоджувався на всі мої пропозиції. Проте, я був певен, що він хотів якнайшвидше вирватись із своєї пастки. Приймавши мою пропозицію співпраці з ОУН, він сказав, що нам треба буде опрацювати методи, якими будемо послуговуватись у нашій комунікації, виробити код, визначити мертві точки для пошти і т. д. На це потрібен був час і немалий, а мені залежало, щоб виграти час до вечора, бо о год. 4-тій я мав призначену зустріч із зв'язковим. Зв'язковий був немало здивований, коли, увійшовши до кімнати, побачив мене в дружній розмові з викритим уже провокатором. Надійшов вечір. Ми троє пішли на Личаківський цвинтар, щоб під пам'ятником Івана Франка Устійнити мертву точку для нашої підпільної пошти.

Після закінчення війни Червона Армія, переможець, поверталась з Німеччини, на Схід. Поверталась із тріумфом. Маршрути були визначені через Польщу й Західну Україну, щоб з допомогою Червоної Армії остаточно розправитись з українським визвольним рухом, зліквідувати діючі відділи УПА. Ціле літо проходили військові частини на Схід і цілий той час українське населення мусіло годувати армію та ще й дякувати за „визволення".

Використовуючи постої військ по селах, енкаведисти повели шалений наступ на український рух спротиву, сподіваючись з допомогою військ, нарешті, покінчити з ним раз і назавжди. Але й того разу їм не повело. Знеможений чотирирічною війною на фронті, червоноармієць не радо йшов на облави в ліс за якимись „бандьорами", а навіть як ішов на облави в ліс за лісовими лініями разом, щоб лише, для ока, перейти лісом. Бували випадки, що при зустрічі з відділом УПА, навіть не стріляли. В лісі біля села Соколя, Буського р-ну, червоноармійці натрапили на чоту „Черника", обійшли кругом, а крайні бійці, що проходили повз крайніх упістів ще й привітали їх: „Здорові були хлопці!" Були випадки, що командування військової частини відкрито відмовлялось іти з облавою на повстанців, мовляв, „ми вже своє скінчили, а тепер нам належить спокій". В селі Грабова стояла на відпочинку одна частина. До командира тієї частини приїхали з НКВД з вимогою вислати черво-ноармійців з ними на облаву. Командир відкрито сказав їм: „Я вже своє відвоював і своїх людей, які за чотири роки пережили пекло на землі, а тепер, щасливі, вертають до своєї рідні, не пошлю в ліси ловити людей. Ідьте собі самі!" Це викликало шалену лютю у комісара і він погрожував старшині доносом. Але старшина не хотів цього навіть чути. До тієї розмови прислухалися господарі, де жив командир армійської частини, а це принижувало авторитет „всемогучого" комісара НКВД. Треба признати, що плянований московською клікою перехід Червоної Армії із Німеччини через територію Західної України, який тягнувся майже три місяці, та кількадевні постої частин різних родів військ по селах впливав негативно, а то і шкідливо на психіку українських мас. Всім було ясно, що Москва, маючи вже розв'язані руки, може кинути великі сили фронтовиків проти революційного руху і завдати йому смертельного удару.

І тому, що збройні виступи УПА і підпілля під час постоїв фронтових частин по

селах були обмежені, НКВД вирішив використати цей період і вдарити всією силою по підпіллю. А щоб зламати в народі дух супротиву, викликати страх і примусити його впасти перед ним на коліна, влаштовують дикий погром всього українського населення. Безперервні бльокади сіл в лісистих теренах, прилюдні розстріли зловлених зі зброєю в криївках підпільників, палення господарств, масові арешти та вивози родин підпільників на Далекий Схід. Крім жахливого терору, застосовують спритно сфабриковані пропагандою фільми про масовий вихід з лісу бандерівців з повинною. Терор дійшов до небувалих розмірів. Знеможений чотирилітньою війною, в якій втратив більше 18-ти мільйонів (не за Україну, а за її ката), український народ розумів, що надія на перемогу в боротьбі з Москвою без зовнішньої допомоги дуже маленька.

Облесними заявами про амністію для тих, що зголосяться до них з повинною, НКВД частково домігся своєї цілі. Зі страху за своє життя і життя рідних зголошувались ті, хто ховався від мобілізації до Червоної Армії. Пояснювали, що вони були обдурені людьми з підпілля, які забороняли їм голоситись до мобілізації. Цей панічний страх охопив також і декого з підпілля, а особливо тих, що не могли встояти під психологічним тиском і голосились до НКВД. Деякі з них ставали свідомо на службу ворогові і робили підпіллю багато шкоди.

Щоб неутралізувати тимчасовий занепад духу, нервовість та зневіру серед українського народу від жорстокої пацифікації, яку переводили московсько-більшевицькі окупанти, Головна Команда УПА видає Наказ до Бійців і Командирів Української Повстанчої армії, в якому закликалось повстанців до дальшої безпощадної боротьби з ворогом. У тому наказі ген. Чупринка писав: „Коли ви раз стали на шлях боротьби зі сталінським режимом, то не на те, щоб перед ним капітулювати, бо з ворогом, що загрожує існуванню нації, треба боротись на життя або смерть... Я певний, зброї, яку одержали Ви з рук нації, не посоромите й прийдешнім поколінням передасте своє ім'я, вкрите безсмертною славою". У зв'язку з тим, в кінці травня відділи УПА рушили у пропагандивні і відплатні рейди, щоб заманіфестувати перед широкими українськими масами живучість повстанських загонів. На всіх теренах дій УПА розгорілись відплатні акції проти ворога. У тих рейдах відділи УПА зробили багато наскоків на районні центри – Надвірну, Делятин, Галич Радехів, Яворів та інші, в яких ворог зазнав великих втрат. Посилена збройна боротьба відділів УПА та бойових груп СБ проти енкаведистів та „Істребітелів" була відповіддю на московські „звернення". Ці відплатні і пропагандивні рейди мали великий вплив на піднесення духу спротиву українського населення. Народ став свідком героїзму воїнів УПА, ОУН, СБ, позбувся страху і зневіри. Криза духового занепаду в народі, викликана закінченням війни, була переможена. Ворогові не вдалось залякати народ репресіями і змусити його відмовитись від участі в революційній боротьбі й допомоги борцям.

НЕВДАЛА ПРОВОКАЦІЯ ОБЛАСНОГО НКВД

Ставши твердим чоботом переможця на землю Німеччини, московські людовбивці вирішили остаточно розправитися з українським визвольним рухом, що постійно їх непокоїв. Окрім облав та боїв з відділами УПА, використовуючи танки та літаки, московська кліка вдавалася до обману в боротьбі з українським підпіллям.

В другій половині травня 1945 року енкаведисти видають третє звернення-заклик до українського підпілля, щоб підпільники голосилися з повинною до властей, покалися

— і все їм буде прощено. Одночасно в зверненні залякували підпільників, мовляв, якщо до 20 липня збройні відділи ОУН–УПА не вийдуть з лісу й не складуть зброї, то влада кине проти них великі сили Червоної Армії і знищить усякий супротив так, як знищила сильну німецьку армію. Це звернення масово розповсюджувалося через радіо і пресу. Аби заклик мав деморалізуючий вплив на українське населення, а також на вояків УПА, московські людологи вдавались до обману. Вони оточували військом кілька сіл, зганяли всіх дорослих чоловіків до району і змушували їх підписувати заздалегідь підготовлені заяви, в яких засуджувався український революційний рух. Усіх фотографували і фільмували біля купи зброї, наче вони прийшли з лісу зі зброєю. Опісля всі ці знімки оприлюднювали в пресі, а фільми демонстрували, як доказ „масового" виходу з лісу бандерівців.

Але обман з „амністією" закінчився невдачею, як і попередні звернення. Вояки визвольної боротьби були свідомі великої відповідальності за майбутнє свого народу, і брали зброю в руки не на те, щоб з нею падати перед ворогом на коліна і просити помилування для себе. Звернення вони оцінювали, як наругу над честю українського воїна-борця, який волів вмерти від розриву власної гранати, ніж здатись живим в руки жорстокого ворога.

Коли ці підступні методи не дали бажаних наслідків, тоді большевики почали переодягати своїх солдатів під відділи УПА. Видаючи себе за упівців, вони ночами входили в село, отаборювалися в центрі, а потім розходилися по хатах і наказували приготувати для себе добру вечерю та ще з випивкою. При цьому поводитися з населенням дуже зухвало і брутально. Після доброї вечері наказували селянам знести в центр кільканадцять коців, кільканадцять пар черевиків або чобіт, м'яса, яєць, масла та хліба. Залишаючи село, забирали з собою кількох дівчат, ніби для зв'язку, яких потім гвалтували. Все це, мовляв, їм належить, бо „вони проливають кров за Україну". Ці провокації були задумані, щоб викликати в народі недовір'я та ворожість до українського революційного руху.

Я згадаю одну таку провокацію, що сталася на терені Бузеччини весною 1945 р. В околицях Одеського району несподівано з'явилася „Волинська сотня УПА" з двома зв'язковими, які перед тим були, як зв'язкові, в районі й відомі місцевим членам ОУН. Сотня отаборилася в лісах Одеського району, Львівської області. Командир „волинської сотні" через місцевих зв'язкових повідомив провідників ОУН-СБ Буська, Олеська, Золочева, окружного провідника Берегового та провідника групи Крайового проводу „Клея", який часто бував на тому терені, аби вони прийшли до сотні на дуже важливу нараду.

На щастя цю записку від командира „волинської сотні" я одержав саме тоді, коли перепроваджував зі своєю групою командира УПА-Захід „Шелеста", члена Крайового Проводу „Федора" та ще кілька важних осіб із Золочівщини у ліси Радванецькі, в Сокальській Окрузі. Прочитавши записку, я звернувся до командира „Шелеста", чи він щось знає про акцію, яку організовує командир „волинської сотні", і показав йому записку. „Шелест" прочитав записку, та й, не задумуючись сказав, що від неї пахне большевицькою провокацією. Він наказав мені негайно повертатися в околиці, де отаборилась „волинська сотня" і прослідкувати, що вона собою являє. Я взяв двох вояків із своєї групи, і ми негайно повернулися в околиці Боложинова, аби зблизька подивитись, що то за люди в тій волинській сотні.

Тим часом кільканадцять енкаведистів з'явилися білим днем у Соколівці та й заарештували приблизно двадцять людей. Заарештованих забрали до сільради, щоб

скласти протокол. Коли складався протокол, „хтось" із місцевих людей повідомив „Волинську сотню УПА", що в Соколівці НКВД заарештовує людей. Негайно відділ сотні УПА на конях помчав до Соколівки 8-10 км., щоб звільнити арештованих. Оточили сільраду, відкрили вогонь і всіх енкаведистів без жодних жертв взяли в полон. З пов'язаними руками і ногами поклали їх на вози і забрали до свого табору в лісі. Населення з радістю привітало упівців і попросило видати їм катів-енкаведистів, щоб самим розправитися з ними. Люди били їх на возах ломаками та обкидали камінням. Командир стримував людей від самосуду, кажучи, що після допиту вони самі розправляться з ними. І дійсно, коли люди з Боложинова принесли ввечері харчі до сотні в ліс, то побачили двох повішених енкаведистів на дереві. Вістка про героїчний подвиг „волинської сотні" рознеслась по кількох районах.

Ця „тріумфальна" перемога сотні в Соколівці без жертв по одній чи другій стороні ще більше насторожила мене і я вирішив особисто перевірити „героїзм" сотні в самому Боложинові. У вечорі з двома бойовиками з моєї групи, „Пилипом" і „Круком" та з двома вояками з районної боївки СБ, які знали добре село, вибираємося з села Чучмани Заболітні до Боложинова (біля 3 км) на стежі. Обережно входимо в село з готовими для оборони автоматами. На дорозі місцевих людей мало, натомість крутяться люди із зброєю, але нас ніхто не чіпає. Вже ближче до центру села ми зустріли двох „упівців" і в них запитали, де квартира командира. Вони, не питаючи нас, хто ми і чого нам треба від командира, пояснили ламаною українською мовою, де квартира командира. Коли ми почули їхнє „канєчно" і „да-да", то не мали вже найменшого сумніву, що „сотня" – це сотня НКВД. Ми були дуже здивовані тим, що ані на дорозі, ані біля хати командира не було вартового. Уже сам факт, що не було вартових, які б перевіряли прохожих біля квартири командира, свідчив про невдалий камуфляж „волинської сотні", бо не можна було собі уявити того, щоб командир УПА так легковажив і не забезпечив заставами і вартою свого відділу від несподіваного ворожого наскоку. Ми мусіли діяти негайно, щоб перестерегти провідних людей від пастки людоловів. Коли ми повернули назад до села Чучмани Заболітні, то на мене вже чекав там нетерпляче окружний Береговий. Він також мав запрошення на нараду з командиром „волинської сотні". Ще тієї самої ночі ми розіслали повідомлення-осторогу до всіх провідників сусідніх районів і повітів, що в терені діє провокативна „сотня УПА", а до станичних ОУН в навколишні села розіслали інформацію, щоб всіх провідників, які з'являться на терені, остерігали від небезпеки.

Береговий, отримавши від мене точні дані про легковажну поведінку „сотні", висловив думку, що це була б добра нагода „піти з візиток»" до Боложинова і „запросити" кілька енкаведистів до себе на розмову. Зваживши можливості за і проти, ми прийшли до переконання, що великого ризику для нас не буде, бо енкаведисти про небезпеку не думали. До тієї „дипломатичної" місії Береговий запрошував також і мене, але я, з жалем, відмовив тому, що мусів негайно вертати до своєї групи на Сокальщину. Береговий добрав до своєї групи Ще кількох людей з районної боївки і вибрався з „візитою" до Боложинова. Пізніше, коли я знову зустрів Берегового, він Розповів мені про місію до „волинської сотні", яка вдалася знаменито, без наших жертв. Його „запрошення" прийняло шість енкаведистів, які вже більше до „волинської сотні" не повернулись.

Для оборонців імперії то було дуже відчутним ударом, бо вони нікого із запрошених провідників українського підпілля не дістали в свої руки. І ще втратили шістьох енкаведистів. Коли сотня залишила терен, то люди впізнали двох повішених

„енкаведистів". То були наші колишні зв'язкові, яких енкаведисти зловили і використали їх для камуфляжу, а потім перебрали в уніформи НКВД і повісили, аби довести людям з Боложинова, що ніби вони дійсно „герої"-упісти.

Із зізнань „упістів" з „волинської сотні" та з даних нашої розвідки було встановлено, що ця провокація була спеціально задумана обласним НКВД у Львові, щоб дістати в свої руки весь провідний актив того терену.

Такі провокаційні виступи органів НКВД під маркою УПА, ОУН, СБ, провадилися довгий час на всіх теренах, де тільки діяло збройне підпілля українського революційного руху. Сьогодні це вже не таємниця, бо самі учасники тих провокаційних експедицій з жахом згадують про жорстоке насильство і терор проти українського населення. Про це написав Василь Барладяну в статті „Під якими прапорами вби-В вали наш народ". („Шлях Перемоги", 1989 р. ч. 28) „Ти поважаєш мене, – розказує В. Барладяну про одного з тих терористів, – а я по війні був старшиною кавалерійської сотні в Тернополі. Нас переодягали, і ми серед ночі під виглядом бандерівців нападали на села, палили хати, гвалтували, вбивали, вирізували на шкірі людям зірки". А ще один учасник не спить ночами. Йому не йдуть з очей забиті переодягнуті черво-ноармійцями діти, жінки та советські активісти". Під яким прапором ви це все робили? – запитав я художника, – продовжує В. Барладяну. – Він від здивування розкрив рота, а потім сказав: ми нападали на села без прапора, він залишався в казармі". Пrawdи не приховати: вона рано чи пізно виходить на поверхню життя. Сьогодні в офіційній советській пресі можна прочитати про те, що розповідали Василеві Барладяну советські терористи. Наприклад, 22 березня і 9 серпня 1990 року львівська комсомольська газета „Молода Галичина" розповіла про те, як партизани-медведівці катували жителів села Нивиці, що в Радехівському районі на Львівщині. І, хто знає, можливо ті партизани будуть незабаром покарані.

ОСТАННІ ДНІ НА БАТЬКІВЩИНІ

Повоєнний стан змусив Гол. Ком. УПА і Провід ОУН ввести в життя нові методи і форми боротьби, пристосовані до нових обставин в підбольшевицькій дійсності. Згідно з наказом гол. командира, було переведено реорганізацію збройних відділів УПА. Більші відділи (курені) були розформовані у невеликі відділи (сотні) і підвідділи (чоти) для швидкого й легкого маневрування. Аналіза ідейно-політичних основ руху та внутрішнього й міжнароднього становища України викликав також необхідність переведення реформ у сітці ОУН. У зв'язку з цим Провід рев. ОУН видає деклярацію, в якій вказує на необхідність змін, необхідність переходу від масових форм підпільної роботи на вулччі, індивідуальні форми конспірації, „виросчувати нові кадри", з кількості на якість, „в глиб, а не в шир".

Після тих реформ відбулися зміни також і в моїй групі. І тому, що я знав добре польську мову, я дістав доручення переїхати з фальшивими документами легально, як репатрійований поляк, до Польщі й поселитися близько польсько- чеського кордону – та й чекати дальших заряджень від Проводу. Провід моєї групи перебрав бойовик „Пилип", Славко Іванів, який був першим, хто вступив до моєї групи. Група також була зменшена до восьми бойовиків. Кілька бойовиків з моєї групи оселилися у Львові з фальшивими документами, чотири з них були призначені в інші бойові групи, а троє, які знали польську мову, перейшли до Польщі, а саме: „Зелений", „Неситий", і „Рак".

Щоб легше замаскуватися і відвернути підозріння провірочної комісії на кордоні, я

повинен був переїхати до Польщі „одруженим”. Умовною дружиною, яка мала переїхати зі мною до Польщі, була Славка Фалінська-Капій з Буська. Вона була дружиною Осипа Капія, районного провідника ОУН Бузеччини, який загинув у сутичці з енкаведистами в 1944 р. Славка була зв'язковим між Крайовим Проводом і моєю групою. Літом 1945 р. свекруха Славки, пані Капій, яка походила з польської родини, переїхала до Польщі і забрала свою внучку, доньку Славки, і до них в околиці Біла на Підляшші мала виїхати Славка.

Фіктивні документи для репатрійованого польського „подружжя” виготовили нам люди з Організації. За тими документами ми прийняли прізвище Бродзяк. Така польська родина дійсно жила в селі Полоничина, повіт Кам'янка Струмилова. Коли зимою 1945 р. я був поранений, мене відвезли на лікування до тієї родини і я там перебував кілька тижнів. Це було молоде подружжя, яке також плянувало виїхати до Польщі.

Поволі надходила зима. Один за одним минали мої останні дні перебування в лісі з друзями. Годі описати почуття, які я тоді переживав. Настав час розлуки з друзями-бойовиками з моєї групи, з лісом. Прощаючись із вірними товаришами, які ніколи не зрадили, зброєю: Наган, який служив мені вірно кілька років, я віддав командирі УПА „Чернику” взаміну за малу чеську „Сімку”, щоб легше сховати.

Наприкінці жовтня 1945 року я, не голений, у московській фуфайці, забезпечений не лише документами на ім'я Владислава Бродзяка, а також, на випадок, і чеською „Сімкою”, пішов до міста Кам'янка Струмилова. У місті, в умовленому місці, зв'язкова поінформувала мене про деталі подорожі до Львова. За хабар – самогон усе було домовлено наперед. Водій за дві пляшки самогонки згодився взяти ще одного пасажера до Львова. Десь біля третьої години ми вирушили на Львів. По дорозі шофер, за хабар, узяв ще кількох пасажирів. Серед них було двоє військових. Між пасажирами, як водиться, почалася розмова. Я поляк, Бродзяк, репатрійований, на запитання відповідаю польською мовою. Гутірка дала мені нагоду при звичаїтися до нового оточення, дала мені можливість бути собою у нових обставинах. Ще година – і Львів. Уже мрію про теплу хату, якої так довго не мав, про чисту білизну, про свіжу та чисту постіль. В'їжджаємо в село Жовтанці. У глибокій задумі я й не зчувся, як машина зупинилася. Я опам'ятався. Біля машини стояло два енкаведисти, мої смертельні вороги. У мені відізався інстинкт самозбереження. Поволі всуваю руку в кишеню до пістоля. Енкаведист просить шофера взяти їх до „города” Львова. Один сів до кабіни, а другий поруч зі мною. Зустріч віч-на-віч. Буває й так! Вже починало сутеніти, як машина докотилася до вул. Жовківської. Накрапав холодний осінній дощ. Раптом наша машина зупинилася. І перед нею ми побачили ще кілька машин, а навколо – багато міліції. До нашої машини підійшли два міліціанти й наказали показати документи. Під серцем щось защеміло. Це ж перша спроба бути дійсним Бродзяком. Ану ж не зможу... „Ваші документи, пожалуйста!” Спокійно й упевнено дістаю свої документи. Міліціонер подивився на документи, потім на мене. Передав документи другому, для формальності зазначаючи: „Поляк”, другий лише глянув і начальницьким, всевладним голосом вигукнув: „Пашел!” Удалось!! Перший іспит в чужій „одежині” я склав задовільно.

Поволі, щоб не викликати підозріння, залишаю перевірочний пункт і йду в місто. Бічними вуличками добираюсь на конспіративну квартиру. У дверях, зі сльозами в очах, привітала мене дорога нам господиня, „наша тітка”, як ми її звали. Приготовляючи дещо з'їсти, з жалем розповідала мені про найновіші події в місті.

Найперше, дуже пильно стали перевіряти документи. Багато людей енкаведе заарештувало, багато родин вивозять на Сибір. Моральний терор населення – жахливий! Люди починають боятися одні других, уникають зустрічей. Є чутка, що заарештовано також кільканадцять людей з ОУН. Коли я вже трохи підкріпився, „Тітка” принесла мені з другої кімнати записку, яку залишила зв'язкова „Пчілка” для мене'. Пчілка писала: „Провідник Мікушка заарештований, зв'язок перерваний”.

Негайно треба було проаналізувати ситуацію і прийняти рішення. Можливості провокації не виключені. Про мій перехід за кордон знали лише хлопці з моєї групи, Провідник і Славка. Про мій прихід до Львова знала також „Пчілка”. Славка завтра має бути у Львові із своїми репатріяційними документами. Всипа (зрада) Провідника відпадала, бо за короткий час енкаведисти не зроблять нічого, щоб він заломився. Отже, якщо зрада, то тільки через зв'язкову „Пчілку”. Тут знову заперечення, коли б „Пчілка” була провокатором, то в приміщенні замість „Тітки”, мене могли б вітати енкаведисти. Події того дня, постійне нервово напруження вкрай виснажили мене. Я ліг спати, проте ані тепла купіль, ані чисте

ліжко не заколисували мене.

Роздумував не лише над пережитим днем, але й над днями, які на мене чекають. Перед моїми очима стояла перевірочна репатріяційна комісія, якій я мав доказати, хто я тепер. Такі думки переслідували мене майже Цілу ніч. Далеко за північ, знеможений, я заснув, полишаючи все на ласкаву долю, в Божих руках.

Ранком прийшла зв'язкова „Пчілка” і розказала про події в місті. Вона потішала мене, що ніхто з заарештованих не знає про конспіративну хату „Тітки”, лише Провідник. Через те, що Провідник був заарештований, я передав „Пчілкою” записку до людини, яка приготувляла наші документи на виїзд, із запитом, чи нема додаткової інформації, пов'язаної з моїм виїздом до Польщі.

Вечором „Пчілка” повідомила мене, що на конспіративній хаті їй сказали, що ця людина вибралась на провінцію, але залишила для мене записку. У записці було: „Залишити точну адресу пані Капій у Б., так як було умовлено”. Рівночасно зв'язкова сказала мені, що Славка вже у Львові, і вони обидві ходили на Головний двірець довідатися, коли виїжджає транспорт з репатрійованими до Польщі. їм сказали, що транспорт від'їжджає після завтра.

Мені залишався ще один день у Львові. Цей день я хотів використати, щоб ще раз оглянути дорогі мені місця та попрощатися з ними. Моїм бажанням було відвідати ще храм Святого Юра та схилити голову перед прахом Князя нашої церкви Митрополита Андрея. Але це було дуже небезпечно, бо храм знаходився під постійним наглядом большевицької агентури. Дуже хотілося зайти до Стрийського Парку та ще раз сісти на лавці під липою, де провів так багато часу в минулому, не раз з книжками перед іспитами, з друзями підпільниками, іноді з дорогою моєму серцю Олею. Але, на жаль, і це було небезпечним, бо парк контролювали енкаведисти.

Квартира, де я перебував, була неподалік Високого Замку. Коли стемніло надворі, я відважився вийти на гору, щоб ще раз побачити, може востаннє, панораму Столиці Галицького П'ємонту. Згори здавалося, що у повітрі висить освічене ліхтарями місто-красень. Чудова і незабутня панорама. Перед моїми очима лежав Львів. Наш український Львів, у всій своїй красі, величі, у своїй славі історичній і в своїй недолі, який стільки заплатив та й ще платитиме великі жертви за нашу землю. Він не раз падав під ворожим натиском, але ніколи не піддавався. Я був гордий за його стійкість.

У призначений день добираємося переповненим трамваєм до Головного двірця. Тут,

на запасній колії, вже кілька днів під голим небом чекало на транспорт дуже багато поляків. До тієї різномірної маси прилучилися й ми. Обережно оглядаю натовп, чи не пізнаю когось небажаного. „Знайомих” не знаходжу. Щоб не викликати до себе підозріння, долучуємося до гурту старших віком людей та вступаємо з ними в розмову. Як і треба було сподіватись, тема розмови весь час кружляла навколо українських „бандитів”-бандерівців, які так брутально виганяли поляків з „Кресув Сходніх”.

Десь о 4-тій з'явився давно очікуваний поїзд. Кожний із своїми клунками змагався за краще місце у вагоні. Без труднощів втискаємось і ми до середини. Чекаємо на від'їзд. А я тим часом прислухаюся до розмов, насичених трагізмом пережитого. У душі зароджується людське співчуття та жаль до тих людей, жертв історичної несправедливості, що мусять спокутувати гріхи своїх предків за зло, заподіяне протягом кількох століть українському народові.

Пізно ввечорі залишаємо сонний Львів і виїжджаємо на Перемишль, десь по півночі під'їхали до станції Медика, де мусіли перейти останній прикордонний контроль. Перевіряти нас прийшли два поляки і один росіянин-прикордонник. саме ця перевірка турбувала мене чи не найбільше тому, що це вже була остання на українській землі. Я зумів узяти себе в руки і до перевірки документів підійшов уже зрівноваженим, спокійним, кілька запитань – ім'я та прізвище, батьки, місце народження, фах і т.д. Все закінчилось підписом урядовця на моїх документах, підтвердженого печаткою „Польска Людова”. У ту хвилину Людова Польща збагатилась ще на одного „горожанина”.

ОЛЯ

Щоб закінчити цей короткий життєпис (спомин) про батьківщину, я мушу згадати дещо про людину, яка була дуже близька моєму серцю. Милий спогад про неї залишився в закутку моєї душі на все життя. Про неї я думав, як про подругу майбутнього життя, та буря подій розлучила нас назавжди. Наша зустріч була випадковою.

Літо 1938 року. У сусідньому селі Н. відбувалося свято Обжинок, на яке з'їхалося багато молоді з навколишніх сіл. Із молоддю нашого села поїхав і я. Після офіційної програми мене запросили на перекуску до родини „Т”. Це була одна з тих Родин, яка активно включилась у рух за відродження національної свідомості в селі. Сина, який запросив мене до себе в гості, я вже знав давно і знав, що він має сестру, але з нею не був знайомий. У хаті „Василь” познайомив мене зі своєю сестрою Олею. Подаючи Олі руку, я назвав своє ім'я. Вона з усмішкою відповіла: „Чула про вас вже давно, вас кличуть Туньо. Дозвольте мені кликати вас Туньо також”. Легкий потиск її руки, скромна усмішка та ласкаво-пронизливий погляд були таким щирими, такими привабливими мені. Здалося, що якась благодать опромінює її лице і душу. Під час вітання наші очі зустрілися, і ми вивчали одне одного якусь хвилину, неначе хотіли впевнитися, чи можемо одне одному довіряти. Після перекуски ми з Олею вийшли в сад, аби побути на самоті. У розмові я був дуже обережний і стриманий, а Оля була говіркою. Я відчував, що якась підсвідома сила, якій я не міг опертись, єднала мене з нею. У моєму серці народжувалось кохання. Прощаючись, Оля просила відвідати їх ще. У її очах я побачив, що вона не байдужа до мене.

Дорогою додому я думав про те, що таке кохання, яка сила притягує мене до тієї

скромної 18-літньої дівчини. Я був молодий, і як всі нормальні молоді люди, незалежно від соціального стану чи рівня освіти, шукав когось, хто відповідав би своїм характером і натурою моїм уподобанням: Мені здавалось, що в Олі я знайшов ту, яку шукав.

Того літа ми бачилися з Олею ще два рази. На святі „Сільський Господар" у Буську, а другим разом – на протипольській маніфестації в жовтні 1938-го також в Буську. Хоча ті зустрічі були короткими, а особливо остання, і ми не мали нагоди говорити про наші почуття, однак ми без слів відчували, що ми належимо одне одному. Але ці наші почуття не встигли розгорітися полум'ям щирої, юної любови, бо вже через кілька днів після маніфестації мене заарештували.

У тюрмі, згадуючи ті кілька зустрічей з Олею, я шкодував, що ми не мали нагоди відкрито поговорити про наші почування, може тоді я мав би надію, що ми ще колись зустрінемось. У душу закрадався прикрий сумнів, що Оля залишиться недосяжною мрією. Після різдвяних свят, коли мама написала мені листа, що на свята їх відвідала „дуже мила дівчина Оля із сусіднього села", у мене з'явилася надія, що наші шляхи ще можуть зійтися. А тоді, коли побачив Олю на судовому процесі у Золочеві, я почув себе щасливим. Після винесення вироку, коли в'язні мали дозвіл на побачення з рідними, Оля відвідала мене два рази у золочівській тюрмі.

З тюрми в Білостоку я повернувся восени 1939 р. Був змушений перебути кілька тижнів вдома, щоб трохи віджитися та прийти до себе. Про відвідини Олі у той час не було і мови. І лише перед різдвяними святами Оля приїхала з братом до Райбази, де я вже працював за товарами для кооперативи в їхньому селі. І ми мали нагоду перекинутись кількома словами. Після зустрічі з Олею моє серце огорнула безмежна радість, але рівночасно туга і біль, і страх за наше майбутнє.

Я боявся, що в системі, яку принесла нам Москва, Божа правда, душевні почування людини, людські принципи моралі, довір'я та пошана до людини, не говорячи вже про почуття національні, не мають місця. Я боявся, що в тій системі я довго не житиму. І тому про особисте щастя не може бути й мови.

Наступна наша випадкова зустріч відбулася восени 1940 р., коли я вже був у підпіллі. В організаційних справах опинився в селі, де жила Оля. Станичний ОУН повів мене до батьків Олі на вечерю. Моя поява в Оліній хаті немало здивувала її батьків і ще більше Олю: вони думали, що я виїхав за кордон. Моє серце знову защеміло від болю, що ми такі близькі і такі далекі від Щастя. Під час вечері біля мене сіла Оля – і ми перекинулися кількома словами. Подаючи руку на прощання, Оля сказала: >„Я буду молитися за ваше здоров'я, я хочу, щоб ми зустрілися ще, але вже в кращих умовах. Тієї зустрічі я нетерпеливо чекаю". Але після тієї вечері я з Олею не зустрічався аж до приходу німців у 1941 р. Нетерпляче чекав зустрічі з Олею, яка відбулася в кінці липня 1941 р. Це був час, коли гестапо вже почало арештовувати членів рев. ОУН. Попри невідрадні події в краю, наша зустріч була дуже милою і радісною. Ми з приємністю згадували нашу невинну зустріч літом 1938 р., коли наші юні серця загорілися щирим коханням. У розмові ми не крились з нашими почуттями, але щиро, без банальних фраз розповідали одне другому про наші душевні болі, пережиті в тривозі та непевності протягом трирічної розлуки. Ми раділи, що наші мрії і сподівання, якими ми жили три роки, здійснились.

Після трьох років нелегкого життя в тюрмі та в підпіллі моє серце наповняла туга за чимсь тривким і постійним. Мені хотілось мати біля себе людину, перед якою я міг би відкрити своє серце, не мати таємниць, не боятись виявити своє власне „я". І саме тоді,

під час зустрічі з Олею я відчував, якою дорогою і близькою вона була для мене. Це не була хвилинна пожадливість, бо я усім серцем і душею тоді бажав, щоб наші серця були з'єднані назавжди. Але то була лише мрія, бо, коли гестапо почало арештовувати членів ОУН, я знав, що з часом, якщо не попаду до тюрми, то прийдеться переходити в підпілля. Була свідомою того й Оля. Отже, про щасливе сімейне життя у тих умовах не можна було й думати. Та, незалежно від обставин, ми були щасливі, бо наша любов була щира і взаємна. Незабаром після того Оля виїхала до Львова і там записалася до Торговельної Школи.

Коли восени гестапо почало розпитувати про „Весляра“, себто про мене на терені Кам'янки Струмилової, я, щоб уникнути арешту і на доручення Організації, перейшов жити до Львова. Вже у Львові поновились наші зустрічі з Олею. Але ці зустрічі були дуже обмежені. Я боявся, що часті зустрічі з Олею можуть привести нас до церковного престолу. У час, коли я не мав найменших матеріальних засобів на життя, коли не був певний за своє життя, я не хотів в'язати рук дорогій людині, щоб у випадку мого арешту вона не страждала як дружина. Розуміла це також і Оля. Інколи ми ходили на вистави, що часто відбувалися у Театрі, або в Інституті Народної Творчості. У той час театр був самотнім місцем, де людина забувала, бодай на кілька годин, про нестерпне животіння під брутальним чоботом окупанта.

Наші зустрічі з Олею перервалися знову восени 1943 р., коли гестапо почало розшукувати мене у Львові після визволення двох провідних Оунівців з тюрми на Лонцького.

Після переходу в підпілля восени 1943 р., інколи в організаційних справах, я відвідував Львів і при тій нагоді зустрічався з Олею. Але з приходом московських окупантів до Галичини в 1944 р. наші зустрічі цілком припинились. Зимом 1945 р., коли я був поранений і мусів лежати в підпільній санітарці, Оля, дізнавшись від свого брата про моє поранення, відшукала відповідні ліки проти гангрені і сама, не зважаючи на небезпеку, принесла мені ті ліки. Коли я побачив Олю біля себе, я неначе видужав, душа наповнилась радісним почуттям, бо біля мене була дуже дорога моєму серцю людина. Коли я звернув її увагу, що вона зробила дуже ризиковну прогулянку, Оля відповіла: „Не знаю, де більша небезпека – чи тут, чи там, де ми ніби на „волі“, серед ворожого оточення, де на кожному кроці грозить арешт, вивіз на Сибір, а то й наруга над честю жінки. Ви тут, у лісі, у багато кращому положенні, ніж ми там, бо ви, в крайньому випадку, можете докінчити себе пострілом з власної пістолі, а ми там на ласці ворога-гнобителя“.

Восени, коли мені залишилося ще майже два тижні до переходу за кордон, я перебував із своєю групою в Бузецьких лісах. Одного вечора, коли люди із ближнього села принесли нам харчі, я, на моє велике здивування, побачив між ними Олю. Збентежений її появою, я відійшов з нею вбік, щоб спитати про причину її появи в лісі. Я боявся, що, може, сталось щось важливе у Львові з Проводу (вона особисто знала людину з Проводу у Львові). Оля звернула свій лагідний погляд мені прямо в очі і сказала: „Я довідалась про те, що ви скоро залишите батьківщину, може, назавжди, я вирішила ще раз, може востаннє, стрінути вас і попрощатися“. Я спробував переконати Олю, що для неї дуже небезпечно залишатися в лісі, бо большевики можуть зробити облогу на нас. Але це її не переконало. Вона вирішила залишитись з нами в лісі на ніч.

Майже цілу ніч ми розмовляли. У розмові ми спробували бути спокійними, але жахливе почуття, що вранці ми вже розійдемося, може назавжди, було для нас дуже

болючим. Вранці я відвів Олю на край лісу, щоб на самоті попрощатись. Я шукав слів розради, щоб потішити Олю, але то був даремний ТРУД, бо слів потіхи я не міг знайти. Для нас це був момент душевного болю і відчаю. На прощання Оля сказала: „Прощай, дорогий Туню! Любов до тебе і наші зустрічі залишаться в моїм серці незатертим спомином на все життя. Будь завжди таким, яким я тебе знала“. Вона подала мені руку на прощання, з її очей потекли рясні сльози. Довго я дивився з великою печаллю в серці вслід за Олею. Я відчував, що з відходом Олі я втрачав щастя, про яке постійно мріяв. Я втрачав те, чим так дорожив.

Минули роки. Багато років. У 1967 році ми з дружиною вертали з Монтреалю з Світової Вистави. Дорога до Торонта далека: є час говорити про все. Згадуємо нашу молодість. Я – про життя молоді на Україні, а вона – про свою молодість у Канаді. Між іншим, дружина питає мене, з ким би я одружився на Україні. Я по-щирості відповідаю, що з Олею, бо вона своїм характером дуже мені підходила. Це було в суботу. А в неділю, після церкви, ми з дружиною поїхали до підприємства перевірити, чи все в порядку. Як тільки зайшли до ресторану, в дверях нас зустріла жінка і сказала мені, що вона повернулася з України і має мені дещо розказати. Першим її запитанням було, чи я знаю Олю у Львові. Я відповів, що знав багато Оль, але не знаю, про котру вона мене питає. Вона почала мені оповідати, що познайомилась з Олею за посередництвом свого брата, який живе в тій самій кам'яниці, що й Оля. Коли Оля почула, що та жінка приїхала з Торонта, почала розпитувати її, чи вона знає Дмитра Куп'яка з Торонта. Почувши відповідь, що знає, Оля почала розпитувати її за все, що вона могла знати про мене. Це була Оля Т. На прощання вона передала тією жінкою малий дарунок для мене, яким я дуже дорожу. Оля одружена і має двоє дуже гарних дітей. Живе у Львові з чоловіком. Пізніше ще передала мені знімок з цілою родиною.

У ПОЛЬЩІ (1945-1946)

БАТЬКІВЩИНО МОЯ, ТИ ПРОСТИ ЗА РОЗЛУКУ З ТОБОЮ

Ніч. Поїзд з репатрійованими, пробиваючи темряву ночі, переїжджає річку Сян і вперто мчить на захід до Любліна. Подякувавши Богові за щасливий переїзд кордону, ми зі Славкою примістилися в кутку вагона, щоб дати волю думкам та відпочити від нервового напруження. Відразу за Сяном гамір в вагоні посилюється, розмови стають чимдалі голоснішими, відвертими, вже без страху, з політичною закруткою, бо ж ці люди їдуть в свою країну. В одному гурті, недалеко від нас, спокійна і тиха розмова враз переходить в гостру та голосну суперечку, в якій одні всю вину за свою трагедію приписували українському народові і бандерівцям, а другі заперечували це і доводили, що причиною їхньої трагедії є не тільки український нарід, але також польський народ та його провід, який не хотів іти на співпрацю з українцями проти обох окупантів, як пропонувало полякам українське підпілля. Нарешті, після зауважень кількох пасажирів, сперечальники мусіли свою гостру дискусію припинити.

Аж під обід ми приїхали до Любліна. У Любліні знову довелося нам чекати кілька годин, поки поїзд рушив на Варшаву. Уже майже вдосвіта ми доїхали до Вісли, а там мусіли висідати, забирати з собою все, що мали, і тимчасовим мостом переходити на другий берег, щоб знову сісти в поїзд. Колійовий міст був пошкоджений під час війни, і саме тому поїзди ходили лише до Вісли з обох боків. На другому боці Вісли ми мусіли знову чекати кілька годин на поїзд до Бреслава (Вроцлава). З Бреслава ми зі Славкою поїхали до міста Вальденбург, де приміщувалася Централь Фабрик Тканин.

Я вирішив шукати щастя в тій Централі. Заки я пішов шукати за роботою, обголив свою бороду, якої не рухав більше як чотири тижні, щоб ніхто не впізнав. Одягнув чисту сорочку, яку мав в запасі, вичистив чоботи і пішов до Централі. Біля столика мені подали формуляр і сказали заповнити, а потім послали до керівника персоналу, який був відповідальний за обсадження всіх бюрових позицій на текстильних фабриках. Цей керівник мав дані про мене, поставив мені ще кілька запитань і сказав, що я можу дістати посаду бухгалтера, яких серед поляків, що приїжджають на батьківщину, дуже мало. Він привів мене до великої стінної мапи і показав місце біля самого кордону, де потрібно поляка-бухгалтера, але ніхто не хоче їхати в таку глуху закутану. Я вдавав, що також не дуже хочу їхати в ту околицю, але як треба, то, нема ради, я поїду. То було мале містечко, Лібав, з населенням біля 10.000. Там колись було кілька фабрик для виробу тканин, а також прядильні. Для мене це було вимріяне місце, розміщене в горах, за два км від чеського кордону. Більш вдалого місця я не міг би знайти. По обіді ми приїхали поїздом до цього містечка і без труднощів знайшли німецьку родину, в яких тимчасово замешкали. Поляків у тому містечку було ще дуже мало.

На другий день я відшукав фабрику, на яку мав призначення і рекомендацію від централі, та й пішов влаштуватись на роботу. Мене спрямували до секретарки. То була пані віком біля сорока років, яка знала свої обов'язки досконало. Вона взяла від мене рекомендацію і понесла до директора. Після короткого мого чекання вийшла і попросила мене до директора на розмову. У кабінеті було двоє чоловіків. Уже з самого їхнього вигляду можна було зрозуміти, хто з них був директором. Йому було біля п'ядесяти років. Гарної будови, високий, гарно вбраний, як на той час, одне око було закрите чорно*) латкою. Це був директор Прайс. Другий мав біля тридцяти років, вбраний у зім'яту гімнастерку із стоячим коміром і зім'яті штани, без краватки. На слова був скупий. Директор подав мені руку, представив другого чоловіка і назвав його „товажиш Фльорчак". Директор Прайс вказав на крісло навпроти нього, просив сідати і почалась розмова про мою роботу бухгалтером в ткальні. Під час розмови директор поставив мені, між іншим, такі запитання: Чи я знаю німецьку мову? Чи знаю російську мову? Чи знаю мову чеську? У зв'язку з цим у мене виникло підозріння, чи не хоче він тими запитаннями витягнути мене на слизьке. Відповів, що мову німецьку знаю, бо вивчав в „Ліцею Гандльовим", чеської і російської не знаю, бо їх не вивчав. Після відповідей директор дещо розчаровано відповів мені, що не може прийняти мене, бо я не знаю чеської мови, а на тій фабриці працює половина чехів і з ними треба буде спілкуватись по-чеськи. Сорок процентів німців, які працюють у фабриці, скоро також виїдуть на захід, а поляки, які приїжджають сюди, через кілька тижнів їдуть назад. Отже ми, поки що, мусимо надіятись на чехів.

Щоб не так легко програти, я прошу його віддати мені направлення централі і впевнено кажу: „Пане директоре, в школі я вивчав мову польську, бо вважав, що цього буде досить, але виходить, що я помилявся, бо бачу, щоб отримати працю на моїй батьківщині, я повинен знати мову чеську. Прошу директора віддати мені скеровання від Централі". І збираюсь відходити. Директор встав із-за столу перейшов на мій бік, поклав руку на моє рамя і сказав: „Пане Бродзяк, моє важливе завдання тут – дати якнайбільше продукції для держави, бо наша батьківщина є у великій потребі, але якщо ви такий патріот, я вас прийму і вірю, що ви нас тут не підведете. Як ви думаєте, товаришу", – звертається до Фльорчака. Той, погодився і додав, якщо він Фльорчак, може порозумітися з чехами, то і я дам собі раду з ними.

Цей „товажиш" Фльорчак був цілком відмінний від директора Прайса. Він походив з гуралів. Дома був ткачем. Закінчив (як він сам пізніше мені оповідав), четверту класу публічної школи. Був в польській підпіллі, (ніколи не казав мені, в якій організації). Приїхав на німецькі землі, щоб дещо „роздобути" для себе, так як робили всі, які сюди приїжджали. Його поставили в ткальні, щоб навчався від чеха Вайса експлуатувати фабричну техніку. Він уважав себе дуже важною персоною.

На другий день, перед роботою я зголосився до директора Прайса в головне бюро, щоб він повів мене на місце праці. Заки ми пішли до бюро, де я мав почати працю, директор провів зі мною ще одну коротку розмову, він говорив, що з гори є натиск, щоб у найкоротший час всіх німецьких працівників замінити польськими. Тому я маю можливості досягнути великих успіхів у текстильній індустрії, але це все буде залежати від мене.

Після підбадьоруючої розмови директор повів мене до фабричної канцелярії в ткальні, щоб познайомити з робітниками на місці. Всі ткацькі варстати, біля 120, були розміщені внизу, на горі містилася канцелярія. У канцелярії працювало лише п'ять осіб. Усі німці. Чотири жінки і один хлопець. Посаду головного бухгалтера і керівника канцелярії займала Гертруда, Ще досить молода німкеня. Директор німецькою мовою представив мене Гертруді як відповідального за канцелярію, але сказав, що вона буде виконувати роль головного бухгалтера. Із пропозицією директора співпрацювати зі мною і в усьому мені допомагати, вона дуже ввічливо погоджувалася, але, навіть зовні, не могла приховати свого обурення, злоби і ненависті до мене. У душі я співчував їй, бо сам був жертвою брутального насильства різних окупантів. Мені було прикро, Що я мушу, по неволі, допомагати зміцнювати владу тим, які до 1939 р. так жорстоко розправлялися з нами в Україні. Це було 8-го листопада. День св. Димитрія.

Закінчивши перший етап одісеї зі Львова до Любавки, ми закінчили зі Славкою наше умовне життя. Славка вирішила повернутися до своєї малої донечки і тещі в Білу на Підляшші. Прощаючись, ми умовилися про спосіб зв'язку між нами на майбутнє.

Я залишився в призначеній для мене канцелярії зживатись з новим, дуже ворожим до мене оточенням на посаді „керівника". Спочатку було дуже важко. Я пробував різні методи, щоб нав'язати з німцями розмову, але це мені ніяк не вдавалося. На всі мої запитання я діставав завжди одноманітну відповідь: так, ні, не знаю, можливо. Ще гірше була справа з моїм „керівництвом". Всі записи в бухгалтерських книжках були писані готичним шрифтом і мені дуже тяжко було розгадувати значення деяких термінів. Я розумів, шр без допомоги Гертруди далеко зі своїм „керівництвом" не зайду. Це також дуже добре розуміла хитра німка. Через кілька днів я зорієнтувався, що так вороже німці ставилися не лише до мене, а до всіх поляків. То був час безправ'я і хаосу. Саме цей період використовували різні спекулянти для власної наживи. Звихнений заїзний польський елемент наводив жах на місцеве німецьке населення. Були випадки, що навіть серед білого дня вони вдирались до багатії зовні кам'яниці і відбирали все, що могли з собою забрати: фотоапарати, радіо, акордеони, одягу, ровери, мотоцикли та інші коштовні речі. Як тільки дізналися, що десь там на селі ще є господар, який має свиню чи худобу, то заходили до нього залякувати зброєю, вбивали на місці тварину, чистили і везли до міста на продаж. Якщо господар-німець протестував, то його били, а були й випадки, що й убивали. Тому й не дивно, що німці виявляли таку ненависть до поляків, а в тому числі й до мене.

Для мене обидва режими, як польський так і німецький, в минулому були однаково ненависні, але коли я бачив знущання польського робітника над робітником

німецьким, то я співчував покривдженому німцеві.

Через кілька днів я зрозумів, що в такій атмосфері, яка панувала в канцелярії, довго не витримаю. Я мусів шукати способу, щоб здобути довір'я до мене серед німців. При зустрічі з німцями на подвір'ї, фабриці чи в канцелярії я вітався з ними першим і по-німецьки. Коли це була старша людина, я скидав шапку для привітання.

Через один тиждень я побачив, що в ставленні до мене зі сторони німців відбулися зміни. Німці вже самі почали вітатися зі мною, вимовляючи „гер Бродзяк". Ще після двох тижнів моєї зразкової поведінки я зауважив також зміну в ставленні до мене в канцелярійних працівників. Вони почали провадити легкі бесіди зі мною. Фройляйн Гертруда почала навіть поправляти мені помилки в німецькій мові. Між нами зароджувалися нормальні відносини. Проламавши перший лід, я повів так справу, що вже за короткий час міг тішитися деяким довір'ям у німців. Я пояснив Гертруді, що я не збираюся забирати її посаду, що моє призначення в канцелярії тільки тимчасове, що я потребую її допомоги так само, як і вона потребує моєї, і коли вона буде співпрацювати зі мною, то це буде на користь нам обом. Здобувши до себе довір'я німців, я почав приглядатися до елементу польського, з яким мусів співпрацювати.

Першим, з ким я мав найбільше до діла на терені Лібав (по польськи Любавка), були робітники з нашої фабрики. Коли я прийшов на фабрику, то там польських робітників було лише 12 осіб. Хоча до Любавки щоденно приїжджало багато молодих людей на роботу, число польських робітників на нашій фабриці зростало дуже поволі. Цю причину можна було пояснити тим, що більшість тих, що ніби шукали роботи, були спекулянтами, які використовували повоєнну ситуацію для своїх власних цілей. Після реєстрації на фабриці, спекулянт одержував посвідку, що він прийнятий на роботу і має право на помешкання чи дім. Діставши такий дім, який німці залишили перед приходом червоної армії, спекулянт пакував все, що можна було запакувати в пачки чи валізи й повертався до Польщі продавати все на чорному ринку. Спекулянти дуже вміло використовували тимчасовий хаос. За добрий хабар працівники уряду мешканевого, які мали на списку всі порожні Доми (вони не були ліпшими за спекулянтів) віддавали спекулянтам порожні будинки, в яких можна було добре попастися.

Люди, серед яких я жив в Любавці, були дуже різними. Найбільш чисельною групою були німці, відтак – чехи, а потім – поляки, які поволі почали ті терени заселяти.

Для німців, які ще вчора жили ілюзіями про вищість німецької раси, а сьогодні мусіли носити білі опаски на рукавах, як ознаку меншевартості і пониження, це був страшний моральний удар. Нічого дивного, що вони горіли злобою і ненавистю до поляків. Чехи, від яких Польща в порозумінні з Гітлером забрала насильно частину території Заользя в 1939 році, також дихали на поляків ненавистю.

Поляки, вважаючи себе переможцями, розплачувалися з німцями в брутальний спосіб. Трагедія німців у тих відплатних акціях полягала в тому, що ці акції переводили не офіційні державні чинники, а люди з польської вулиці і для власної наживи. Отже, про взаємну співпрацю між тими етнічними групами, які дихали ненавистю одні на одних, не було навіть мови.

З напливом польських робітників до нашої фабрики відбувалися досить складні і непередбачені події, яким треба було приділити більше часу і уваги. Всіх нових робітників треба було спочатку навчити, як обходитись з машиною. Для цього необхідним було порозуміння між робітниками німцями і робітниками поляками. Але німці, знаючи, що як тільки поляки навчатися працювати самостійно на ткацьких

машинах, то виженуть німців з фабрики, не дуже радо вчили поляків бути самостійними. Це було причиною того, що між добітниками виникали гострі суперечки, які треба було негайно полагоджувати. Хоча справи робітників на фабриці повинен був вирішати Фльорчак, він не знав німецької мови і завжди кликав мене на допомогу. У зв'язку з цим, я гаяв багато часу на фабриці, а менше в канцелярії над книжками. Я закликав усіх робітників до співпраці. На ту тему часто вів розмову з робітниками-поляками. Ідею співпраці і пошани один одного я пропагував між робітниками так щиро, від серця, бо не міг байдуже дивитись, як робітник-поляк кривдив робітника-німця, котрий усе життя мусів працювати за кусень хліба так само, як і робітник-поляк незалежно від того, яка була державна система. І саме тому, що я мав безпосередній зв'язок з робітниками на фабриці, багато з них приходили до мене зі своїми клопатами. Я радо допомагав їм, бо бачив, що в їхній, ніби-то робітничій державі їх пригнічували різні державні хабарники з уряду мешканевого, харчового, постачання та інших.

Те, що робітники мені довіряли, не було байдужим і для директора фабрики Прайса. Приблизно за два тижні до латинських різдвяних свят директор покликав мене в цій справі до себе на розмову. Він, не приховуючи свого задоволення моєю працею, зоохочував мене продовжувати цю співпрацю з робітниками, не обмежуючись часом, бо „в майбутньому ми будемо мати з того користь", говорив директор. Під кінець нашої розмови директор торкнувся мого особистого життя, запитав, чи я маю вигідну хату. Коли я сказав, що живу на квартирі у німця і маю дуже гарну спальню і кухню, він був здивований і по хвилині сказав: „Я вас не розумію, пане Бродзяк: ви домагаєтесь окремих будинків для наших робітників, а самі живете в одній кімнаті з кухнею і кажете, що ви задоволені. Як я маю це розуміти? Чи це не означає, що ви перебуваєте тут з нами тимчасово, і маєте якісь інші пляни? Я хотів би знати". Я відразу відповів йому, що це місто із своїми чудовими краєвидами припало мені до серця від першого дня, як я приїхав сюди і про перехід в інше місце мені навіть не приходить на Думку, хіба-що ви звільните мене з праці. Я вважаю, що тут моє місце на довгий час.

„Я дуже вдоволений вашим рішенням і вірою, що мені не доведеться розчаруватись," - відповів мені директор. На закінчення нашої розмови директор запропонував мені перейти жити в дуже гарний будинок, що належав до комплексу фабричних будов, з якого директор з сім'єю вибрався два тижні тому. Пропозиція директора була для мене дуже вигідною, бо я вже не мусів щоденно ходити один км до фабрики, та ще й зимою. Після відвідин директора, я переконався, що він мав до мене повне довір'я.

РІЗДВО В ЧУЖИНІ

Надходило Різдво, моє перше Різдво в чужині. І не тільки в чужині, а у ворожому середовищі, яке, в своїй звірячій ненависті і злобі, не завагалось би і в день народження Божого Дитяти розіп'яти свою жертву, пізнавши в ній українця. За кілька днів до латинських свят мене попросили робітники прийти до них на свята. Щоб не бути самотнім у той вечір, я погодився піти в гості до одного жонатого робітника, який був з Волині. Аби не з'явитися з порожніми руками, я заздалегідь придбав вина і цукерків для дітей.

У дверях привітав мене господар і представив мені свою сім'ю – дружину і трое дітей. Жінка Ядзя, віком біля сорока років, повнотіла, з підфарбованими щічками, з

русявим гарно зачесаним волоссям, дещо повільна в рухах. А коли вона сміялася, то дуже широко розкривала рот. У них була доросла дівчина, середнього росту, струнка з великими сірими очима, мала темне-заплетене в коси волосся. Вітаючись зі мною, вона розгублено подала руку і почервоніла. Господар познайомив мене із своїми малодітними синами, якими дуже пишався. Окрім мене, господар запросив до себе в гості свого знайомого з дружиною. Вони також працювали в нашій прядільні, і я часто зустрічав їх в їдальні під час обіду.

З початку вечора господар поводив себе стримливо. Перед вечерею він попросив нас, чоловіків, до їдальні й почав частувати горілкою. Після однієї чарки, я відмовився від спиртного, бо „мав" хворий шлунок. Випивши кілька чарок „для дорослих", господар почав розповідати про свій героїзм під час війни на Волині. З його слів виходило, що він з родиною жив на Волині в Рафалівському районі до осені 1943 року. Там він належав до партизанської групи „Смерть Фашистам" і разом з червоними партизанами брав участь у героїських акціях проти німецьких фашистів і проти тамтешніх українців. Його хата була осідком „пляцувки" і правила за базу для терористичних протиукраїнських груп. Але літом ситуація змінилась на гірше. На Волині почали діяти сильні українські „банди", які не щадили нікого і нічого. Вони наказали всім полякам, там, де діяла їхня Повстанська Армія, залишати Волинь. Тоді він тимчасово перевіз свою родину до Рівного, а сам залишився в партизанській групі для відплатних акцій проти українців. Перед приходом Червоної Армії він з родиною виїхав до Познані. А літом 1945 року переїхав до Любавки. розповідаючи про ці свої „геройські подвиги", він не шкодував образливих епітетів на адресу українців.

Слухаючи про його звірські подвиги в Україні, я сидів як на вогні. Замість гостинного господаря, який запросив мене на Свят-Вечір, я бачив навпроти себе жорстокого злочинця. У моїх очах спалахувала ненависть. В уяві поставали жахливі картини нелюдських вчинків: дими пожеж, сотні спалених сіл і хуторів, на згарищах обгорілі трупи – по всій Волині. Я побачив бездонне провалля, що відгороджувало мене від людей, з якими святкував моє перше Різдво за кордоном. Та найгіршим було те, що замість того, аби піти геть, я мусів сміятись і підтакувати, хвалити свого ворога за його „геройство".

Нарешті господиня попросила нас до Святої Вечері. Мене посадили біля Касі, чим я був задоволений, бо був певний, що Кася не вестиме розмов про „геройські вчинки" батька. З великим зацікавленням я чекав на ту Вечерю, бо хотів порівняти їхні різдвяні традиції з нашими українськими. Перше, що мене вразило, було те, що вечерю починали без молитви. Після того я зрозумів, що господар або не дотримувався традицій, або мав мене за партійного і не бажає себе переді мною показувати старомодним.

На перше подання господиня принесла нам пенцакову зупу, а після того подала волову печеню з грибковою підливою, дуже смачно приготовану. Вечерю закінчили виваром з овочів і смачними хрустами. На загал вечеря була смачна, але ту вечерю не можна назвати Святою Вечерею, бо про Ісуса Христа господарі не згадали. Через те, що жінки не пили сильного алкоголю, господар подав нам пляшку білого вина, яке я випив зі смаком.

Щоб не стати знову жертвою п'яного господаря, я сів біля Касі, чим дуже втішив господиню. На вроду Кася була навіть гарненька, лише на слова скупа, сором'язлива. О 12-тій годині ночі господиня запропонувала мені піти з нею і Касею до костела на „пастирку", але я відмовився, посилаючись на перевтому. Подякувавши за гостину, я

пішов додому.

Дорогою, аби заспокоїтись, повторював слова Вчителя всього людства: „Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас". А вдома, впав на коліна і просив Бога, щоб помирих нас з поляками бодай в ім'я боротьби проти спільного ворога, який не милує ні нас, ні поляків.

ІЛЬЗА

За короткий час мого перебування в Любавці я встиг познайомитися з кількома фабричними робітниками-німцями і налагодити з ними добрі стосунки. Одним з моїх перших знайомих німців став фірман фабрики Гібнер. Він щоденно доставляв з прядильні до ткальні нитки. Був дуже пунктуальний і свої обов'язки виконував ретельно. Коли директор Прайс відпустив мені фабричну хату, я попросив пана Гібнера пошукати мені добру жінку, щоб навела в хаті порядок. Він запропонував мені до послуг свою дружину. І вона все зробила бездоганно. За цю роботу я заплатив їй не лише грішми, але й харчами, яких в той час було дуже мало. Все продавалося на картки. Я особисто продуктових карток мав багато: всі картки для польських робітників приходили на мої руки. Вони надходили навіть для тих робітників, які, поробивши кілька днів, виїжджали назад до Польщі. А таких було дуже багато. Перед різдвяними святами я накупив цукру, муки, масла – і все це віддав пані Гібнер замість різдвяного дарунку.

На Різдво Христове, 25 грудня, фрау Гібнер теж зробила мені приємність. Знаючи, що я на свята буду самотній, принесла мені традиційний німецький святочний торт. І запросила мене до себе на вечерю. Я дуже зрадів запрошенню, Сподіваючись, що воно буде приємнішим, як у поляків.

По полудні я пішов до Гібнерів. Аби не йти з порожніми руками, взяв пляшку вина. У дверях мене дуже радо зустрів пан Гібнер. У хаті фрау Гібнер познайомила мене зі своєю донькою Ільзою, про яку перед тим ніколи не згадувала.

Подаючи мені руку, Ільза приємно всміхнулась і глянула мені прямо у вічі своїми темними очима, неначе викликала мене на прю. В її великих чорних очах можна було прочитати самовпевненість та неприховану гордість німки. В ній було щось привабливе, що захоплювало і проникало в саму душу. Після скромної, не такої, як на Україні, але смачної вечері, я провів кілька годин з родиною Гібнер.

З розмови з ними довідався, що у них було двоє синів, які загинули на війні. Один – на східньому фронті, де в околицях Житомира, а другий – на західньому – у Франції. Я щиро співчував їхньому горю, але в душі відчував горе мільйонів родин, яке заподіяно двома жорстокими тиранами, – німецьким фюрером Гітлером і московським „батьком народів" Сталіном.

Я розповів їм дещо і про себе, а саме про те, що до 1939 року жив на землях України, яку Польща окупувала 20 років Під час розподілу Польщі між Гітлером і Сталіном 1939 році, та частина України, де я проживав з батьками, припала Росії – і ми переживали дуже тяжкі часи до 1941 р. під московсько-большевицьким режимом. У час окупації росіяни вивезли моїх батьків на Сибір, а я, переховуючись від росіян, залишився сам на рідних землях аж до 1945 року.

В 1945 р. восени мене насильно репатріювали на захід, на німецькі землі, хоча я того собі не бажав. Слухаючи про мої поневіряння, а особливо про вивіз моєї сім'ї московськими окупантами на Сибір, родина Гібнерів почала відвертіше відкривати

переді мною свою душу.

Після кількох годин ввічливої розмови, вже при каві, пані Гібнер попросила Ільзу заграти на акордеоні, який, як вона казала, був її щоденною розвагою, – і хату поповнили звуки знаної мелодії „Штіле Нахт”. Прощаючись зі мною, господарі просили не забувати за них. З м'яким і доброзичливим усміхом, але стримано, вже на веранді подала мені на прощання свою руку горда німка Ільза.

Вертаючись від Гібнерів до хати, несподівано відчув, як далеко я від України. У серці була невимовна туга за минулим і огортала мою самотню душу. Заховавшись глибоко сама в собі, душа шукала когось, аби без боязні можна було, після довгого суворого мовчання, звірити свої інтимні почування і переживання.

Що правда, товариства для розваги не бракувало. І особливо в різдвяний час. Тоді, майже щовечора, відбувалися різні пияцькі зустрічі-оргії. На ті зустрічі сходився елемент з найнижчого щабля суспільної драбини, який видала польська нація. Але в тому не було нічого дивного, бо це була молодь, яка, вирвавшись з-під моральної опіки батьків, церкви і впорядкованого суспільства, опинившись самотна на нових теренах, брала з життя все, що можна взяти, не дивлячись на принципи моралі чи етики.

Новорічний вечір я знову провів у родині Гібнер. Поведінка ільзи вже була цілком відмінною від нашої першої зустрічі. Вітаючись зі мною, вона вже не була такою стриманою: майже відкрито виказувала своє вдовolenня, що я до них прийшов. І тим разом, я взяв пляшку вина та дещо на закуску, щоб було з чим зустріти Новий Рік. Згадуючи в розмові, Ільза розповіла дещо і про себе. Середню школу вона закінчила в 1943 році. Потім відбула однорічний термін на селі. Тоді був такий закон, що вся міська молодь мусіла відбутися рік праці на селі в господаря на ріллі. Літом 1944 р. почала працювати в канцелярії помічника головного бухгалтера. І працювала там тепер. Ільза з приємністю згадувала про свої безжурні і щасливі роки в школі, на виховних таборах, різні групові екскурсії по Німеччині і тому подібне. Як вона тоді мріяла здобути високу освіту, набутися професію, відвідати далекі краї, одружитися і виховувати дітей. А тепер вона навіть не тішила себе надією на майбутнє. Коли я, дуже обережно, звертав її увагу на те, що за минуле радісне життя німецької молоді, молодь всієї Європи, а особливо східньої, дуже дорого заплатила, вона не заперечувала, а з жалем згадувала, що за кардинальні помилки німецького Фюрера, найбільше заплатила молодь німецька, засіваючи своїми трупами увесь європейський і частинно африканський континент. А ті, що залишалися живими, будуть ще довго сплачувати відшкодування переможцям та жидам. Про жорстокий терор гестапо, який лютував на землях східньої Європи, про масові розстріли та прилюдні серед білого дня езекуції невинних людей вона не мала жодного уявлення.

Проживаючи у цьому малому, спокійному містечку, вона не бачила, як жорстоко знущалися німці над людьми, і тому вважала брутальну поведінку поляків супроти німців дикунством. Я старався допомогти їй зрозуміти тих людей, які пережили пекло під час війни. Багато з них терпіли знущання і насильство не лише від жорстокого гестапо, але також від цивільних німців на фабриках, на господарствах у баверів і навіть на вулицях міст. Для прикладу, розповів їй про випадок, якого сам був свідком у Львові зимою 1943 року... Одного дня до трамваю, що був розділений по середині, до першої частини, призначеної лише для німців, зайшла вагітна жінка з малою дівчинкою, бо в задній частині вже не було місця, і сіла на лавку. У половині для німців був лише один німець. Він піднявся, натягнув рукавичку на руку і з всієї сили вдарив цю вагітну жінку в обличчя, наганяючи її в переповнену частину трамваю. Це

було справді варварство! Ільза намагалася виправдати поведінку німця, називаючи його збоченою людиною.

„А як ви пережили ту страшну добу?! – запитала вона мене. Не говорячи про мою підпільну діяльність в Україні, я згадав лише декілька пережитих епізодів. А те, що я прожив в той бурхливий період, пояснював я не своїм щастям, а молитвами моєї мами.

„Ви щаслива людина, бо ще вірите в силу молитви. А в мене ці почування вже згасли, хоча в Бога я ще вірю, – відповіла вона з плачем – Мої знайомі німці, а також і мій тато, котрий бачить вас щоденно, розказують про вас, як про культурного поляка. Ваше ставлення до німців вони пояснюють винятковою гуманністю і шляхетністю. А чим це пояснюєте ви? – Запитала Ільза. Я не міг сказати їй про дійсну причину мого ставлення до німців. І звів усе до середовища, в якому народився і виховувався.

Сказав Ільзі, що жив в Україні, яка була окупована поляками в 1920-му році. Вдома і в школі мене вчили, що поляк набагато кращий за українця. Пізніше, в практичному житті, я побачив щось інше. Живучи серед українців, я впевнився, що вони щирі, відкриті і співчутливі до чужого горя. Українці не такі мстиві, як поляки: вони не мстяться лише заради помсти, а вдаються до справедливої відплати за заподіяні кривди. Вони не зазіхають на чуже майно, вони щасливі тим, що дає їм рідна земля. Проживши серед того народу мій молодий вік, я набув прикмети їхнього характеру. І тому більше схожий на українця, ніж на поляка. Те, що сьогодні виробляють поляки супроти вас тут, мені огидне. Довідавшись про причини, які вплинули на формування мого характеру, Ільза із задоволенням відповіла: „Я дуже рада, що запитала про це: тепер мені буде легше зрозуміти ваше ставлення до нас". О годині 12-тій ми побажали одне одному всього хорошого. І я пішов додому.

Після кількох зустрічей з Ільзою я переконався, що вона може мені дуже багато допомогти для здійснення моїх дальших плянів. Її відкритий і щирий розум справив на мене приємне враження, я думав про неї, як про людину щиру й справедливу, якій можна довіряти. Уже з першої зустрічі я відчув, що я симпатичний їй.

Коли ми вже познайомилися ближче, я почав серйозно вивчати німецьку мову. І в цьому допомогла мені дуже багато Ільза. Допомагали мені також німкені з канцелярії. Гертруда приносила книжки, про які постійно дискутували.

ВИХОДЖУ З ІЗОЛЯЦІЇ

При фабриці були клуб і їдальня для робітників, де можна було за низьку ціну прохарчуватися, а також познайомитися з новими людьми. Спочатку я заходив до клубу, аби ближче пізнати працівників з головного бюро та налагодити з ними товариські стосунки. Але вже через кілька тижнів я переконався, що мені нема чого шукати між тими людьми, бо їхній стиль життя відмінний від мого. То були старші і молодші за віком люди, жінки і чоловіки, для яких принципи моралі не були обов'язковими. Між тими людьми я натрапив на працівника з головного бюро, який, на перший погляд, мав вигляд солідніший, ніж інші. Але після кількох розмов, коли він почав випитувати мене про діяльність Армії Крайової на терені Львівщини, я зорієнтувався, що це „сторож" режиму, який шукав жертви. Коли я пояснив йому, що я і вся моя сім'я належимо до соціалістів, він від мене відв'язався. Пізніше я довідався, що він був працівником У. Б. (Уряд Безпеки).

Після невдалої спроби нав'язати товариські стосунки з працівниками бюро, я, щоб не бути ізольованим і не викликати підозри, вирішив зблизитися з робітниками, бо вірив,

що вони не будуть заглядати мені в душу і цікавитись тим, хто я і що я.

Побувши майже два місяці в Любавці, я зумів частинно перебороти в собі страх та нервову напруженість, які непокоїли мене спочатку, але не міг подолати духову прірву, яка утворилася між мною і українським підпіллям. З кожним днем я почував себе все більше і більше самотнім. Пекуча туга за рідним краєм, за українською людиною краяла мені серце. Я жив, неначе в двох світах. У тому, що залишив і не міг забути, і в тому, який був для мене не тільки чужим, але й ворожим. Втрату того першого – України, я переживав дуже боляче. Шукав способу, щоб якось вийти з тієї вимушеної ізоляції, щоб цю самотність, цю душевну порожнечу чимось рідним заповнити.

Неділя, 6-го січня, в надвечір'я українського Свят-вечора, була тим переломовим днем, коли я наважився вийти з ізоляції. Уже зранку того дня в моїй уяві вперто насувались спогади про різдвяні свята в Україні. І хоча не всі свята в минулому були радісними і щасливими, бо мені доводилося святкувати їх і в тюрмі, і в підпіллі, але ці, тут в Любавці, були найтяжчі. Святкуючи в тюрмі чи в підпіллі, я всеж-таки був на рідній землі, між своїми, а тут?

Щоб втамувати душевний біль, я вирішив піти до костела на Службу Божу, щоб у молитві, хоча і в чужій святині, випросити у Всевишнього ласки, сили і витривалості та душевної рівноваги в щоденній житті. Не звертаючи уваги на відправу, бо не розумів священника (тоді богослужіння в костелах відправлялися ще в латинській мові), я зосередив свої думки на молитві і благав Всевишнього простити мені всі провини в минулому та ласки на майбутнє.

Вийшовши з костела, я звернув увагу на дошку оголошень біля костела і побачив, що в домівці ППС (Польська Партія Соціалістична) після відправи в костелі відбудуться інформативні сходи, на які запрошуються зацікавлені громадяни. Я не мав чим зайнятися і вирішив піти туди і розвідати, що там робиться.

В клубі було вже кілька осіб, але сходи ще не почалися. В дверях вітав відвідувачів молодий, пристійний чоловік 25-27 років. Вітаючись зі мною, він назвав себе Владеком Павліком, секретарем партії. Під час дискусії більш ініціативними були старші віком чоловіки, висловлюючи свої думки і спостереження про життя і працю в Любавці та про завдання партії в місті. Я висловив також кілька своїх думок, а саме про нетактовне відношення бюрократів у міській управі до фабричних робітників, що мусять ходити по кілька разів до міської управи за хатою чи мешканням, який у той час було ще дуже багато порожніх, залишених німцями.

Після сходів до мене підійшов секретар Павлік, аби ближче заізнатися зі мною і розпитати мене про працю в Любавці. Павлік виявився дуже цікавою людиною. Як патріот свого народу, він із запалом пояснював завдання ППС у відбудові Людової Польщі. Висловлював думку, що скоро, як тільки Москва виведе свої війська з Польщі, до влади прийде уряд ППС. Він також не шкодував лайливих епітетів на адресу ППР (Польська Партія Робітничая), яка, за його словами, сліпо виконує накази Москви, незалежно від того, чи ті накази корисні для Польщі, чи ні. Він запропонував мені вписатись до ППС і включитися до праці в Любавці. Після довгої розмови і обміну думками з Павліком, я пообіцяв, що обдумаю його пропозицію.

То був час, коли всі три легальні партії, себто ППС, ППР і ППЛ змагалися за збільшення своїх членів. Молодих людей, які стояли осторонь партійного життя, підозрівали у приналежності до підпільних організацій таких, як АК або ВІН, що тоді були ще досить активними не лише в центральній Польщі, але також і на окупованих землях. Вертаючи зі сходів додому, я роздумував над пропозицією Павліка,

перебираючи варіанти за і проти.

Спершу його пропозиція не дуже підходила мені, але, щоб відвести від себе тінь підозріння у приналежності до польського підпілля, я вирішив вписатися до ППС. На наступних партійних сходах я написав заяву і офіційно був прийнятий до партії. У той же вечір мені порекомендували організувати „комурку” – клітину ППС на фабриці. Через кілька тижнів я зумів організувати на фабриці клітину ППС, яка складалася з 20-ти осіб. І тепер на партійних сходах більше як половина членів були з нашої фабрики. Тут я повинен сказати, що люди, які вписувалися до партії, не були політично підготовані, не визначили свою приналежність до котроїсь з партій патріотичними чи ідеологічними переконаннями. В більшості, це були звичайні, малограмотні робітники, які, опинившись перший раз поза рідним домом, шукали для себе якогось опертя в житті. І масовий вступ до партії не був тільки моєю заслугою.

Вступаючи в члени ППС, я вважав, що мої зобов'язання супроти партії полягають в участі в сходах. І на тому кінець. Але так не вийшло. Через деякий час, мені призначають ще сусідню фабрику-прядильню і наказують там теж організувати клітину ППС, щоб випередити ППР, яка вже почала свою діяльність в Любавці. Моє прохання звільнити мене від нового обов'язку не мало успіху. Щоб заповнити свій вільний від роботи час, організовував часті сходи членів клітин, на які запрошував також непартійних робітників до фабричного клубу. На тих сходах, окрім партійних справ, обговорювалися справи поточні. Робив я це не з патріотизму, не з почуття обов'язку, але тільки для камуфляжу.

Під весну до нашої фабрики, як і до інших фабрик в околицях Любавки, почали звертатися дуже багато поляків, які справді шукали роботи. Між ними було багато таких, що вперше вийшли з-під опіки батьків у світ і їм треба було подати руку допомоги. Не раз такий новачок стояв днями в міській управі, щоб полагодити справи з реєстрацією, мешканням чи харчовими картками. Аби допомогти новим робітникам нашої фабрики, я часто збирав їх разом, ішов з ними куди треба – і справи полагоджувалися без проволоки. З часом це ввійшло звичку так, що я витрачав більше часу в міській управі, ніж в канцелярії. Поволі моя поміч фабричним робітникам стала помітною і поза фабрикою. До моєї активної допомоги робітникам уважно придивлялися і Провідники ППС.

На початку квітня приїхали до Любавки з Вальбжихської Централі відпоручники робітничої спілки, щоб в Любавці зорганізувати спілку текстильних робітників. У зв'язку з тим, кожна легальна партія шукала між своїми членами в текстильній індустрії відповідних кандидатів на керівні позиції в спілці. Провід ППС звернувся до мене, щоб я погодився бути кандидатом на секретаря спілки від ППС. Я категорично відмовився з причини, що головний бухгалтер вже скоро виїде на захід. Я мушу перебрати функцію головного бухгалтера, і на працю в спілці в мене не буде часу. Але це не було справжньою причиною моєї відмови. Я був свідомий того, що це може мати фатальні наслідки для мене. Адже, як секретар, я мусів би виїжджати до інших фабрик для організації робітників, і при тому, міг би натрапити на небажаних осіб. Але питання про мій самовідхід мали вирішити загальні збори спілки робітників.

На загальні збори прийшло біля 200 робітників. Від усіх трьох партій були подані кандидати на керівні місця в Спілці. І ППС без моєї згоди подала мою кандидатуру на секретаря спілки. Я не хотів прилюдно відмовлятися, бо вірив, що моя кандидатура при такій численній участі робітників не пройде. Та, на моє велике здивування, Загальні Збори більшістю голосів вибрали мене секретарем Спілки. Для легальної

людини і в нормальних обставинах посаду секретаря робітничої Спілки можна б вважати багатообіцяючою. Але для мене це було дуже небажаним і небезпечним. По-перше, я мусів відвідувати робітничі осередки в цілому повіті, де хтось мене міг впізнати, а, по-друге, я погано знав письмову польську мову. Щоб вийти з положення, я на першому засіданні екзекутиви Спілки запропонував найняти кваліфіковану секретарку, яка б відповідала за канцелярію, а головне за кореспонденцію. Уже на тому першому засіданні мені доручили відвідати всі текстильні фабрики в повіті і встановити кількість польських Робітників на тих фабриках.

Щоб виконати це доручення Спілки, я мусів мати вільний ас. окрім того, власний транспорт, бо тоді ще не всюди ходили автобуси чи поїзди. У цій справі екзекутива Спілки звернулася до директора нашої фабрики Прайса, щоб він дозволив мені, коли з'явиться потреба, користуватися фабричною машиною. А через те, що я не вмів їздити, то дати мені ще й водія. Після полагодження всіх формальностей з директором Прайсом, я почав свою „кар'єру" в Робітничій Спілці. І через те, що це ще був час повоєнний і траплялися випадки політичних вбивств, партійні працівники і працівники Спілки мали право носити зброю. Я на це дуже радо погодився і подав негайно заяву на дозвіл ношення зброї.

ПЕРЕДОСТАННІ ДНІ В ПОЛЬЩІ

В середині квітня несподівано приїхала до мене Славка з Білої. Їй я був дуже радий, бо сподівався, що вона привезла мені добрі новини та напрямні, що мені надалі робити. Але її візитом я одразу ж був дуже огірчений і стурбований. І не тільки тому, що вона не привезла мені новин з України, але й тим, що дорогою до мене вона відвідувала сестер її покійного чоловіка, Осипа, Маню і Ядзю, які жили також на заході в околицях Пфефердорф.

Ті дівчата знали, хто я, і знали, чим я займаюся, бо в минулому я відвідував їх брата Осипа в Буську, і він мене з ними запізнав. Але тому, що їх мама була римокатоличкою* дівчата належали також до латинського обряду і ходили до костела, хоча вдома говорили по-українськи. Я боявся, що ті дівчата, опинившись в польському оточенні, не зі злої волі, можуть виказати мене.

Побачивши моє занепокоєння після згадки про дівчат, Славка почала запевняти, що про мене вона їм нічого не казала. Але після цього я відчув в ній нещирість, і мій інстинкт підпільника підказував мені більше нічого їй не довіряти, ставитись до неї з упередженням. Після коротких розмов, які вже не клеїлись, Славка вирішила на другий день повертатися до дівчат в Пфефердорф. Але, мій інтерес вимагав, щоб вона побула трохи довше, бо, в розмовах з нею, я можу вивідати більше, як те, що вона мені досі сказала. Славка погодилась на мою пропозицію і залишилась ще на два дні в Любавці. За цей час ми говорили дуже багато про минуле і про майбутнє. Славка розповідала мені про життя на Підляшші та про себе, не скриваючи навіть того, що вона вже запізнала дуже гарного чоловіка, поручника польської армії. За ці два дні вона зізналася, що Маня і Ядзя знають, де я живу, але потішала тим, що вони будуть держати це у великій таємниці, бо знають те, що поляки роблять з людиною, коли пізнають в ній українця. Після дводенних розмов зі Славкою, я не лише не позбувся підозри до неї, але ще більше переконався, що їй вже не можна довіряти. І як потім показалося, мій неспокій був оправданий, бо 1969 року, Славка, як жінка майора польської армії Сасубовського, виступала в Краснові, Бузького району, на процесі

членів групи „Клея” як свідок прокуратури.

Після її від'їзду я жив наче на вулкані. Найбільше непокоїло мене те, що втратив довір'я до Славки. А, втративши довір'я, я мусів перервати з нею зв'язок, на який покладав так багато надій. Я стояв перед дуже складним питанням, як мені бути далі? Що мені робити? Я опинився в дуже критичному стані. Досі я уважав, що мій кінець в Любавці може прийти лише випадково, коли я натраплю на знайомого поляка і не зможу від нього відв'язатися. Тепер я боявся, що мій кінець можуть приготувати пляново в якомусь кабінеті. Я мусів щось негайно робити, аби не запізнитися. Вирішив переходити на захід, бо уважав, що моє перебування в Любавці вже нічого корисного Україні не принесе. Через кілька днів, коли я вже прийшов до тям після шоку, почав плянувати мій перехід на захід.

Перехід на захід, на мою думку, можна було здійснити в двох напрямках – переїхати легально, як репатрійований німець, з підробленими документами, або пробиватись в Баварію, в Американську зону, через Чехо-Словаччину на „зелено”, тобто нелегально.

Через жахливі умовини життя, які польський уряд створював для німців на окупованих територіях, багато їх залишали свої прадідівські землі і виїжджали до Німеччини. Маючи за собою вже один переїзд кордону з України до Польщі, я повів розвідку, чи не вдалось би мені знову пропхатись на захід з німецькими документами, вдаючи німця.

Про свій замір переходу на захід я звівся Ільзі. Вона зразу не знала, чи вірити мені, чи ні. Їй тяжко було зрозуміти, як може людина, ризикуючи життям, залишати свій рідний край, тим більше, коли людина має забезпечену добру посаду й усі можливості для вигідного життя. Мені було тяжко переконати П. пояснюючи, що Польща не є мій рідний край, а чужий, ворожий край. Коли, нарешті, я переконав її тим, що в тоталітарній системі, де людина позбавлена будь-яких прав та особистої волі, я не хочу жити, вона повірила.

З Ільзою ми почали опрацьовувати плян мого переїзду на захід в ролі репатрійованого німця. Про нелегальні документи для мене взялася клопотати Ільза. Ми з нею поїхали на границю до міста Згожелєц, де був переходовий пункт для тих, хто переїжджав на захід, аби на місці вивчити умовини переїзду. Те, що ми там побачили, не було потішачим. Провірочна комісія складалася з представників шістьох країн: Америки, Англії, Франції, Росії, Польщі і Німеччини. Всі вони проводили дуже ретельну контролю і особливо звертали пильну увагу на молодих чоловіків військового віку. Взявши все це під увагу, я переконався, що через цю „дірку” не пролізу. Я рішився на нелегальний перехід на захід через Чехо-Словаччину. Тут я вже мусів покладатись лише на Божу поміч, на свої власні сили, розум і щастя.

Коли мій плян переїзду на захід в ролі репатрійованого німця відпав, я приступив до розробки другого пляну, тобто до нелегального переходу через Чехію на Баварію. Дуже обережно, щоб не викрити своїх намірів, почав цікавитися поголосками, які кружляли зовсім відкрито між робітниками про нелегальний перехід поляків на захід через Чехію. Про перехід кордону ходили різні фантастичні поголоски, між якими не бракувало і правдивих випадків.

Коли я мусів виїжджати за дорученням Спілки до сусідніх фабрик, щоб зібрати інформації про умови життя робітників, то мене возив водій нашої фабрики Владек Крац. Він походив з Білорусії. У 1942 р. був вивезений до Німеччини на роботу. Після війни повертався додому, але тому, що Білорусія була окупована москалями, він залишився в Польщі. В розмові зі мною шкодував, що не залишився в Німеччині. І

через те, що ми обидва походили зі сходу і були змушені залишати свої сторони, він мав до мене довір'я і в дечому мені звірявся.

Одного разу, дорогою до містечка Каменна Гура він зізнався мені, що він і ще один його колега плянують тікати на захід. Я звернув його увагу на небезпеку не лише самого переходу, але й розповіді про бажання перейти. Його наміру я відкрито не схвалював, але й не заперечував, лише остерігав, щоб не натрапив на провокатора. Без єдиного слова про мої пляни, я одержував несподівано, дуже цінну інформацію для себе.

На підставі інформацій, одержаних від В. Краца, я знав, що при переході кордону треба зуміти перейти лише польську прикордонну сторожу. З чеськими прикордонниками клопоту не буде, бо вони навіть тоді, коли і побачать когось підозрілого на кордоні, дивляться в другий бік. Тоді в Чехо-Словаччині ще був демократичний уряд Бенеша. За посередництва Краца я спробував роздобути більш детальну інформацію про умови переходу Чесько-Німецького кордону в Баварію. Призбираючи потрібну інформацію з прикордоння, я поволі приготувався до переходу на захід.

Як я вже згадував, ще в квітні, за дорученням Спілки почав відвідувати робітників по інших фабриках. Подорожували ми разом з водієм Крацом і могли вільно розповідати один одному про свої рідні сторони, він про Білорусію, а я про „Креси Вихідні“, себто про Західні-Українські Землі. Уже після кількох наших поїздок, я переконався, що можна зізнатися йому про свої наміри перейти кордон, але не раніше, як за тиждень до переходу.

ДАВНІЙ ВОРОГ

У квітні 1946 р. директор фабрики Прайс доручив мені відвезти до Централі Ткалень у Вальбжиху квартальний рапорт-звіт виготовлення тканин, а також замовити там дещо для нашої канцелярії. Поїздки до великого міста були для мене завжди ризикованими, бо я міг зустріти там когось, хто знає мене. Вибираючись в дорогу, я, як завжди, не забув взяти пістоль-сімку з запасовим магазинком. На всякий випадок!

У Вальбжиху, в Централі, я затримався довше, ніж сподівався. І коли прийшов на залізничну станцію, то мій поїзд до Любавки вже від'їхав. Треба було залишитися на ніч у Вальбжиху. Щоб уникнути випадкової зустрічі з небажаними людьми в почекальній станції, я пішов до міста, аби десь заночувати. Один старий німець порадив мені піти до готелю, який є за кілька блоків від станції. У той час було дуже легко впізнати німців, бо всі вони мусіли носити білі опаски на Рукавах. Я знайшов готель і зайшов до середини запитати про кімнату. У вестибюлі, одразу ж звернув увагу на чоловіка, який видався мені знайомим. Тільки я не міг пригадати, де зустрічав його. Про кімнату я запитав жінку, що сиділа за реєстраційним столом. І вона одразу ж подала мені формуляр. Я заповнив його на вигадане ім'я. І подав Люблинську адресу замість Любавської. Жінка дала мені ключ від 5-тої кімнати, що була на першому поверсі. Біля сходів, якими треба було йти на перший поверх, я стрінувся віч-на-віч з тим чоловіком, що здався мені знайомим, і, глянувши в його сірі котячі очі і на вузьколобу фізіономію, пригадав, що бачив його під час маніфестаційного походу через польську колонію в Побужанах в 1938 році. Це був Габель. Тоді він, як комендант „штшельцув“, кричав на нас, вимагаючи, щоб ми розійшлися і перестали співати протипольські пісні. А коли дійшло до кривавого зудару між нами і

стшелями, він ударив по голові мого брата. Тепер, він чемно запитав мене польською мовою: „Перепрошую пана!

Мені здається, що я пана знаю?" Зусиллям волі стримую себе, щоб не виказати хвилювання, не зупиняючись, спокійно відповідаю: „Все можливо, пане. Я живу в Люблині на вул. Сандомерській у 9-му будинку, можливо, там ми зустрічалися?" Він більше нічого мені не сказав.

Опинившись в кімнаті, я негайно замкнув двері на ключ, аби спокійно подумати, що мені тепер робити. Я був певний, що спати в готелі я не буду. Підійшов до вікна і почав вивчати подвір'я на випадок раптового відступу через вікно. Будинок гостинниці мав вигляд підкови, в середині якої невеличке подвір'я. Воно було обнесене високим парканом з хвірткою,*що замкнена колодкою. У кутку, біля паркану, була маленька повітка, мабуть для дров або вугілля. На випадок втечі, великих перешкод я не бачив. Треба було лише щасливо стрибнути на землю.

Після того, як я обміркував плян втечі через вікно, я вирішив зійти вниз і, якщо буде можливим, вийти на вулицю, щоб вже не повертатись. Обережно відчиняю двері. Дивлюся, що робиться внизу – і без здивування зауважую, що біля реєстраційного стола стоїть мій знайомий з двома чоловіками в цивільному і міліціант в уніформі. Вони переглядали якісь папери і пошепки перемовлялися, вказуючи очима на перший поверх. Мій підпільний інстинкт наказав мені діяти негайно і не чекати, доки вони постукають в двері моєї кімнати. Я замкнув двері на замок, перевірів свою „сімку" і щасливо спустився з вікна по стіні вниз, на подвір'я. Без труднощів видряпався на повітку, переліз паркан – і опинився в завулку. Після того випадку я жив у ще більшому напруженні і непевності ніж раніше. Настав час, коли, навіть на партійних сходах, поляки почали вести часті розмови про вигублювання українців на вулицях польських міст. Один партієць розповів, що у Вальбжиху розпізнано двох українців. Одному вдалося втекти, тобто запобігти арешту, а з одного так познушалися на вулиці, що вже не було що везти в міліцію: відразу ж повезли на цвинтар. В місті Єленья Ґура поляк впізнав на вулиці українця і хотів його затримати, закликаючи прохожих на допомогу, але „бандит"-українець заладував дві кулі полякові в голову, а сам втік. Я чув про багато інших випадків самосуду над українцями.

ПРО „БУДІВНИЧИХ" ВІДЗИСКАНИХ ЗЕМЕЛЬ

Несподівана зустріч з Табелем у Вальбжиху, розповіді на сходах партії ППС про самосуд-вигублювання українців поляками на вулицях міст змусили мене бути ще більше обережним. Коли людина перебуває в підпіллі, то завжди наражується на небезпеку, а то й смерть. Щоб захистити себе від ворога, підпільник постійно сподівається лише на власну зброю. Смерть для нього не така страшна, як можливість попасти живим в руки ворога. Цього я найбільше боявся! Днем я був за себе спокійний, бо вірив, що навіть якби хтось упізнав мене, то живим мене не візьмуть. Але я боявся, аби хтось не напав на мене зненацька вночі. У зв'язку з цим, я вирішив шукати собі мешкання у німців, де я міг би таємно жити. Я звернувся до Ільзи, не пояснюючи їй дійсної причини, щоб вона допомогла мені знайти у німців добру господиню, в якій можна було б харчуватися (до того часу я сам готував собі їжу вдома). Ільза домовилася зі своєю родичкою, яка дуже радо погодилася прийняти мене на харчування. То була бездітна родина Шмідтів. Господар Франк Шмідт, працював на нашій фабриці-прядильні. Мій побут в них був для них дуже корисним. Я постачав

їм харчові продукти, яких вистачало для нас усіх, а вони в моїй присутності почували себе безпечними від банд, які часто ночами нападали на німецькі родини.

Формально я жив на старому місці. Вдень, після роботи, я ішов до своєї хати перевірити чи все в порядку, брав речі, які були мені потрібні, і йшов до Шмідтів. У них я вечеряв і снідав. Але цей спокій у Шмідтів довго не протривав.

Незабаром, після того, як я перейшов спати до Шмідтів, стався дуже неприємний випадок. Однієї ночі, біля 12 години я несподівано почув сильні удари в двері. Переляканий господар вбіг в мою спальню і благав, щоб я вийшов відкрити двері бандитам, бо він боїться. Я вже після перших ударів в двері почав, на швидку руку, натягати штани на піжаму, не думаючи за німців чи про рабунок, а про УБ, яке могло прийти за мною. Натягаю на себе блюзу й черевики, беру пістоль і потихенько наказую німцеві йти до своєї спальні. А сам підійшов до дверей, і, раптово відкриваю їх лівою рукою, бо в правій мав пістоль. Відчинивши двері, я остовпів. Переді мною стояв з грубим дрючком у руках один з моїх канцеляристів, а другий, незнайомий, стояв з крісом напоготові. Я вдарив з усієї сили в пику першого кулаком, а другому наказав кинути кріса, що він і зробив, не задумуючись, і вибіг на вулицю. Канцелярійний працівник, із закривавленою пикою, підвівшись з підлоги, благає мене нікому не згадувати про цей випадок. Я й не думав розповідати про це поліції, бо будь-яких стосунків з поліцією я намагався запобігти. Але того випадку не вдалося приховати. Пошкоджена щока почала пухнути і канцелярист мусів піти до лікаря, а той на два тижні звільнив його від праці. Через кілька днів про все довідався директор Прайс. І не тільки про те, що побитий ходив красти, але й про те, що саме Бродзяк розбив йому щоку на місці злочину.

Через кілька днів директор викликав мене до головного бюро на „погаданку“. Опинившись в кабінеті Прайса, я зауважив його роздратування. Він попросив мене сідати і почав, дуже спокійно, радити мені: „Пане Бродзяк, чи ви знаєте, що ви робите? Чи ви усвідомлюєте, що вони можуть вас зліквідувати, як такого, що заважає? Моя порада для вас, будьте обережні, не сперечайтесь з ними: це бандити! Ви з ними не виграєте“.

Зрозумівши, що він остерігає мене не від УБ, а банди, я відповів йому приблизно так: „Пане директоре, я не можу дивитися на дивну поведінку таких людей, котрі повинні стояти на сторожі порядку і моралі та показувати приклад робітникам“.

Директор похитав головою і з жалем відповів: „Ви маєте рацію, пане Бродзяк. Але ці, що сюди наїхали, на 95% шабровнікі (шубравці). Вони приїхали сюди не на відбудову знищеної країни, а щоб легким способом нажити майна. Я вас прошу, будьте обережні й не сперечайтесь з ними, бо ви самі нічого не зробите, а тільки собі нашкодите“. Йдучи від директора, я думав, як тяжко він переживав моральну нищість своїх земляків.

Після розмови з Прайсом я пішов прямо до себе додому, щоб на самоті зосередити свої думки. Роздумуючи над подіями, свідком яких я був, відчував душею, що довго в тому ворожому оточенні не втримаюся. Я добре все обдумав і вирішив, що, як тільки зазеленіють ліси, перейду на захід. Уже того самого дня на вечері у Шмідтів, куди була запрошена Ільза, я сказав їй про моє остаточне рішення перейти кордон, а на другий день в своїй хаті мав розмову на цю тему з Крацом. Спочатку Крац не хотів повірити, що я, маючи вигідне життя, забезпечену легку працю, дуже гарну хату і помітну позицію в партії і в Спілці, міг наважитися на ризик і небезпеку, на які наражається той, хто переходить кордон та на непевне життя на заході. Коли ж,

нарешті, я його переконав, він був надзвичайно вдоволений. Я тільки попередив його, аби про мій намір він, поки що, не говорив своєму партнерові Казіку Н. Від того часу ми вже разом почали готуватися до втечі через два кордони.

ПОЛЬСЬКИЙ ПРОВОКАТОР

Політичне становище, яке накиннули союзники полякам після війни, не відповідало бажанням польського народу. Найбільш болючим для поляків було те, що на терені Польщі перебували московські окупаційні війська і поводитися з поляками, як завойовники у ворожій країні. Це викликало спротив, хоча й пасивний, польського суспільства супроти червоних „визволителів”. На цю тему провадилися гострі дискусії в усіх верствах польської спільноти. Часто, навіть на партійних сходах, я чув питання, які ставили звичайні члени партії передсідникові сходи. Усі ці питання зводилися до одного, а саме: коли вже московські війська заберуться з Польщі і залишать населення в спокої? Якщо ми були союзниками з росіянами під час війни, то чому червона армія стояла мовчки за кільканадцять кілометрів на схід від Вісли і байдуже Дивилась, як горіла Варшава під час протинімецького повстання? Чому наш уряд мовчить про те, що Сталін замордував 14.000 польських старшин біля Катині?

Таких і подібних запитань було дуже багато. Екзекутива Партії мусіла звернути увагу своїх членів на те, щоб таких дразливих запитань, які стосуються Советського Союзу, на сходах не ставити, бо це може пошкодити не тільки партії, але також і членам, котрі такі запитання ставлять.

Нарікання і невдоволення, яке нуртувало серед поляків до Аліантів за те, що вони залишили польський нарід на поталу московському Молохові, дуже вміло використовували варшавські узурпатори з прем'єром Берутом на чолі, а головні члени ППР (Польська Партія Робітнича). Ці московські коляборанти при кожній нагоді переконували населення, що самотній правдивий союзник польського народу – Советський Союз.

Щоб не допустити до вияву відкритого спротиву польських мас, маріонетковий уряд у Варшаві застосовував сили, якими послуговувалася московська імперія від самих початків свого існування – таємну поліцію і пропаганду. Таємна поліція, знана під ініціалами „УБ” (Ужонд Безпеченьства), очолювана московськими агентами, застосовувала методи доноництва, насаджуючи своїх донощиків і провокаторів між всіма верствами польського суспільства. Часто жертвою тих безхребетних кар'єристів ставали невинні люди, засуджені на довгі роки за вигадані злочини або вигадану приналежність до таємних організацій.

На підлий шлях провокатора службовці УБ спробували втягнути також мене. Через кілька днів після того випадку у Вальбжиху до мого бюро зайшли двоє молодих людей, назвали себе членами УБ, показали службові посвідчення і в чемній формі заявили, що бажають говорити зі мною у важливій справі. Почувши про УБ, я не перестав звертати увагу на їхню чемну поведінку, але очима слідкував за їхніми руками, щоб у випадку підозрілих рухів я міг їх випередити. Я постійно носив пістоль за паском під светром. Не зауваживши підозрілих рухів, я запропонував їм сідати. Розсівшись, вони одразу приступили до діла, вимагаючи від мене, щоб наша бесіда залишилася між нами. Зміст розмови був такий:

„Товаришу Бродзяк, ми будемо говорити з вами відкрито, бо маємо до вас довір'я. Отже, на наших землях, які ми починаємо заселяти нашими людьми, часто з'являється

небажаний елемент. І через те, що ви тепер, як секретар Спілки, будете частіше відвідувати інші фабрики, зверніть увагу на нових робітників. Ми знаємо, що на тих теренах переховується дуже багато замаскованих членів польського підпілля з АК і ВІН, а також переховується багато українців. Для нас дуже важливо, щоб ті люди попадали до наших рук живими, бо тоді ми могли б отримати потрібну нам інформацію від них. При цьому не забувайте, що між ними є вишколені терористи, які готові на все. Виконуючи наші завдання, ви мусите бути дуже обережні, щоб не стати їхньою жертвою. Подання вашої партії про дозвіл вам носити зброю покладене і вже на днях ви дістанете не лише дозвіл, але й пістоль для власної оборони!" Не чекаючи моєї згоди, вони висловили надію, що моя співпраця з ними „буде корисною для обох сторін". Для контакту з ними вони подали мені адресу їхнього бюро. Перед відходом пообіцяли відвідати мене за два тижні. Зачинивши за ними двері, я пригадав подію 1940 року, коли товариш Гришко, в такій самій формі, пропонував мені таке саме – стати на службу окупантові. Тут була ще більша іронія долі, бо ці „гончі пси" шукали у мені, своєму ворогові, допомоги, щоб викривати не тільки „ворогів" польського народу, але й українських націоналістів. Коментарі, як говорять, зайві.

ОСТАТОЧНЕ РІШЕННЯ

Хоча перехід на захід був не менш ризиковим, ніж життя у ворожому оточенні, я дуже тішився з мого рішення. Приготовляючись до переходу кордону, я хотів вивчити насамперед прикордонну смугу, устійнити активність прикордонників по обох сторонах кордону. Допомогли мені багато ті кличі, які в той час були реклямовані відділом пропаганди. Аби скоріше проаналізувати німецькі землі, відділ пропаганди міняє назви міст, улиць, гір. Окрім того, для більшого ефекту поширювався заклик „Тен коха свуй край, хто позна свуй край" (той кохає свій край, хто пізнає свій край). На тлі того заклику прибулих на окуповані землі поляків заохочували влаштовувати різні прогулянки в дооколишні місцевості, щоб запізнатися з ними. Цей заклик я використав для своїх особистих цілей. Аби вивчити прикордонну смугу, я zorganizував на неділю, 28-го квітня, прогулянку, в якій взяло участь біля 30-ти робітників з нашої фабрики. Для розваги ми мали акордеон і дві гітари, а також фотоапарат.

Я визначив маршрут на віддалі кількох км. від кордону. Прогулянка дійсно була цікавою. Добре доглянуті, рядочками насаджені дерева, на тлі не дуже високих гір, створювали чудесну панораму. В обід ми отаборилися неподалік від кордону і при цьому, навмисне заспівали на все горло. Після голосного відпочинку з піснями і музикою, я був певний, що ми зустрінемо прикордонників, але, на моє здивування, їх не було видно. Після обіду миблизилися до кордону, і, коди натрапили на білі стовпці, що визначали кордон, я наказав негайно повертатися назад, але розгуляна молодь, якій завжди „море по коліна", вирішила йти вглиб лісу, що був на чеському боці. Без перешкод, ми вийшли на край ліса і вдалині за якихось три км. побачили чеське село. На край села, на леваді, ми побачили юрми людей і почули тихі звуки музики... Чехи справляли свято весни. Я знову наказую повертатися на польський бік кордону, але моїх слів молодь не слухала. Вона вирішила йти до Чехів на забаву. Мої попередження про судове покарання за нелегальний перехід кордону, не мали успіху. Тоді я заявив, що зрікаюсь від провідництва групою і за дальші вчинки не відповідаю. На мій заклик повернутися зі мною назад, в Польщу, зголосилося лише кілька осіб. За

цілий день нашої мандрівки повз прикордонну смугу ми бачили, і то тільки здалеку, лише кількох польських прикордонників. Я з малою групою повернувся через кордон в лісі на польський бік, і ми пішли в Любавку, а всі інші пішли до Чехів на свято. Пізніше, коли та частина групи верталася до Польщі, всіх затримали на кордоні і 24 години з'ясовували причину переходу кордону.

Після прогулянки в прикордонній смузі я впевнився, що мої дні в Любавці почислені. Але з переходом мусів зачекати хоча два тижні, щоб ще більше зазеленіли ліси. Аби випадково, під час відвідин робітників інших фабрик, не натрапити на небажану особу, я вирішив два тижні з Любавки не виїжджати. Але це моє рішення також не забезпечувало мене від несподіванки, бо на першого травня ми приготувалися до урочистого відкриття Дому Молоді в Любавці, на яке мали з'їхатися робітники з довколишніх місцевостей.

І я мав на тому святі виступати зі словом до робітничої молоді. Не промова турбувала мене, а присутність багатьох нових людей, між якими міг знайтися хтось, для мене небезпечний. Одиноке, що могло мене врятувати від того прилюдного виступу, це хвороба і така, щоб я не міг встати з ліжка. І я домовився з Ільзою, щоб вона знайшла мені німецького лікаря, який міг би приписати мені два дні шпиталю.

У понеділок, 29 квітня, після прогулянки, я залишився вдома „хворий”, а мій господар Шмідт повідомив директора Прайса, що я хворий. Десь в обід прийшов лікар і довідався, що у мене „висока температура” – та й порадив поїхати до шпиталю на перевірку, аби не сталося ускладнень. Я мусів послухатися поради лікаря і поїхати до шпиталю на більш детальну перевірку. У шпиталі я був лише один день, але лікар "порадив" лежати в ліжку бодай один тиждень під його опікою. І це мене врятувало, можливо, від серйозних неприємностей. Я мав вільний цілий тиждень і міг обдумати про деталі мандрівки в невідомість. Остаточний перехід ми визначили на неділю 12 травня. Нам залишалося неповних два тижні бути між „своїми”.

Після моєї „хвороби” я мав ще один тиждень виходити на роботу. Цей цілий тиждень я приходив до канцелярії, як завжди на недовгий час, але не виявляв більше жодного зацікавлення своєю працею. І часто залишав канцелярію, ніби в справах Спілки. Це нікого не дивувало, бо і перед тим я не раз залишав працю серед дня. Поволі почав відходити від партійних і спілчанських обов'язків, виправдуючись тимчасовим перевантаженням роботою в канцелярії.

За останній тиждень моєї праці, наш директор вирішив ввести нову систему на фабриках, в ткальні і в прядильні. Він вирішив призначити людину для постійного контакту з фабричними робітниками, щоб переконувати їх про необхідність збільшення продукції, бо цього бажає від них наша країна. Одного дня він покликав мене до свого бюро, де повідомив, що він доручає мені зайнятися виховно-пропагандивною працею серед наших робітників. Ця метода як він говорив, дуже популярна в Росії і дає добрі результати. Тому і ми мусимо застосувати її у нас.

„Я не маю нікого іншого, щоб мав на робітників такий вплив, як ви, тому я доручаю вам цей пост”, – сказав директор.

Вислухавши директора, я не знав, що йому відповісти. Він був дуже чесною людиною і мені було прикро від того, що приймаю його пропозицію тільки на кілька днів.

Одержавши мою згоду, він продиктував секретарці повідомлення для всіх робітників і керівників обох фабрик, що з понеділка, 13 травня, „товажиш” Бродзяк буде займатися виховною роботою серед робітників і тому має право доступу до кожного

робітника будь-коли і будь-де. Такі оголошення були писані в польській і німецькій мовах і розвішені на видних місцях на фабриці. Того вечора прибігла до Шмідтів занепокоєна Ільза, щоб особисто переконатися, чи я, часом, не змінив своєї думки про перехід кордону. Я заспокоїв її.

Через те, що Крац вже довший час плянував перехід зі своїм товаришем Казіком Н., в останні дні він мусів сказати йому про мене. Я не був задоволений з цього, але погодився лише тому, що Казік, за його словами, нав'язав зв'язок з чеськими хлопцями, які „ніби" теж хочуть тікати на захід.

В дорогу ми вибиралися лише в тому, що мали на собі, без клунків, щоб не викликати підозріння. Кожен з нас придбав собі кілька сот цигарок, яких у чехів було дуже мало і на них там був великий попит. У спекулянтів Казік виміняв три тисячі чеських крон, щоб можна було купувати дорогою харчі. У неділю, 12 травня, ще з ночі, ми вибралися в невідому путь. Вибираючись вночі від родини Шмідт, я просив, щоб вони молилися за мій щасливий перехід у вільний світ. А вечером, перед моїм виходом в дорогу, ми з Ільзою домовилися, що вона після мого переходу виїде легально до Західньої Німеччини в Баварію. Вона подала мені адресу своїх кривих в Баварії, у яких ми повинні зустрітися, якщо мені вдасться щасливо туди дістатися. Я подав їй Сибірську адресу моєї мами, щоб вона вислала їй мого листа, який я написав у день перед відходом. В останній день я признався їй, що я українець. І вона цьому дуже зраділа. Я одразу виріс в її очах, як людина, яку вона, Ільза, вже раніше ставила вище поляків.

В ЩАСЛИВУ ПУТЬ

В неділю, 12 травня 1946 р., о 4-тій ранку ми всі троє зійшлися на умовленому місці поза містом. Не затримуючись на місці зустрічі, подалися в полуднево-західньому напрямі в околиці Помежні Боуди. Це була місцевість, яку ми оглядали 28 квітня під час нашої прогулянки. Вона мала порослу яругу і горби і тому видавалася мені найбільш природною для переходу. Коли вже почало розвиднятися, ми підійшли до кордону.

У лісі панувала мертва рання тишина. Лише легкий вітерець ледве шелестів гілками сосон. Тут і там почала відзиватись розбужена пташина. Над містом, яке ми щойно залишили, на тлі ясного неба розгорялася червона заграва, провіщаючи схід сонця. Не запримітивши нічого підозрілого, ми обережно підходили до наміченої цілі. Без пригод дісталися до відкритої поляни, що мала біля 100 м. ширини, через яку проходив кордон. Коли ми вже були готові переходити „Рубікон", побачили, що на поляну вийшли двоє польських прикордонників з автоматами на грудях. Ми слідували за ними, доки вони не зникли за деревами. Вичекавши певний час, ми краєм ліса, повз поляну, прискороною ходою подалися до Чехії. Перейшовши кордон, ми, вже не дуже обережно, почали бігти, щоб відійти якнайдалше від кордону.

Подякувавши Богові за щасливий перехід кордону, ми, без відпочинку, подались скорою ходою на захід, в бік села, в якому мали чекати на нас чеські хлопці. І лише тому, що ми втратили забагато часу при переході кордону, ми мусіли поспішати, щоб увійти в село, заки почнеться рух. Коли підійшли до села, в якому жили знайомі Казіка, ми вислали його до них на розвідку, а самі залишилися неподалік у ліску чекати. Ми домовилися з Казіком про знаки остороги на випадок небезпеки. Не проминуло й 15 хвилин, як Казік повернувся до нас, без чехів. І сказав, що чехи, не

чекаючи нас, ще в суботу вибралися на захід. Не було ради: треба було переходити нам без допомоги.

Днина заповідалась дуже гарна. На дорогах показувалося чим раз більше людей, одні їхали на роверах, дехто возами, а ще інші йшли пішки, так як і ми: мабуть квапилися до церкви. Через дві години, ми почали відчувати не лише голод, спрагу, але також і втому. Найбільше скаржився Казік: він кілька разів мусів зупинятися і міняти панчохи. Нарешті ми вирішили, що підемо до якоїсь хати за хлібом. Переходячи через малий присілок, ми побачили біля лісу дуже гарне господарство. Я пішов до людей попросити чи купити хліба. На щастя, в хаті була лише середнього віку жінка. І коли я пояснив їй, за чим я прийшов, вона дуже радо погодилась не тільки продати нам хліба, але, якщо ми підождемо, вона зробить нам яєшню з ковбасою. Я запросив хлопців на сніданок. Заки господиня приготувляла нам сніданок, ми спробували очиститися бодай трохи від болота, яким забруднилися при переході, щоб не звертати на себе уваги та не викликати підозріння в перехожих. Тим часом господиня подала нам кожному окремо добру пор-Чіо яєцпгі з ковбасою, поклала на стіл пшеничний хліб та парене молоко.

Коли після сніданку я спитав господиню, скільки їй належить за сніданок, вона подивилась на мене своїми добрими, щирими очима і сказала: „30 корон". Я не задумуючись виймаю 30 корон і кладу перед господинею на стіл. Вона посміхнулась, подивилась на гроші і на мене і я почув: „Пане, ці гроші окупаційні, ці гроші у нас ліквідовані вже давно. І їх ніхто не приймає". Мені було і соромно, а одночасно і страшно, бо я боявся, що вона може покликати поліцію. Я почав перепрошувати її і пояснювати, що ми не знали і не хотіли її ошукати. Тоді Крац вийняв 20 німецьких марок і подав жінці. Вона з жалем наказала Крайові сховати гроші до кишені, пояснюючи, що вона не готовила сніданку за гроші, але як мати, у якої жорстокий окупант забрав одинокого сина і тепер вона не знає, що з ним сталося. Вона з радістю допомагає тим, що тікають від переслідування. Вона не захотіла взяти у нас папіросів. Але вона купила у нас дві сотки папіросів, тобто дала нам добрі гроші на дорогу. Поцілувавши в руку благородну жінку, ми подякували їй і Богові, та й вибралися в дорогу.

Після сніданку у доброї господині-чешки ми були підбадьорені і навіть не відчували такого страху, як перед тим. Але один наш супутник, Казік, почувався дуже погано. Йому почала пухнути одна нога, а пухирі він мав на обидвох і тяжко було йому іти. На додаток, він почував себе дуже погано через те, що дістав нам чеські корони, які вже давно вийшли з обігу. З того всього він вирішив повернутися назад до Польщі. Ми не змогли його переконати, щоб ішов далі з нами. Він повернувся назад. Уже в Німеччині я довідався, що його зловили на кордоні і дали два роки тюрми за нелегальний перехід кордону.

Добра чешка порадила нам, що ми можемо прискорити нашу подорож чеською територією, якщо скористаємося поїздом. У поїздах можна сміливо їздити, бо в них ніхто нікого не контролює. Ми скористалися порадою чешки і вирішили їхати поїздом до Млода Болеслав. Ми вступили на малу станцію, де був лише станційний будиночок, щоб купити квитки до Млода Болеслав. Коли я пояснив касієрці, що хочу квитки до Млода Болеслав, вона сказала, що квитки не може продати в касі, а дасть лише посвідку з печаткою, що ми всідаємо, а „єздинку" нам продасть кондуктор ве „влаку". Що воно таке „єзінка" і „влак", я зразу ніяк не міг зрозуміти, але ми взяли ті посвідки і почали чекати на поїзд. Коли над'їхав поїзд ми сіли до „влаку" і розсілися,

чекаючи на кондуктора. Можливо за годину до нас прийшов кондуктор і попросив „ездінки". Ми показали йому наші посвідки. Він запитав нас, де ми їдемо, а коли почув, що ми їдемо до Праги, він подивився на нас і сказав: Якщо у вас добрі документи, то можете їхати до Праги, а я'кШ° ні, тоді мусите висідати на станції Всетати, бо в Празі багато росіян і можете мати клопіт".

Він сів біля нас і почав пояснювати, як нам краще їхати поїздом. Передовсім треба оминати великі міста або станції, де є розгалуження колійових шляхів, бо там завжди багато росіян, а вони часто переводять контроль. Він запевнив нас, що ми можемо спокійно їхати аж до Всетати. І насправді, десь під вечір він сказав нам висідати, бо ми вже у Всетатах. На ніч ми заночували у невеличкому селі, в добрих господарів, які за добрий сніданок відмовилися брати гроші.

Маючи вже досвід щодо поїздів, ми знову сіли на поїзд і щасливо доїхали аж до міста Любенець. З Любенець попрямували до міста Барнау, у Баварії. Увечері ми вперше попали на непевних людей. Вже смеркало, як ми увійшли до сільської хати проситись на ніч. Старші віком люди, повагавшись, погодилися прийняти нас на ніч. Зауваживши їхнє вагання і непевність, ми не чекаючи навіть, чи дадуть щось з'їсти, попросили в них, щоб дали якогось коца і ми підемо спати до стодоли, бо ми дуже стомлені. Господар радо приніс нам коца і ми пішли спати. Опинившись в stodoli, ми думали, що нам робити. Укінці ми вирішили, що після доброго відпочинку в stodoli, мусимо цих людей залишити. Але це сталося скоріше, ніж ми думали. Посидівши майже одну годину в stodoli, ми почули на дворі розмову по-німецьки. І зрозуміли з тієї розмови, що нам слід залишити це місце без затримки. Ми зрозуміли, що один з господарів піде до голови села і повідомить його, що тут перебуває двоє підозрілих людей. Потихенько залишаємо stodolu і виходимо в чисте поле, щоб випадково не потрапити на небажаних людей в селі. Ми пішли До лісу, що був за яких 4-5 км. від села. Цей ліс ми зауважили Ще за дня, коли підходили до села. У лісі пересиділи до ранку. Як тільки почало розвиднятися, ми вирушили в дорогу.

Події минулого вечора показали нам, що треба бути обережними. Для безпеки ми вже мандрували лише пільними дорогами, а, де можливо – трималися лісистих околиць. Ми підходили до прикордонної смуги. Тут ми повинні були якнайменше показуватися людям на очі.

До кордону нам залишалося ще приблизно 40 км. І чим ближче ми підходили до кордону, тим більше мінявся терен: з'являлися горби і яруги, в яких легко можна було збитися з дороги. Це утруднювало нашу подорож. А тут ще й пішов набридливий дощ. Ми йшли дуже поволі, не лише тому, що лісовими заростями було тяжко пробиватись, але й тому, що ми, обминаючи, по можливості, населені пункти, вже другий день Аічого не їли. Одного дня по полудні ми переходили гостинець, який перетинав ліс, і неподалік побачили господарські споруди. Вирішили, що все одно, треба йти до хати: можливо дістанемо бодай кусок хліба. На подвір'ї ми зустріли чоловіка, який, зауваживши нас, замахав руками, ніби остерігав нас перед небезпекою. Я підійшов до нього й запитав, що це має значити? Він чеською мовою з німецьким акцентом попередив нас, щоб ми не відважувалися йти гостинцем, бо в цій околиці часто переїжджають автами чеські й російські прикордонники й арештовують людей. Подякувавши йому за осторогу» я попросив його, чи не міг би він продати нам буханку хліба. Він затряс руками і попросив, щоб ми залишили його подвір'я. Ми ще раз подякували йому за осторогу і вийшли на гостинець, щоб прочитати написи на придорожньому стовпі біля його господарства. Прочитавши напис на таблиці

російською, чеською і німецькою мовами, де було написано пояснення-попередження, що за тим стовпом починається прикордонна зона. Всі, хто попадає в ту зону, підлягають поліційній перевірці. Переходити чи переїжджати ту зону можна лише гостинцем. Забороняється суворо допомагати нелегальним перехожим. Порушники того розпорядження будуть суворо покарані. До стовпа були також прибиті дорожні вказівні знаки. До першого села, яке залишилося в моїй пам'яті ще до сьогодні, Драй Гакену, або по-чеськи Три Секіри, було 4 км., а до границі 15. Прочитавши таке суворе повідомлення, ми, не гаючи часу, вертаємо назад до ліса, звідки вийшли.

Ми зрозуміли, що кордон, який так пильно стережуть чеські і московські прикордонники, це не лише кордон між двома окремими країнами, але це межа, яка лежить між двома окремими світами. По одній стороні система брутального насильства над гідністю людини. Це світ, який ми, ризикуючи своїм юним життям, хочемо залишити. Той, другий світ, в якому гідність і право людини охороняється державним законом, був по той бік межі.

Довга виснажлива дорога, нервові напруження і дводенний голод вичерпували наші фізичні сили. Нам необхідно було десь пристати на відпочинок. Відійшовши далеко від гостинця в ліс, ми зупинились під великою смерекою. Перемоклі до нитки, знеможені, ми попадали під смерекою, мов колоди, не маючи навіть сили подумати про наше незавидне становище.

Мене, який пережив не один критичний епізод в кількарічній підпільній боротьбі з окупантами, умови, в яких ми були тепер, психологічно не гнітили. Натомість, у мого супутника, Владека, я закріпив певний душевний надлом. У розмові відчувалося, що того ентузіазму, яким він жив у перші дні нашої подорожі, у нього вже не було. Він почав випитувати мене, чи я не шкодую, що пішов в таку ризиковану дорогу, залишаючи за собою вигідне життя. У відповідь, чи не шкодую я за вигідним життям в Любавці, я відповів йому: „Не хлібом єдиним жити людині!" і „Краще на волі на гілці, чим у неволі в золотій клітці!" Я пригадував йому, що він сам, без намови інших, вирішив іти, бо хотів бути вільною людиною. Воля, це дуже цінний скарб, за який багато людей платили своїм життям. Від волі нас відділяють 10-12 км., і навіть, якби прийшлося цю віддаль переповзти на животі, то це ще не така велика жертва. Але, якщо він не хоче йти далі, він може повернутися назад. Він, трішки образився, і відповів, що він вертатися не буде.

Кордон ми вирішили переходити раненько на другий день. Очевидно, ми мали багато часу ще сьогодні, але ми враховували, якщо б нам прийшлося сьогодні втікати від прикордонників, то в такому фізичному стані, як ми були, далеко не побігли б. Після відпочинку ми вирушили лісом у бік кордону, вибираючи напрям за компасом. Чим ближче ми підходили до кордону, тим тяжче було йти. У нас виступав піт від фізичного і нервового напруження і разом з дощем заливав очі. Після кількох кілометрів дороги, ми раптом почули кілька серій з автоматів і це насторожило нас. Присіли, щоб прислухатися. Але, так як далеко вухо могло зачути, все було спокійно. Приблизно за 4 км. до кордону, у глибокому яру ми знайшли грубу смереку, наламали смерекових гіллячок, постелили на землю і посідали відпочивати. Перемоклі до питки, ми, притулившись один до одного, проспали кілька годин.

Рано, як вже розвиднілось, помолившись Богові, рушили на захід, до „Вільного Світу". З просоння мій Владек втратив відчуття напрямку і почав переконувати мене, що ми йдемо в протилежний бік. Показуючи на мій компас, я ледве переконав його, що наш напрям правильний. Ранок був хмарний і накрапав дрібний дощик, як і

попередніми днями. Ми пройшли можливо з один км у надзвичайному напруженні. Дійшли до прорубаної лінії. Потім відійшли від тієї лінії кільканадцять метрів у ліс і вздовж цієї лінії продовжували наш дуже обережний хід на захід.

Через деякий час ми почули, що десь недалеко розмовляють двоє людей, але не могли відразу зрозуміти, якою мовою вони говорили. Тільки підсунувшись ближче до лінії, ми зрозуміли, що мова була німецька. Коли вони порівнялися з нами, я побачив, що це німці, бо мали білі опаски на рукавах (в Чехо-Словаччині німці носили так само білі опаски на рукавах, як і в Польщі). У руках вони мали сокири і довгу пилку. Я тихенько гукнув до них, щоб вони зупинилися. Вони, побачивши нас, сповільнили хід, але не зупинилися. Тоді я запитав їх, як далеко до кордону. Старший (це був син і батько) відповідав, що 300 метрів. Я, не виходячи на лінію, попросив його підійти ближче до краю лісу і подав йому сто штук цигарок, перепрошуючи його, що вони трохи змокли. Коли німець взяв цигарки, я попросив його, щоб він вислав сина яких п'ятдесят метрів наперед і, якщо буде щось підозріле, почав кликати батька, щоб поспішав. Німець погодився і вислав сина наперед розвідати ситуацію. Так, ми лісом, а німець лінією дійшли до кордону. Німець був настільки добрий, що попередив нас, щоб ми часом не заблудили в горах і не повернулися назад на чеський бік, бо такі випадки вже були. Він вів нас за гору, може ще сто метрів, уже на німецькому кордоні, побажав нам щасливої дороги і вернувся до своєї роботи. Ми, відходячи, подякували йому за його добре серце і людяність. Потім минули ще одну гору і побачили в долині, за яких два км. німецьке село. Нашій радості не було меж. Я скинув мокру шапку, перехрестився і подякував Богові за щасливий перехід. Прямуючи навпростець до села, я вже мріяв про теплу купіль, добрий сніданок і тепле ліжко. Уже в селі запитали, де тут готель. У готелі я спитав жінку-господиню, чи має порожню кімнату і чи може дати нам добрий сніданок. Німка, замість відповіді на моє запитання, дуже чемно запитала, чи ми вже були на станції в прикордонній поліції? Чи маємо від них дозвіл перебувати в селі? Я відповів, що ще ні, і вона порадила нам, щоб ми, не затримуючись довго, залишили село і чим скоріше відійшли від кордону, бо, якщо поліція зловить нас в селі, то може відіслати назад на чеський бік. Такі випадки траплялися вже не раз. Коли я почув її пораду, на мене мов хто вилив відро горячого окропу. Я думав, що тут, на німецькому боці, наш виснажуючий до крайности і небезпечний шлях позаду. А тут, виявляється все не так. Аби трохи заспокоїти нас, вона сказала, що за 20 км. від кордону є великий табір для переміщених осіб польської національності. Але, щоб не натрапити на німецьких поліцаїв дорогою, вона порадила нам іти навпростець полями і показала напрям. Ми подякували їй за пораду і я попросив її, чи не продасть нам кусень хліба, бо ми вже більше двох днів нічого не їли. Вона з жалем пояснила нам, що не може продати, бо всі продукти на картки і в хаті нема навіть кусня хліба. Але вона дала нам кілька засохлих сухарчиків і додала, що за 3-4 км. в бік табору буде кілька господарів і ми там зможемо купити щось з'їсти. Ми збираємо останки наших сил і навпростець, полями, вирушаємо до польського табору переміщених осіб.

За кілька кілометрів від головної дороги і прикордонного села, ми справді побачили перед нами якесь господарство. Уже без страху вступили на подвір'я і, зустрівши молоду жінку, попросили її, чи не могла б вона дати нам щось з'їсти. Вона пішла в хату і принесла добрий кусень хліба. Ми розплатилися з нею за хліб і розсілися під шопою до величавого пиру. Після доброго відпочинку ми розпитали німку про дорогу до табору і вже без зайвого напруження попрямували до наміченої цілі. Під вечір ми

ледве припленталися до табору переміщених осіб (назви міста, на жаль, не пам'ятаю).

Біля вхідної брами нас зустрів табірний поліцай і спитав, до кого ми йдемо. Довідавшись, що ми щойно прибули з Польщі, він негайно завів нас до будинку, де примішувалася табірна поліція. Комендант поліції, побачивши наш нужденний вигляд, з іронією запитав... „Чи то й справді там так добре, Що й такі нуждарі залишають той рай і втікають на захід. Не відповідаючи йому прямо, я згадав, що ми дуже втомлені і вже більше двох днів нічого не їли. Комендант хотів ще щось питати, але в розмову втрутився старший чоловік і забрав нас до своєї кімнати. Він поклав на стіл пів буханки хліба, відкрив консервну пушку з м'ясом і просив почуватися, як в себе в хаті. Ми зі смаком їли смачний хліб і м'ясо, а він оповідав нам про життя в таборі. На моє запитання, чи всі ці люди поляки, він відповів, що формально в реєстраційній книзі всі поляки, хоча більшість українців. Вони не признаються, що вони українці, бо їх американці примусово висилають до Советського Союзу. Ось наш комендант табору, український інтелігент із Скалату чи Чорткова, також видає себе за поляка. Після смачної перекуски цей добряга забрав нас до лазні обмитись, приніс чисту білизну, а черевики заніс до таборової кухні, щоб висушити.

Коли надворі вже добре стемніло, я непомітно зайшов до начальника табору. Він польською мовою запитав мене, з яких я сторін. Коли почув, що я із Львівського воєвідства, він почав допитуватися, хто я. Я навмисне сказав, що ходив до Торговельної Школи на вул. Курковій, 14. Він із здивуванням заявив: „Пане, але ж то школа українська". Тоді я сказав йому, що я українець. Його здивуванню і радості не було меж. Він попросив свою дружину, щоб принесла перекусити. І почалася наша щира і дружня розмова. Я з радости аж заплакав, бо більше як пів року не чув української мови. Після довгої і щирої розмови я попросив його розповісти, як мені доїхати до Мюнхену на Фіріх Шуле. Він порадив мені прийти вранці на колійову станцію. Він там дістане мені квиток і дасть всі вказівки, як заїхати до Мюнхену. Він запропонував мені переночувати в нього, але я відмовився, щоб він не мав неприємностей від поляків. Я повернувся вже пізно на своє місце, де на мене вже чекав Владек. Владекові я пояснив, що завтра ми розійдемося, бо я хочу їхати до Мюнхену. Він заявив, що він також поїде зі мною, бо тут не бажає ризикувати, залишаючись неподалік кордону. Не було ради, треба було погодитись з його проханням.

Рано ми, поголені і вичищені, пішли на станцію. На станцію прийшов начальник табору, купив нам квитки і побажав щасливої дороги, за що ми йому щиро подякували. Дуже жалую, що не запам'ятав ім'я і прізвище того щирого начальника табору, українця.

У Мюнхені ми взяли таксі і заїхали на Фіріх Шуле. На подвір'ї я зустрів кількох чоловіків і запитав про потрібних мені людей. Мене спровадили на перший поверх. Саме тоді з коридору вийшли О. Мотиль і д-р Гураль. Побачивши мене, вони з несподіванки мало не присіли. Ми розцілувалися, а мій супутник, Владек, роззявив рота і не знав, що з ним робиться. Побачивши його потрясіння, я приступив до нього і сказав, що я не поляк, а українець. „Але це тебе не повинно непокоїти. Ми втікали від одного і того самого ворога – тиранії. Нехай же наша приязнь, яку ми пережили за кілька місяців, лишиться між нами назавжди". Я попросив наших людей, щоб завели його по польського табору в Мюнхені. Відтоді я втратив зв'язок з добрим другом, поляком з Білорусі.

НІМЕЧЧИНА, АНГЛІЯ, КАНАДА (1946 – 1964)

КОРОТКИЙ ПОБУТ В НІМЕЧЧИНІ

Опинившись в Мюнхені, я тимчасово примістився в таборі для переміщених осіб на Фраймані у військових касарнях, в яких було біля 10.000 людей, а серед них дві тисячі українців. Це була різnorodна маса людей з точки зору національної, соціальної та інтелектуальної. Всі вони були із східної Європи і воліли мати нужденне життя в таборі, ніж повертатися на свою батьківщину, окуповану московськими займанцями. Самітні жили по кільканадцять осіб в одній кімнаті, де були двоповерхові ліжка. Одружені також жили у великій кімнаті разом, з тією лише різницею, що їхня житлова площа була відокремлена коцями від загальної кімнати.

Уже з перших днів перебування в Мюнхені я був гірко розчарований партійними сварками, які вибухали серед нашої української громади. Найбільш войовничими виявилися дві споріднені ОУН – бандерівська і мельниківська, які постійно себе поборювали, Уся та сварня була настільки насичена лютою ненавистю і злобою, що соромно було слухати, але-ще гірше – читати у їхніх офіціозах. Читаючи мельниківську пресу того часу, в якій заперечувалось збройну боротьбу УПА, іронізувалося з неї. Я, як учасник тієї боротьби, був дуже вражений. З моїх очей не зникали криваві бої, які провадило збройне підпілля в рядах УПА, вояки, що віддавали своє життя за Україну не бандерівську чи мельниківську. Вони заслуговували пошани і респекту від свого народу, а не критику чи іронію. Весь той бруд, яким обкидали один одного націоналісти, використовували не лише противники націоналізму, а також московська агентура, додаючи свої провокативні коментарі. І з допомогою своїх агентів пускали в обіг серед нашої еміграції різні вигадки, посилаючись на пресу націоналістів. Це все так мене вразило, що я вирішив бути на деякий час осторонь політичного життя, щоб з боку придивлятися до земляків.

Після кількох тижнів побуту в таборі на Фраймані серед тієї різnorodної маси народу, я прийшов до переконання, що довго в тій людській гущі не витримаю. І почав шукати для себе іншого, більш спокійного місця. У зв'язку з цим я відвідував інші табори, де перебували українці, такі, як Авгсбург, Новий Ульм, Міттельвальд та інші.

Відвідав також кілька разів німецькі родини біля Мюнхену, до яких, як ми домовилися, мала приїхати з Любавки Ільза. Не знайшовши Ільзу за умовленими адресами, я почав побоюватися, що поляки могли її заарештувати, довідавшись про наші зносини. Через кілька місяців, коли я відвідав Маріянну Вайс у Вестфалії, яка також приїхала з Любавки, і розповіла мені, що Ільза за день перед виїздом на захід опинилася в шпиталі і мала операцію. У кінці серпня, за порадою приятеля Василя Яськова, я переїхав в англійську окупаційну зону, до міста Госляр-ам-Гарц і замешкав у таборі Петерсберг, в якому жило біля 300 українців. Мешканцями табору були переважно робітники, що були вивезені до Німеччини на примусові роботи. У порівнянні до політичних інтриганів з Мюнхену, українці Госляру були спокійними, бо майже усі були під впливом бандерівців і не мали з ким воювати.

Госляр – чудове, древнє місто, на яке в час війни не впала жодна бомба. І на руїнах третього Райху це місто було, неначе оаза.

Поза табором, в місті, у приватних будинках, жило багато нашої інтелігенції, яка, втікаючи перед московською інвазією з України, поселилася там ще перед розвалом Німеччини. З тих, що жили в місті, пригадую родину Онищуків, Троянів, Лисяків,

Горіпних, Омельченків та родину Чоліїв.

У таборі вже існував невеличкий хор, яким провадив Василь Дідюк, а також – неповна середня гімназія, директором якої був пооф. Іван Горішний з Харкова. Головою табору був Г. Геба. Духовним опікуном був католицький священник о. Москалик.

Переїхавши до Госьяру, я примістився у напівкруглій шаній „бочці” з цементовою підлогою, в якій літом було „же гаряче, а зимою зимно. В тій „бочці” вже мешкали Володимир Яцків, який тепер живе в Англії, і Степан Чучман, що живе в Нью-Йорку. Це були національно свідомі хлопці, з якими я дуже скоро заприятелював. Про них у мене залишилися дуже милі спомини.

Коли я вже трохи розглянувся довкруг і переконався, що в тому таборі зможу перебути якийсь час, я написав до газети „Новий Шлях” в Канаді, розшукуючи за односельчанами, які виїхали в 1927-28 рр. до Канади, а між ними була і моя двоюрідна тітка Магдаліна Габа. Після відсилки листа до газети пройшло кілька тижнів і я одержав відповідь від Михайла Вовка з Кіченер, а також від Петра Політило з Алберти. Дізнавшись про моє перебування в Німеччині, вони почали присилати мені допомогу, убрання, светри, сорочки, папіроси, які в той час були дуже дорогі, і за них можна було все дістати, як за гроші.

Маючи матеріальне забезпечення, я невдовзі перейшов на приватне мешкання до німецької родини в місті. І записався до німецької торговельної школи на курси бухгалтерів і англійської мови. В одному з листів Петро Політило запитував мене, чи я хотів би приїхати до них в Канаду. Якщо хочу, то я повинен подати йому всі дані про себе. А все інше він зробить у Канаді. З пропозицією переїхати до Канади мені було дуже важко погодитися. Перебуваючи майже рік на чужині, я почав тужити за Батьківщиною. І постійно мріяв про поворот на Україну. Я був свідомий того, що виїхавши за океан, не поверну на Україну, вона залишиться, як недосяжна мрія. Після кількох тижнів Роздумів, я вирішив подати Політилові мої дані в надії, що це забере багато часу, а між тим можуть зайти такі зміни, що я не буду мусіти виїжджати з Європи.

Поволі відходив старий 1946 рік, а його місце заступив новий 1947. Була надія, що він буде для нас більш щедрим, ніж старий. На Свят-вечір запросили мене на вечерю Василь Яськів з дружиною Іванкою. На вечері був також Степан Чучман, брат Іванки. Вечеря, в порівнянні до наших традиційних, була дуже скромною. Але убогість ми збагачували споминами про минуле. Пізньої ночі я попрощався з дорогими друзями і пішов додому на відпочинок, але заснути не міг. Думками линув туди, де була батьківська оселя, в рідне село на Батьківщині, яку мусів покидати. Пригадувались свята в дитинстві. І хоча не завжди були вони радісні й щасливі, але були на рідній землі. Згадуючи Свят-вечір 1940 року, я ще в Госьярі відчував той родинно-інтимний настрій, що панував тоді в нашій хаті. Ми тоді з братом згадували тюремні переживання, а батьки з жалем розповідали нам про свою самотність без синів. У 1941 році, хоча вже і в підпіллі, я все ж таки рішився відвідати родину на короткий час та поділитись просфорою. Це був мій останній, болючий Свят-вечір з родичами. Ще й сьогодні чуються мені слова мами. Вона, здержуючи сльози говорила, що буде молитися за моє здоров'я. Свят-вечір в Госьярі відбувся далеко від України. Але потішачим було те, що я провів його між своїми друзями, а не як торік у Польщі, в чужому оточенні, позбавлений навіть свого власного імені.

У кінці квітня 1947 року П. Політило повідомив мене, що він вже одержав відповідь

від еміграційного уряду в Оттаві. І я можу приїхати до Канади як бра'» його дружини Юстини. У тій справі він уже старається. Перебуваючи ще в стані нерішучості щодо виїзду з Європи, я того повідомлення не брав до уваги. Саме тоді Англія почала набирати робітників на роботи, я записався на виїзд до Англії. 21-го червня 1947 року, кілька соток чоловіків переїхали військовим кораблем до Англії до портового міста Гулл. З Гулл нас перевезли до переходового табору в Бедгамптон, Гампшир – полуднева Англія.

В АНГЛІЇ

Опинившись на британських островах, кожен свідомий українець розумів, що англійці, які досі не мали безпосереднього зв'язку з українцями, будуть приглядатися до нас і судити про нас по нашій поведінці. У зв'язку з тим необхідно було, щоб кожен із нас пам'ятав про почуття відповідальності і жив за принципом – „всі за одного, а один за всіх". Уже дорогою до Англії ми троє – я, В. Яцків і С. Чучман роздумували, як об'єднати тих, в якійсь мірі розгнущаних людей, за принципом - “Один за всіх...". І ми вирішили, що з першого дня нашого побуту в Англії будемо намагатися ввести такий плян занять, який би заохочував до цього кожного члена нашої групи. Ми домовилися із двома старшими людьми із східної України, щоб вони для солідарності, також включилися до нашого пляну, з чим вони радо погодилися.

У перший день нашого побуту на Альбіоні в переходовому таборі, під час вечері в таборовій їдальні, я попередив нашу Гослярську групу, що перед сном треба зійтися для спільної молитви. О 9 год. вечора всі наші хлопці стали до молитви. Після молитви я пояснив, чому ми це робимо і що це буде повторюватися кожного дня перед сніданком і перед сном. А також сказав, що кожного дня в нашій кімнаті від години 9 ранку буде провадитися одногодинна лекція з Історії України. Можу з приємністю ствердити, що не було ні одного члена нашої групи, який би відмовився стати до молитви чи прийти на читання лекцій. І через те, що між нами не було кваліфікованих істориків, лекції мусів читати я сам.

У переходовому таборі у Бедгамптоні, біля Портсмонту, ми не робили нічого більше чотирьох тижнів. 24-го липня нас, біля 30 осіб, повезли до готелю (гуртожитку) на хутір Даллінг біля невеличкого міста Акфільд, за сорок миль на південь від Лондону, в провінцію Сасекс. Це була дуже мальовнича околиця, неподалік від морського узбережжя і міста Брайтон. Мурований будинок, де нас примістили, потопав серед квітників та різних кущів. І було враження, що це курорт. Управителем того готелю був колишній старшина брітанської армії в Індії. Був низького росту чоловічок, дуже обмежений і надзвичайно зарозумілий. Вимагав, щоб ми ставились до нього, як до дуже важкої персони. У своїй канцелярії він не мав жодної газети чи журналу до читання.

Перекладачем нашим був лотиш, який знав російську мову. Він ставився до нас дуже коректно. Головним кухарем був ґасиль Риндер, тепер живе в місті Оквіл, Онтаріо. Нас використовували для роботи в сільському господарстві до праці на Ріллі й ми підлягали під адміністрацію рільництва. Фермер, якому потрібні були робітники, телефонував до нашого бюро і замовляв потрібну кількість робітників на стільки-то днів. На працю відвозили і привозили тягаровими машинами. Платню, 3 фунти стерлінгів на тиждень, ми одержували від міністерства рільництва.

По кількох тижнях я попросив нашого перекладача, щоб він, коли комусь з фермерів

буде потрібен один чоловік, висилав мене. Я хотів бути між англійцями, щоб скоріше вивчити англійську мову. Незабаром випала така нагода. Одному панові потрібен був чоловік для праці в городі і саду. Це було неподалік нашого готелю. І перший раз туди завіз мене водій. А пізніше я їздив сам ровером. Господар був старший чоловік, полковник армії. Він служив у Індії довгі роки, а після служби повернувся до Англії на відпочинок. У нього я працював більше місяця. І весь час був у розмовах з ним. Я думав, що з моєї роботи він був вдоволений, бо він дав мені особисто ще два фунти стерлінгів надбавки (типа). Але скоро це закінчилося.

Одного разу мене призначив перекладач до одного господаря молотити траву на насіння. Я зустрівся з господарем на полі, біля скирти трави, де вже стояла машина для молочення. Управитель виліз зі мною на скирту і показав мені, як скидати траву до машини. Це була надзвичайно тяжка праця. Від напруження мені ламало руки, але я все одно не міг настачити машині сіна, а господар з долини кричить „гарі ап" (поспішай). Під час обіду я зліз вниз і ліг на землю, мов мертвий, навіть не брався їсти засушені канапки, які привіз із собою. Неподалік від мене сиділи машиніст, двоє помічників і господар. Господар надумався зробити мені ласку і кинув мені пляшку какао, мов собаці, вигукнувши, гей ю гір (гей ти, маєш). Кров вдарила мені до голови, а в грудях запекло, немов хтось встромив тоді ножа, від приниження і зневаги. Я взяв пляшку і в той самий спосіб відкинув до нього і сказав кілька масних слів по-українськи. Після обіду мені цілком відпала охота до праці. А вечером я спитав хлопців, чи хтось з них молотить сіно і скільки там людей на скирті. Виявилось, що на скирті троє людей і робота зовсім не важка. Другого дня я поїхав вже мудрішим до роботи. Я виліз на скирту і так почав скидати сіно, що мені самому було смішно. Машина весь час гуркотіла порожня, а господар постійно кричав „гарі ап" (поспішай). Після обіду господар сам виліз на скирту і почав люто кричати і розмахувати руками, а я стояв і сміявся. Це його ще більше розлютило і він почав мене обзивати, але коли він назвав мене „ю сан оф є бич" (ти, сучий сину), я несподівано схопив його за шию і з усієї сили попхав із стіжка. Не чекаючи наслідків я сів на ровер і лютий вернувся додому. Відразу ж пішов до канцелярії і заявив управителеві, що я хочу повертатися назад до Німеччини, бо не бажаю, щоб до мене ставились в Англії, «к до білого мурина. Вислухавши мене, управитель дуже чемно, що вимагало від нього великого зусилля, звернувся до мене, щоб заспокоївся, а він негайно буде дзвонити до уряду рільництва в моїй справі. І порадиться з ними, що робити. Вже другого дня приїхали службовці з уряду рільництва розглянути на місці випадок зі мною. Службовцям я розповів про все, як було і повторив те саме, що і управителеві, що я не білий мурин, щоб до мене так ставилися. Я також людина! Вислухавши мене, «ерівник уряду рільництва панна Дрейпс обіцяла цю справу анвчити, а тим часом вона просить мене залишатися в Англії. І як компенсацію за цей нещасливий випадок, вона призначила «сне на легку роботу до готелю. Моїм обов'язком було грннести квіти до канцелярії, допомогти часом перекладачеві ьповняти робітничу картотеку. А той господар більше не с::ержав від уряду робітників.

Для мене було вигідне таке переміщення, бо я мав тепер багато часу для вивчення англійської мови. Рано я ішов до городу, рвав квіти до вази і ставив у канцелярії. Відвідував хлопців на кухні і пропонував їм свою допомогу. Часом перекладач кликав мене допомогти йому в канцелярії. Це все, що я мав робити.

Кожного дня після обіду я ішов до міста Акфільд із словником під рукою і відвідував крамниці, вдаючи, що я шукаю за певним товаром, а насправді, щоб

втягнути продавця в розмову. З часом мене вже знали майже всі підприємці в містечку. Між підприємцями я знайшов одну католицьку родину (фотограф). Коли вони довідалися, що я католик, то зацікавилися мною і часто запрошували до себе на розмову. Вони хотіли довідатися якнайбільше про переслідування католицької церкви в Україні. Через них я познайомився з католицьким священиком о. Пламером. І коли він довідався, що я хочу вивчати англійську мову і шукаю вчителя, то порекомендував мені учителя середньої школи пана Мутарда. Учитель Мутард погодився давати мені лекції два рази на тиждень по дві години безплатно. Коли я не погодився, щоб він вчив мене безплатно, він погодився брати лише два шілінги за лекцію. Лекції відбувалися в домі учителя. Це була дуже релігійна родина. Вони мали троє малих дітей. Завжди після лекції пані Мутард подавала чай і ми за чаєм ще розмовляли зо дві години.

Коли я вже трохи „підробився" і мав кілька фунтів, я подумав про одяг, аби було в чім вийти поміж люди. Тоді в Англії ще була карткова система на все. Купони, які я одержав спочатку, я витратив на сорочки, черевики та на ще дещо, а на убрання вже не мав. Я поїхав до міста Брайтон шукати крамниці, де міг би купити убрання без купонів. Після кількох спроб в крамницях з убранням я знайшов одного купця-продавця, який погодився продати мені убрання та ще продав купонів на інший товар. З цим продавцем я робив ще й інший „бізнес". Мені було навіть смішно, коли один наш водій звернувся до мене, чи я не міг би дістати йому десять купонів, бо він хоче купити плащ жінці, але не має купонів.

Я часто бував у Лондоні (40 миль) у наших товариствах, переважно в СУБ-і. Вже в липні я став членом СУБ-у. Був також на з'їзді СУБ-у 7-8 лютого 1948 р. Дуже приємне і миле враження зробив на мене, та не лише на мене, своїм виступом гетьманич Данило Скоропадський. Не раз згадую про цю шляхетну високої культури людину і думаю, як би він нам тепер придався. У Лондоні в той час перебував д-р Дмитро Донцов і ми в нашому малому гуртку зібрали кільканадцять фунтів для нього.

Окрім англійської мови, яку я зубрив кожного дня, я вирішив проводити ідеологічний вишкіл ОУН із свідомими членами нашого табору. Тому, що в нашому готелі-таборі я не міг того робити, бо були різні люди, я винаймав в недалекій англійській родині кімнату ніби для вивчення англійської мови, і ми там збиралися на лекції. Участь у вишколі брали: Вол. Яцків, Степан Чучман, В. Бойчук, Козіцький та ще кілька юнаків, прізвищ яких не пригадую.

Тим часом я одержав листа від Петра Політила з Канади, який турбувався, що зі мною сталося, що я не даю про себе знати. Він уже приготував усе для мого виїзду до Канади і вислав всі документи на мою адресу до Німеччини, до Гюльсру, але всі ті папери повернулися назад до нього. Він звернувся до канадської амбасаді в Англії, що розшукувала мене в Німеччині. І через кілька місяців вони дали йому мою адресу в Англії. ** відписав йому негайно і виправдувався тим, що не мав "остійного місця. Насправді я відкладав якнайдовше з виїздом О Канади. Але тоді я вже вирішив виїжджати до Канади. За короткий час мого побуту в Англії, я встиг познайомитись із кількома родинами в околиці. То були Клівер Гейзель, Гачісон та інші. І часто гостював у них. Уже під осінь я навіть записався до клубу в містечку Акфільд і кожної середи ходив туди на товариську гру в карти „Віст". При цьому там не бракувало і жіночого товариства. Поволі моє тимчасове життя набирало нормальних людських форм.

Після жнив наш перекладач почав частіше змушувати мене робити канцелярійну роботу, а сам виїжджати на кілька днів до дружини. У листопаді він запитав мене, чи я

не хотів би стати перекладачем, а коли я погодився, він звернувся до уряду рільництва, щоб мене призначили перекладачем, бо він вирішив переїхати до дружини. У тій справі до нас приїхала панна Дрейпс, аби переконатися, що я можу і хочу перебрати канцелярію, а також і функцію перекладача. Упевнившись, що я можу провадити канцелярію, вона сказала нашому перекладачеві, що він може готуватися до від'їзду.

У понеділок першого грудня, я збирався перебрати канцелярію. Наш перекладач вже позносив свої речі і чекав на машину, яка мала перевезти його в інше місце. У кухні зібралися наш управитель, два водії, кухар Василь Риндер та помічники і я. І саме тоді сталося таке, чого ніхто не сподівався. Наш управитель з валізкою в руках вже на відході до авта звернувся до мене і в наказовій формі сказав: „Митро, в моїй кімнаті під ліжком є три пари черевиків. Як будеш мати час, вичисти мені їх, заки я вернуся з Лондону". Я спочатку остовпів. А потім легенько підніс свою ногу, вказав на черевик і сказав йому: „Пане управителю, ви бачите мої черевики – вони чисті. І якщо ви бажаєте, щоб і ваші черевики були чисті, то чистьте їх щодня самі. Я вам чистити не буду. Шукайте собі іншого перекладача, я ним не буду". Потім я звернувся до перекладача і кажу: „Ти не вибирайся, бо я чистити черевиків управителеві не буду". Це було неначе громом для нашого управителя. Він посинів, побілів, запінився так, що не міг вимовити й слова зі злости, що я посмів не послухатися його наказу та ще в присутності водіїв та кухарів. Як посмів я? Він тремтів зі злости, а водії не могли стримати сміху.

Після того нещасливого дня управитель до мене не говорив. А я виконував свої обов'язки, лише оминав канцелярію. Таке могло тягнутись довго, та наближалися різдвяні свята.

Саме на той час управитель попросив головного кухара з Брайтон, аби прийшов до нас і показав нашому кухареві, як робити різдвяний пуддінг (В Англії пуддінг треба мати на різдво) Приїхав кухар вчити Василя Риндера, як варити пудинг, але виникла проблема з мовою. Риндер „нічого не розуміє". Як той кухар не намагався пояснювати Риндерові, нічого не виходило, бо Василь нічого не розумів. Тоді Риндер понувся до управителя, щоб той покликав мене переложити рецепт. Я погодився, але в дійсності не мав що перекладати, бо Риндер добре зрозумів про що була мова, але з огляду на нашу солідарність, він хотів, щоб управитель покликав мене. З того часу наші відносини покращали, але були холодні, як в тій байці про вужа і чоловіка. Наші відносини не стали теплими до мого від'їзду до Канади.

На місце перекладача лотиша нам прислали поляка, офіцера з армії Андерсона. Він був польським шовіністом, який всією душею ненавидів українців. Першого дня він почав говорити до нас по-польськи. Ми робили вигляд, що нічого не розуміємо. Управитель покликав мене довідатися, чому немає контакту переводчика з нами. Я пояснив йому, що ми не розуміємо його бо він говорить по-польськи. Перекладач став доводити управителеві, що ми всі добре розуміємо польську мову. Я заперечив. І в присутності управителя посварився з поляком. При тому я попередив управителя, що коли перекладач буде накидати нам, українцям, польську мову, ми не будемо виконувати наших обов'язків, бо не будемо його розуміти. Не було ради і перекладач мусів капітулювати і перейти на мову укарїнську, яку він страшно мордував, вимішуючи з мовою російською, але польської більше не вживав. Він ненавидів мене всіма фібрами душі.

Після латинських свят я сказав полякові, щоб він повідомив земельний уряд, якому ми підлягали, що на 7 січня припадають наші Різдва свята і ми на роботу не

вийдемо. Він авторитетно відповів, що ми того робити не можемо, бо ми всі свята відсвяткували 25-го грудня. Я запевнив його, що ми таки будемо святкувати – чи хоче він того, чи ні. Одного Дня, перед нашими святами, приїхала до нас на контролю панна Дрейпс, і я звернувся до неї безпосередньо, в присутності поляка, з проханням дозволити нам тут, на англійському острові, відсвяткувати наші українські свята. Пояснюючи їй, що це будуть наші перші свята на вільній землі після суворої заборони московським окупантом святкувати на рідних землях. Вона вислухала мене і заявила, що це можливе, але вона мусить дістати дозвіл від міністерства праці з Лондону. – „За кілька днів я тебе повідомлю," – запевнила мене. Перший лід щодо свята був проломаний. Ми плянували запросити на свята визначних людей з уряду рільництва і праці, а також людей, яких я особисто знав. Ми обчислили яких 30 осіб. Коли поляк почув, що ми запрошуємо людей з-поза нашого готелю, з міста, він сказав, що ми цього робити не можемо, бо не можемо харчів. Я пояснив йому, що в польській тюрмі ми проводили голодівку по кілька днів і нам нічого не сталося. А тут, як не будемо їсти кілька днів, щоб заощадити харчі на свята, нам також нічого не станеться. Хай він тим не журиться! За кілька днів панна Дрейпс привезла нам дозвіл на святкування наших Різдвяних свят. При цьому я запросив її також на Свят-вечір, з її службовцями. Вона радо погодилася. І, дійсно, на Свят-вечір приїхала з чотирма особами.

До святкування Свят-вечора ми не готувалися за нашими традиціями, бо умовини і продукти, які ми мали цього не дозволяли. З традиційних страв були лише кутя з білої пшениці з медом та борщ, приготований нашим кухарем Ринд ером, просфору нам привіз о. Пламер (я розповів йому, що просфора на Свят-вечір – наш прадідівський звичай. І попросив його, якщо він зможе, щоб приготував її нам, і він це зробив). Зате алкогольних напоїв нам не бракувало. Усіх гостей було 32 особи, а серед них два кореспонденти місцевої преси. Нащ поляк не показувався навіть нам на очі, хоча я його запросив теж. Мушу згадати, що своєю відсутністю він дуже скомпромітував себе в очах англійців, які знали про причину його відсутності. Вечеря почалася дуже урочисто з молитвою, яку перевів о. Пламер. після вечері була мистецька частина, в якій взяли участь наші хлопці в народних строях: народні танці, а також ми співали кілька колядок. Святкування закінчилися аж за північ, і серед гостей були вже такі п'яні, що не знали, де вони знаходяться.

А вже 7-го січня з'явилися гарні коментарі в місцевій пресі, з двома знімками, про українське Різдво в Акфілд. Кореспондент, який вів зі мною розмову, був уже напідпитку, дещо перекутив, але я йому все вибачив. Написав, що мого батька вивезли большевики на Сибір, і він там замерз, а маму заарештували німці і вона загинула в концентраційному таборі в Авшвіці. Свято нам вдалося! Такі Різдвяні свята відбувалися з 1948 році по всіх таборах, де лише були громадно українці.

У кінці січня я дістав повідомлення з канадського консульату, щоб прийшов заповнити папери на виїзд до Канади. В консуляті була перекладачем і секретаркою полька. Вона, заповнюючи мої документи в параграфі „національність" написала „поляк". Я чемно заперечив їй: сказав, що я не поляк, а українець. Вона також чемно пояснила мені, що такої національності як українська в Канаді немає. Коли вона почала настоювати на своєму, я сказав, що я заповняти аплікації не буду – і поїхав додому. Відразу написав до Політила в Канаду, що мені не хочуть написати моєї національності, і я не знаю, що мені робити. Усю вину я поклав на польку. Політило відписав мені, щоб я тим дуже не переймався, бо навіть федеральний посол Глінка, виробляючи документи для відвідин сінтальців у Європі, мусів записатися поляком, бо

українська національність ще не визнана. Коли в травні мене покликали в консулят вдруге, я все одно не хотів бути поляком. І тоді в параграфі національність записали, що я народжений в „Галіції“. І того разу я одержав усі документи включно з квитком на корабель „Асканія“. Мій від'їзд був призначений на 5-го червня 1948 року. За два дні перед виїздом до Канади я поїхав до Лондону, щоб зайти в СУБ і попрощатися з людьми. Вечером, перед від'їздом, я ще пішов у кінотеатр Одеон подивитися на трагедію „Гамлет“. До Ліверпулю я від'їхав автобусом, а вже о 12.30 попрощався з Ліверпулем і вступив на пароплав „Асканія“. Тут в мене виникли ще деякі проблеми. Під час перевірки службовець запитав мене, скільки я маю грошей. Я не приховував нічого і, не передбачаючи нічого поганого, зізнався, що не маю грошей: мені їх не потрібно, бо я їду до Канади, а там грошей багато. Службовець подивився на мене з усмішкою і відповів, що він не може мене впустити на пароплав, бо я мушу мати щонайменше п'ять фунтів стерлінгів на дорогу вже в Канаді. І він серйозно наказав мені покинути корабель, хоча вже всі пасажери були на кораблі. Тоді службовець порадив мені, щоб я послав телеграму тим людям, що мене спонсорують, аби вони телеграфом надіслали 20 дол. до Монтреалю, а я там зможу одержати їх на станції. Я попросив його, щоб він зробив це за мене і щиро подякував йому за пораду і допомогу. Гроші треба було мати, бо до Алберти від Монтреалю їхати повних три доби і треба з чогось жити. Тим самим пароплавом їхали зі мною до Канади брати Василь і Влодко Гошовські, Степан Костів та ще кілька українців, кілька словаків в Алберту, а також багато молодих англійок до своїх канадських чоловіків - колишніх вояків. До Квебеку ми приїхали 13-го червня. Нас висадили на побережжі і післали до імміграційного уряду, щоб на наших документах поставити печатки, які означають, що ми легальні іммігранти. У понеділок, 14 червня, приїжджаємо до Монтреалю, на колійову станцію. Там довелося чекати на поїзд до Алберти. Довідавшись, що поїзд до Алберти від'їде 8.15 ввечорі, відібрав надіслані мені 20.00 дол. і пішов до римокатолицької катедри подякувати Богові за щасливу подорож. У четвер, 17-го червня, я приїхав до Едмонтону. Із станції виходжу на 101 вулицю, заходжу до української книгарні, власником якої був Фербей, купую газету „Українські Вісті“ і в обід поїздом їду до Вільної, де на мене чекала родина Політилів.

РОДИНА ПОЛІТИЛІВ У ВІЛЬНІЙ

Від Едмонтону до Вільної приблизно 100 миль (160 км.). Пасажирами в поїзді були переважно селяни. Тут і там чути українську мову. Сідаю в кутику і переглядаю „Українські Вісті“. Через деякий час сів біля мене чоловік і звернувся до мене українською мовою. Я дуже втішився, що матиму товариство і дещо розпитаю про родину Політилів. Але вже через кілька слів я зрозумів, з ким маю діло. Почувши, до кого я їду, він почав читати мені лекцію: „А ти з тих, що зрадили Україну. І тепер боїшся повертатися додому. Ви всі думаєте, що тут рай. Чекай, як почнеться криза, ти будеш утікати звідсіля. Ти не знаєш, як ми тут бідували і т. д. і т. п.“ Я аж затрясся од злості, але опанував себе, ввічливо попросив патріота-інтернаціоналіста відчепитися від мене, що він і зробив.

Чим ближче я під'їздив до Вільної, тим частіше билось моє серце. Мені хотілось знати, що то за люди, до яких я їду. Ану ж вони такі, як цей, що мене лякав кризою і називав зрадником. Нарешті кондуктор кричить „Вільна!“ Висідаю з поїзду і бачу гурт

людей. Чую голоси: „Ось це, мабуть, він!" Підходять, питають, чи я Дмитро. Вітають, цілують, наче сина і ведуть до себе в хату, яка була за кілька соток метрів від стації... Моя тітка Магдаліна, її чоловік Йосиф, син Василь, дружина Політила, Юстина, і їхня донька Ірина, та ще кілька чужих людей. Дорогою до Політилів вулиця була майже порожня. Всі крамниці позамикані. Це безлюддя на вулиці справляло на мене гнітюче враження. І, мабуть, „криза", думаю. У хаті мені пояснили, що кожного четверга по обіді, усі крамниці замикаються.

У хаті привітав мене, як рідного сина, Петро Політило. Вони обоє походили з мого села Яблунівки і колись жили за три хати від моїх батьків. У 1927 році Петро виїхав до Канади і за рік спровадив до себе дружину. У Вільній вони провадили дуже успішно своє підприємство. Мали двох дітей, Ірину і Павла. Ірина вже кінчила середню школу, а Павло мав тільки 8 років. Окрім підприємства мали ще ферму – 160 акрів землі.

Політило був дуже свідомою людиною і дбав, щоб не лише збагатити себе, але допомагав багатьом українцям своїми порадами, а то й грошми. Він подарував землю під церкву і за його допомогою та церква і Народний Дім були побудовані. У них завжди було багато людей – гостей з Едмонтону і околиць. Знаю, що не було в Алберті українського священика, який би не гостив у родини Політилів. Під час виборів провінційних чи федеральних, він завжди брав активну участь, допомагав кандидатам грошми і працею. З його ініціативи кілька українських підприємців zaloжили гуртвню в Едмонтоні з жіночим і дитячим одягом. Він допоміг багатьом нашим Яблунівським родинам, які жили далеко на півночі, закупити землю біля Вільної. Серед тих людей була й моя тітка Габа. Я відразу відчув, що приїхав, немов до рідних батьків.

Уже першого вечора посходились до Політилів багато їхніх знайомих, щоб подивитися на „скитальця". То були мої вуйко і тітка Габи, Гриць і Настя Мочульські, Василь Мацюра, Нестор Хміляр, Іван Гербер та ще кілька, яких я сьогодні не пригадую. До пізньої ночі вони з цікавістю слухали про далеку, але близьку їхньому серцю батьківщину, Україну.

Другого дня містечко почало оживати. Стали приїжджати люди з ферм до молочарні, до банку, на закупи, по пошту. Після сніданку я пішов до skleпу подивитися на товар і на людей, які приїхали до міста. В більшості це були українці, а також словаки, мадяри та поляки і трішки англосаксів. Багато з них, коли довідалися, що до Політила вже приїхав „скиталець", хотіли подивитись, як він виглядає. Це все мене дивувало, але не пригноблювало.

У суботу Політило запитав мене, що я хочу робити. А коли Довідався, що я закінчив торговельну школу і маю практику в Повітовому Союзі, сказав, що саме йому такого чоловіка потрібно. І якщо я хочу, то можу починати працю у них вже з понеділка. Я з радістю подякував йому за пропозицію і вже в понеділок, 21 червня, почав працювати в його підприємстві. Того літа на парафію до Вільної приїхав також о. Федунік з Європи. Крім Вільної він обслуговував ще такі парафії, як Спедден, Белліс і Стрий. Відправи відбувалися кожної неділі в іншій колонії, куди з'їжджалися вірні з усіх близьких околиць. Літом у кожній парафії після відправи жінки продавали обіди для місцевих і гостей, щоб в такий спосіб роздобути трохи грошей на потреби церкви. Родина Політилів, а з ними і я, кожної неділі їхали до сусідніх колоній на відправи і також залишалися на ті церковні обіди.

Через те, що я був першим повоєнним імігрантом-„скитальцем", котрий приїхав у ті околиці, люди просили, щоб розповідав їм про події в Україні під час війни. Я радо розповідав їм не лише про жорстоке насильство німецьких фашистів, а також про

рішучий збройний спротив Української Повстанської Армії московським окупантам, які розстрілами та масовими вивозами на Сибір, пляново винищували український народ. Люди, що протягом кількох років воєнної хуртовини не мали зв'язку з рідними на Батьківщині, з великою увагою слухали мої розповіді. З часом це увійшло у звичку. І кожної неділі під час церковних обідів мені доводилося розповідати про пережите в Україні під окупантами. Цікавим було й те, що до тих розмов прислуховувалися люди, які були народжені в Канаді.

У зв'язку з моїми прилюдними розповідями про пережите в Україні я здобув собі багато прихильників не тільки серед старших людей, але також між українською молоддю. Серед молоді, з якою я здружився, були Ірина Політило, Настя Кучер, Оля і Анна Муж, Марійка Запісоцька, Василь Габа, Петро Мацюра, Олекса і Василь Кучері, Роман Пилипів та інші. Восени ми зорганізували аматорський гурток, яким провадив учитель Нестор Хміляр. А вже зимою дали дві вистави „На перші Гулі" і „Пещена Дитина". У листопаді відзначили річницю „Перший Листопад" і запросили з доповіддю д-ра Івана Німчука з Едмонтону. Імпреза дуже вдалася. У грудні відбулися ширші сходи громадян, де я розповів про життєвий шлях Ольги Басараб.

У Вільній я неначе переживав другу молодість. Туди сходилося багато молоді з довколишніх місцевостей, і тому, що переважаюча більшість була дітьми українських поселенців, то розмовляли українською. Навіть дівчата, чешки та польки, говорили по-українськи. До skleпу приходили різні люди, але зверталися до продавців українською або англійською. У зв'язку з тим 1949 року сталася така подія. У газеті міста Сейнт Павл з'явилась стаття під рубрикою „Листи до видавця", в якій зводилися провокативні наклепи на українців, мовляв, навіть молодь на вулиці „розмовляє між собою по-українськи". А це дуже небезпечно, тому що українців можуть використати московські комуністи для своїх розвідувальних цілей (То вже був початок холодної війни). Стаття дуже обурила підприємців-українців, і – вони поїхали до видавництва вимагати, щоб їм сказали, хто написав статтю. Видавець не назвав ім'я, але українці здогадувалися, хто написав. Вони підозрювали одного англосакса, який перекупив sklep для мішаних товарів у Вільній. І через те, що не розумів української мови, міг написати таку статтю. Повернувшись від видавця, підприємці Шапка, Зотик, Василь Мацюра пустили чутку, що це написав містер Свіні, англосакс, власник skleпу мішаних товарів. Через три місяці містер Свіні мусів вибратися з Вільної, бо ніхто до нього не прийшов на закупи. Що він не виробляв, аби заманити покупців, нічого не допомагало. Його бойкотували люди, які ніколи України не бачили. Варто було б, щоб деякі наші патріоти навчилися так цінувати своє рідне та дороге.

У жовтні з'явилося оголошення в Спедені за 15 км. від Вільної, що 10-го листопада там відбудеться доповідь представників робітничого товариства (комуністи) – пана Тереса і редактора „Українського Слова" Глуханюка. Вони щойно повернулися з України і будуть інформувати людей про події, які відбуваються там. Я подумав, що мені буде корисно піти на ті доповіді та й виступити перед людьми, але відкинув бажання виступати, бо не знав, якою буде реакція. Потім порадився з молодими хлопцями, з якими товаришував. Вони, буйні, як степові коні, схопилися за ту ідею, мов реп'ях кожуха, і не давали мені спокою. Я вирішив порадитися з Політилом, щоб він потім мені не дорікав.

Коли я сказав Політилові про те, що хочу виступити, він також сприйняв це з ентузіазмом. І ще порадив, щоб ми взяли з собою трохи яєць: вони нам можуть там придатися. Я одержав дозвіл! Отже, спробую виступити! У призначений день ми,

дванадцять дібраних хлопців, озброївшись помідорами та яйцями, які нам доставив Олекса Кучер із своєї молочарні, пішли послухати доповідачів.

Ми домовились, що сідаємо на першій від стола лавці. А я подам знак, коли йти в атаку. Між людьми розійшлася вістка що на доповіді буде і Дмитро „скиталець", і ставитиме питання комуністам. Це заохотило масу людей: заля була заповнена вщерть. Першим виступив Тересьо. Він говорив про шкоду, яку завдала війна Україні. І тому вони від імені свого товариства повезли потерпілим дітям 240.000 дол. Після нього виступив Глуханюк, накидаючись на канадський уряд та Америку, які готують війну, щоб повалити комуністичний лад в СРСР. Згадав також, що в Західній Україні люди ще й досі не звикли до колгоспної системи. Після двох годин доповіді почалась дискусія. На запитання, чому нема листів з України, Тересьо пояснив, що Канада не хоче підписувати поштової угоди з СРСР. Ще було кілька запитань, на які доповідачі відповідали дуже загально. Тоді я встав. Не згадуючи того, що я недавно прибув до Канади, поставив запитання такого змісту: „Ви згадали, що в Західній Україні люди ще не розуміють користи, яку несе колективізація. А мій батько оповідав мені, що на Україні провідні люди, типу Скрипника, Любченка, Хвильового вірили в комунізм і вводили колективізацію, а в 1933 р. покінчили життя самогубством, бо не могли пережити трагедії голоду, від якого вимерло більше як сім мільйонів людей". У залі запала тиша. Тересьо нагнувся до передсідника зборів Грицюка. Вони про щось пошепталися. І після цього Тересьо звернувся до мене та й диктаторським голосом, неначе наказував мені, сказав: „Якщо ти хочеш говорити, то склич свій мітинг на другу суботу і будеш говорити. Ми не маємо часу відповідати, бо їдемо з доповіддю на Смоки Лейк". І почали збиратися до відходу. Люди стали домагатися, щоб вони давали відповідь. Але наші доповідачі вирішили відходити. Петро Мацюра, який сидів біля мене, штовхає: „Починай!" Я виймаю з кишені яйце і стріляю Тересьові прямо в очі. Глуханюк, який сидів на краю стола, підніс над головою течку і прямує до мене: хоче нею вдарити. Я сидів під стіною, неподалік від стола. Коли він намірився мене вдарити, Мацюра з усієї сили б'є кулаком Глуханюка в живіт, і той, несамотово скрикнувши, падає на підлогу. Тоді наша лавка, а за нами багато інших почали бити хто-кого. Та кулачна суперечка тривала біля десяти хвилин. Усе в залі було поперевертане, стіни і стеля обкидані яйцями і помідорами. Коли трохи заля опорожнилася, хлопці забрали мене, і ми пішли до готелю пити пиво, бо хтось вже подзвонив у поліцію. Це сталося десь о п'ятій годині вечора, а поліція приїхала щойно біля десятої години зі Смоки Лейк, що за 45 км. від Спедена.

Через кілька днів я одержав повідомлення, що мене судять за порушення спокою. Суд відбувся 29 листопада у тій самій залі в Спедені. Заля була набита людьми, переважно молоддю із Спедена та околиць. Мене обороняв адвокат француз, тому що адвокати-українці з Едмонтону хотіли від мене 200 доларів, а я їх не мав. Суд присудив мені 50 дол. штрафу, а Петрові Мацюрі, Василеві Габові, Кучерам і ще кільком – по десять дол. Ця подія набула розголосу на цілу провінцію. З'явилося кілька прихильних статей в англійській пресі, а також в „Українських Вістях" в Едмонтоні та в „Новому Шляху" у Вінніпегу.

Як я вже згадував, у час Різдвяних свят ми ходили колядувати. Коли ми були з колядою у Дмитра Климчука, я зустрів там Каньовського, якого вперше бачив, коли їхав до Вільної. Того самого, що назвав мене в поїзді зрадником. Коли я скінчив віншувати, він підступив до мене і майже в сльозах запитав, чи я пам'ятаю його. І розповів мені про причину свого горя.

у 1928 р. він приїхав до Канади, залишив в Україні жінку і дитину. Всі гроші, які заробляв, висилав жінці, щоб післала дівчину до школи. Вже перед самою війною донька скінчила учительську семінарію, але не могла працювати, бо поляки не давали посади. У час першої советської окупації донька працювала за фахом, з чого він був дуже гордий. Коли ж прийшли совети другий раз, у 1944 році, вони заарештували доньку за участь у націоналістичному підпіллі і вислали на 10 років на Сибір. Довідавшись про це, він дуже це переживав і вже не хотів більше зв'язуватися з комуністами в Канаді. Він просив мене, щоб я розповів йому більше про тих, що боролися за вільну Україну, бо між ними і його донька. Отже, лише трагедія родини переконала батька, що Україна поневолена московськими комуністами.

У родині Політилів у Вільній я počував себе так, неначе жив з батьками у рідній хаті. Я ніколи не чув від них якогось невдоволення чи обурення мною, у розмові з гостями, які часто їх відвідували, вони завжди говорили про мене „наш Дмитро". Петро Політило дуже вдало вів своє підприємство і завжди нагадував мені братися за власне підприємство, бо, як він казав, з роботи у людей ти не доробишся. Те його наполягання змусило мене подумати про власне підприємство. І дійсно, помімо усіх вигод і комфорту, які я як людина мав у Політилів, моїй буйній натурі бракувало простору. Моя активність у Вільній була дуже обмеженою і я počував себе, як замкнений у клітку.

Я часто думав про переїзд до Едмонтону, до якого почали приїжджати щоразу більше українців з Європи. Але я не хотів говорити про це Політилові, щоб він не образився. Та Політило був спостережливою і розсудливою людиною і весною 1949 року сам запитав мене, що я думаю робити. І коли počув від мене, що хотів би поїхати до Едмонтону хоча б на короткий час, він радо на це погодився. „Роби так, щоб тобі було добре. Як тобі там не сподобається, приходь до нас – робота для тебе завжди буде".

ЕДМОНТОН – ТОРОНТО

Весною 1949 р. я переїхав до Едмонтону. В Едмонтоні вже було кілька людей з Бузеччини – Ганя Романюк, Володимир Луців, Роман Чучман з родиною та багато інших. Едмонтон – це столиця Провінції Алберта, де вже в кінці минулого століття поселилися перші українські піонери – Василь Єлиняк і І. Пилипів. В Едмонтоні жило біля 35.000 українців. З тих, які брали активну участь в суспільно-громадській і церковній роботі, пригадую собі такі родини – Приймів, Боцюркових, Смолик, І. Ісаїв, Демків, Байраки, Маїки та багато інших, яких тепер уже не пригадую.

Через те, що в Едмонтоні не було ще організації, що була б виразником Воюючої України і речником формацій – ОУН-УПА на рідних землях, вже весною 1950 р. було створено ЛВУ (Ліга Визволення України), аби вести ідейно-політичну працю серед місцевого населення. Дуже помітною подією в Едмонтоні був приїзд в 1952 р. Ярослава Стецька, гол. АБИ. З тієї нагоди відбулося величаве віче в театрі „Ріалто" під кличем „Свобода Народом – Свобода Людині", на яке прибуло більше 1000 осіб.

Свій побут в Едмонтоні я можу зачислити до кращих періодів в моєму житті. Тут я, неначе пережив другу молодість. Я був вільний від нагляду польської поліції, московського енкаведе чи німецького гестапо. Вже за короткий час я зрозумів, що кращого місця для людини не можна знайти. Я відразу включився з душею в молодіжні організації СУМ, а також в \ КЮ (Українське Католицьке Юнацтво), до якої

належала молодь старших імігрантів.

На список щорічних загально-українських імпрез, таких, як Свято Державности – 22 Січня, Перший Листопад, свято Шевченка, Лесі Українки, було включено також і Свято Героїв, 30-го червня 1941 р. – Свято зброї УПА, з метою поширення ідей Визвольного фронту серед організованої української спільноти.

Спочатку ми сходилися в домі УНО (Українське Національне Об'єднання), але через те, що політичні погляди унівців вже були застарілі, ми мусіли тимчасово приміщуватися в Народному Домі, що належав до католицької парафії св. Йосафата. Це заставило нас уже в 1950 р. думати над тим, щоб придбати власний дім. Першими активістами в рядах Визвольного фронту в Едмонтоні були – Антін Цинцар, Ярослав Костів, Іван Пшоняк, Петро Івахів, Іван Паїк, Володимир Багнюк (Левицький), Микола Сус, Володимир Луців, Роман Чучман, Петро Прокопів, Олекса Лесів, Дмитро Ільків, Олекса Зенич, Остап Татчин, Петро Дацьків, д-р Василь Герак, Осип Гошовський, Осип Кокіль, Богдан Фіялка, Ярослав Цвікілевич, Андрій Соробей, Тетяна і Ярослав Федорів, Наталка і Кость Таланчуки, панна Соробей, Ганя і Іван Руть, мгр. Г. Якимечко, Юрій Щарабун, М. Шмігельський, Юрко Лагола та багато інших, яких сьогодні вже не пригадую. Завдяки жертвенній праці тих людей в Едмонтоні побудовано імпазантний „Дім Української Молоді ім. ген. Т. Шухевича-Чупринки”. В Едмонтоні я почував себе набагато краще, ніж у Вільній, бо міг себе виявити в роботі молодіжних товариств.

Працю я знайшов у гуртівні споживчих товарів, яка належала фірмі „Скотс-Бетсгейт”. Заробляв сорок доларів щотижня. Роботою був задоволений, бо, окрім платні, я навчився провадити бізнес. В початках мешкав у родини Сацьків. То була дуже релігійна родина і ставилася до мене, як до свого сина.

Через кілька тижнів мого побуту в Едмонтоні, приїхала родина Політилів до церкви і, після відправи, Політило запросив мене до ресторану на обід. Під час обіду він розпитував мене, чи я не хотів би повернутися до Вільної і перебрати його бізнес, бо він хотів би вже піти на відпочинок. Він надавав мені кілька можливостей – провадити крамницю для нього за платню, вірентувати від нього і платити йому рент, або купити. Коли я звернув його увагу на те, що не маю зломаного centa, він сказав: „Я тебе за гроші не питаю: за сім років ти сплатиш весь борг. Я тим не журюся. Я маю повне довір'я до тебе”. Для мене це було неабиякою несподіванкою. Роздумуючи над його пропозицією, я не міг відмовлятися, але не міг цю пропозицію прийняти, я був свідомий того, що коли залишуся в тому малому містечку, й сліду по мені не залишиться. Я, з жалем, мусів відмовитися. Вислухавши мене спокійно, він сказав: „я тобі за зле того не беру і вірю, що це не зіпсує наших дружніх почувань один до одного. Пам'ятай, що коли в майбутньому буде потрібно грошей, сміливо звертайся до мене. Я, як буду мати можливість, допоможу тобі. І дійсно, за два роки я переконався, що на вітер він того не говорив. У 1952 році я купував хату на дві родини і мені не вистачало однієї тисячі доларів для виплати завдатку. Я пригадав тоді його обіцянку, написав йому листа, що потребую тисячу доларів на виплату завдатку на хату. Не запитуючи мене, скільки я дам відсотків, чи коли я поверну ті гроші, він прислав мені чек на тисячу доларів. За добре людяне серце Бог нагородив його добрим здоров'ям. Сьогодні, у 1990 році, він вже має 90 років і ще порастється на городі, на фермі, їздить автом та бавить уже правнуків.

У 1951 році, маючи вже кілька центів у кишені, я вирішив, що мені час шукати подругу життя. Недалеко від родини Сацьків мешкала родина Буртняків, які були

дуже близькі з Сацьками. Пані Буртняк часто хвалилася, що десь там, на фермі, у її кухня є дуже гарна донька, але вона не хоче переїжджати до Едмонтону, бо має добру учительську посаду на фермах. Мене ця дівчина почала цікавити, але пані Буртняк ніяк не хотіла подати мені адресу: у неї також була донька. Під час вакацій в Едмонтоні відбуваються щороку вистави – експозиції. Пані Буртняк щороку на тій виставі мала свій прилавок і продавала „гамбургери“-шницлі. У помічниці вона брала доньку свого кузена з фермів. Коли я прийшов до її прилавка купити „гамбургера“, то побачив її офіціантку. Я одразу зрозумів, що це саме та дівчина, про яку вона мені казала. Я попросив канапку, заплатив, і запитав, як її звати. Вона почервоніла, мов буряк і відповіла: „Стефка!“ Того дня почалася моя життєва мандрівка з нею. І йдемо ми поряд і сьогодні. Ідемо дружньо і легко. Стефанія була найстаршою донькою в родині. Окрім неї, були ще одна сестра і двоє братів. Батько моєї Стефанії приїхав до Канади у 1912 р., а мама приїхала до Канади в 1929 році із села Кулачківці, Коломийського повіту. З першої нашої зустрічі почався романс, який привів нас в церкву у 1953 році, з чого ми радіємо по сьогоднішній день. Восени 1951 року Стефанія кинула учителювати на провінції, переїхала до Едмонтону і записалася на 18-тимісячні курси лабораторних техніків у шпиталі.

Щоб заробити більше грошей, я весною 1952 року почав працювати як подорожуючий продавець жіночих і дитячих речей у гурті „Мерчент Голсейл“ (Це було підприємство, яке організував Політило разом з українськими підприємцями). Моєю територією була північна частина Алберти, так звана „Піс Рівер“. Щоб виконувати цю роботу, необхідно було мати авто. Проблема полягала в тому, що я не тільки не мав свого авта, але й не умів автоматом їхати. Мій кузен Василь Габа мав своє агентство продажу авто „Додж“ у Вільній. І він сказав мені, що навчить мене їхати, коли я куплю у нього авто. Я погодився заплатити за авто 2200 дол. з умовою, що він покаже мені, як їхати автоматом. Він показав мені, що треба робити. І я того самого дня виїхав до Едмонтону (без дозволу на їзду)-Дорогою я вступив до Смокі Лейк, щоб дістати дозвіл на їзду автоматом. На щастя, у канцелярії була жінка. І коли запитала мене, скільки я вже зробив миль автоматом, я, не вагаючись сказав, 5.000-Вона взяла від мене два дол. і дала мені ліцензію. Того самого дня я заїхав до Івана Ісаїва в Едмонтоні і в нього дістав асекурацію-забезпечення на авто. Полагодивши всі формальності з автоматом, я виїхав на північ заробляти гроші.

„Піс Рівер“, широкі простори з чудовими краєвидами. Там живе багато наших людей, які заїхали туди ще перед першою війною, до 1914 року. Я зустрів там родину Яніцьких, які заїхали туди ще в 1904 році тратвою по річці Піс і поселилися в околицях Менінг. Де було велике скупчення наших людей, там вже були українські церкви. У той час були там такі священики, як о. Буц, о. Малицький, о. Мойсюк. Було також кілька наших підприємців, які дуже радо мене привітали, бо привозив їм нові товари з Півдня.

Заробивши трошки грошей на Півночі, я осінню знову приїхав до Едмонтону і почав працювати в тій самій гурті „Скотс-Бетсгейт“. Щоб не стратити грошей на авті, я ще тієї самої осені купив хату-двійняк за вісім тисяч доларів. Чотири тисячі сплатив відразу, а чотири мав сплачувати.

У 1953 році ми із Стефанією побралися, і, після весілля, в спілці з О. Лесівим купили споживчу крамницю, яку ми обидва провадили, а Стефанія працювала в лабораторії в шпиталі. Літом 1955 р. ми відвідали Онтаріо, яке зробило на нас дуже "Риємне враження своєю природою і краєвидами, що нагадували мені Україну. Ми вирішили

переїхати до Онтаріо.

Восени продали крамницю родині Ільків – і поїхали до Онтаріо шукати щастя. Після кількох місяців пошуків підходящого підприємства, ми, зимою 1956 р. купили малий ресторан в Торонто на вулиці Квін, що називалася „Юніти Гріл". Ресторан був у дільниці міста, в якій жило багато українців і поляків. Тут була українська церква Св. Миколая, була українська книгарня „Арка", Спортивне товариство „Україна", яке містилося на вулиці Бетирст. Там, в тому ж 140-му будинку, була організація „Визвольного фронту" – Ліга Визволення України. Ми відразу відчули себе, як дома. Ресторан був невеличкий – на 50 місць. Але місце було дуже рухливе. І тому ресторан давав добрий прибуток. З часом, коли ми вже загосподарилися, я почав думати, щоб набути більш престижне підприємство, яке б відповідало вимогам української громади. У зв'язку з тим почав працювати продавцем реальностей в українській фірмі „Чолкан Ріл Естейт". Продавець з мене був поганий, але це давало мені нагоду роздивитися і пошукати те, чого мені було треба.

У той час в Торонто вже було кілька досить великих українських підприємств та малих, які працювали дуже успішно. Окрім політичних та суспільно-громадських товариств було також „Об'єднання Українських Підприємців і Професіоналістів", до котрого належав і я. Наші щомісячні сходи відбувалися в різних ресторанах. У зв'язку з тим у мене з'явилася думка: чому б нам, українцям, не спромогтися на свій власний клуб-ресторан з порядним приміщенням для різних товариських сходинарад, чи з більшими залами для різних родинних святкувань. Цю ідею я почав поширювати серед членів „Товариства Підприємців і Професіоналістів", щоб зорієнтуватися, яка їхня думка. Кожний годився з тією думкою, та охочих взятися до того діла не було. Але декотрі говорили мені братися за те діло. А вони допоможуть. Нарешті я знайшов підходяще місце і вирішив сам взятися до того діла, хоча то було великим ризиком. Але я мав надію, що, може, знайдуться люди, які прийдуть з фінансовою допомогою.

Зимою 1960 р. ми продали свій малий ресторан, а вже в квітні перебрав ресторан „Мейфер Інн", на вулиці Квінсвей, 1184. То був дуже старий будинок, в якому містився ресторан ще з 1913 р. Ресторан мав дозвіл на продаж вина і пива. Він був цінним тим, що мав велику площу для розбудови – більше одного акра. Я помітив, що на тій площі можна буде побудувати саме те, що нашій українській громаді потрібне – більшого будинку. Після кількох спроб мені вдалося побороти опозицію і дістати дозвіл на нову будівлю. Маючи дозвіл на руках, я замовив у архітекта план будови. Коли все було готове, звернувся до підприємців Ізидора Коваля, Івана Елліса, д-ра Бойка, щоб вони створили спілку, яка б зайнялася фінансуванням будови. Але з того нічого не вийшло, бо у тих людей був сумнів щодо майбутніх матеріальних прибутків. Не маючи підтримки, я розпочав будівництво сам, сподіваючись, що хтось з грішми прийде мені на допомогу. З великими труднощами у жовтні 1962 р. ми відкрили наш новий ресторан „Мейфер Інн" на 450 місць.

Ще перед відкриттям я підшукав людей на керівні посади. Вони погодились вкласти по кілька тисяч доларів як уділи в підприємство. Головний кухар, Zenko Городецький, вложив 3.500 дол. Буфетник, Віктор Березюк, 3.500 дол. Анатолій Петлюх, який займався рекламою, вложив 7.000 дол. Я розчисляв, що люди, які вложили гроші, будуть пильнувати підприємство, як своє власне. На жаль, не все було так, як хотілося.

Після закінчення будови всі ремісники почали вимагати грошей за свою працю, а тих грошей я не мав. Гроші з гіпотeki, 125.000 дол. я вже видав. Банк, якому я був винен

25.000 дол. більше мені не давав. Отже, ситуація була дуже скрутна. Вірителі подають на мене до суду, і суд призначає, що вони мають право продати підприємство, аби одержати свої гроші. Щоби не стратити цілком підприємства, я перепродую підприємство фірмі „Трайдент Кредит Корпорейшен" (це М. Івасиків і спілка) за тридцять тисяч доларів з тим, що вони перебирають всі гіпотeki, тобто є 125.000 доларів. Я плачу їм рент 2.100 доларів місячно, з умовою, що маю право відкупити від них підприємство протягом трьох з половиною років. Це дало мені час, аби щось зробити. Після того мої спільники настрашились, що все у них пропало, і почали домагатися своїх вкладів. Не було виходу, і я мусів дати підприємство на продаж. І саме тоді, коли вже угода продажі була підписана, сталося таке, чого я найменше сподівався. 23-го жовтня 1964 р. Москва надсилає канадському урядові ноту з вимогою видати мене їм, як воєнного злочинця. Не тільки я був шокований тим, але й вся українська спільнота в цілому світі. Але саме це порятувало моє підприємство.

Я зрозумів, що як тільки полишу підприємство, у Кремлі будуть кричати на цілий світ, ніби я злякався і мусів тікати від кривосуддя. Щоб не дати їм задоволення, я вирішив за всяку ціну тримати підприємство. Кілька свідомих людей, що зрозуміли ситуацію, в якій я знаходився – Михайло Артимко, Григорій Андрейко, Мих. Грабовський, Фред. Терновий, Мих. Ситник, Богдан Микитюк та інші створили спілку, якій я перепродав 55% уділів, а собі залишив 45%. Всіх пайовиків було 33. Ми відразу відкупили підприємство від „Трайдент Фірма" – і вийшли на чисті води.

ЩЕ РАЗ У БОРОТЬБІ З МОСКВОЮ (1964 – 1990)

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ОГОЛОСИЛА МЕНІ ВІЙНУ

День 23-го жовтня 1964 р. почався в нашій ресторані, як кожного дня. Після обіду в їдальні людей було мало. Офіціантки готують столи для вечірніх відвідувачів, а я з арєм Семеном готую меню на суботу. Дзвонить телефон. беру слухавку і чую чоловічий голос, який питає, чи можна говорити з паном Куп'яком. Відповідаю: „Я – Куп'як. Чим можу служити?"

„Хочу Вас бачити, – каже голос, – за п'ятнадцять хвилин буду у вас".

І, дійсно, за короткий час до їдальні входять двоє молодих чоловіків і прямують до мого стола.

„Ви є Дмитро Куп'як?" – питають в англійській мові.

„Так" – відповідаю.

Тоді один фотографує мене, а другий виймає блокнот і питає:

„Чи ви вбивали людей в Україні?"

Я зміряв його очима. І не дуже лагідним голосом кажу: „Ви натрапили не на того чоловіка. Шукайте де-інде, але не тут".

Він вийняв з течки телеграму і прочитав: „Совєтський уряд в Москві переслав канадському представникові в Лондоні панові Дж. Дрю ноту, з вимогою видати їм в руки Дмитра Куп'яка, який переховується в Канаді, за злочини під час і після війни в Україні, де він вбивав жінок та дітей". Він ще не закінчив читати, як до їдальні ввійшли нові репортери з інших газет. Бачу – тягнуть телевізійні апарати, радіоапарати та записувачі. Їх усіх разом було біля двадцяти осіб. Я відчув, що це початок психічних тортур.

Уже в 1961 році мені було відомо, що КГБ проводить слідство по селах: розпитує

людей про діяльність моєї групи. Я здогадувався, що в Москві готують щось проти мене. Зводити наклепи вони майстри. Тільки не знав, коли чекати удару. Цього я сподівався ще минулого року, цебто у 1963-му, коли 6-го червня, 1963 р. з'явилася стаття в „Канадіян Джювіш Віклі". таттю надіслав з Москви Александер Глік. Вона мала заголовок „Оф Доз гу гайд ін Канада" (Про тих, що криваються в Канаді). У статті було повно московської брехні, Фальшу та наклепів на мене.

І тому прихід журналістів змусив мене пережити хвилеве замішання й тривогу: я не знав, як поведетися з тими голодними на сенсацію людьми, бо від того залежатиме позитивний або негативний хід майбутніх подій. У мене з'явилося дві думки-або нічого їм не говорити й попросити залишити гостинницю або говорити все, що я пережив під терором окупантів, Не приховуючи нічого. Раптово в моїй уяві постали, мов живі картини боїв, в яких гинули друзі, а між ними – мій єдиний брат. Загиблі вимагали від мене: „Говори! Говори все, що знаєш про садизм і жорстокість московських окупантів. Нехай світ знає, за що ми гинули і нам буде легше в могилі", я вирішив говорити, не думаючи, яким буде результат.

Усвідомлював те, що Москві йшлося не про мою особу, бо ж я був лише малим коліщатком у системі українського визвольного руху. їм потрібна була жертва для пропагандивних цілей, щоб шантажувати українських патріотів, і, як жертву, вони вибрали мене. І тільки тому, що моє підприємство було приступне для будь-кого, і я постійно мусів бути в ньому, на видному місці, щоб доглядати інтересу, їм було легко взяти мене на мушку та з допомогою шантажу, провокацій і психічного терору довести мене до відчаю, а то й до самогубства так, як покінчили із собою двоє балтійців, у Вінніпегу, після московської атаки. Аби не дати нагоди московській мафії передчасно тріюмфувати, я вирішив повести рішучу атаку проти них.

Щоб відтягнути атаку кореспондентів бодай на кілька хвилин та подумати, з чого починати розмову, я сказав дівчатам поставити кілька столів разом, принести нам кави. А тоді запросив кореспондентів сідати. Ми ще добре не розсілися, як вони почали ставити мені різні провокаційні запитання. Я чемно попередив їх, що коли вони будуть так нахабно накидатись на мене, то нічого від мене не почують – і підуть додому з порожніми руками, а я маю багато що сказати цікавого. Вони зм'якли. І тоді я зажадав від них посвідчень. Я переглянув документи кожного, за винятком Ярослава Левцуна із „Глоб енд Мейл", якого я вже знав перед тим, а потім поставив їм таке запитання: „Ви всі молоді, що ви робили б, якби Росія напала на Канаду?" Вони здивовано подивились один на одного, а один відповів, що вони пішли б до армії обороняти свою країну. Але, сказав він, ваше запитання не має жодного відношення до справи, з якою ми прийшли до вас. Давайте відповіді на наші запитання. Скажіть нам, чи оскарження вас Москвою правдиві, чи ні? „Пождїть, я зараз буду відповідати, але ще одне запитання для вас. Припустимо, що в моїм будинку примістилася військова команда, а ви, як вояк, стоїте на варті біля нього, охороняєте команду. Після обіду діти повертаються зі школи, мами несуть харчі з крамниць, а старики і чоловіки повертаються з роботи. Чи стріляли б ви тих дітей, матерів і старців?" Це майже вивело їх з рівноваги. А один з них роздратовано заявив, що то дурне запитання, бо в армії обов'язком воїна є обороняти своє населення, а не стріляти. „Дякую вам, – відповів я йому. – Ви відповіли самі собі на поставлене вами мені запитання, чи я вбивав дітей, жінок та старців. Це були наші, українські матері, діти та батьки. Ми стали зі зброєю в руках, щоб оборонити наших матерів та дітей від московського насильства та терору, а не вбивати, як фальшиво звинувачують мене московські

колонізатори. А ви, опираючись на ту фальшивку, закидаєте мене провокативними запитаннями". Після того я почав розказувати жадібним до новин кореспондентам про дійсний стан на окупованій Україні. Я розповів їм про масовий і безприкладний геноцид московських колонізаторів щодо українського народу, почавши від перших днів окупації України до сьогоднішнього дня. Розказав про масове виморення голодом більше сімох мільйонів українського народу в 1932-33 рр., про те, що західний світ знав про голод, але вперто мовчав. Про масову ліквідацію української інтелігенції – біля 200.000 в 1937-38 рр., у час так званої Єжовщини. Про масові морди в'язнів у тюрмах під час відступу перед німцями в 1941 р. та про масову депортацію мільйонів людей на Далекий Схід. Розказуючи, я не приховував своєї участі в тій кривавій боротьбі проти колонізаторів. Навпаки, я підтверджував, що я, і тисячі борців, винищували червоних комісарів, де лише могли. Ми були горді, що наше покоління піднесло прапор боротьби за визволення свого народу. На їхні запити, чи варто було проливати стільки крові ворожої і своєї без надії на перемогу, я відповідав, що було варто. На крові мучеників зароджується нове покоління, яке з гордістю перебере прапор від полеглих героїв і понесе його до дальшої боротьби за волю свого народу. Вони слухали мене майже годину, не перериваючи: їхнє ставлення до мене змінилося. Вони вже не атакували мене, а лише співчутливо запитували про різні епізоди, які я згадував у своєму слові. Я охоче відповідав їм, додаючи завжди щось нове. Моя розмова з ними тривала більше чотирьох годин. Після дев'ятої години вечора вони залишили моє підприємство вже як добрі мої знайомі. До нашої розмови прислухалося багато гостей.

Коли я встав від стола, утомлений фізично і психічно, до мене підійшла моя дружина, обійняла мене ніжно і крізь сльози промовила: „Не попадай в зневіру, мій любий. Разом, обоє, ми цей наклеп переможемо, бо правда за нами. Українські патріоти, які люблять свою батьківщину так, як любиш її ти, будуть горді за твій сьогоднішній виступ в обороні України так, як я горда за тебе". Я вислухав слова потіхи від дружини і мені стало легше на душі. Я відчув, що я не самотній, що є хтось біля мене, хто готовий допомогти мені нести мій хрест. Як виявилось пізніше, вона мужньо вистояла під тягарем того хреста і саме її мужність допомогла мені перейти всі провалля та застави, вистоявати наглі московські атаки ось уже більше як 25 років.

Після нервового напруження, вночі майже не спав. Мене брала лють, що ворог, який давить мій народ ось уже більше двох соток років, не залишає нас в спокої навіть поза межами своєї імперії, а ми зовсім безпорадні, щоб йому протиставитись. Турбувала мене також думка, як поставиться до тієї справи канадська спільнота, а особливо наші місцеві підприємці та фабриканти, від яких наше підприємство мало майже 80% прибутку річно.

Другого дня, в суботу, 24-го жовтня, дорогою до підприємства, я купив газету „Глоб енд Мейл", щоб довідатися, чи є в ній згадка про вчорашнє інтерв'ю. Бачу на другій сторінці є моя знимка і довга стаття. Там, між іншим, було написано: „Він ще перед війною належав до ОУН-організації, якої завданням було боротися проти чужої сили, що контролювала Україну", і „Ми боролися за свободу 45.000.000 українців", та багато інших позитивних зізнань. Перед обідом дістав часопис „Телеграм" – і вже на першій сторінці бачу знимку мого підприємства, мене, і довгу статтю про мене. Уже перше речення статті потішало, бо там було написано: „Український підпільний борець каже, що він робив би це саме знову. Він висміяв російське оскарження" і „Ми боремося проти росіян уже більше як два століття і ця боротьба продовжується до сьогодні.

Вони не мали милосердя до наших дітей і ми не мали милосердя до них". Усі статті були написані в досить прихильному тоні. Прочитавши ці статті, полегшено зітхнув і почав приходити до тями.

За посередництвом канадської преси, радіо та телевізії вістка про московську провокацію проти мене розійшлась мов блискавка по Торонто і по цілій Канаді. Багато наших знайомих телефонували або приходили особисто, щоб висловити нам свої співчуття. Вечорами наша гостинниця була вщерть заповнена не тільки нашими постійними гостями, але й такими, що прийшли з цікавості до нас перший раз. Дуже потішаючим було, коли відвідали нас молоді українці, народжені в Канаді, з християнської організації „Лицарі Колумба" Ед Тополницький, Василь Оліновський, Ерні Топилко, Бил Рас та інші. Також вже другого вечора прибули люди з УНО – Том Гуменюк, Кирило Підзапецький, Петро Головатий, адвокат Роман Костюк, а інж. Михайло Селешко телефонічно зложив свої співчуття та відзначив мою рішучу поставу в обороні української правди. Всі вони висловлювали свою готовість прийти до нас з фінансовою допомогою в разі потреби. Такий масовий вияв співчуття української громади підніс наш дух. Ми з дружиною відчули, що українська громада буде нам допомагати оборонятися від московських провокаторів і не залишить нас напризволяще.

У неділю, хоча я був дуже втомлений, ми йшли до церкви, щоб випросити у Бога сил і витривалости, аби гідно перенести це випробування та одночасно засвідчити перед громадою, що московська провокація психічно нас не зламала.

У понеділок ми мали побачити, як канадські підприємці та фабриканти поставляться до московських провокацій щодо мене. До підприємства, я прийшов вже о годині десятій, убравшись у щонайкраще убрання та нові черевики, як личить підприємцеві. Полагодивши деякі справи, пов'язані із щоденними обов'язками, чекаю нетерпеливо 12-тої години, обідньої пори. Вже о пів на дванадцяту почали з'їжджатися люди. Не тільки щоденні наші відвідувачі, але й багато таких, Що рідко бували у нас. О годині 12-тій наші обидві залі на 220 осіб були заповнені. Після дванадцятої я входжу до головної їдальні, щоб показатися на очі людям. Як тільки я з'явився в їдальні, то почув спочатку поодинокі, а опісля гураганні оплески гостей. З усіх сторін чулося: „Вітаємо, Дмитре!", „Не піддавайся російським бандитам!" та інші вигуки. Від несподіванки я не знав, що зі мною робиться. Після того я переконався, що перший бій з московською мафією виграв я, хоча ще не був певний, як поставиться канадський уряд до моєї справи. Лле скоро міністер зовнішніх справ Канади пан Павл Мартин заявив цікавим репортерам, що уряд відкинув вимогу ССРСР як безпідставну, бо вона не мала доказових матеріалів, а також, що Канада не має взаємної угоди з ССРСР про видачу. Я почав заспокоюватися. Провокація, яку спровокували московські окупанти, щоб очорнити мене в очах канадської спільноти, викликала гостру реакцію серед широких мас. На мою адресу, в ресторан почали надходити листи з "різних частин Канади. Були листи, в яких автори висловлювали свої співчуття мені й закликали не піддаватися тискові Москви. Але були й листи, в яких автори обливали мене брудом з голови до ніг. Щоб вивести мене з рівноваги, аноніми розпочали телефонний терор проти мене. З часом, коли я перестав слухати телефон, вони почали тероризувати мою дружину образливими словами та залякуваннями.

„Ти скоро будеш вдовою"..., „Готуйся до похорону, бо дні твого бандита почислені". Або – „Ми викінчимо його на твоїх очах". На додаток, хоча це вже не було дошкульним, я терпів часті відвідини газетярів, які намагалися дістати більше

інформацій від мене про мою участь у визвольному русі під час і по війні. Все те дуже виснажувало мою нервову систему, але виходу я не мав. Правда, я міг залишити підприємство й позбутися щоденних залякувань, але того не хотів зробити, бо знав, що всі залякування і шантаж були спровоковані московськими окупантами, щоб мене психічно виснажити й тим змусити залишити бізнес. Тоді вони тріумфували б перемогу. Але я не мав права на капітуляцію. Розпочинаючи в 1939 році боротьбу проти московських окупантів, я мушу воювати доти, доки вони не підуть з моєї землі, або до мого загину. Третього мені не дано.

Якщо добре проаналізувати методи, до яких Москва вдалася, пересилаючи ноти з вимогою канадському урядові видати мене, то кожний зрозуміє, що все це було звичайнісінькою пропагандою. Москва має своє посольство в Оттаві й ноту могла вислати прямо до своєї амбасаді. Але для пропагандивного ефекту Москва висилає ноту до канадського представника в Англії, і одночасно повідомляє пресове агентство „Ройтер" у Лондоні, що в Канаді переховується „воєнний злочинець". Кожному було ясно, що вимога моєї видачі Москвою заторкнула не тільки мене особисто, а весь український визвольний рух. Вигадки проти мене були пущені в чужомовну пресу, щоб мене та український визвольний рух представити в очах чужого світу, як терористів, що прагнуть наживи, і в такий спосіб залякати українських патріотів. Аби покласти край тим наклепам та брехні, я вирішив діяти.

Під час зустрічей з репортерами, які часто мене відвідували, аби добути більше інформації про мою участь у визвольній боротьбі під час війни та про боротьбу України проти червоної Москви, взагалі, я подумав, що їхнє зацікавлення можна використати для української справи, шляхом організації пресової конференції. У тій справі я вирішив звернутись до провідних людей, які очолюють громадські чи політичні організації. За порадою кількох приятелів я звернувся до голови Визвольного Фронту д-ра Малащука, але з того нічого не вийшло. Він порадив мені піти за порадою до канадського адвоката Артура Малоні. Не діставши моральної підтримки від голови Визвольного Фронту, я вдався до голови КУКу д-ра О. Бойка. Д-р Бойко зайнявся тією справою і вже в грудні з ініціативи КУК відбулося велике віче української спільноти проти нахабної провокації московських окупантів. Заля в Мессей Голл була переповнена.

Перші шість місяців після московської провокації ми жили, наче на вулкані: не знали, що принесе нам завтрашній день. З часом тих провокацій ставало чимраз менше. Поволі ця афера почала втрачати свою популярність і відходити в забуття. Але то була лише тимчасова передишка.

У червні 1965 року Москва надсилає другу ноту з вимогою видати мене ССРСР. Цього разу ноту було надіслано до Оттави безпосередньо. До ноти були долучені протоколи свідчень, акти ексгумації та інші документи. Повторяються знову коментарі в пресі, на радіо та телевізії. Але того разу ми вже не мали такого, як перше, напруження. Навіть репортери виявилися більш співчутливими до мене.

Як раніше, так і того разу московська агентура повела проти мене і психічний терор, але в іншій формі. Тепер вони поширювали пошепки дезінформацію з допомогою принагідних людей, навіть свідомих патріотів, які несвідомо виконували функцію агентів, поширюючи серед українського загалу фальшиві інформації. Подаю ще кілька прикладів. Приїжджає людина з України з відвідин і під секретом розповідає своїм знайомим, що вона чула у Львові від своїх кривняків. І ніби кривняк довідався від свого доброго „приятеля", що КГБ плянує вислати в Канаду двох атентатчиків на якусь

мокру роботу. Той його приятель припускає, що об'єктом атентату має бути Куп'як. Якщо можете, то попередьте Куп'яка про небезпеку... Або так: „Мій родич довідався із достовірних джерел, що на засіданні обласного КГБ у Львові були запити до голови: „Чому досі не спробували викрасти Куп'яка з Канади і поставити його перед народним судом у Львові". Або ... Приходить людина, яку ми знаємо як порядну і говорить, „по-секрету": „Куп'як, будь обережний, бо я чув, що в Канаді вже перебуває двоє молодих терористів з Росії, а ще трьох мають на днях прислати кораблем „Баторий" до Торонта із завданням схопити Куп'яка і кораблем доставити до Росії". Таких і подібних пліток було дуже багато.

З радістю можу написати, що були й щирі привіти патріотів з України, які підсилювали мене на дусі. Згадаю кілька. Один турист з Канади, відвідуучи Львів, пішов до церкви на відправу. Після відправи в церкві він зайшов до захристії передати в'язеникам малу лепту. Коли почули, що він з Торонта, почали розпитувати його про мене. Вони тішилися моєю стійкою поставою і говорили, що вони моляться на кожній службі Божій за моє здоров'я. Просять у Всевишнього мені сили і витривалости, щоб я витримав цей нерівний двобій з темними силами. Або... Жінка з донькою відвідують брата у Львові, в сусідстві з братом живе українська родина, яка запрошує канадців до себе. Першим запитанням після привіту було, чи ви знаєте Куп'яка, як його здоров'я, чи тяжко переживає наклепи советських чекістів. Почувши позитивну відповідь, вони радіють і на знак пошани передають мені малий подарунок, яким я дуже дорожу й по сьогодні. Таких і подібних привітів від українських патріотів з рідних земель було багато.

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ АТАКУЄ МЕНЕ ВТРЕТЄ

Коли канадський уряд відкинув другу ноту, мотивуючи це тим, що „документи" не були юридично підтверджені, в Москві вирішили, за всяку ціну ці матеріали проти мене підтвердити. Вони почали розшукувати членів ОУН-УПА, які в минулому, безпосередньо чи посередньо були пов'язані з моєю групою. Розшукуючи по всій імперії, знайшли шість осіб, яких ще не встигли закатувати в концтаборах Сибіру. Удруже арештовують Володимира Олійника, Степана Чучмана, Павла Чучмана, Андрія Мороза, Левка Поцілуйка і Петра Смагу. Всіх їх тримали по 18 місяців під слідством і шляхом нелюдських катувань витягнули з них все, що було треба. З неправдивими зізнаннями ставлять їх перед судом, щоб прилюдно довести мою вину. Судова показуха відбувалася з 27 жовтня до 2 грудня 1969 року в Палаці культури цукрового заводу селища Красне, Буського району, на Львівщині. Для більшого ефекту зігнали кореспондентів з усієї імперії, а також із сателітних країн. Було покликано 154 свідки, а одинадцять з Польщі, тобто: пороблено всі заходи, щоб зала на 500 осіб щоденно була заповнена глядачами. Судова Колегія ухвалила, що кожний з підсудних „учинив ряд тяжких, небезпечних державних злочинів і покарав винних від 13 до 15 років позбавлення волі, кожному додавши по п'ять років заслання". Вони зізнавали перед судом, що у всьому був винен Куп'як. Це судилище мало подвійну мету: на підставі зізнань підсудних перед судом, мати „юридичні" potwierдження і докази, що та боротьба не мала жодного патріотичного підложжя, а велась виключно для власної наживи. А відповідальним за ці злочини був Куп'як, який з награбованими грішми втік до Канади. Впорядкувавши всі в судовому порядку підтверджені матеріали, Москва надсилає Канаді третю ноту з усіма тими матеріалами та з вимогою

видати мене Советському Союзові, як воєнного злочинця, покликаючись одночасно на цілий ряд міжнародних угод. У липні 1970 року друкують у Львові на 170 сторінок книжку „Розплата”. Аж 10.000 примірників. А в 1972 році перекладають її на англійську мову. Вона виходить у видавництві „Політичної літератури” в Києві. Книжка повна лайливих епітетів, брехні та погроз в мою адресу. Тією книжкою вони обдарували канадських туристів, а в Канаді Розсилали її на адреси визначних людей. Хоча нота з вимогою, яку Москва вислала Канаді, була цього разу „юридично” підтверджена, уряд Канади її відкинув з тієї причини, що між Канадою і Москвою не було договору про видачу.

Здавалося, що вже після третьої безуспішної спроби, Москва, нарешті залишить мене в спокої. Та ж ні! Московська мафія змушує українських колаборантів: мигалів, чудовських, тульських-дмитруків писати провокативні пашквілі про мене. З’являються статті в газетах, а також у „Вістях з України”, що призначена на експорт. Видають брошури в англійській ; українських мовах і обдаровують ними туристів, які приїжджають в Україну. У червні 1971 р. в московському сатиричному журналі „Крокодил” з’являється стаття г. Осіпова під назвою „Убийци дают интервью”. Повна інсинуацій неправди, щоб шляхом брехні мене дискредитувати. У кінці червня Пітер Вортінгтон, кореспондент „Де Торонто Телеграм”, повідомив мене, що має журнал „Крокодил” і висилає мені цей журнал, для „архіву”. У відповідь на ту статтю, Пітер Вортінгтон пише велику статтю в газеті „Де Торонто Телеграм” під назвою „Найбільш ненавиджений Москвою українець в Канаді”. Стаття дуже позитивна.

Щоб не сидіти зі складеними на животі руками й чекати, коли Москва вдасться до нового удару, я почав діяти. Саме у той час на запрошення нашого ліберального прем’єра Трудо приїхав з візитою до Канади прем’єр московської імперії А. Косигін. Я пишу до нього листа, з короткою аналізою неправдивих наклепів, які зводить на мене московська пропагандивна машина вже кілька років. Пишу йому про те, що я ніколи не був громадянином червоної імперії. І разом з тисячами українських патріотів зі зброєю в руках боровся проти московської окупації. І запрошую його переконатись у тому, що я не ховаюся від людей, тобто запрошую його в свій ресторан на безплатну чашку кави. Листа із запрошенням я вислав до московської амбасаді в Оттаві. Але те мене не вдовольняло. Я подумав, що, коли він того мого листа не прочитає, то про його зміст ніхто не буде знати. І через те закликав кількох кореспондентів і дав їм того листа, щоб опублікували у своїх часописах. Прийшли журналісти з „Глоб енд Маїл” із „Де Міссісага Ньюз”. Вже другого дня, 20-го жовтня, з’явилися довгі статті в цих газетах з позитивними коментарями на мій лист.

БУТИ ЧИ НЕ БУТИ

Постійні наклепи на мене протягом кількох років збудили в мені ще більше презирство до моїх напасників. Я почав постійно шукати нагоди для викриття злочинів, заподіяних Москвою українському народові протягом століть. Щоб мати вплив на політичне життя Канади, я вирішив включитися до котроїсь з головних канадських партій – консервативної чи ліберальної. Тоді була ера Дж. Діфенбейкера і в нашому есторані відбувалися часті політичні зібрання консерватів і Я часто слухав їх і поділяв погляди активу тієї партії). А потім ' вступив до консервативної партії та й одержав можливість частіше входити з тими людьми в дискусії, а головне, коли велись дискусії про системи правління – диктаторську, комуністичну і демократичну. Дуже

пожвавлені дискусії велись, коли наш прем'єр Трудо відвідав Росію і, захлинаючись, вихваляв великі досягнення комуністичної системи, а особливо – розбудову міста Норильськ, яке він відвідував. Людям, вихованим у вільній країні, було невідомо, що той виспіваний Норильськ, як і багато міст Сибіру, був побудований на кістках і крові невольників, що були примусово вислані на Сибір і тисячами замерзали, будуючи міста. Там замерз також і мій батько. Під час тих дискусій я говорив людям про страшний визиск людини комуністичною державою, де в злиднених умовах від людини вимагається максимум продукції.

Засяг мого знайомства з партійними людьми постійно збільшувався, а мої розмови з активом партії довели до того, що дехто з них переконував мене, щоб я згодився бути кандидатом у нашій виборчій окрузі до федерального уряду в Оттаві від консервативної партії. Спочатку, я приймав ці пропозиції за жарт. Але, по якомусь часі, коли до мене звернувся в тій справі президент нашої виборчої округи пан Нет Траверс і президент об'єднання „Джюньйор Чемберс оф Комерс" Геральд Меклейн, я почав над тим серйозно задумуватись. У моїй голові змагалися дві протилежні думки – „за" і „проти". Проаналізувавши ґрунтовно ситуацію в терені, я переконався, Що тих „проти" було набагато більше, ніж „за". Статистичні звіти про останні вибори показували, що ліберали здобули 14.460 голосів, НДП (соціялісти) біля 12.370 голосів, а консервати здобули всього 6.774 голосів. Отже, великих надій на мою перемогу у виборах не було. Кандидати, з якими я мав би змагатись за місце в парляменті, були політично підготовлені. Вони довгі роки брали активну участь у суспільно-ґромадському житті в окрузі. І були відомими людьми, ^приклад, Кен Робінсон, який репрезентував нашу округу в Парляменті від ліберальної партії, місцевий англосакс, був досить популярним адвокатом в окрузі. Другий опонент, Тері Грір, соціаліст, професор політичних наук в Раерсон Коледж, який набрав під час останніх виборів 12.370 голосів, теж буде докладати багато зусиль, щоб здобути місце в Оттаві. А я? з недостатнім знанням англійської мови, важким українським акцентом, без попереднього політичного досвіду та гнучкої політичної тактики (кожний кандидат дуже часто говорить публіці те, в що і сам не вірить) мав би протиставитись тим тренованим політикам у боротьбі за місце в Оттаві. Та не лише це стримувало мене. Я був свідомий того, що Москва, довідавшись про мій намір добиватися місця в канадському парляменті, накаже своїй агентурі в Канаді за всяку ціну не допустити мене до перемоги у виборах. Всі ці моменти стримували мене від політичної боротьби, яка була затвердим горіхом для моїх зубів.

Але десь там, у душі, жевріло бажання йти на змаг, не зважаючи на всі перешкоди. Перше, що штовхало мене у цей нерівний змаг, була просоветська політика нашого тодішнього прем'єра Е. Трудо, який, не приховуючи свого захоплення країнами комуністичного блоку, а особливо досягненнями в ССРСР, підписував з ними різні міждержавні угоди. Я знав, що, ставши кандидатом, я зможу під час прилюдних передвиборчих дебатів дуже багато розповісти про дійсний стан речей в ССРСР та переконати певну кількість виборців, які в минулому голосували за лібералів, цього разу голосувати за іншого кандидата, а це зменшило б у парляменті число лібералів. До того мене спонукало ще й почуття обов'язку супроти країни, яка дала мені притулок і можливість почуватися знову вільною людиною. Країна, в якій за 24 роки ні одного разу не мав випадку, щоб поліцай запитав мене про паспорт або інший особистий документ. Канада стала мені країною, за яку з гордістю можна піти в смертний бій! Окрім того, у мене був ще один дуже важливий чинник, який підказував

мені йти у цей змаг, не зважаючи на те, які будуть наслідки. Від першого дня домагання Кремлівських терористів моєї видачі імперська преса трембітала, що я із переляку переховуюся, оминаю зустрічей з людьми, неначе перейшов у підпілля. Дійшло до того, що люди в Україні, при зустрічі з туристами з Торонта, запитували, чи це правда, що Куп'як перейшов у підпілля. Я був певний, що, якщо я лише почну передвиборчу кампанію, та ж сама советська преса обкидає мене найогиднішими епітетами за мою сміливість добиватися місця в парляменті. Цим вони б самі заперечили брехню, що я переховуюся. І український нарід з комуністичної преси довідається, що я не склав зброї, не злякався наклепників. І для мене це було б великою моральною перемогою в боротьбі з московськими терористами. Нарешті, після довгих роздумів і довгих дискусій моєю дружиною, я дав згоду бути кандидатом у номінаційних зборах.

Через те, що прем'єр Трудо міг проголосити федеральні вибори на будь-який час у 1972 році, я вже зимою запропонував езекутиві нашої партії готуватися до номінаційних зборів, щоб вибраний кандидат мав багато часу для підготовки до передвиборчої кампанії.

Номінаційні збори були призначені на 27-го березня 1972 р. Окрім мене запропонував свою кандидатуру ще й інж. Джек Міллер. Присутніх на зборах було біля 300 осіб. Після традиційних церемоній з „помпою“, промов та голосування, я дістав більшість голосів і був вибраний кандидатом від консервативної партії. Мушу признатись, що цей мій перший офіційний політичний виступ я переживав з великим напруженням. Вдома, після зборів, я почав аналізувати похибки, які я зробив того вечора, щоб удруге їх не повторювати. А похибок було багато. Одразу ж після зборів я почав вибирувати в пресі усі негативи ліберальної партії та вивчати ґрунтовно політичну платформу консерватів.

Після номінації, в порозумінні з відділом консервативної партії в Торонто, ми почали організовувати свій виборчий комітет. До помочі під час виборів партія призначила мені двох людей з Головної Квартири в Торонто. Фінансовий референт мав завдання зібрати якнайбільше грошей на виборчу кампанію. Тим фінансовим референтом став Дейвід Вуд, а керівником виборчої кампанії був Том Рід. Він був надзвичайно здібний молодий чоловік, який мав своє власне підприємство реклами (Паблік Рілейшен). Уже за короткий час він мене Цілком зрозумів і знав, що я шукаю у тих виборах. За свою працю він зажадав 6.000 долярів. 1.500.00 дол. на початку кампанії а 4.500.00 по закінченні виборів. Через два місяці кампанії він був моїм щирим дорадником і натхненником, якому я цілком довіряв і це довір'я до нього наполовину полегшило мої клопоти у тих нерівних змаганнях. Коли після виборів зайшла мова про 4.500.00 дол. які я був йому винен, він сказав ~~ „Дмитре забудь за ці гроші, – я мав велику приємність з Тобою працювати та пізнати тебе ближче“. Познайомившись 31 мною ближче, він заохочував мене писати спомини. Він говорив: „Тебе постійно будуть ненавидіти і тебе будуть обожнювати, але тебе повинні пам'ятати не тільки через писання твоїх ворогів. Лише ти можеш правдиво переповісти історію твого життя та інтерпретувати все, що ти пережив, тобто пояснити причини твоєї участі у визвольній боротьбі, як і самі причини тієї боротьби з московськими терористами народів“.

МОЯ ВИБОРЧА КАМΠΑНИЯ

З головними членами виборчого комітету ми почали готуватися до виборів, постійно

добираючи нових людей для праці. Дуже активні в моїй кампанії були безплатні помічники. І один з них – Нет Траверс, підприємець, який був постійним відвідувачем нашого ресторану. Щоденно він, як старий консерват, приносив новини і радив, що та як робити. Уже напочатку він зложив 1.500 доларів на мою кампанію. Геральд Меклейн, асекураційний агент, також дуже часто бував зі мною і інформував мене про політичні думки в окрузі. З українців дуже багато допоміг мені Степан Слюсарчин. Я дивувався, де та людина набрала стільки енергії і виборчого хисту для ведення моїх змагань. Навіть тепер, уже старий і при слабому здоров'ї, він так багато допомагає консерватам, що нинішній консервативний посол до парламенту з тієї округи, Петрик Боєр, називає його своїм „вуйком“.

Але не лише ми готувалися до виборів. Як тільки дізналися в Москві, що я номінований кандидатом, повели проти мене жалюгідну кампанію не тільки в ССРСР, а також в Канаді. Уже 26 квітня комуністична газета „Де Канадіян Трібюн“ поміщує статтю комуністичного кандидата в моїй окрузі, Месея, під назвою „Рекорд одного кандидата“. Московська амбасада в Оттаві розсилає провокативні матеріали проти мене до визначних канадців, попереджуючи їх, що я воєнний „злочинець“. Серед тих, що одержали таку „літературу“ з амбасади, був жид д-р Шульман, член провінційного уряду Онтаріо, член соціалістичної партії (НДП). Він особисто написав мені листа, повідомляючи, що дуже стурбований матеріалами про мене, які надіслала йому амбасада. І в цій справі він хотів би мене бачити, аби впевнитись, що це помилка. Мій керівник Т. Рід умовився з д-р Шульманом – і ми пішли до нього на розмову. Він дійсно показав нам дуже багато провокативних матеріалів від советської амбасади. І, між іншим, сказав нам, що він збирався скликати пресову конференцію в тій справі, але спочатку хотів послухати мене. Після одного динної розмови я сказав: „Докторе Шульман, можливо у ваших очах я не маю вигляду розумної людини, але ви подумайте, що я зумів пройти більше тисячі кілометрів через чужі, ворожі мені краї, до Західної Німеччини. І вже цей факт свідчить, що у мене дециця розуму є. Якщо б я почував себе винним, то сьогодні я не виступав би перед вами як Дмитро Куп'як. А, мабуть, як Джон Блов, або Мек“.

Він подумав трішки і відповів: „Це, власне, мене й дивує!“ На тому ми розійшлися, а д-р Шульман і досі конференції у тій справі не скликав.

Одночасно в Україні видавництво політичної літератури в Києві першого вересня здало до друку книжку в англійській мові „Дей оф Реконінг“, в якій опубліковані „судові матеріали“, зібрані проти мене на процесі в Красному в 1969 році, і негайно переслали цю книжку на адреси впливових канадців, провідних членів канадських партій та преси.

З приводу тих провокацій у головній квартирі консервативної партії в Торонто були побоювання, що під тиском Москви я можу зневіритися і в половині виборів зняти свою кандидатуру. У зв'язку з тим, з головної квартири до мене прийшли д-р Бравн, д-р Тед Захарчук, Богдан Роївський і ще один, прізвища якого не пригадую, щоб переконатися, що ті провокації не мають негативного впливу на мене. У розмові з ними я почув навіть натяк на мою відмову. Після кількохгодинної дискусії вони із задоволенням переконалися, що всі наклепи та провокації не тільки не змінили моєї поведінки і поглядів, але ще й додають мені енергії та заохоти до подальшої боротьби.

Нахабна провокація, яку Москва за посередництвом своєї амбасади в Оттаві та місцевої агентури повела проти мене, обурила багатьох канадських патріотів, поскільки Москва втручається не в свою справу під час виборів. Це викликало появу

протимосковських статей у пресі. Дуже влучна велика стаття на ту тему з'явилася в „Торонто Сан" 18 жовтня 1972 р., в якій кореспондент Пітер Вортінгтон писав:

„У 1965 р. Антоні Кортней, член консервативної партії вніс пропозицію на розгляд англійського парламенту, в якій вимагав обмежити недоторканість комуністичних дипломатів бо теперішнє право дає советам „ліцензію на шпигунство".. Під час виборів у 1966 р. несподівано в його виборчій окрузі з'явилися провокативні летючки, в яких було його фото з інтуристкою в Національному готелі в Москві, де він перебував як турист. Тоді він ще був неодружений. КГБ розповсюдило цю провокативну фотографію в його окрузі з метою дискредитації А. Кортнея, щоб не допустити його до парламенту. Той наклеп досягнув своєї мети. Кортней не лише що не виграв у виборах, але й через ту провокацію втратив свою дружину.

Цього року, в Канаді, маємо наклепницьку версію, що подібна до наклепу на адмірала А. Кортнея. Це зухвале втручання КГБ в канадське життя – у вибори. В Окрузі, де кандидатом від консервативної партії є Д. Куп'як, совети розповсюджують провокативну брошуру на 170 сторінок, видану у Києві англійською мовою під назвою „День розплати", в якій оскаржують Д. Куп'яка, як військового злочинця, якого вже роками вимагають, щоб Канада видала його їм в руки.

Українські організації в Канаді ручаються за нього. Для багатьох він є герой, що боровся проти Гітлера і Сталіна. Чому ж тоді Куп'як є ненависним советам? Тому, що він – повстанець, тобто один з послідовників українського Національного Провідника Степана Бандери в другій Світовій війні. Як повстанець, він боровся за незалежність України. І справа в тому, що його не можна залякати. Він мужньо, без боязни відстоює їхні атаки. Навіть написав листа прем'єрові Косигіну під час візиту останнього до Канади. У листі Д. Куп'як протестує проти наклепів, які розповсюджує про нього КГБ.

Я ще в 1965 році писав про Куп'яка, коли був у Москві кореспондентом газети „Торонто Телеграм". Тоді советська преса обливала брудом його та інших. Один з громадян Канади в наслідок кагебівської провокації повісився у Вінніпегу.

Совети не бажають, щоб у канадському парламенті були антикомуністи. І тому вони так енергійно провадять кампанію проти Д. Куп'яка і проти кореспондента „Торонто Сан" Любора Зінка, Отта Єлінека і Степана Романа. Адже ці антикомуністи також є кандидатами від консервативної партії.

Суть не в тому, що Куп'як робив колись, і не в тому, чим він займається тепер у Канаді, а в тому, що Москва веде боротьбу з вільним світом. І це не повинно загубитися в димовій заслоні. Подумайте, чому СССР друкує брошури англійською мовою? Для того, щоб розповсюджувати в англійських країнах свою пропаганду...

Це все зводиться до одного: як Куп'як виграє у виборах, то СССР буде оцінювати це як доказ, що ми фашистська країна, – як він програє, це буде тому, що вони викрили „правду" про нього. Так чи ні, вони (совети) не програють", Пітер Вортінгтон. „Кандидат, якого ненавидять Совети". „Торонто Сан", 18 жовтня 1972 р.

Нарешті прийшов довго очікуваний день – день виборів. Уже зранку я відчував велике психічне полегшення, бо не мусів більше брати участі у нудних дебатах з опонентами. Я був щасливий, що все те закінчилося. Після сніданку у нашому ресторані біля 80 осіб пішли на визначені місця, де були виборчі урни, щоб стежити за порядком, аби не було різних зловживань. По обіді я залишився в ресторані, щоб приготуватися до останнього слова після проголошення результатів виборів. Я не мав ілюзій, що я виграю вибори, але я жив надією, що буду мати більше голосів, ніж мав попередній кандидат з консервативної партії – Самергейс у 1968 році.

Голосування закінчилося о 7-мій годині вечора, а вже о 8 годині воглядало, що у виборах виграє соціаліст Тері Грір. Для мене це було потішачим явищем, бо менше число за ліберала переконувало, що більше голосів подадуть за мене. Коли вже всі переконалися, що Тері Грір виграв, я з кількома моїми працівниками пішов до нього погратувати його з перемогою над Робінсоном. Хоча у виборах я особисто не виграв собі місця в Оттаві, але вислідом виборів я надзвичайно зрадів. Для цього було кілька причин: Я здобув 8.982 голоси – на 2.161 більше, ніж мій попередник-консерват під час виборів у 1968 році. І саме це було причиною, що ліберал Кен Робінсон програв. Коли я прийшов до його канцелярії, щоб зложити йому „співчуття", він з виразом досади на обличчі сказав: „Через тебе, Дмитре, я програв вибори: ти забрав мої голоси!" Я з легкою усмішкою відповів йому: „Кен, ти знаєш з практики, що політика, як карта – часом виграєш, а часом програєш. Цього разу ми обидва програли, але наступним разом виграю я". На тому наша розмова закінчилася. Та найбільшою сатисфакцією для мене було те, що й того разу московській мафії не вдалося зламати мене фальшивою пропагандою, хоча вони витратили на те багато часу і грошей. Я й того разу сам переміг велику імперію.

БОЛЮЧЕ РІШЕННЯ

Коли ми з дружиною плянували новий будинок для гостинниці, то хотіли надати тій гостинниці українського характеру, щоб українська громада мала бодай один престижний ресторан, якого досі в Торонто не було. Великою працею та багатьма зусиллями нам вдалося те зробити, але за це все ми мусіли заплатити високу ціну. Спочатку ми працювали по 12-15 годин щодня, бо не було чим платити робітникам. Пізніше, коли підприємство успішно розвивалося і давало добрі прибутки, ми мусіли далі працювати по 12-15 годин, бо не можна було знайти відповідних людей на ключові позиції до праці. Часто треба було заступати кухара, офіціанток чи буфетника. Найгірше було з кухарями. Не раз доводилося латати діри чим можна, а це понижувало якість продукції, чого я не міг спокійно переносити. Усе це впливало дуже шкідливо на моє здоров'я, і я відчував, що довго того нервового напруження не витримаю. Порадившись, ми з дружиною вирішили, що з огляду на моє здоров'я треба залишити підприємство і йти на відпочинок. Про це рішення я повідомив президента нашої спілки Ф. Тернового. Ф. Терновий скликав у тій справі членів спілки на нараду, щоб поінформувати їх про наш намір. Мені, як ініціаторові того підприємства, дуже залежало, щоб воно перейшло в руки пайовиків (уділовців). Але, як виявилось під час нарад, охочих викупити нашу частку не знайшлося. Тоді, на пропозицію Ф. Тернового і Михайла Артимка, ініціатора нашої спілки, було вирішено надати мені право на продаж ресторану. Маючи дозвіл, я почав шукати охочих перекупити наше підприємство серед української громади, аби наша гостинниця залишилася в українських руках. Коли ж ці заходи не дали позитивних наслідків, ми вирішили дати підприємство на продаж Спілці реальностей, яка займається продажем готелів і ресторацій.

У січні 1976 р. ми підписали угоду на продаж підприємства і пішли на заслужений відпочинок. Як тільки московська агентура довідалася, що ми продали нашу гостинницю, почала знову пускати в народ наклепи, ніби я, під тиском людської думки про моє минуле, був змушений залишити підприємство і піти в підпілля. І всю ту брехню вони пропихали в народ тоді, коли я, маючи багато часу, повністю включився

у суспільно-політичне і церковне життя нашої громади в Міссісага, чим займаюся і по сьогоднішній день. А сьогодні надворі догоряє 1990 рік. Протягом довгого часу я був кілька років головою ЛВУ (Ліга Визволення України), головою БУК (Братство Українців-Католиків), належав до Церковної Ради при українській католицькій церкві в Міссісага та в інших товариствах.

Але, як наш нарід каже: „Брехня має короткі ноги!“ Московським брехунам люди вже перестали вірити. Червоні диктатори десятками років торочили про щасливе і радісне життя в СРСР, завдяки комуністичній системі. Сьогодні виявилось, що то була велика брехня. Ми – ті, хто мусів залишати нашу батьківщину, рятуючись від московської тиранії, тепер вже не мусимо переконувати західних демократів, Що в СРСР протягом 73-ьох років був жахливий терор органів ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Про те вони можуть довідатися із советської преси. Сьогодні вже навіть деякі московські високі партійні чиновники признають, що протягом всієї советської Доби було знищено в Україні кілька десятків мільйонів невинних людей. Отже, московська брехня про мене є також нічим іншим як терором проти українського народу. Для мене є потішаючим той факт, що я дожив до моменту, коли червона московська імперія тріщить, а поневолені народи СРСР, без боязні, домагаються, аби Росія збіглася до своїх етнічних кордонів.

Вірю, що ще особисто помолюся у вільній Україні над могилами брата та моїх друзів-воїнів, що віддали своє життя за волю Батьківщини в боротьбі з московським наїздником. Короткий список людей Буського району, які загинули під час Другої світової війни.

Зимом у 1941 році в селі Вербляни загинув в бою з енкаведистами член Районового Проводу ОУН Петро Король. У Буській тюрмі в 1941 році були помордовані: з Буська – д-р Ярослав Ваньо і Микола Чучман, із села Яблунівки інж. Євген Ковалик, Михайло Куп'як, син Миколи, Ярослав Собашек, його брат Гілярій у Львові, а брат Лонгин пропав без вісті, Володимир Ковалик. Із села Побужани: учитель Степан Кужіль, Петро Шеремета, Павло Гарасимчук, Панько Гарасимчук, Микола Гарасимчук (брати).

Ініціатор відновлення Української Держави 30-го червня в районі. У 1943 році був застрілений гестапо член ОУН Михайло Степанів з Убинь.

Із села Волиця, в 1941 році були помордовані енкаведистами: Іван Стець, Теодор Броговський, Теодор Супрун, Степан Харко, Андрій Легкий, Василь Приступа, Теодор Шкробіт, Федір Бойко, Іван Супрун, Василь Шкробіт. Це не є повний список помордованих у Буській тюрмі енкаведистами 1941 року.

Від початку Другої московської окупації літом 1944 р. до зими 1946 р. в збройній боротьбі з окупантами за волю свого народу впали такі люди: Із села Яблунівки: Михайло Куп'як, син Юрка, Микола Романюк, Тарас Вовк, Михайло Ковалик, Григорій Бербєка, Євген Парубочий, Степан Ковалик, Микола Вовк, Михайло Надала, Василь Поцілуйко, Демко Поцілуйко, Василь Вовк, Микола Прихідко, Левко Мазан, Михайло Бербєка, Микола Парубочий, Микола Семенів, Михайло Смага, Олекса Дмитрук.

Із міста Буськ: Мар'ян Чучман, Дозьо Маркевич, Степан Чучман, Олег Чучман, Михайло Бойко, Роман Бенедикт, Осип Капій, Казимир Чучман і Богдан Чучман.

Із с. Гумниська: Микола Кошіль, Ярослав Іванів, Василь і Іван Вороновські. Із с. Чучмани Гумниські Профір Іванів, Володимир і Василь Романишини (брати).

Із села Побужани: Григорій Романюк, Степан Романюк, Дмитро Божинський, Василь

Божинський, син Дмитра, Іван Семчук, Микола Семчук.

Із с. Вербляни: Теодор Капій, Анна Бойко.

Із села Убині: Степан Степанів, Теодор Кащак.

Василь Петрів, село Кудерявці. Михайло Шпирка, село Стрептів. Це ще не є повний список.